Michel BEAUD
ISTORIA
capitalismului
De la 1500 până în 2000
Traducere din franceză de Claudiu CONSTANTINESCU

CARTIER
Editura Cartier, *SRL*. sir Bucureşti, nr. 68, Chişinău, MD2012.
Ţel. /fax: 022/24 82 81, toi.: 24 83 68.24 01 95. E-mail cartier Omul net
Editura Codex 2000I SRL str. Paul Ion eseu, nr. 6. sectorul 1. Bucureşti

Coperta: Vitalie Coruban

MICHEL BEAUD
HISTOIRE DU CAPITALISME (de 1500 à 2000)
Editions du Seuil. 19".1984, 1987, 1990.2000
Editura Cartier, pentru prezenţa traducere în limba română. 2001
Prezenta ediţie a apărut în 2001 la Editura Cartier.
Toate drepturile rezerva le
This edition was published wiihin Central European University Translation project with the support of the Soros Foundation Moldova and the Open Society Institute – Budapest
BEAUD, Michel
Istoria capitalismului (de la 1500 până în 2000) /Michel Beaud; trad.: Claudiu Constantinescu
— Td 1. Cartier, 2001.360 pag. – (Cartier istoric)
Titlul original (în fiancez*): Histoire du capitalisme (de 150Û A 2000).
ISBN-9975 – 79 – 090 – 9

Pentru Calliope

CUVÂNT ÎNAINTE

Închei această carte în momentul în care sunt demolate, din ordin guvernamental, clădirile din Vincennes ale Universităţii Paris VIII, unde predau din 1968. Paginile de faţă se datorează în bună măsură dezbaterilor şi lucrărilor desfăşurate timp de doisprezece ani la Vincennes; mai întâi, în cadrul Facultăţii de Economie Politică, cu un număr mult prea mare de studenţi şi profesori pentru a-i putea numi aici; apoi, cu persoane venind din alte discipline: istorici, sociologi, geografi, specialişti în ştiinţe politice sau în diferite arii geopolitice, filosofi; în sfârşit, cu atâţia alţii dornici să contribuie la astfel de dezbateri colective, mai ales în cadrul colocviilor asupra Crizei (1975), asupra Franţei şi Lumii a Treia (1978) ori a Noii Ordini (1979).

Evocând Universitatea Paris VIII din Vincennes, ţin să amintesc aici numele a doi dispăruţi. Primul, Nikos Poulantzas, ale cărui studii ne-au permis o mai bună analiză a claselor sociale, a stalului, fascismului, dictaturii şi democraţiei. Celălalt, jaimes Boire, student la Facultatea de Economie Politică, torturat şi ucis de Garda Naţională din Salvador, al cărui masterat a fost susţinut *in absentia*. Fie ca numele celor doi să ne amintească mereu preţul Libertăţii.

Universitatea Paris VIII, Saint-Donis, octombrie 1980

AVERTISMENT

Acest studiu, elaborat în 1979 – 1980, a văzut lumina tiparului în 1981, la editura Seuâl, în colecţia Économie et société*, fiind reeditat apoi în „Points Économie” în 1984, 1987 şi 1990.

Ediţiile din 1981 şi 1984 cuprind şase capitole, redactate în 1979 şi 1980 şi acoperind perioada 1500 – 1980. Materialele acestora le-am reunit în cursul meu de

istorie a realizărilor economice ţinut la Universitatea Paris VIII, la Vincennes, în anii şaptezeci. Prezenta ediţie reia textele celor şase capitole ale primei ediţii, exceptând greşelile de corectură; doar rezumatele au fost îmbogăţite» de cele mai multe ori în continuarea textului din 1981 (semnalat ca atare) prin reflecţii contemporane.

Un al şaptelea capitol, redactat pentru ediţia Points Seuil din 1987, a fost revăzut şi adăugat mai întâi pentru cea de-a patra ediţie, din 1990, iar apoi pentru ediţiile în olanadeză şi japoneză, din 1994. Acelaşi capitol este iarăşi revăzut şi îmbunătăţit în 1999 pentru prezenţa edţie – Bibliografia să figurează la bibliografia generală, sub titlul: „6. Cu privire la mutaţia mondială".

În fine, sub titlul „Introducere generală* sunt reunite două introduceri, prima, din 1981, şi ultima, redactată în 1999, a căror bibliografie figurează la începutul bibliografiei generale.

Beaux/ai noiembrie *1999*

INTRODUCERE GENERALĂ

INTRODUCERE LA PRIMA EDIŢIE (redactată în 1980)

Această carte s-a născut din convingerea că vremurile de astăzi nu pot fi înţelese fără o analiză a profundelor transformări pe care dezvoltarea capitalismului le-a adus în societăţile din lumea întreagă.

Ea s-a născut, de asemenea, din Dorin (a de a surprinde dezvoltarea respectivă în multiplele sale dimensiuni: deopotrivă economice fi politico-ideologice; deopotrivă naţionale *şi* multinational-mondiale; deopotrivă eliberatoare *şi* opresive, distructive şi creatoare…

Ea s-a născut, în sfârşit, din ambiţia de a crea o perspectivă asupra unor chestiuni indisociabile. Însă adeseori studiate izolat: formarea economiei politice în relaţia sa cu „lungul drum către capitalism"; afirmarea

idealului democratic împotriva vechilor regimuri aristocratice şi, odată cu apariţia instituţiilor democratice noi, ivirea noilor clase conducătoare; legătura dintre dezvoltarea formelor naţionale de capitalism, întărirea mişcărilor muncitoreşti şi cuceririle pieţei muncii; extinderea continuă şi tot mai complexă a dominaţiei capitaliste în lume; articularea dintre dominarea claselor şi dominarea naţiunilor; crizele că indici ai acutizării sau ai blocării şi ca momente de reînnoire – în special „Marea Criză" actuală.

Vom putea urmări înaintarea oarbă care, în patru secole, acoperă distanţa de la *conquistadores* la *pax britannica*, de la bancherii şi negustorii din Genova, Anvers, Amsterdam la Anglia, atelierul şi bancherul lumii, de la vârtelniţă la meseria de mecanic, de la moară de vânt la maşina cu aburi, de la activităţile în special bancare şi negustoreşti la capitalismul industrial, de la Machiavelli la Marx, de la *Principele* la *Capitalul*.

După care, vreme de un secol, vom asista la o fascinantă mişcare turbionară: de la hegemonia britanică la afirmarea puterii americane şi, apoi, la punerea ei sub semnul întrebării; de la progresele şi victoriile mişcării muncitoreşti la izbucnirea contradicţiilor ei în faţa noilor situaţii naţionale şi mondiale; de la cărbune la petrol, electricitate şi la noile surse de energie; de la mecanizare şi taylorism la actualele revolu (ionări ale telematicii şi robotizării; de la primele forme ale capitalismului financiar la instaurarea unui sistem imperialist ierarhizat şi diversificat; şi, în sfârşit, trecând prin perioade succesive de prosperitate, criză şi război, de la „Marea Criză" din 1885 – 1893 la „Marea Criză" din anii 1970 – 1980.

Într-o altă carte, oarecum înrudită ca temă, am studiat modul în care s-a constituit ideea de socialism, ca reacţie în fă (a răsturnărilor provocate de revoluţia industrială şi de Revoluţia Franceză, modul în care mişcarea muncitorească multiformă din secolul al XIX-lea

şi-a însuşit această idee, dar şi modul în care confruntarea cu realitatea a făcut ca de la Revoluta din Octombrie să se ajungă la colectivismul de stat. Prilej de meditaţie asupra naturii formaţiunilor sociale care se revendică de la socialism – atât în Est, cât şi în Vest sau în ţările Lumii a Treia – şi asupra a ceea ce mai poate însemna astăzi, în acest final de secol XX, un proiect socialist care să ţină seama de lecţiile secolului trecut şi de redutabilele provocări ale secolului ce vine.

INTRODUCERE LA EDIŢIA A CINCEA (redactată în 1999)

Imediat după 1968, nenumărate analize, interpretări şi dezbateri asupra capitalismului încercau să pună în discuţie certitudinile simpliste ale catehismelor marxiste, depăşind diversele contribuţii istorice, instituţionaliste şi structuraliste.

În ce mă priveşte, capitalismul îmi fusese „predat" la Facultatea de Drept din Panthéon, atât în cadrul cursurilor despre „sisteme şi structuri" (în special cele ale lui A. Marchai), cât şi al celor despre „istoria gândirii" (ale lui H. Denis şi A. Barrcre, mai ales). FI îmi fusese de asemenea explicat de autori precum Marx, Weber, Schumpeter, Perroux şi Galbraith, pe care i-am citit ca student sau ca tânăr dascăl.

Toate aceste analize funcţionau pe baza opoziţiei „capitalism/socialism".

La Marx, ca în cazul multora dintre reformatorii comunişti şi socialişti din secolul al XIX-lea, promisiunea socialismului era însoţită de critică şi punerea sub acuzare a capitalismului industrial. Totodată, luptele mişcării muncitoreşti împotriva exploatării şi alienării capitaliste erau puternic legate de speranţa într-o societate nouă, fraternă, echitabilă, manifestând respectul faţă de om, pe care o rezuma termenul de „socialism".

Începând din anii ’20, realitatea unui „socialism în construcţie” va contrabalansa orizontul de aşteptare al socialismului, reconfortându-l întrucât el „devenea posibil”, dar şi slăbindu-l în măsura în care îl smulgea din spaţiul eterat al speranţelor.

Şi cum ar fi putut un spirit tânăr, după război, să nu fie tulburat de cele două afirmaţii care structurează cartea lui J. Schumpeter1: „Poate capitalismul să supravieţuiască? Nu, nu cred că poate” şi „Poate socialismul să funcţioneze? Cu siguranţă că poate” 2.

Perioada de după război a fost însă marcată de trei evoluţii majore: continuarea expansiunii, cu susţinerea sa din partea statului, a capitalismului american; răspândirea, în diferite ţări din Europa, Asia şi din alte părţi ale Lumii a Treia, „a socialismelor real existente” – de fapt, pe

Important economist austriac, ministru de Finanţe dl ţării sale, bancher, profesor la Harvard, autor al mai multor lucrări tic Inaemnăute majoră. Schumpeter 1942: trad în 1951; 1<WU, p. JW şi 223

baza soclurilor etatiste3; şi noul curs a) capitalisinelor naţionale, în care a fost instaurată o formă sau alta de compromis social – de la sistemul japonez la compromisurile socio-democrate europene, şi de la dispozitivul convenţional şi legislativ francez la economia socială de piaţă germană.

Astfel, dacă opoziţia capitalism/socialism rămâne o miză politică majoră în dezbaterea politică a unui număr însemnat de state, succesele diferitelor compromisuri naţionale generează, pe de o parte, o anumită confuzie – sunt calificate drept socialiste ţări a căror structură productivă rămâne capitalistă – şi, pe de altă parte, întărirea credibilităţii unei „a treia căi”.

Înglobând o istorie complexă – epopeea băncilor şi a industriei, condiţiile de muncă şi de trai ale lumii muncitoreşti, luptele muncitoreşti şi sindicale şi represiunile lor, lucrările istoricilor şi anălizele ştiinţelor

sociale, dezbaterile ideologice şi politice –, pentru unii drapel, pentru alţii denumire a unui sistem care trebuie distrus, termenul „capitalism” este unul cu rezonanţe multiple şi cu întrebuinţări periculoase.

Unii autori liberali, precum *V.* von Hayek, precum şi unele cercuri patronale strâmba din nas când trebuie să-l folosească, şi chiar când îi aud rostindu-se: ei preferă denumiri mai generale» că „economia de piaţă”. Pentru alţii, din contră, este un termen de uzeurent care permite calificarea unei game largi deeconomii moderne. Pentru unii autori şi în unele tradiţii teoretice, el este un termen de analiză economică şi socială ce răspunde unor definiţii bine elaborate.

În ce mă priveşte, eram departe de a fi conştientizat în mod limpede toate acestea atunci când am început să-l utilizez. Preocuparea mea a fost întotdeauna aceea de a înţelege lumea, evoluţiile în curs de desfăşurare, lucrurile care nu merg, motivele disfuncţionalităţilor şi modalităţile de remediere. În foarte scurt timp mi s-a părut că termenul „capitalism” desemnează nişte realităţi importante ale vremurilor noastre, a căror cunoaştere ar putea să clarifice unele procese esenţiale, să identifice anumite probleme şi să conducă la o rezolvare a lor. Este un termen de neînlocuit în măsura în care el este singurul care permite desemnarea clară a acestor realită (i: a-l respinge înseamnă a refuza să ţinem seama de unele aspecte importante ale lumii de astăzi.

Aşa stând lucrurile, el este un termen dificil de utilizat, într-atât sunt de grele încărcăturile ideologice şi politice, atât critice cât şi apologetice, pe care le poartă şi care fac cu totul imprevizibil modul în care el va fi înţeles.

Am fost învăţat, în privinţa capitalismului, că este un sistem economic. Destul de repede am înţeles că el nu poate fi redus doar la dimensiunea

JM Btuud. 1985.

economică4 şi că trebuie ţinut seama de dimensiunile

socială, ideologică, politică şi etică. În chip fundamenta], ceea ce poate fi delimitat drept „capitalism” este indisocâabil legat de societate (societăţi) şi de stat (state). În relaţie cu care se dezvoltă. Aceasta m-a determinat, în scurt timp, să privesc cu neîncredere analiza făcută pe baza modului de producţie, considerândea niciodată studiul capitalismului nu se poate reduce la attl.

Olandez, britanic, american, japonez, capitalismul este perceput, cel mai adesea, ca o realitate naţională, ceea ce nu dă prea bine seamă despre transformările lumii întregi, pe care dezvoltarea lui le-a generat. În schimb, unii autori contemporani, că I. Wallerstein, l-au prezentat ca pe o realitate cu adevărat mondială – chiar dacă, la originile sale, aceasta se petrecea într-un mod oarecum „poantilist” 5. Studierea istoriei m-a făcut, încă de la prima ediţie a acestei cărţi, să înţeleg că el a constituit dintotdeauna o realitate fundamental naţională, dar că, pentru capitalismele puternice şi dinamice, el a tins să depăşească graniţele, ajungând să contribuie, împreună cu alţi factori, la modificarea configuraţiei lumii6.

Capitalism negustoresc mai întâi. apoi capitalism manufacturier, capitalism industrial, capitalism postindustrial în curs de afirmare7, el a evoluat de-a lungul istoriei: a făcut-o prin stratificări, fiecare strat dezvoltându-se prin distrugerea parţială acelor vechi, prin transformarea a ceea ce rămânea din ele şi prin transformarea lui însuşi într-un proces necontenit.

Una dintre dificultăţi constă în faptul că imaginea asupra capitalismului are la bază analizale fundamentate în secolul al XIX-lea şi dezvoltate în primele două treimi ale secolului al XX-lea; ele sunt evident marcate de caracteristicile capitalismului industrial, ceea ce ne poate împiedica să analizăm şi să înţelegem evoluţiile prezenţe o altă dificultate vine de la capcanele care apar la întrebuinţarea acestui termen – unii vorbesc despre capitalism ca despre un actor, statut pe care el nu îl deţine

– actorii sunt finanţiştii. bancherii, conducătorii marilor grupuri, dar şi întreprinzătorii mici şi mijlocii, salariaţii, producătorii dependenţi, depunătorii şi consumatorii; alţii vorbesc ca despre un sistem; or. dincolo de faptul că mi se pare o amăgire ideea că ar exista o panoplie de sisteme dintre care ai putea să alegi, mă îndoiesc din ce în ce mai mult că am putea vorbi de

Marele btoric francez F. Braudel a afirmat-o cu tf de: „Cea mai mare greşeală este (...) şi afirmi, despre capitalism, că e «un sistem economic – şi nimic altceva, atlla vreme cât el ţine de ordinea socială, cât el se află, ca adversar on complice, la egalitate (sau aproape) cu statul, oricât de deranjant ar fi ca personaj «iar asta dintotdeauna; atâta unemecâtel profită, de asemei – KOJ de întreg sprijinul pe care cultura îl aduce solidiiltli edificiului social; atâta vreme dt el sprijină clasele dominante care, aparându-i, se apiră pe sine" (1979, vol. 3. p 540: Le L*ivre ăt txxiu, p.* 787).

Waueretcin, 1980.

Lucru pe tare l-am sistematizat în cartea mea din 1987.

Vezi *infra*, capitolul *7*, p 395 s un sistem capitalist în general: lucru ce s-a petrecut multă vreme, luându-se schematizarea capitalismului industrial din secolul al XIX-lea drept „sistemul" capitalist.

Sus (în sus şi tare ideea că, în primul rând, capitalismul este o logică socială complexă1, purtătoare de forţe transformatoare şi autotransformatoare, care s-a ivit pe neobservate în secolele XV-XVI, s-a impus în secolul al XIX-lea prin industrializare şi tinde astăzi să domine majoritatea ţărilor din lume.

Într-adevăr, cum am putea să nu observăm că, în foarte lentă evoluţie a umanităţii şi a lumii, o schimbare de ritm. de putere şi de anvergură apare şi se accentuează începând cu 1500, mijlocul celui de-al doilea mileniu al erei noastre? Printre momentele semnificative ale acestei

importante mutaţii se numără; marile descoperiri şi primele colonizări, prima revolute energetică şi industrială şi prima industrializare, dezvoltarea schimburilor mondiale şi împărţirea lumii între un mic număr de ţări europene, schimbări succesive în transporturi, comunicaţii şi stăpânirea informaţiei, cu noi revoluţii energetice, industriale şi informaţionale, în timpurile ceva mai recente, cu constituirea marilor firme, operând tot mai mult la scară mondială, cu instaurarea ansamblurilor monetare şi financiare ce acoperă întreaga lume, cu o profundă şi necontenită transformare a modurilor de producte şi a traiului…

Listă ar putea continua. Oricine poate constata importanta interacţiunilor între diferitele câmpuri ale schimbării, care au contribuit la accentuarea. lărgirea şi accelerarea transformării. Am putea discuta dacă aceste interacţiuni s-au produs de la sine, pornind de la diferitele câmpuri, sau dacă, în cadrul aceleiaşi mişcări, o realitate nouă s-a constituit şi a contribuit la suscitarea şi intensificarea lor. În ce ne priveşte, am optat pentru cea de a doua variantă.

Printre ingredientele acestei noi realităţi, se află extinderea relaţiilor bazate pe schimb şi bani; există o generalizare a relaţiilor de piaţă care tind să devină nişte elemente esenţiale ale vieţii sociale; există întreprinderi care, pe baza anticipării viitorului şi a contabilităţii monetare, iau deciziile legate de producţie în funcţie de perspectivele de profit şi reinjectează profiturile realizate într-un nou ciclu productiv; există, odată cu băncile, creditul, comerţul finanţelor, speculaţia, puternice motoare care adună laolaltă, stimulează şi dinamizează funcţiile productive şi comerciale; există relaţii noi între toate aceste forţe şi statul modern; există, din ce în ce mai raţionalizată şi mai sistematizată, o mobilizare a potenţialităţilor tehnice şi a cunoştinţelor ştiinţifice în vederea creării de noi mărfuri: există jocul bazat pe

capacitatea celor bogaţi şi a celor care acced la bogăţie de a nutri noi şi noi necesităţi; există un întreg ansamblu de forţe care conduc

Vezi infra. capitolul 7. p 403.

Ia ruperea de trecut şi la tot mai frecventă proiectare în viitor…

Unele aspecte ale acestei puternice mişcări s-au întrevăzut încă din analiza „avansurilor” (Turgot şi fiâiâocraţii) şi a pieţei (A. Smith); apoi, mai clar, au apărut în analizele capitalului (D. Ricardo, K. Marx), a întreprinderii cu cont de capital (M. Weber), a întreprinzătorului inovator şi a distrugerii creatoare (J. Schumpoter); iar toate acestea se regăsesc perfect în cuvântul „capitalism”, pe care nenumăraţi autori, din toate ţările şi de ţoale orientările, îl utilizează de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi ale cărui sensuri le vom preciza cu diferite ocazii pe parcursul acestei cărţi, până la ultimele reflecţii din cel din urmă paragraf al capitolului 7.

Rămâneo ultimă întrebare: după prăbuşirea „comunismului 1 sau, mai exact, a etatismului sovietic, această „nouă realitate” pe care noi o numim „capitalism” este oare singura cale, necesară şi inconturnabilă, către lumea de mâine[1]

Este oare, prin ea însăşi, purtătoare a modernităţii, a progresului, a democraţiei, a marii societăţi: pe scurt, este ea călea umanităţii?

Nu credem că este aşa; dacă am crede, am numi-o „calea omenirii”. Nu credem că este aşa, mai întâi pentru că nu credem că istoria umanităţi are un sens sau o finalitate date *a priorr*, ea este ceea ce fac oamenii din ea, printr-o multitudine de decizii de importanţe inegale. Nu credem, apoi, deoarece capitalismul arc reiaţi

---

1" Vezi trtfra, capitolul 7, p. 374 ji M. Beaud, 1997.
R/ponse aux paradoxes de M dt Malestroü, touchant l'enetiértssrment dt toutes cluxstt, 1563. Ve*i J.-Y. Le Brarerhu, Éonfs notables sur h mormăit. Alcan. 1934, t. I, p. 84. "Principele. 1514

contradictorii cu democrata şi poate foarte bine să prospere sub regimuri totalitare; el are relaţii ambivalente cu piaţa, de care se serveşte (şi, uneori, abuză) folosind raporturi de forjă inegale; totodată, firmele cele mai combative încearcă fără încetare să scape de constrângerile pieţei prin căutarea poziţiilor monopoliste; în sfârşit, el merge pieziş faţă de progres, nedezvoltând decât acele forme care ar putea favoriza obţinerea banilor.

În plus, istoria umanităţii este o succesiune de suişuri şi coborâşuri, de aefiuni, opuneri de rezistentă şi confruntări, de avansări şi de şocuri ale regresiunilor. Or, puşi în faţa problemelor, neajunsurilor, primejdiilor şi ameninţărilor – manifeste sau latente – ale vremurilor noastre, în privinţa cărora dinamicile capitaliste au avut un rol mai mult decât substanţial, ar fi absurd să excludem *a priori* posibilitatea de a se ivi, într-un viitor mai apropiat sau mai îndepărtat, şi o altă cale (sau şi alte căi).

Această istorie a capitalismului începe în 1500 Dată-cheie care deschide un secol ce poate fi considerat drept „o mare cotitură a istoriei lumii" 10.

Într-un fel, punctul acesta de plecare este cât se poate de convenabil pentru subiectul cărţii deoarece, în esenţă, ceea ce numim astăzi „capitalism" se constituie şi se afirmă începând din acel moment.

Este limpede, astfel, că această nouă realitate nu s-a născut*ex nihilo*: originile sale sunt plasate în istoria societăţilor umane; complexa logică socială capitalistă este puternic înrădăcinată în logica multimilenară a posesiunii şi a puterii, a îmbogăţirii şi a schimbului.

Aşa stând lucrurile, devine o foarte mare problemă explicarea apariţiei şi a vitalităţii acestei noi logici sociale în aşa fel încât să poată fi înţeleasă cotitura istorică de care vorbeam şi despre care cred astăzi că reprezintă începutul unui proces de transformări şi accelerări ce conduc în prezent la o adevărată „răsturnarea lumii" 11: cum să discuţi, fără a cădea în europocentrism, despre

originile unei realităţi care, istoric vorbind, se formează în Europa? Şi cum să evoci acele situaţii în care se găseau reunite toate ingredientele capitalismului – bogăţii acumulate, putere a întreprinzătorilor, capacităţi tehnice –, dar unde capitalismul nu a apărut? Încercând să prezentăm importanta progreselor realizate de diferitele civilizaţii ale lumii, nu riscăm să ajungem la o panoramă care să inculce ideea că leagănul, sau nucleul capitalismului s-ar afla în Europa de la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea?

Astfel de întrebări mi se par în continuare extrem de dificile şi ar merita, probabil, o lucrare aparte.

O ultimă precizare.

La Vincennes, unde predam economia, Jean Bouvier, un remarcabil istoric care publicase mai multe studii despre istoria capitalismului şi în special a băncilor în Franţa, preda istoria.

În cursul uneia dintre discuţiile noastre, i-am spus că ar fi nevoie de o istorie a capitalismului succintă şi destinată unui public larg – cartea lui H. Sée părându-mi-se şi depăşită, şi nesatisfăcătoare – şi că el ar fi singurul capabil să realizeze o astfel de lucrare. A zâmbit enigmatic şi a clătinat de câteva ori din cap, spunând după o prelungită pauză de gândire: „Niciun istoric nu şi-ar asuma un asemenea risc”.

Aveam patruzeci şi trei de ani. Nu-mi era teamă nici de instanţele ştiinţifice ale disciplinei mele, nici de reacţiile colegilor mei, nici de propriile mele limite. Aşa că am riscat. Îmi asum îndrăzneala de atunci, dar, după douăzeci sau douăzeci şi cinci de ani, nu mai sunt sigur că aş risca.

Beauval 1999

PARTEA ÎNTÂI
DA LA AUR LA CAPITAL

…Secretul de a-i obliga pe cei bogaţi să-i pună la

munci pe cei săraci.
Voltaire

Capitalismul se formează în sânul societăţilor negustoreşti şi monetare din Europa occidentală. Numeroase astfel de societăţi au funcţionat însă în lume fără a dezvolta capitalismul, această formă nouă, înzestrată cu o excepţională capacitate creatoare şi distructivă

Bineînţeles, aş fi putut vorbi despre nenumăratele progrese care au contribuit, începând cu Evul Mediu european, la crearea unei noi realităţi sociale: înmulţirea schimburilor, noile tehnici, sporirea producţiei, creşterea demografică şi urbanizarea, formarea de noi state, acumularea de bogaţii, emergenţa gândirii critice, renaşterea cunoaşterii. Numai că, în cele mai multe dintre aceste domenii, alte societăţi, alte civilizaţii înregistraseră progrese cel puţin la fel de strălucite: în special vechea Chină şi lumea arabo-musulmană. Constatarea aceasta conduce la întrebarea următoare: de ce, dacă în diverse situaţii istorice toate elementele păreau a fi fost reunite, capitalismul nu a apărut totuşi decât la mijlocul celui de-al doilea mileniu al erei noastre, în această mică peninsulă, slabă şi divizată, din extremul occident al imensei Eurasii?

În mare parte, probabil tocmai pentru că regiunea respectivă era divizată şi diversificată: prin pluralitatea regatelor şi a principatelor, prin rolul crescând al oraşelor, prin deosebirea între puterea politică şi autoritatea religioasă. În vreme ce dominaţia şi ideologia imperială din China şi predominaţia religiosului pe pământurile Islamului au făcut ca – deşi numeroase elemente favorabile se aflau acolo – „maioneza capitalistă”, dacă pot să spun aşa, să nu se închege… Dar nu a existat oare şi o extraordinară coincidentă, sau suprapunere istorică: între spiritul întreprinzător, spiritul cuceritor, spiritul evanghelizării, noile capacităţi tehnice (pentru producţie,

navigaţie, luptă), gustul pentru cunoaştere şi noi descoperiri, progresul raţionalităţii (faţă de Dumnezeu, lume şi bani)?

Hazard sau necesitate? Fapt este că, după milenii de reluări ciclice, marcate de ascensiuni şi decăderi de oraşe şi imperii, societăţile umane sunt angajate în cea mai puternică mutaţie din istoria lor.

Vom urmări în această primă parte a cărţii liniile de dezvoltare care, traversând secolele XVI-XV111, conduc către capitalismul britanic din secolul al XIX-lea; transformările claselor sociale şi ale modurilor de guvernare; primul val al cuceririi lumii de către puterile europene; dar şi reflecţiile, dezbaterile care le-au însoţit, ca şi procesul treptat de conştientizare pe care acestea îl implică.

1. LUNGUL DRUM CĂTRE CAPITALISM

În Europa de Vest, societatea feudală se instaurează sub forma să definitivată în secolul al XI-lea: în cadrul domeniului se efectuează organizarea producţiei (şerbie, muncă forjată, corvoadă) şi extorsiunea muncii suplimentare (sub forma rentei în muncă) de care beneficiază seniorul, proprietar prin excelentă şi deţinător al prerogativelor politice şi jurisdiciionale.

Dar, abia constituită societatea feudalî, începe procesul descompunerii ei12: trecerea de la renta în muncă la rentele în natură sau în bani, odată cu dezvoltarea muncii libere şi a formelor de proprietate ţărăneşti: în acelaşi timp, revigorarea comerţului: târguri comerciale, reactivare a meşteşugurilor (în cadrul corporaţiilor), renaşterea vieţii orăşeneşti, formarea unei burghezii a negustorilor… Practic, în descompunerea ordinii feudale îşi are rădăcinile ceea ce urma să fie capitalismul negustoresc.

Astfel, „lungul drum” către capitalism se întinde pe mai multe secole, fiind un proces complex, în care formarea burgheziei (negustoreşti şi bancare) se îmbină cu

afirmarea ideii naţionale şi cu constituirea statelor moderne, cu extinderea schimburilor şi dominaţia la scară mondială, cu dezvoltarea tehnicilor de transport şi de produejie, cu instituirea unor noi moduri de produc ţie şi apari (ia noilor mentalităţi.

Prima etapă a acestui lung drum este marcată de cucerirea şi jefuirea Americii (secolul al XVI-lea), iar cea de-a doua – de ascensiunea şi afirmarea burgheziei (secolul al XVII-lea).

Jaful colonial şi bogăţiile *Principelui* (secolul al XVI-lea)

Cruciadele fuseseră o bună ocazie pentru constituirea unor importante averi, în special acea cruciadă legendară a templierilor. Activităţile comerciale, bancare şi financiare înfloresc în republicile italiene din secolele XIII-XIV, apoi în Olanda şi în Anglia. Odată cu inventarea tiparului, cu progresele din metalurgie, cu folosirea huilei albe şi utilizarea cărucioarelor în mine, o dezvoltare considerabilă în domeniul producerii metalelor

„În afară de lucrări le lui C. Duby, M Bloch, H Pirennc… vezi şi M. Dobb P. Swcczy, Du f*to*d*ahsme au* c*api*t*alisme: pr*ob*lèmes de* l*a* t*ran*s*ition.*

şi a textilelor marchează cea de a doua jumătatea secolului al XV-lea; este perioada în care încep să fie fabricate şi utilizate primele tunuri şi alte arme de foc; ameliorarea construcţiei de caravele şi a tehnicilor de navigare permite inaugurarea unor noi rute maritime1.

Capitaluri, mărfuri tot mai numeroase, vase arme: iată mijloacele de expansiune a comerţ ului, a descoperirilor < i-a cuceririlor.

În acelaşi timp şi pe acelaşi fundal al descompunerii orânduirii feudale, marii monarhi alipesc, cuceresc, creează prin căsătorii sau prin război imperii şi regate. Cu mult înainte de a fi realizată unitatea naţională, statele puternice caută să-şi lărgească autonomia fă (a de papalitate Febra pentru reformarea Bisericii conduce la

marea Reformă, cea care avea să devină o maşină de război împotriva papei. Morala Evului Mediu propovăduia dreapta măsură a preţurilor şi interzicea împrumuturile cu dobândă; ea este deja serios zdruncinată în momentul în care Calvin justifică necesitatea comerţului şi a împrumuturilor cu dobândă, înainte de a „face din succesul comercial un semn al aleşilor lui Dumnezeu" 11.

Monarhi avizi de mărire şi togă/if, state luptând pentru supremaţie, negustori şi bancheri încurajaţi să se îmbogăţească: tata forţele care vor anima comerţul, cuceririle şi războaiele, care wr sistematiza jaful, care vor organiza traficul de sclavi, care n vor închide pe vagabonzi pentru a-i constrânge să muncească.

La confluenţa acestei duble dinamici se înscriu ceea ce istoria occidentală numeşte „marile descoperiri": în 1487, Díaz ocoleşte Capul Bunei Speranţe; în 1492, Cristofor Columb descoperă America: în 1498, Vasco da Cama, ocolind Africa, ajunge la ţărmul Indiei. O imensă goană după bogăţii – comerţ Ş> jafuri – se deschide astfel.

1. Aurul Americii

În urma raportului lui Columb, Consiliul Castiliei a hotărât să ia în stăpânire o (ard ai cărei locuitori se găseau în imposibilitatea de a se apăra. Pioasa dorinţă de a o converti la creştinism a sanctificat injuste [ca unui astfel de proiect. Adevăratul motiv care a dus la hotărârea întreprinderii unei asemenea acţiuni a fost Ynsă speranţa de a găsi acolo nişte man comori (...). Toate celelalte expediţii ale spaniolilor în Lumea Nouă, ulterioare celor ale lui Columb, par să fi avut acelaşi motiv. Acesta a fost sacrilegiul goanei după aur (...) u.

„Vezi în primul rând F. Braudel, *V* Bairoch, D.S. Landes şi J. Baechler. H. Heaton (*Huloirr éconotniqucdr l'Europe*, 1.1. p. 194) situează la 145 (1 începutul a ceea ce el numeşte „renaşterea economică".

k*MBogatul are resurse; daci săracului îi lipsesc, bogatul care nu II la J şi moară de foame, feirà a avea el

însuşi vreun neajuns din aceastl pricini, ar putea cere să i se înapoieze mai mult decât a dat? Ar însemna să scoatf bani de pe urma timpului, care, spre deosebire de spaţiu, este considerai a fi dl lui Dumnezeu, iar nu al oamenilor" (G. Bataille, *La Part maudit**, p. 166).

MĂ Smith, citat după A – G Frank, *L'Accumulation mondiale*, 1SOG-1800, p. 157.

Cortez, cuceritorul Mexicului, mărturisea: „Noi, spaniolii, suferim de o boală a inimii al cărei unic remediu esiţ aurul".

În 1503, prima încărcătură de metale preţioase soseşte din Antile; în 1519, începe jfavrea comorilor aztece din Mexic; în 1534, a celor incaşe din Terţi. În Perú:

Conchistadorii au văzut 1 300 ÛÛÛ de uncii de aur pe un singur taler. Au găsit patru statui mori infttişând nişte lame şi o duzină de statui înfăţişând nişte femei în mărime naturală, din aur fin. Regele captiv a oferit drept răscumpărare o Cameră plină cu aur; supuşii săi aveau, în grădinile, casele şi templele lor, arbori, flori, păsări şi animale din aur; tacâmurile erau din aur, iar nişte plăci de argint lungi de douăzeci de picioare, largi de două picioare şi groase de două degete serveau drept mese14.

Potrivit datelor oficiale, optsprezece mii de tone de argint şi două sute de tone de aur au fost transferate din America în Spania între 1521 şi 1660; după alte estimări, dublu.

„Aurul, spunea Cristofor Columb, este cel mai bun lucru din lume, el poate chiar să trimită sufletele în rai". În doar ceva mai mult de un secol, populaţia indiană va fi redusă cu 90% în Mexic (ajungându-se de la douăzeci şi cinci de milioane la un milion şi jumătate de băştinaşi) şi cu 95% în Perú. Las Casas aprecia că între 1495 şi 1503 mai mult de trei milioane de oameni dispăruseră în insule, masacraţi în războaie, trimişi ca sclavi în Castilia sau sfârşind prin epuizare în mine ori la alte munci: „Cine din generaţiile viitoare va crede un asemenea lucru? Eu

însumi, care scriu aceste rânduri, care am văzut cu ochii mei şi am cunoştinţă despre toate câte s-au întâmplat, cu greu ajung să cred că aşa ceva a fost posibil" 17.

Cultivarea trestiei de zahăr pentru obţinerea zahărului, a romului şi a melasei, comerţul de sclavi, jafurile şi apoi extracţia metalelor preţioase vor constitui de-a lungul întregului secol o importantă sursă de bogăţii pentru Spania. Regele îşi achită enormele datorii externe (pentru a-şi uşura sarcina, în 1557 anulează două treimi din dobânzile la împrumuturile pe care le făcuse) şi îşi finanţează propriile războaie; cumpără, aidoma aventurierilor, nobililor şi neguţătorilor îmbogăţi, Je la negustorii din Italia, Franţa. Olanda şi Anglia18; val după văl, abundenţa metalelor proţioase cuprinde zone tot mai larççi, atenuându-se.

, 4H. ltealon, op. cit., p. 2Û8: la rubrici de genul „expansi" nea europeană" sau „efectele economice ale descoperirilor", Heaton da liste de obiecte materialefp. 197 s). Vezi şi A – G. Frank, *op. cu.*

„Citai de A – C. Funk, *op.* cil... p. AZ I.H5 ce spunea un b lor ic din acele vremuri, Rjmon Carande: „Spania este asemenea unei guri care primeşte mâiwarea. dar nu u mestecă decât pentru a o trimite altor organe, neivfinind divit un gust vag sau ctleva furnituri..." Citat de A.-G. Trank, op. cu., *p.*92.

2. Bogăţiile Principelui şi paradoxurile monedei

Pe măsură ce metalele preţioase devin tot mai abundente, preţurile cresc. În Europa occidentală, preţul mediu al griului, care se modificase destul de puţin între începutul şi mijlocul secolului, creşte de patru ori în a doua jumătate a veacului. Chiar şi în Spania preţurile se măresc de trei sau patru ori între începutul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea; în Italia, preţul griului creşte de 3, 3 ori între 1520 şi 1599, iar între primul şi al doilea sfert al secolului al XVI-lea, preţurile se măresc de 2, 6 ori în Anglia şi de 2, 2 ori în Franţa. Diminuându-se,

afluxul de metale preţioase îşi atenuează apoi efectul asupra acestor preţuri. Lefurile ce se plăteau atunci cresc cu o viteză ceva mai mică, putându-se estima că pe ansamblu, în secolul al XVI-lea, salariul real scade cu 50%. Nemulţumirea populaţiei sporeşte, înregistrându-se revolte ale păturilor sărace.

În fă (a acestei mari dezordini a monedei şi a preţurilor, monarhii apelează la edicte: edictul de la Villers-Cottercts (1539) interzice în Franţa coaliţiile muncitoreşti; legile privitoare la cei săraci, în Anglia, interzic vagabondajul şi cerşetoria încă de la sfârşitul secolului al XV-lea", lomdăugându-li-se, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, crearea aşa-numitelor *workhouses*, adică a caselor de muncă silnică. Guvernele caută să oprească, de asemenea, creşterea preţurilor: în Spania, Coroana fixează baremul maxim legal, însă fără succes: în Franţa, lefurile şi preţurile sunt fixate prin decrete, în 1554, 1567 şi 1577; în Anglia, sistemul preţurilor maximale şi reglementările se dovedesc deopotrivă de ineficiente, iar după 1560, salariile sunt revăzute în fiecare an, de Paşti, de către judecătorul comitatului...

În paralel, se înmulţesc dezbaterile şi analizele asupra monedelor şi preţurilor. *Din Information touching the Fall of Exchange\Informare despre scăderea schimburilor*] (1558) a lui Gresham, este reţinută „legea" potrivit căreia moneda proastă o alungă pe cea bună, observaţie formulată în nenumărate rânduri începând cu secolul al XIV-lea. Se naşte o dispută confuză, în care vinovaţi de scumpiri sunt făcuţi, la grămadă, arendaşii, intermediarii, exportatorii, străinii, negustorii şi cămătarii, dar şi „creşterile monetare" ce reduc conţinutul în metal préposai monedelor. Din aceasta

„Este vorba de primul val de tirani alungaţi de pe pmintul lor, despre care Thomas Morus spune (*Ut op ut*, 1516): „Când au rătăcit de colo-colo, mindndu-şi şi ultimul gologan, ce altceva pot face decât şi fure şi astfel să fie

spânzuraji. Dumnezeule, cu toate formele legale, ori să cerşească? În acest caz sunt aruncaţi în închisoare ca nişic vagabonzi, pentru că hoinăresc în loc muncească, ei, cărora nimeni de pe lume nu viva şi Io dea ceva de lucru". Pe timpul domniei lui Henric al VIII-lea <1509 – 1547) vagabonzi sunt biciuiţi v întemniţaţi; în plus, la prima recidivă li se taie o jumătate de urechi. iar în i două recidivă sunt spânzuraţi; după Hollinshed, şaptezeci şi două de mii ar fi sfiişil asuri pe timpul lui Henric al VIII-lea. Vezi K Marx, *Le Captai*, Cartea I, în *Oeuvra*, Économie, Gallimard, La Pléiade, t. I.p 1193.

dispută se detaşează astăzi analiza lui j. Bodin. juristul din Angers potrivit căruia „cauza principală şi aproape unică" a creşterii preţurilor era „abunden (a de aur şi argint care a atins în zilele noastre cote mult mai mari decât a avut ea vreodată de patru secole încoace (...). Principala cauză a scumpirilor este întotdeauna abundenta acelor elemente cu care este măsurat pre (ul mărfurilor" 20.

Explicaţia aceasta avea marele avantaj de a răspunde unui aspect major al realităţii, evitând totodată punerea în discute a altor surse ale inflaţiei: luxul regilor şi al potentaţilor zilei, costul războaielor, sporirea datoriilor, care, la rândul lor, făceau necesare succesivele „creşteri". Ea a fost treptat acceptată (ca o schiţă rudimentară a viitoarei teorii cantitative a monedei), coexistând cu o altă idee-forţă a veacului al XVI-lea, chiar dacă prea puţin compatibilă cu prima, potrivit căreia abundenta metalelor preţioase este cea care produce bogăţia regatului.

Machiavelli formulase această idee, într-un mod oarecum provocator, încă de la începutul secolului: Mântr-o guvernare bine organizată, statul trebuie să fie bogat, iar cetăţenii săraci" 21. Chiar dacă nu toată lumea admite o asemenea formulare, chiar dacă alţii vor sublinia mai târziu legătura dintre bogăţia statului şi cea a negustorilor, Machiavelli scoate în evidenţă o problemă centrală a

secolului al XVI-lea: cum să sporeşti şi să păstrezi bogăţia Principelui? Acea bogăţie a Principelui care, pentru toţi, la fel ca pentru Claude de SeysseF, se materializează în rezervele sale de aur şi de argint.

Într-o primă instanţă, guvernanţii iau măsurile dictate de bunul simţ: ei caută să împiedice aurul şi argintul să iasă din regat: în Spania, încă de la începutul secolului al XVI-lea, interdicţia de a se exporta aur şi argint, sub ameninţarea pedepsei cu moartea: în Franţa, prohibitarea ieşirilor de numerar încă din 1506 şi, apoi, în 1540, 1548, 1574; în Anglia, două tentative, în 1546 şi 1576, de a supune negoţul cu monede, şi chiar cu titluri de schimb, controlului agenţilor guvernamentali – ambele soldate cu eşec23.

Către mijlocul secolului, circulau unele texte prin care se solicitau şi alte măsuri:

Prin stoparea importurilor de mărfuri fabricate în străinătate şi care ar putea fi produse la noi, prin restrângerea exportului de lină, pici *şi* de alte produse în stare brută, prin venirea, sub supravegherea cetăţilor, a unor meşteşugari din afară care să producă mărfuri ce ar putea fi exportate.

prin examinarea atentă a acestor mărfuri (...), cred că oraşele noastre ar ajunge în scurtă vreme să-şi redobândească bogăţia de odinioară14.

Recomandări asemănătoare sunt formulate de Ortiz[2]

crearea unui mare număr de manufacturi şi interzicerea exportului de materii prime textile. J. Bodin preconizează aceeaşi politică în *ia République* (1576).

Regii Spaniei, Franţei şi Angliei vor lua măsuri în acest sens: primele creări de manufacturi, monopoluri sau privilegii pentru producţii noi, prohibiri sau tarife împotriva intrării de mărfuri străine, interdicţii de a se

---

2 Cital de H Denis, op. cif., p

*F Braudel, Civilisation matérielle, économie et capitalisme, t III. Lé Tempi du monde, p 18

exporta materii prime. Formarea unităţii naţionale înseamnă, de asemenea, constituirea, pe atunci în fază încă incipientă, a unei pieţe naţionale.

Ideile dominante ale epocii, în domeniu] economiei, sunt aşadar strâns legate de preocupările Principelui: trebuie asigurată bogăţia Principelui, atu pentru el, cât şi pentru finanţarea neîncetatelor războaie. Reţetele sunt simple: împiedicarea ieşirii din tară a metalelor preţioase, prin interzicerea trecerii lor peste graniţă şi prin limitarea importurilor; facilitarea intrării lor, încurajându-se exportarea a ceea ce nu este de trebuinţă regatului; şi una, şi cealaltă conducând ia o încurajare a producţiilor naţionale. În umbra acestei idei se dezvoltă cea a prosperităţii publice: „Fiecare individ este părtaş la «bogăţia publică, [*common zueal*\, scria Haies în al său *Discourse* (...), iar orice meserie lucrativă pentru cineva poate fi astfel pentru oricine va dori să o exerseze; ceea ce este profitabil pentru unul va fi deci şi pentru vecinul său şi, în consecinţă, pentru toată lumea". Aşadar, calea este deschisă ideii conform căreia bogăţia regatului se sprijină pe cea a negustorilor şi meşteşugarilor săi.

Prin afluxul de metale preţioase din America şi dezvoltarea producţiilor, comerţul din Europa a înregistrat progrese notabile; prin munca forţată din America (în special pentru producţia de zahăr) şi scăderea salariilor reale legată de inflaţia europeană s-a creat un surplus suplimentar; odată cu impunerea restricţiilor în Anglia, se eliberează o forţă de muncă importantă şi anume: vagabonzii şi cerşetorii prigoniţi sau ameninţaţi cu temniţa. Burghezia negustorească şi cea bancară fel consolidează poziţia. După Veneţia şi Florenţa, Anvers, Londra, Lyon şi Paris cunosc o dezvoltare importantă, depăşind cincizeci de mii, sau chiar o sută de mii de locuitori.

Aceste burghezii îşi fac simţită prezenţa, pentru unii, în ideile Reformei, pentru alţii în afirmarea drepturilor

omului faţă de suveran (La Roetie, *Le*

SCHEMA I

Clasele sociale şi circulaţia valorii şi a bogăţiilor în Franţa secolului al XVI-lea

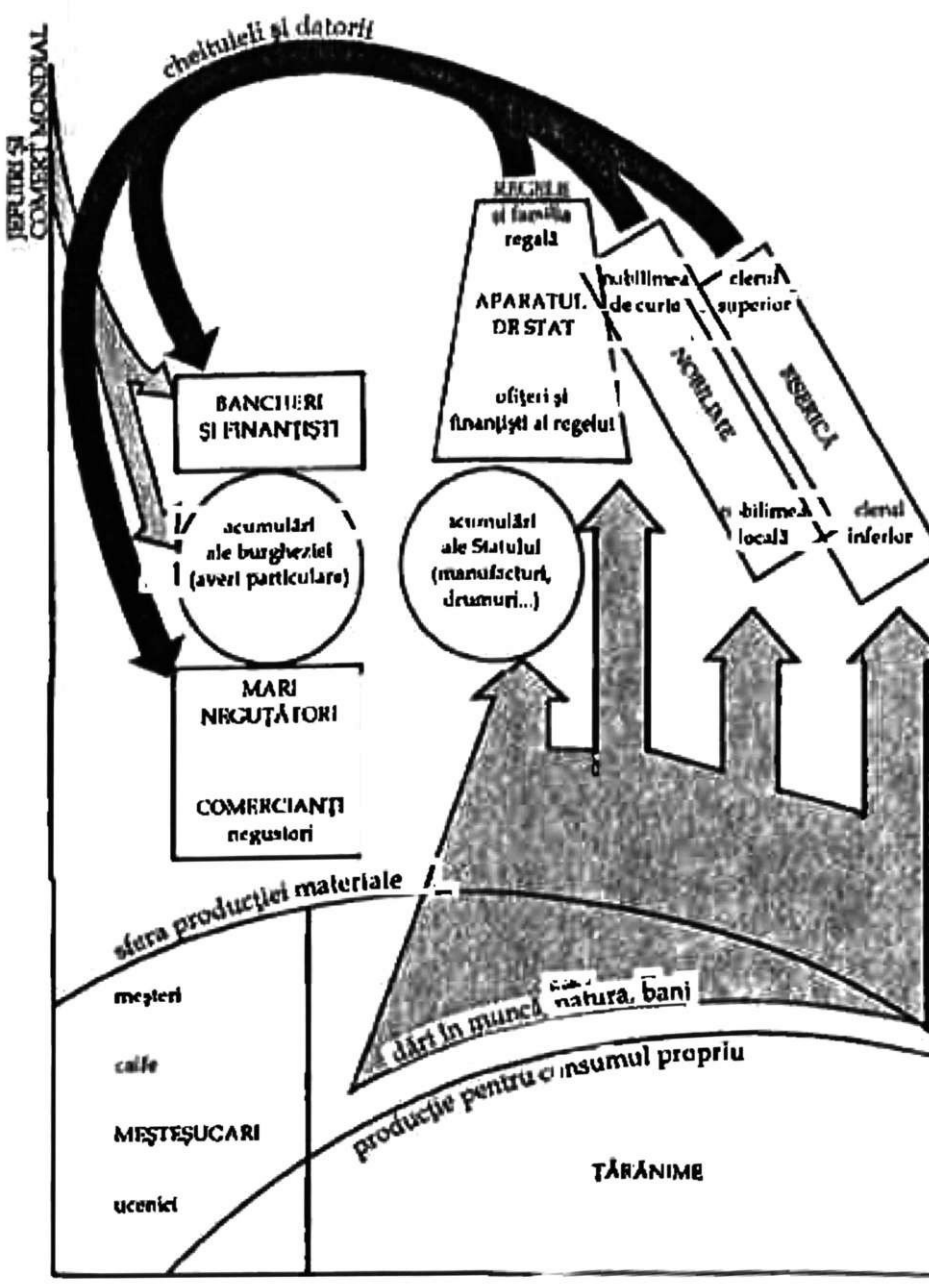
JEFUIRI ŞI COMERŢ MONDIAL
cheltuieli şi datorii
BANCHIERI ŞI FINANŢIŞTI
APARATUL DE STAT
ofiţeri şi finanţişti ai regelui
NOBILIME
BISERICA
acumulări ale burgheziei (averi particulare)
acumulări ale Statului (manufacturi, drumuri...)
MARI NEGUŢĂTORI
COMERCIANŢI negustori
sfera producţiei materiale
meşteri
calfe
MEŞTEŞUGARI
ucenici
natura, bani
dări în muncă
producţie pentru consumul propriu
ŢĂRĂNIME

Contr-un [Urin/*contra*], 1552, Theodore de Beze, *Du droit du magistrat sur şes sujets* [*Despre dreptul magistralului asupra supuşilor* soi], 1575), iar pentru majoritatea în diferitele exprimări ale gândirii umaniste pe care le ilustrează operele lui Erasmus. Rabelais sau Montaigne. Arta şi spiritul universal ale lui Michelangelo constituie o mărturie elocventă a acestei epoci în care un astronom polonez, Copernic, emite ideea că Pământul se învârteşte şi că nu este centrul imobil al universului.

Dar să nu exagerăm: oricine poate vedea că Soarele şi stelele se rotesc în jurul Terrei, după ordinea imuabilă stabilită de Dumnezeu, iar Biserica veghează ca nimeni să nu pună la îndoială acest adevăr. Ţăranul continuă să cultive pământul şi să fie strivit de taxe şi corvezi; nobilul să vâneze şi să petreacă; regele să domnească şi să se războiască. Cine ar fi putut bănui pe atunci că un alt zeu, şi anume capitalul, se pregătea să-şi instaureze dominafia asupra lumii? Poate că o presimţea Thomas Morus, atunci când, în 1516, scria *Utopia*; de aceea îl face pe Hythlodeu, navigatorul portughez, să mărturisească: „Dragul meu Morus, ca să – (spunee mă frământa: acolo unde toţi măsoară totul în bani. ei bine, în acele ţinuturi este aproape cu neputinţă ca dreptatea şi prosperitatea să domnească în ordinea publică…”

3. Vechi şi nou

Dacă e să vorbim numai de formaţiunile sociale în contextul cărora vă înflori capitalismul, vechiul continuă să fie dominant: populare preponderent rurală, producţie în principal agricolă, schimburi relativ restrânse (o mare parte a populaţiei trăind în autosubzistenţă). Renta (în muncă, în natură sau în bani) este obţinută de la marea masă ţărănească, în profitul clerului, a nobilimii şi a statului regal: prin cheltuielile acestora din urmă, ea permite, în final, acumularea de averi particulare de către marii neguţători şi bancheri.

Schimbul comercial se bazează în primul rând pe

producţia meşteşugărească, ce se înscrie în ordinea definită de corporaţii; el nu atinge decât în mică măsură producţia agricolă.

Această mică producţie de mărfuri poate fi rezumată prin formula: M/* → B → Mi, adică: micul producător de mărfuri, vânzându-şi marfa *a* pe care o produce «primeşte suma de bani B care îi permite să cumpere alte mărfuri i. Comercianţii intervin ca intermediari, cumpărând mărfurile! pentru a le revinde, realizând beneficiul AB, lucru ce poate fi rezumat prin formula: B → Mi → B\unde B B + AB. Acest AB provine fie din muncă suplimentară impusă micilor meşteşugari ori calfelor şi ucenicilor, fie dintr-o parte a rentei extorcate de la ţărani.

Pot există unele forme capitaliste de producţie, în anumite cazuri chiar cu salarizare, însă ele rămân minore.

Comerţul mondial şi prădarea Americii în secolul al XVI – 1 ca

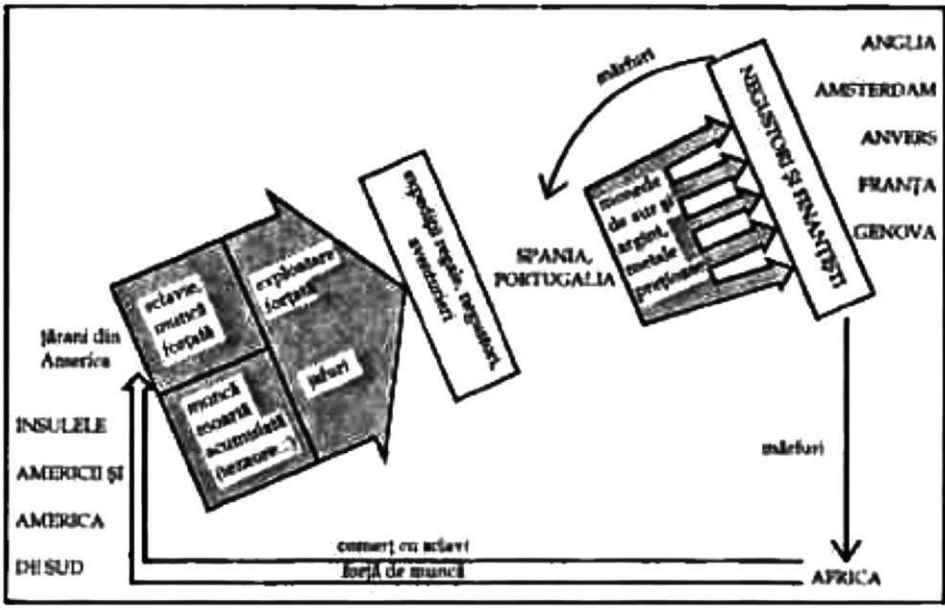

Cele două forme principale de salarizare sunt:

— Acumularea de stat (manufacturi regale, drumuri, porturi etc.);

— Acumularea burgheză (averi particulare, bani, metale preţioase, bunuri imobiliare).

SCHEMA II

Sursa principală este, ca şi în secolele anterioare şi la fel ca pentru alte formaţiuni sociale, muncă suplimentară a ţăranilor, la care, bineînţeles, trebuie adăugată prădarea celor două Americi.

Întrucât, dacă privim acum dimensiunea internaţională, ceea ce este nou nu e comerţul cu lumi aflate la mari distanţe; acesta s-a desfăşurat în contextul tuturor formaţiunilor unde domină un mod de producţie tributar 77 şi a prosperat atât în China cât şi în spaţiul arabo-musulman; el s-a dezvoltat, ceva mai aproape de noi, în Europa, în Nord odată cu portul de la Hanse, iar în Sud începând cu Peninsula Iberică şi cu cea Italică; astfel, în 1500, traficul dinspre Veneţia acoperă Mediterană şi ansamblul radrul „modurilor de producţie tributare –, supunerea unei foarte largi mase productive, a ţăranilor şi meşteşugarilor, permite obţinerea unui tribut graţie căruia poate trai în îndestulare, dacă nu chiar în lux. O oligarhie în mâinile căreia se află armele şi conimlul asupra religiilor; acesta este cazul imodurilor du producţie sclavagist, feudal, asiaticafrican Vezi, de exemplu. Să în Amin, *Clnssetl N-ai ion*, *Pd*. de Minuit, 1974, & 54 a

Europei occidentale, întinzându-se, graţie reţelelor comerciale, dincolo de Levant, către Oceanul Indian, dar şi în interiorul Europei, iar în Nord către Marea Baltică şi Norvegia.

Noul constă în fabuloasa jefuire a Americii, care se poate structura în două fluxuri simultane:

— Prădarea bogăţiilor găsile acolo (muncă „moartă” acumulată în extracţia metalelor preţioase şi realizarea operelor de artă);

— Producerea unor noi valori (muncă silnică şi sclavie), fie în minele de aur şi argint, fie în agricultură (trestia de zahăr etc.).

Cucerire, jaf, exterminare: aceasta este realitatea care explică afluxul de metale preţioase în Europa secolului al XVI-lea. Dar oceanul este foarte mare, iar prin vistieriile regale ale Spaniei şi Portugaliei, prin sipetele neguţătorilor şi prin conturile bancherilor, acest aur este în întregime „spălat" atunci când ajunge în cuferele finanţaţilor din Genova, Anvers ori Amsterdam.

Cum să se păstreze însă aurul respectiv, aurai Principelui sau al statului (cele două „vistierii" nu se prea mai deosebesc), atunci când s-a ajuns în posesia lui? Cum să fie el drămuit atunci când i se duce lipsa? Soluţia vistiernicilor, corespunzând unei perspective statistice asupra lumii – interzicerea ieşirii din regat a metalelor preţioase – s-a dovedit a fi inoperantă. Se propune o altă sol uţie, în spirit negustoresc: să se cumpere mai puţin şi să se vândă mai mult altor ţări; iar pentru aceasta, să se producă mai mult şi de o calitate mai bună. Nu răspundea aceasta, deopotrivă, intereselor Principelui şi celor ale negustorilor?

Aşa se face că, în secolul al XVI-lea, se creează condiţiile pentru dezvoltarea ulterioară a capitalismului: burghezia bancară şi negustorească dispunând atât de averi îmense, cât şi de reţele bancare şi financiare; state naţionale dispunând de mijloacele necesare pentru a cuceri şi a-şi impune dominaţia; o concepţie asupra vieţii punând preţ pe îmbogăţire şi prosperitate. Numai în acest sens putem data era capitalismului că începând cu secolul al XVMea29. Este nevoie însă de o viziune modernă, care să aibă în spate o bună cunoaştere a dezvoltării ulterioare a capitalismului industrial, pentru a percepe, sau a identifica, aşa-numitul „capitalism negustoresc" din veacul al XVI-lea, care nu este deocamdată decât embrionul a ceea ce va putea fi numit mai târziu capitalism.

Ascensiunea burgheziei (secolul al XVII-lea)

Totodată, ar fi trebuit să fii înzestrat cu o perspicacitate extraordinară pentru a vedea în dezvoltarea manufacturilor din secolul al XVII-lea începutul unui nou mod de producţie.

Nouă zecimi din populaţie trăiesc încă din agricultură: arături superficiale, însămânţări fără o bună rânduială, lipsă a îngrăşămintelor: randamentele la grâne sunt mediocre (patru-cinci, uneori doar trei sau doi la unu); pârloaga face nepracticabilă jumătate din terenurile arabile din Sud şi o treime din cele din Nord: recoltatul se face cu secerile; animalele sunt puţine şi prost hrănite. Alimentaţia constă în fierturi şi pâine, iar foametea face ravagii în anii cu recolte slabe.

Nobilimea îşi păstrează în continuare rangul şi privilegiile: la dietă din 1614, locotenentul civil Henri de Mesme declarase că „cele trei clase sunt ca nişte fraţi, copii ai aceleiaşi mame, Franţa"; nobilii au replicat că „ei nu doresc ca fiii ciubotarilor şi cârpacilor să-i numească fraţi şi că între ei şi noi sunt tot atâtea diferenţe ca între Stăpân şi Valet" *.

Biserica veghează la menţinerea ordinii în sfera ideilor. Erasmus este pus la index începând cu 1559; Giordano Bruno, alt mare umanist, este ars pe rug, ca eretic, în 1600 Campanella petrece douăzeci şi şapte de ani în închisoare, între 1599 şi 1629 Galilei, care a publicat în 1632 *Dialoguri asupra principalelor sisteme ale lumii*. este forjat de Inchiziţie, în 1633, să îşi renege „greşelile şi ereziile4.

Numai Provinciile Unite fac figură aparte în acest tablou: comerţul este aici bine dezvoltat şi activ, agricultura modernă, nobilimea cvasi-inexistentă, iar burghezia puternică. Toleranţa ei este renumită, lucru care îl va face pe Descartes să se instaleze în Olanda, în 1625. Acolo va scrie şi va publica *Discurs asupra me iadei* (1637) şi *Meditaţii metafizice* (1641). Aceste Provincii Unite, care

îşi dobândesc independenta politică faţă de Spania în 1609, păreau să cântărească atunci mult prea puţin în comparaţie cu acea tară puternică.

Începând cu 1580, ducele Habsbourg de Spania reuneşte sub sceptrul său întreaga Peninsulă Iberică, America Latină, America Centrală, Filipinele. Milano, regatul Napole, Sardinia şi Sicilia, plus ceea ce mai rămăsese din vechiul stat burgund; el are un aliat puternic în vărul lui, Habsbourg de Austria, care adaugă statelor sale patrimoniale regatele Boemiei şi al Ungariei. Dar nu trebuie să ne lăsăm prea mult impresionat) de această putere teritorială, înfrângerea „Invincibilei Armade", în 1588, marchează începutul unui declin: din 1590, cantităţile de aur şi argint provenind din America Latină se diminuează; ele ajung să fie de două ori mai mici în 1650 faţă de 1550; comerţul Seviliei se reduce simţitor (de la

*„ *Cital dup** Hittoire générale des civilisations, *t. IV. p 153*.

55 de vase şi 20.000 tone în 1600 – 1604, la 8 vase şi 2.500 tone în 1701 – 171011); cheltuielile de război sporesc; impozitele suplimentare nu sunt suficiente; bugetul se află în dezechilibru; producţia internă nu a fost dezvoltată îndeajuns; regele Spaniei nu mai are de la cine să facă împrumuturi; moneda se depreciază, iar activitatea economică înregistrează o scădere considerabilă, asemenea populaţiei, care ajunge la şase milioane de oameni, la sfârşitul secolului al XVI-lea. Practic, Spania cunoaşte o inexorabilă decădere".

Cât despre aliatul său, Imperiul Austriac, acesta va fi preocupat să „facă faţă valurilor succesive ale Războiului de Treizeci de Ani, încheind conflictul cu pre (ul unor importante concesii, în urma păcii din Westfalia (1648).

Nu atât Spania sau Austria, cât în principal Olanda, Anglia şi Franţa vor fi ţările prin care se va continua, în secolul al XVII-lea, lungul drum către capitalism.

Î. Expansiunea colonială şi capitalismul din Olanda

Sub impulsul unei active burghezii negustoreşti şi bancare, grijulie faţă de oamenii cu iniţiativă şi deschise ideilor noi. capitalismul negustoresc şi manufacturier va cunoaşte o puternică dezvoltare în Olanda. El se sprijină pe trei piloni de bază.

Primul pilon: Compania (olandeză) a Indiilor Orientale.

Şase Camere de comerţ s-au unit în 1602, constituind Compania Indiilor Orientale. Ea număra şaptezeci şi trei de directori, toţi administratori de companii comerciale. Direcţia afacerilor comune era asigurată de un Colegiu al celor şaptesprezece. numit de către Camere, dintre care upt de Camera de la Amsterdam, care suporta jumătate din cheltuielile comune Fiecare Cameră hotăra asupra comerţului desfăşurat de membrii săi. asupra lucrurilor ce trebuiau cumpărate din Indii, a sumelor în aur ce urmau a fi vărsate, a vânzării mărfurilor primite. Colegiul cel or şaptesprezece decidea prin majoritate asupra organizării flotelor, a destinaţiei lor, a tarifului mărfurilor. Compania definea monopolul asupra comerţului cu Indiile. În colonii practica aşa-numitul *mare e Iau şu m*, având pretenţia de a li se interzice englezilor, portughezilor şi francezilor accesul în aceste teritorii. Dispunea de prerogative regale, hotăra asupra războiului şi a păcii, asupra tratatelor cu băştinaşii, numea guvernatori şi consilii, curtea marţială şi cea civilă aflându-se în stabilimentele Companiei. Ea va ajunge să aibă în

„*Medii anuale*: *P*. *şi H*. *Chaunu*, Sémilt et l'Atlantique, *citat de P*. *Léon*. Économie et Sociétés pré industrielles, *t*. *H*, *p*. *32*.

„Producţia artistică rămânefiuă înfloritoare ta începutul secolului: prin Cervantes (Don *Quijete*, 1605, şi *Nuvele exemplare*> 1613), EI Creco (*Adormirea Maicii Domnului*, 1614) şi, mai târziu, prin Lope de Vega şi Calderan. Velasquczsi Murillo

Indii o armată de uscat de zece până la douăsprezece

mii de oameni, iar pe mare patruzeci până la şaizeci de vase de luptă, să aducă în Europa anual mărfuri în valoare de zece – douăsprezece milioane, să aibă dividende de 25 – 30%. acţiunile sale eresrind astfel, către 1670, de la trei mii la optsprezece mii de florini[3]

Al doilea pilon: Banca din Amsterdam; cei care operau schimburi fiind acuza (i că se fac vinovaţi de dezordinea monetară, oraşul Amsterdam îi suprimă, creează o bancă şi îi acordă acesteia monopolul schimburilor (1609).

[tianca din Amsterdam] primeşte toate depozitele în monede sau lingouri cu o valoare mai mare de trei sute de florini. Condiţiile de securitate fac ca banii să curgă din toate părţile, chiar şi din străinătate. Astfel, banca poate furniza negustorilor monede din oricare tară, ceea ce permite cumpărarea de mărfuri de orice provenienţă şi îi atrage pe comercianţii străini. Ea joacă, de asemenea, rolul unei bănci pentru plăti, efectulnd gratuit, prin virament, prin simplu schimb de înscrisuri, fără manipulări de metal, toate p13 ţile pentru negustori. În limitele depozitelor pe care ei le au. Pentru aceasta, că utilizează o monedă de cont, florinul banco, avfnd o valoare stabilă, fapt ce câştigă încrederea clienţilor. Apoi, Banca din Amsterdam devine treptat o bancă de credit. Ea începe prin avansuri acordate oraşului Amsterdam în caz de război şi Companiei Indiilor Orientale; la finele secolului, ea va acorda împrumuturi întreprinderilor particulare. Totuşi băncile particulare supravicfuiesc şi ele, fiind axate pe împrumuturi şi scontarea titlurilor de schimb".

Al treilea pilon: flota. Asemenea englezilor, olandezii dispuneau pentru ruta răsăriteană sau cea a Indiilor de vase grele, solid construite şi bine înarmate. Pentru rutele

---

3* 'K Glatriann, Dutd\-Aïiûlic Tratte, citat în P. l-*on, cir, p. 33.
_Citat dupa T. Dcvun, op. cit., p. 93-94.

maritime din Europa de Nord şi de Vest, ei construiesc însă aşa-numitele *fluitschip*, nişte ambarcaţiuni mici şi uşoare, dar capabile să transporte încărcături mari şi dizicile (de la o sută la nouă sute de tone). Plătind pe loc, ei obţin scânduri şi catarge din Norvegia, la un prêt mai bun decât constructorii norvegieni; standardizează producţia şi folosesc, pentru construcţie, maşini (joagăreac (ionate prin puterea vântului, macarale etc.). Pe aceste vapoare, „olandezii angajau străini11, cu un salariu inferior, înrucât, în acea vreme, mateloţii ajunseseră categoria cea mai de jos a lucrătorilor Echipajele erau şu puse unei discipline dure, constrânse la respectarea curăţeniei şi hrănite frugal”. În 1614, flota olandeză angaja, de una singură, mai mulţi marinari decât flotele spaniolă, franceză, engleza şi scoţiană luate la un loc.

Vasele olandeze ajung în Japonia în 1600, iar în 1601 în China. În 1621, este creată Compania (olandeză) a Indiilor Occidentale. Olandezii întâmpină însă dificultăţi în încercarea lor de a se implanta solid pe coastele Americii: dacă au reuşit să se impună în Pernambouc, Surinam, Caracas (1630) şi Curaçao (1632), visul unui imperiu olandez pe teritoriul Braziliei se destramă în 1653: iar Noul Amsterdam, creat în 1626, va fi cucerit de englezi în 1664, pentru a deveni New York. În schimb, din 1619 până în 1663, olandezii domină rutele maritime ale Extremului Orient: ei se instalează în Batavia (1619), îi masacrează pe englezii din Ambon (1624), îşi croiesc drum către Nagasaki cucerind insula Deshima (1638); se instalează apoi în Malacca (1641), ocupă Capul Bunei Speranţe în dauna portughezilor (1652), se stabilesc în Aden, Mascate, Cochin (1663) şi Singapore. Îşi impun de asemenea autoritatea în Tasmania (1642).

Importând din Extremul Orient piper şi mirodenii (66% din achiziţii în 1648 1650, 32% în 1698 – 1700) sau textile (14% şi respectiv 55% în aceleaşi perioade) 37; alimentând Spania chiar şi în anii de război (jumătate din

aurul şi argintul dobândit de Spania ajungea la Amsterdam); dezvoltând cultura trestiei de zahăr în Java; făcând negoţ atât cu Europa de Nord, cât şi cu Africa. Olanda controlează comerţul mondial care îi aduce beneficii substanţiale. Înţelegem astfel de ce ea apăra din răsputeri principiul „mării libere”(*mare liberum*), mai puţin în colonii, unde impunea acel *mare clausum*.

Ca putere comercială, Olanda este interesată de dezvoltarea activităţilor din domeniul prelucrării: industria linii la Leiden şi industria pânzeturilor în Haarlem: ţesutul şi vopsirea mătăsii, apoi torsul acesteia şi şlefuitul diamantelor la Amsterdam; rafinarea zahărului, finisarea şi scrobirea postăvurilor englezeşti, brasarea, distilarea, prelucrarea sării, a tutunului, a boabelor de cacao, industria plumbului la Rotterdam; şlefuirea lentilelor optice, fabricarea microscoapelor, a pendulelor şi instrumentelor pentru navigaţie, întocmirea de hărţi terestre şi maritime, imprimarea de cărţi în toate limbile… Jumătate din populaţia olandeză (două milioane şi jumătate de locuitori) trăieşte acum în oraşe.

De pe urma acestor activităţi profita o burghezie tot mai bogată, care domină ţara Neguţătorul Louis Trip deţine în 1674 mai mult de un milion de florini; proprietarul unor fabrici de mătase, Jean de Neufville, venit fără niciun ban în 1647, moare la sfârşitul secolului lăsând o avere de aproape opt sute de mii de florini; în 1674, cincizeci şi şase de burghezi deţin între două sute şi patru sute de mii de florini, iar alţi patruzeci între o sută şi două sute de mii. Această burghezie se ocupă cu negoţul, dezvoltă industriile, organizează „camerele de comerţ”, controlează companiile coloniale, supraveghează Universitatea din Leiden; ea şi-a legat numele de Banca din Amsterdam şi a făcut din oraş marea piaţă financiară a momentului, încercând totodată să impună hegemonia Provinciei Olandei asupra ansamblului Provinciilor Unite.

De aici şi conflictele, nu o dată încheiate prin

compromisuri, cu familia de Orania, familie care se sprijină pe forjele tradiţionale ale celorlalte provincii şi care reuşeşte să se impună, în special în perioadele de război şi de tensiuni internaţionale: Mauriciu de Nassau, principe de Orania, împotriva marelui bogătaş Oldenbamvelt, în 1619, şi Wilhelm al III-lea de Orania împotriva lui Jan de Witt, în 1672.

Odată cu dezvoltarea capitalismului englez şi a protecţionismului francez, în urma celor trei războaie duse împotriva Angliei (cel din 1652 – 1654, dar mai ales cele din 1665 – 1667 şi din 1672 – 1674), prin războiul din 1672 împotriva Franţei şi. În special, prin participarea la aşa-numitul Război de Secesiune din Spania (1702 – 1714), prin regresiunea economică şi scăderea preţurilor coloniale care marchează a doua jumătate a secolului al XVII-lea, capitalismul olandez se înglodează în datorii, slăbind şi pierzându-şi, în final, poziţia dominantă. Olanda îşi păstrează însă meritul de a fi fost, în prima jumătatea secolului al XVII-lea „Naţiunea capitalistă prin excelentă" (K. Marx) sau, mai exact, „simbolul capitalismului comercial şi financiar" (H. Sce).

Mărturii, între altele, ale puterii de odinioară a acestei burghezii rămân pânzele lui Rembrandt: sindicul postăvarilor (1661), constructorul de nave şi soţia să (1643), cântăritorul de aur (1639), Jean Six, primar al Amsterdamului (la 1650) – dar şi desenele sale înfăţişând ţărani săraci, cerşetori şi negri.

2. Anglia: de la mercantilism la liberalism

Aliată a monarhului în privinţa expansiunii coloniale şi a mercantilismului, burghezia engleză va şti totuşi cum să se folosească de nemulţumirile maselor în lupta să contra absolutismului, adică pentru întărirea propriei sale puteri.

a) Expansiunea colonială şi mercantilismul

Puterea maritimă şi comercială a Angliei s-a impus faţă de Spania la sfârşitul secolului al XVI-lea, i se opune

Olandei în secolul al XVII-lea şi va înfrunta Franţa în secolul al XVIII-lea.

Apoi, încă de la începutul secolului al XVII-lea, Anglia este angajată în expansiunea colonială. Compania (engleză) a Indiilor Orientale a fost creată în 1600, printr-o cartă a reginei Elizabeta: cincisprezece ani mai târziu, ea are în jur de douăzeci de stabilimente în India, fin insule, în Indonezia şi Hirats, precum şi în Japonia. Va fi prezentă în Pensia (Iranul de astăzi) În 1628 şi la Bombay în 1668 Englezii se instalează de asemenea în Barbados (1625), supun Québecul (1629) şi Jamaica (1655), iar la scurtă vreme cuceresc Noul Amsterdam (1664); după pelerinii lui Mayflower (1620), alţi emigranţi vor fonda colonii în America de Nord.

Comerţul exterior englez ia un nou avânt între 1610 şi 1640, Producţia se dezvoltă. Către 1640, unele mine de huilă ajung să producă de la zece la douăzeci şi cinci de mii de tone pe an, faţă de cele câteva sute de tone câte se extrăgeau cu un secol mai înainte. Furnale înalte, forje cu imense ciocane hidraulice, fabrici de alaun şi de hârtie funcţionează cu mai multe sute de muncitori; neguţătorii şi fabricanţii de textile pun la lucru sute, dacă nu mii, de filatori sau ţesători la domiciliu. Burghezia, care stimulează acest avânt comercial şi manufacturier, are nevoie totodată de încurajare şi de protecţie.

Încă din 1621, în Discurs *asupra comerţului Angliei cu Indiile orientale*, Thomas Mur subliniază importanţa acestui comerţ exterior: ceea ce contează este nu atât acumularea de metale preţioase, cât circula rea lor pentru obţinerea unui şold pozitiv. Raportul Consiliului Privat al Comisiei asupra Postăvurilor, din 1622, reflectă foarte bine starea de spirit din comerţ:

Remediile pe care cu smerenie le propunem sunt următoarele: pentru a se împiedica fabricarea în străinătate, să se interzică, prin impunerea de pedepse dintre cele mai severe, exportul din Anglia, Irlanda şi

Scoţia al linii aşa cum este tunsă, al lutului şi al cenuşii de lemn (...), pentru a se împiedica fabricările şi vopsirile frauduloase şi de proastă calitate, să se stabilească un regulament clar (...); să se constituie în fiecare comitat o corporaţie a persoanelor celor mai înstărite şi competente pentru a se controla legalitatea sicalitakca fabricării, a vopsirii şi scrobi râi postăvurilor sau a altor ţesături (...); Majestatcasa, pentru a face mai lesnicioase condiţiile de export al postăvurilor noastre, să se milostivească a negocia cu arhiducesa Ţarilor de Jos şi cu dietele (...). În legătură cu puţinătatea banilor din regat, să se interzică ieşirea lor din (ară, iar contravenienţii să fie aspru pedepsiţi (...). Dar mai ales circulaţia lor să fie remediată în avantajul comerţului nostru exterior, căci dacă importurile de lux şi vanitate depăşesc exportul produselor noastre, rezervele acestui regat vor fi risipite, trebuind să exportăm bani pentru a restabili echilibru110.

Într-adevăr, Iacob 1 (Stuart), apoi Carol I împart privilegii şi monopoluri, reglementează şi organizează controlul fabricilor, interzic exporturile de lină, măresc taxele la importurile de ţesături franţuzeşti şi olandeze; câteva acte ale Parlamentului merg până la a face obligatorie folosirea ţesăturilor din lână pentru giulgiuri şi veşminte de doliu. „Statul dirija economia, înmulţea monopolurile, nesocotea inovaţiile agricole justificate din punct de vedere tehnic”[4]

În lucrarea sa *Englands Treasure by foreign Trade* [*Venitul Angliei din comerţul exterior*], scrisă între 1622 şi 1650 şi publicată în 1664, Thomas Mun oferă o perspectivă

4m k Mar*. L'Angleterre drt revolutwilis p 87 In rurlnd apar proteste împotriva arcelor reglementări şi privilegii; astfel, în plina şedinţa a Parlamentului, Sir John Colepeper i» exprima indignarea: "Avem de-a fa^e cu un val de vermin A ^are.i sufocai întreaga ţară. Mă refer a ic Ha deţinătorii de monopoluri (...)". Ciiat dupa H*fufrc centrale des avihsntiou^\ IV, p 248

mai largă asupra acestor lucruri: „Comerţul exterior reprezintă bogăţia suveranului, onoarea regatului, nobila vocaţie a negustorilor, subzistenta noastră şi o pline de mâncat pentru săracii noştri, o ameliorare a pământurilor noastre şi o şcoală pentru marinari, nervul nostru în războaie şi spaima duşmanilor”; sau, încă: „Dacă ţinem seama de frumuseţea şi fertilitatea Angliei, de puterea ei pe mare şi pe uscat (...), vom fi cu toţii de acord că regatul acesta merită să fie stăpânul Lumii, întrucât care altă na ţie mai este într-atât de înzestrată de natură cu cele necesare pentru hrană, îmbrăcăminte, pe timp de pace ori de război, încât nu numai să îi ajungă sieşi, dar să mai dea şi vecinilor săi, obţinând an de an belşug de bani şi întărindu-şi astfel bunăstarea?” 40

Mărire naţională, bogăţie a statului şi a negustorilor, stăpânire a întregii lumi: pe aceasta se bazează compromisul dintre burghezie şi suveran.

Un compromis, altminteri, dificil: nerespectând prerogativele Parlamentului de a vota impozitul, la care ţineau clasele «ivute, Carol I va sfârşi, în urma unor mari mişcări de nemulţumire ale maselor, prin a fi decapitat, în 1649. O tentativă de republică oligarhică, sub conducerea lui Cromwell, va degenera în dictatură; aceasta nu va supravieţui decât foarte puţin „Lordului protectorat Angliei, Scoţiei şi Irlandei”.

În ce priveşte Afacerile externe, Cromwell a dus tot o politică mercantilistă. Însă mai ofensivă. În 1651, dată fiind situaţia de criză, a emis primul act referitor la navigaţie: mărfurile europene nu pot fi transportate decât pe vase aparţinând Angliei sau ţărilor lor de origine; mărfurile din Africa, Asia şi America vor fi importate folosindu-se numai vase englezeşti ori din colonii. Al doilea decret privind navigaţia datează din 1660 şi precizează că atât căpitanul vasului, cât şi cel puţin trei sferturi din echipaj trebuie să fie de origine engleză. Războaiele împotriva Olandei, din a doua jumătate a secolului, arată

cât de tare se ascute, în această perioadă de regresiune, rivalitatea dintre cele două capitalisme naţionale.

b) Afirmarea burgheziei

Prin estimările sale asupra populaţiei şi stării materiale din Anglia şi Ţara Galilor, în 1688, Gregory King oferă un interesant tablou al societăţii engleze din secolul al XVII-lea. Tabelul 1 prezintă păturile sociale clasate în funcţie de venitul familial anual, aflat în continuă descreştere.

Lumea din mediul rural rămâne, după cum se poate constata, predominantă: e vorba de nobilimea mică, mare sau mijlocie, proprietară de pământuri, ale cărei resurse se bazează în principal pe munca ţăranilor vasali, şi declasa ţărănească, acum bine stratificată, care produce cea mai mare parte a bogăţiilor de origine naţională, de care beneficiază clasele dominante şi statul.

Păturile cele mai sărace ale acestei ţărănimi – ţăranii nevoiaşi, zilierii, sărmanii care reuşeau să supravieţuiască numai graţie terenurilor comune – vor suferi acum de pe urma unui nou val de îngrădiri. John Hales scria încă de pe la mijlocul secolului al XVI-lea:

Credeţi-mă, aceste îngrădiri vor însemna pierzarea noastră! Din pricina lor. vom plăti pentru arende taxe mai grele ca niciodată şi nu vom mai avea pământuri să le lucrăm. Ni se ia totul pentru păşunat, pentru creşterea oilor şi a animalelor man. În aşa fel încât în şapte ani, pe o rază de şase mile, am văzut douăsprezece care lăsate în plata Domnului; acolo unde mai mult de patruzeci de guri aveau ce mânca. trăieşte acum un singur om, cu turmele sale. Oile acestea au adus nefericirea noastră. Ele au distrus agricultura acestei ţări, care odinioară ne dădea atâtea produse, făcând ca în prezent să nu mai vezi decât oi, oi şi iarăşi oi11.

Iar Lupton, în 1662, spunea: „Îngrădirile fac oile să se îngraşe, iar pe oamenii sărmani să se usuce”. Ele suscită noi revolte ţărăneşti la începutul secolului al XVII-

lea, când apar denumirile de/rw//era (Nivelatori) şi *Diwcrs* (Săpători), adică cei care „săpau şi plantau terenurile comune” 42.

! \cadrul mişcării generate de profundele nemulţumiri care au dus la prima răsturnare a unui rege al Angliei, revendicările ţăranilor aveau să se structureze pe mai multe niveluri. Aspiraţiile moderaţilor sunt exprimate prin programul aşa-numiţilor *Ltvelltrs* (1648):

Noi sperăm ca domniile voastre să fi impus în această onorabilă Cameră respectarea autorităţii supreme a poporului şi să fi ronunlat la orice supunere faţă de voinţa contrară a regelui sau lorzilor (...), să fi promulgat legi care să prevadă alegerea anuală a deputaţilor (...), să fi făcut ca regii, reginele, principii, ducii, conţii, lorrii să se supună, ca toţi ceilalţi cetăţeni, aceloraşi legi ale tării, prezente ori viitoare (...), să-i fi eliberat pe oamenii din popor de sub jurisdicţia lorzilor, în toate procesele (...), să fi eliberat negoful de orice monopol sau formă de acaparare, de care au beneficiat companiile ori alte instituţii (...), să fi abolit impozitul indirect asupra bunurilor de consum şi toate celelalte taxe, cu excepţia subsidiilor (...), să fi renunţat la toate îngrădirile de pe terenurile comune, ori să le fi făcut exclusiv, sau în principal, în interesul celor sărmani (...), să fi abolit greaua povară a dijmelor (...), să vă fi luat angajamentul, în numele domniilor voastre şi al Parlamentelor viitoare, de a nu desfiinţa proprietatea, de a nu impune egalizarea proprietăţilor funciare ori stăpânirea în comună tuturor bunurilor43...

Tabelul nr. 1 Clasele sociale şi veniturile! lorzi	În Anglia se Nu mărul de familii	«ol ului al X it perfamil 18 6	VII-leaual Ven am le 259 0	Venit total al păturii sociale. 481800

barone (i	80	880	704.000
0			
cavaleri	60	650	390.000
0			
grăjdari	3.0	450	1350.000
00			
neguţători	20	400	800.000
(comerţ pe mare)	00		
gentilomi	12.	280	3360.000
000			
ofiţeri de stat	5.0	240	1200.000
00			
neguţători	8.0	200	1600.000
(comerţ pe uscat)	00		
jurişti şi oameni	10.	140	1400.000
ai legii	000		
slujbaşi de stat	5.0	120	600.000
00			
agricultori	40.	84	3360.000
înstăriţi	000		
ofiţeri ai flotei	5.0	80	400.000
00			
ofiţeri ai armatei	4.0	60	240.000
00			
cler superior	20	60	120.000
00			
ştiinţe şi profesii	16.	60	960.000
liberale	000		
tiranii mijlocaşi	14	50	7000.000
0.000			
cler inferior	8.0	45	360.000
00			
comorclanti,	40.	45	1800.000
prăvăliaşi	000		
fermieri	15	44	6600.000
0.000			

meşteşugari	60.000	40	2400.000
mateloţi	50.000	20	1000.000
lucrători şi zilieri	36 4.000	15	5460.000
soldaţi	35.000	14	490.000
ţărani săraci şi fără pământ	40 0.000	6, 1 Os	2600.000
vagabonzi	(30.000 pers.) 2		60.000

— În lire.

SurdL Peter Mathias, The first industrial Nation, *p. 24*.

În câteva cuvinte: democraţie parlamentară, libertate, proprietate; acestea sunt aspiraţilor ţăranilor mijlocaşi sau înstăriţi, ale comercianţilor, meşteşugarilor şi notabililor locali.

Discursurile aşa-numiţilor *Diggers* adoptă un ton mai popular: „Plângeţi, aşadar, ţipaţi, voi cei plini de averi. Dumnezeu vă va pedepsi pentru toate opresiunile voastre; voi trăiţi din munca celorlalţi, dar nu le daţi să mănânce decât tărife, storcând de la aceşti fraţi ai voştri impozite şi chirii uriaşe. Ce vă veţi face însă de-acum încolo? Căci poporul nu va mai fi sclavul vostru, luminat fiind de înţelepciunea Domnului” 44. Este lesne de imaginat cum reacţionau la asemenea strigăte de revoltă arendaşul ori zilierul stors de puteri.

În paralel, se dezvoltă un nou mod de extorsiune a valorii: el decurge din dominaţia indirectă pe care neguţătorii o exercită asupra meşteşugarilor. Mărturiestă această baladă, *Desfâltărilestăpbiuluipostăvar*, de la sfârşitul secolului al XVII-lea:

Noi adunăm bogăţii, noi strângem averi/Storcându-i

şi jecmănindu-i pe cei ainănţi; /Aşa ne umplem noi punga, /Atrăgându-ne numai blesteme (…). Iar mai întâi pe boiangii fi spoliem/De la opt grun/5 cele douăzeci de livre la jumătate de coroană/Iar dacă mormăie nemulţumiţi şi zic că-i prea pujirt/Le vom spune că asta e sau că pot să plece. /îi vom convinge că negoţul nu merge; /N-au fost niciodată atât de necăjiţi, dar ce ne pasă nouă? (…) /Pe bieţii ţesători noi îi vom pune la munca pe mai nimic. /Le vom găsi motiv, întemeiat sau nu, să le mai scădem încă din bănuţi. /Dacă lucrurile nu merg bine. ei vor afla de-ndată; /Dar dacă ele merg, ci nu vor şti nicicând. /Postavul, le vom zice. nu prea mai are căutare, /Iar noi abia de mai găsim cui vinde (…).

Apoi vine rândul filatorilor: /îi vom face să toarcă trei livre de lină în loc de două. /Qnd ne aduc ce au muncit, se plâng/Şi ne spun că banii nu Icsajung ca să trăiască. /Dar dacă doar un ghem de lână le lipseşte, /Cu largă inimă noi le mai scădem trei pence… /Aşa agonisim noi banii şi pământurile, /Folosindu-ne de amărâţii care trudesc zi şi noapte. /De n-ar fi ci să se spetească muncind, /Ne-am ducesă ne spânzurăm, fără-nconjur. /Pe vopsitori. pe ţesători Ki oprimăm deopotrivă, /Ca şi pe filatorii ce transpiră din greu pentru cifiva bănuţi; /Aşa ne umplem noi punga, /Făcându-ne că nu le auzim blestemele…

Aceşti bieţi meşteşugari, aceşti muncitori care lucrează pentru fabricanţii-negustori nu cer libertate sau democraţie, ci respectarea unor reglementări urmărind mereu aceleaşi obiective: creşterea tarifelor sau lefurilor, reducerea zilei de muncă, protecţia împotriva concurenţei din exterior.

SCHEMA III

Casele sociale şi exiorsiunea valorii în Anglia secolului al XVII-lea

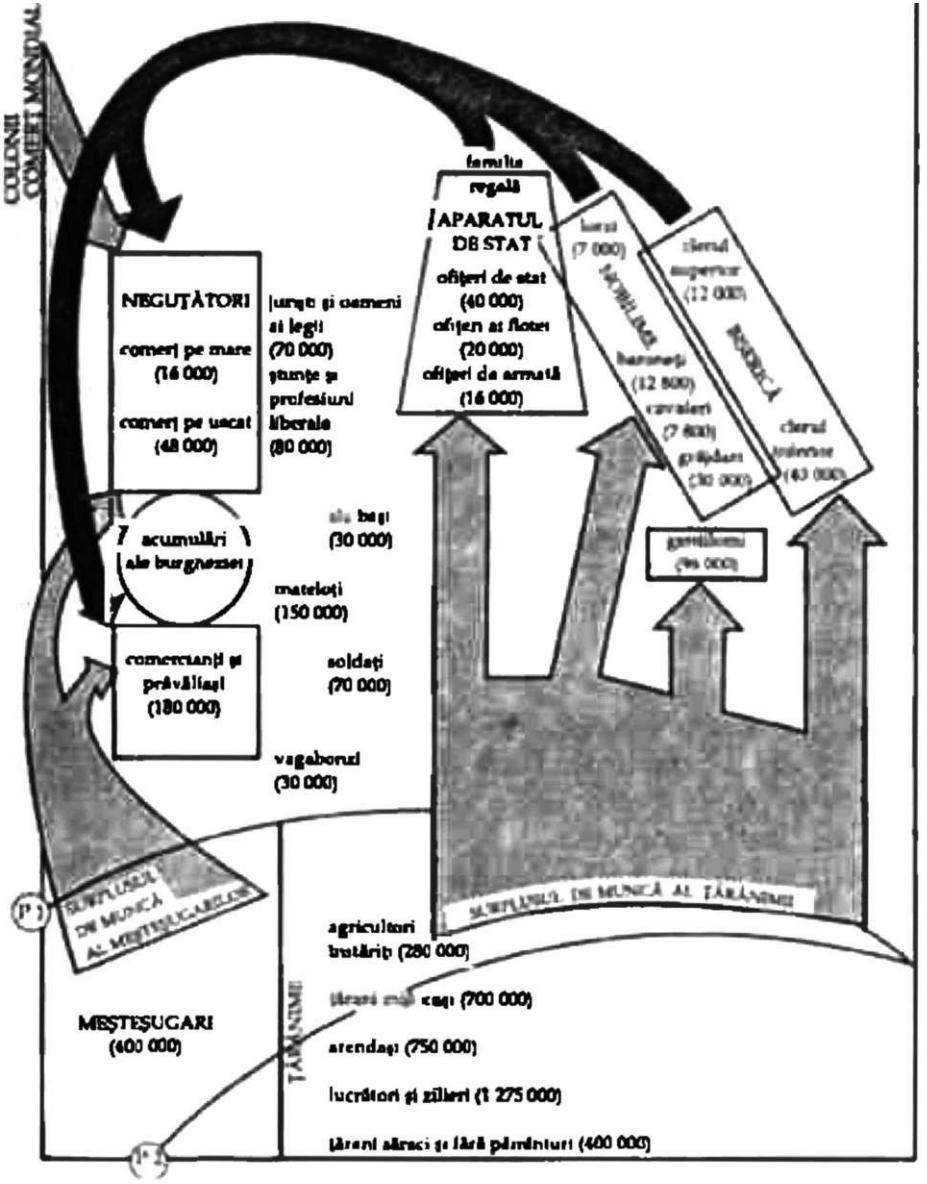

Potrivii tabelului înlocmiJ de Gregory Kbţ, pentru Anglia fi Tira Galilor, în 1688 (Dupl feter Malhiai. *The Unt Muşinai Nëhon*, p. 24) Of rele dintre paranteza Inditf

efoctivele totale ale fiecărei claie nu Paturi aociale

Cde doul cercuri de J «indici «fera producţie] matemr fi pe cea a producţiei pentru consumul piopnu Sigrţile mai martie fluxuri ale circulaţiei vâjenlor

Democraţia şi libertatea sunt cerute de membrii burgheziei negustoreşti Vi bancare, de jurişti şi de oamenii legii; ei găsesc sprijin în rândul celor cu profesiuni liberale, al notabililor rurali, al comercianţilor şi cultivatorilor înstăriţii ca şi la o parte din *gentry*.

Cu toţii constituie o forţă socială nouă, cu o pondere crescândă, subestimată de monarhia restabilită după moartea lui Cromwell. Aceasta din urmă va spori nemulţumirile populaţiei prin tendinţa ei spre absolutism, prin alierea cu Franţa şi aplecarea către catolicism; opoziţia renaşte împotriva lui Carol al II-lea, iar când el va avea un moştenitor, se va ajunge la confruntarea cu acesta, Iacob al II-lea fiind obligat să se exileze. Parlamentul oferă coroana lui Wilhelm, care se va obliga să respecte un fel de „Declaraţie a drepturilor regale”: regele nu va putea „să oprească aplicarea legilor, să perceapă impozite, să constituie şi să întreţină o armată pe timp de pace fără consimţământul Parlamentului”. Suntem în 1689.

O dată răsturnat absolutismul, nu se pune problema instaurării unui regim democratic bazat pe sufragiul universal. Numai un mic număr de persoane înstărite (în jur de cincizeci de mii) sunt acceptate pentru a-i desemna pe reprezentanţii din Parlament După ce o lungă perioadă a profitat de politica mercantilistă dusă de monarhie, burghezia a ştiut să se folosească de mişcările populare, ca de un punct de sprijin, împotriva absolutismului; în ce priveşte atitudinea faţă de clasele populare, o vedem însă făcând un prudent compromis cu vechea, dar în continuare solidă clasă dominantă, nobilimea.

c) Libertate şi liberalism

Libertate, liberul consimţământ”, dreptul la insurecţie: burghezia engleză va găsi în Locke pe

teoreticianul care va respinge tezele lui Hobbes46, de la mijlocul secolului, în favoarea necesităţii unui stat absolutist, şi va justifica detronarea suveranului.

Asemeni lui Hobbes, Locke pleacă de la primul contract social, pentru a ajunge însă la o poziţie contrară:

Motivul care ţi împinge pe oameni să intre în societate este apărarea propriilor bunuri, iar scopul urmărit de ei, alegând şi instituind un corp legislativ, este stabilirea de legi şi reguli pentru a-şi păstra bunurile şi a le proteja de toţi ceilalţi membri ai societăţii, pentru a limita puterea şi a tempera autoritatea fiecăruia dintre grupurile şi membrii ei. Niciodată nu vom putea crede că societatea consimte să se atribuie corpului legislativ puterea de a suprima ceea ce oamenii au căutat să apere prin constituirea unei societăţi civile şi ceea ce motivează supunerea poporului faţă de legiuitorii aleşi de el. Pornind de aici, ori de câte ori legiuitorii atacă bunurile aparţinând poporului şi le prejudiciază, ori de câte ori

Lmathan, *1651*.

Încearca să-l aducă pe acesta în robie, impunându-i o putere arbitrari, et nu fac decât să-i declare acestuia război17.

Astfel, pentru Locke, ceea ce fundamentează societatea şi guvernarea ei este liberul consimţământ al cetăţenilor:

Ceea ce a dat naştere unei societăţi politice şi a instituit-o nu este altceva decât consimţământul unui anumit numir de oameni liberi capabili să fie reprezentaţi de v majoritate a lor: acest lucru, $1 numai acesta, a putut deschide calea unei guvernări legitime (…). Fără consimţământul poporului, nu s-ar putea niciodată institui vreo altă formJ de guvernare”.

Şi însuşi acest fundament justifică dreptul la insurecţie:

Poporul, în virtutea unei legi care precede toate legile pozitive ale oamenilor şi care este predominantă

(...), şi-a rezervat un drept pe care îi au, în general, toate persoanele atunci când nu există nimeni pe pământ la care să facă apel, şi anume: dreptul de a examina dacă este drept să ceară ajutor numai Cerului Un popor care este asuprit, nesocotindu-i-se drepturile, va avea grijă să nu piardă prilejul de a se dezbăra de toate mizeriile şi de a se scutura de jugul ce i-a fost impus cu atâta nedreptate4[5]

Aşadar, Locke priveşte guvernarea civilă ca pe „adevăratul remediu pentru inconvenientele stării naturale"; el respinge absolutismul, care îl plasează pe suveran deasupra legilor şi. În consecinţă. În afara pomenitei societăţi civile.

Dar să nu înţelegem greşii: născut într-o familie de negustori şi de oameni ai legii, medic al Lordului Ashley în 1666, secretar la Board of Trade din 1672 până în 1675, călătorind în Franţa şi trăind o vreme în Olanda, Locke nu le va recunoaşte claselor de lucrători capacitatea de a guverna, în privinţa celor săraci, el preconizează folosirea forţei: carnetele sale din 1679, ca şi raportul lui la Comisia de Comerţ din 1699 sunt grăitoare în acest sens: „Vagabonzii valizi cu vârste cuprinse între paisprezece şi cincizeci de ani, prinşi că cerşesc, trebuie condamnaţi să servească trei ani în cadrul Flotei, în cazul celor din zonele maritime, ori să muncească trei ani în *iwrkliouse, în* cazul celorlalţi. Cerşetorii tineri, de mai puţin de paisprezece

---

5" Discours" upon Trade. 1%9. cilat de H. Denis, op, cit., p. 132-133.
91 Histoire tfnératc des civilisations, t. lV, p. 153.
liO b pu no foarte răspicat: "Vom afirma fără înconjur. împntiiva opiniei lui Aristotcl şi Xcnofon, că economia nu poate i\ ruptă dc politică fără a smulge dintr-un întreg partea principală, şi că ştiinţa dobfndirii Jc bunuri, după cum o nu m ev ci, este comună atit republicilor, cil şi familiilor " Vezi 11 Denia. op. at., p s şi P. Dcyon. op. dt.
_ Asediul de la La Kochclie. 1627-1628: 'Edictul de graţie' dc la Ales, 1629. "Mtmoirrs du cardinal de Richelieu, 1627, citat de P. Dcyon, op. ol, p. 94 m 95.

ani, trebuie să fie biciuiţi şi trimişi într-o şcoală de muncă”
50. Pentru Locke, oamenii liberi, cei care alcătuiesccontractul social, sunt membrii nobilimii, ai clerului, cei dingivifty, membru burgheziei negustoreşti şi financiare – În special acei proprietari luminaţi, acei burghezi care au dat măsura capacităţii lor în gestionarea propriilor bunuri; lor le revine responsabilitatea în privinţa guvernării.

Ideile lui Locke sunt cele ale unui mare burghez luminat, de unde şi succesul lor în rândul claselor conducătoare din Anglia şi Olanda, iar în secolul următor, în rândul juriştilor şi filosofilor francezi.

În 1694, la un an după publicarea *Eseului despre guver*narea *civilă* al lui Locke, Sir Dudey North, un gentilom englez care fi admira pe Descartes şi care se ocupase cu comerţul în Turcia, ajungând apoi înalt funcţionar şi primar al Londrei, enunţă în *Discursuri asupra cornerului* o poziţie care se îndepărtează net de cea a mercantilismului.

Din perspectiva comerţului, lumea întreagă apare ca o singură naţie sau ca un singur popor, în interiorul căruia naţiunile sunt asemenea persoanelor fizice (…).

Moneda exportată prin intermediul comerţului reprezintă o creştere a bogăţiei naţiunii (…). Orice măsură în favoarea unui anumit comerţ sau a unui anume interes şi împotriva altuia constituie un abuz şi nu face decât & a diminueze profitul publicului (…). În niciun caz legea nu are de ce să fixeze preţurile din comerţ. Întrucât nivelul lor trebuie să se regleze şi se reglează de la sine (…). Când o naţiune devine prosperă, aurul, argintul, bijuteriile şi toate lucrurile trebuincioase în vreun fel (…) există din abundentă (…). Niciun popor nu s-a îmbogăţit vreodată prin intervenţiile statului; numai pacea, industria şi libertatea stimulează comerţul şi conduc la înavuţire51.

Coincidenţa poate să şocheze: practic în acelaşi timp sunt enunţate principiile libertăţii politice şi este afirmată

necesitatea liberalismului economic. Aceasta deoarece burghezia, suficient de puternică pentru a detrona absolutismul, avea totuşi nevoie de legitimarea noului mod de guvernare instaurat. Iar unii dintre membrii ei considerau că, date fiind atuurile sale, aceasta va găsi în liberul schimb stimulentul ce va conduce la o nouă înflorire a comerţului şi producţiei.

Liberalizarea exportului de grâne, ca modalitate de stimulare a agriculturii, a fost hotărâtă încă din 1670. În 1703, Tratatul de la Methuen, cu Portugalia, va deschide englezilor piaţa din Brazilia; în 1713, în urma Păcii de la Utrecht, Anglia obţine din partea Spaniei deschiderea imensei pieţe pe care o reprezintă imperiul acesteia. În 1694, este creată Banca Angliei.

3. Mercantilism st absolutism în Franţa

În Franţa, cuplul absolutism-mercantilism apare mai clar ca oriunde; el corespunde alianţei dintre o burghezie încă slabă şi o monarhie al cărei absolut lismise dosăvârşeşte prin Ludovic al XIV-lea; alianţă împotriva unei nobilimi încă puternice şi, la nevoie, împotriva răzmeriţelor celor săraci: e vorba de fronda nobilimii (1648 – 1653), care avea să-l marcheze profund pe tânărul Ludovic al XIV-lea, apoi de răscoalele ţ «lr «ineşti (în special între 1636 şi 1639) şi de revoltele orăşenilor (frecvente între 1623 şi 1652) care zdruncină fiscul regal într-un mod cât se poate de direct – colectorii de impozite sau funcţionarii din subordinea lor fiind adeseori ucişi, sfârtecaţi, bătuţi în piroane…

Din pricina recoltelor proaste ori a scăderii preţurilor, ţăranii ajung destul de repede să nu mai poată suporta multitudinea de taxe (impozite, arenzi, dări în natură sau în bani, zeciuială, dijmă ecleziastică); în acelaşi timp, în oraşe traiul mizer al vagabonzilor, cerşetorilor şi şomerilor este dublat de nemulţumirea generală a salariaţilor (corporaţiile se închid, patronii pretind ca ziua de lucru să fie de douăsprezece până la şaisprezece ore şi

fac presiuni pentru reducerea numărului de zile de concediu). Se formează, astfel, mai multe grupări oculte, care încearcă să opună rezistenţă sub mai multe forme.

Burghezia franceză rămâne în continuare fascinată de statul regal şi de nobilime. Funcţiile din finanţe, justiţie şi poliţie sunt cele mai căutate; regele sporeşte numărul lor pentru a le vinde şi a le impozita. Mulţi neguţători ţi fabricanţi se îmbogăţesc. Astfel:

Sainctot, Nicolas l. e Camus la redet îne o avere de nouă milioane şi zvântă dintr-o mişcare, pe mărfuri, două sute de mii de scuzi la tirgu] de la Frankfurt, postăvarul Claude Parfaict, negustorul de etamine Édouard Colberti unchiul viitorului ministru, şi mulţi alţii în toate marile oraşe finanţează fabrici de tunuri, de arme, de salpetru, de mătăsuri, de tapiserii, de postavuri ori stabilimente metalurgice. Hi achiziţionează pământuri, promovează familia în funcţii de stat, orăşeneşti sau ecleziastice".

Ei vor să „ducă un trai aristocratic" şi speră ca într-o bună zi să primească titluri de nobleţe. Nobilimea, însă, îi respinge. Aşa că se pun în serviciul regelui, ştiind că, într-un fel sau altul, vor fi răsplătiţi.

a) Idealul mercantilist

Montehrestien prezintă cât se poate de bine, la acest început de secol, trăsăturile mercantilismului francez. Născut în 1576, acest fiu despiţersc îndeletniceşte cu scrisul şi cu frecventarea nobilimii; în 1605, se bate în duel şi, ucigându-şi adversarul, este nevoit să fugă în Anglia; după câtva timp petrecut în Olanda, se căsătoreşte cu o văduvă nobilă şi bogală, apoi pune pe picioare o fabrică de unelte şi ustensile diverse. Convins că bogăţia statului nu poate exista fără bunăstarea burgheziei, că prosperitatea publică (economică) şi cea a Vistieriei (politică) sunt strâns legate între eleM, Montehrestien îi prezintă ministrului Justiţiei. În 1616, un *Traited economie politique* [*Tratat de economie politică*\; lucrarea este apreciată şi îi aduce titlul de baron. „Nu belşugul de aur şi argint, nu abundenţa

perlelor şi diamantelor constituie bogăţia sau opulenţa unui stat. scrie el, ci bună rânduiala a lucrurilor necesare pentru hrană şi îmbrăcăminte". În acelaşi timp, însă: „Este imposibil să se facă război fără oameni, să se întreţină oamenii fără soldă, să li se asigure soldă fără tributuri, să se sporească tributurile fără comerţ". Fapt ce îl conduce la următoarea concluzie: „Negustorii sunt mai mult decât utili statului, iar preocuparea lor pentru profit care se manifestă în domeniul muncii manuale şi al industriei generează o bună parte din bunul public, lată motivul pentru care trebuie să li se îngăduie această plăcere pe care o găsesc în obţinerea profitului". Cu condiţia, bineînţeles, să fie vorba de negustori aparţinând naţiei franceze: căci: „Negustorii străini sunt asemenea unor pompe care absorb în afara regatului (...) substanţa pură a popoarelor noastre (...); ei sunt nişte lipitori care se agaţă de marele corp al Franţei şi îi sug sângele până nu mai pot de îmbuibaţi ce sunt".

Pentru el, primordial este interesul regatului: „Este nevoie de bani şi, în lipsa banilor noştri, trebuie să obţinem bani străini". De aceea, el recomandă încurajarea comerţului naţional, împiedicarea negustorilor străini de a scoate aur şi argint în afara regatului, reglementarea profesiunilor, crearea „în diverse provincii din Franţa a mai multor ateliere pe meserii (...) oferindu-se conducerea şi administrarea lor, cu privilegii utile onorabile, unor persoane capabile, experimentate şi inteligente". El are în vedere şi cuceririle coloniale, bineînţeles „spre a face cunoscut numele lui Dumnezeu, Creatorul nostru, atâtor popoare barbare, lipsite de orice civilizaţie, care ne cheamă, care întind braţele spre noi, care sunt gata să ni se supună pentru ca prin sfintele învăţăminte şi prin pildele cele bune să îi aducem pe calea mântuirii". „Cum însuşi Dumnezeu le promite fericirea deplină acelora care caută împărăţia Lui, nu trebuie să ne îndoim că prin binecuvântarea Domnului, ce va să vină asupra acestui

mare şi puternic stat pentru pioasele lui acţiuni, atât de drepte şi de milostive (...), se vor deschide, atât aici, cât şi acolo, mari şi nesecate izvoare de bogăţii M

Richelieu, apoi Colbert vor veghea la punerea în practică a acestei politici.

b) Politica wercantilista

După asasinarea lui Henric al IV-lea, urmează regenta Mariei de Medicis, perioadă în care puterea regală slăbeşte. În 1624. cardinalul Richelieu este chemat să se ocupe de chestiunile politice ale ţării; el va rămâneşef al Consiliului până în 1642. negociind cu Parlamentul, înfrângând semejia aristocraţilor şi anihil! ndu-le comploturile, îngenunchindu-i pe protestanţi", organizând statul – pe scurt, instaurând absolutismul. În paralel, încurajează conflictele care duc la slăbirea Habsburgilor, angajând şi Franţa atunci când găsea de cuviinţă. Veghează la restaurarea vechilor mijloace de înavuţire a statului: agricultura, drumurile, canalele şi porturile, cele câteva producţii manufacturiere şi, în mod special, companiile de comerţ După cum afirmă chiar el în *Mémoires*:

Bună cunoaştere pe care cardinalul o dobândise în privinţa mării l-a determinat să prezinte în faţa adunării notabililor care se ţinea pe atunci mai multe propuneri necesare, utile şi foarte inspirate; nu atât pentru a reda Franţei o flotă de grandoarea celei de odinioară, cât pentru a regăsi, prin această flotă maritimă, vechea măreţie a Franţei. EI Le-a arătat (...) că nu există o (ară mai bine situată că Franţa şi într-atât de înzestrată cu toate cele de trebuinţă pentru a deveni stupină a mărilor; că pentru a izbuti, trebuie să privim în jur, aşa cum fac vecinii noştri, şi. asemenea lor, să creăm mari companii, obligându-i pe neguţători să li se afilieze. În schimbul unor privilegii însemnate; că, în absenţa unor astfel de companii, fiecare mic comerciant efectuează traficul de mărfuri pe cont propriu, folosind de cele mai multe ori

vase mici şi prost echipate, şi devenind astfel o pradă uşoară pentru piraţi şi pentru nobilii aliaţi, întrucât nu au forţa necesară, cum ar avea-o o mare companie, de a-şi face dreptate până la capăt. Că numai aceste companii nu ar fi totuşi suficientedacă regele, la rândul său. nu ar dispune de mai multe vase care să le poată sprijini atunci când cineva s-or opune prin forţă proiectelor lor, ca să nu mai spunem că tot regele ar avea avantajul că, în caz de riz boi, şi nu mai trebuiască să ceară ajutor de la vecinii săi*5.

Dacă unele tentative eşuează – cele cu Compania Morbihan (fondată în 1625) şi cu Compania Nacelei Saint-Pierre (fondată în 1627 şi al cărei monopol trebuia să se întindă peste întreaga lume) –, altele reuşesc – Compania celor O Sută de Asociaţi desfăşoară activităţi comerciale în Canada, cea a Capului Verde în Senegal, cea a Insulelor Americii (1635) în Antile, iar cea a Indiilor Orientale în Madagascar. În 1628, o companie franceză de comerţ a fost înfiinţată în Alger, iar în 1631 primii consuli francezi se instalează în Maroc.

În perioada imediat următoare lui Richelieu, vor fi luate o serie de măsuri protecţioniste – printre care, în 1644, tariful protector în privinţa textilelor şi, în 1659, taxa de cincizeci de parale pe tonă, în cazul vaselor străine.

În mod evident însă, mariajul dintre absolutism şi mercantilism va triumfa sub Ludovic al XIV-lea şi Colbert, prin alianţa burgheziei cu Regele Soare. Curtea rămâne, firește, domeniul privilegiat al nobilimii. Însă, încetul cu încetul burghezia ajunge să ocupe funcţii de stat. Regele îşi alege dintre magistraţii burghezi propriii miniştri, consilieri şi intendenţi: Le Tellier, Colbert, Louvois, Barbezieux; îi înnobilează, îi acceptă la Curte, creând de fapt o nobilime a magistraţilor. Vechea aristocraţie îşi va exprima, bineînţeles, indignarea: „A fost o domnie a josnicei burghezii”, va spune, nemulţumit, Saint-Simon.

În această perioadă, prin intervenţiile lui Colbert56 –

pentru care „companiile de comerţ reprezintă armatele regelui, iar manufacturile Franţei rezervele sale” – mercantilismul francez ajunge la apogeu. Cum „numai abundenţa banilor dintr-un stat face diferenţa dintre măreţia şi puterea lui”, şi cum „nu se pot spori banii din regat decât ridicând aceeaşi sumă de la statele învecinate”, Colbert întrevede câştigurile ce s-ar putea obţine prin eliberarea comerţului exterior al Franţei de sub tutela olandeză:

Dincolo de avantajele pe care le-ar putej aduce intrarea în regat a unor sume mai mari de bani, cu siguranţă că, graţie manufacturilor, un milion de oameni de rând care lâncezesc din lipsă de ocupaţie vor găsi o pâine de mâncat. Încă pe-al! n-a vor avea de lucru în navigaţie şi în porturile maritime; iar creşterea aproape nelimitată a numărului de vase va spori deopotrivă măreţia ţi puterea statului, lată, în opinia mea, obiectivele care ar trebui să-l călăuzească pe rege în nemărginita lui pricepere, în bunătatea şi dragostea sa pentru popor37

E vorba, în primul rând, de măsuri defensive: perceperea efectivă de taxe în cazul vapoarelor străine, tariful protector din 1664, apoi cel din 1667.

Ceea ce urmează este politica de dezvoltare a producţiei. Încă din 1663, Colbert întreprinde:

(...) o vastă anchetă asupra resurselor Franţei, n condiţiilor oferite de fiecare regiune pentru agricultură, comerţ, industrie, en şi asupra metodelor utilizate şi a stării de spirit a populaţiei. Pe baza informaţiilor culese, Colbert întocmeşte un plan: lista cu ceea ce trebuie produs şi cu locurile în care aceasta să se facă. Pentru procesul concret al producţiei, tot necesarul va fi adus din străinătate: maşinile. În special cele care nu sunt cunoscute încă în Franţa, de exemplu cea care serveşte la fabricarea ciorapilor „de zece ori mai repede deeft cosindu-i de mină”, apoi tehnicienii: nemţi şi suedezi pentru prelucrarea fierului, olandezi pentru postavuri,

veneţicni pentru broderii şi oglinzi, milanezi pentru mâiase, cu toţii recrutaţi de către consulii francezi. Cazul cel mai cunoscut este cel al zeelandezului Josse Van Robais de Middicbourg, statornicit la Abbeville împreună cu întregul său personal, pentru a fabrica postavuri, lucru pentru cââe va beneficia de privilegii vreme de douăzeci de ani".

În acest sens, el veghează la înfiinţarea a mai bine de patru sute de manufacturi. Manufacturi „colectiveH. reunind mai multe centre meşteşugăreşti ce beneficiază de întreg cortegiul de privilegii acordate: postăvăriile din Sedan şi Elbeuf, manufactura de tricotaje din Troyes ori cea de arme din Saint-Ètienne... Apoi manufacturi „particulare", întreprinderi individuale (Van Robais la Abbeville) sau mări companii având sucursale în mai multe provincii. În special în sectorul minelor, al marii metalurgii (Compania Dallier de la Tour: forje, tunuri, ancore, arme), al linii...! n sfârşit, manufacluri regale, aflate în proprietatea suveranului: Gobelins, Sèvres, Aubusson, Saint-Gobain, la care se adaugă manufacturi de arme şi turnătorii pentru tunuri. Acordarea de privilegii (monopoluri asupra producţiei sau vânzării, scutiri détaxé, finanţări) este contrabalansată de exercitarea unui control strict (În privinţa normelor, a cantităţii calităţii). Această politică duce la dezvoltarea producţiilor de lux şi a exporturilor (tapiserii, porţelanuri, sticlărie, ţesături scumpe), dar şi a producţiilor de bază (siderurgie, hirtie, armament) şi a celor de consum curent (ţesături de lină şi în postavuri etc.).

În acelaşi timp, se poate vorbi de o deprindere brutală a disciplinei manufacturiere. Cerşetorii, închişi în azile speciale, sunt obligaţi să înveţe o meserie; personalul mănăstiresc, fetele celibatare şi toţi cei fără o ocupaţie pot fi constrânşisă munceascăin manufacturi; copiii trebuie să se formeze ca ucenici. Pentru muncitori, o liturghie la începutul zilei, linişte deplină sau câteva cântece

bisericeşti în timpul lucrului: amenzi, biciuiri sau punere în lanţ în cazul în care greşesc; zi de muncă de douăsprezece până la şaisprezece ore; salarii mici; ameninţarea cu închisoarea în caz de revoltă.

Apoi, în sfârşit, vine rândul politicii comerciale[6]

Compania Indiilor Orientale (1664) primeşte pentru cincizeci de ani monopolul asupra comerţului şi navigaţiei în Oceanele Indian şi Pacific; succesele sale nu sunt dintre cele mai strălucitoare, ea ajungând cu adevărat prosperă abia în secolul următor. Compania Răsăritului (1670) beneficiază de subvenţii şi de acorduri cu manufacturile de postav şi zahăr: după o scurtă perioadă de prosperitate, ea înregistrează pierderi din pricina atacurilor concurentei olandeze şi alo negustorilor din Marsilia, încetându-şi activitatea către 1680. Prezenta franceză în lume se extinde: Santo Domingo (1665), Valea Mississippiului (1673), Pondichery (1674).

Astfel, pe fondul unei regresii economice generale şi în condiţiile afirmării puternicelor capitalisme negustoreşti olandez şi englez, acţiunile statului monarhist sunt cele care conduc, în Franţa, la crearea bazelor – mai modeste, însă solide – ale unui capitalism manufacturier şi colonial. Statul monarhist, statul absolut a susţinut dezvoltarea producţiei manufacturiere şi a comerţului la scară mondială. Iar burghezia franceză s-a format sub protecţia lui, lucru ce o va marca mult timp de-acum încolo...

c) Critica mercantilismului

Curând apar însă nemulţumirile. Cele dintâi proteste vin din partea celor ale căror interese sunt, într-un fel sau altul, lezate: fabricanţi stânjeniţi de manufacturieri, comercianţi din Nantes, Rouen şi Marsilia deranjaţi de companiile de corner) ori de represaliile olandezilor sau englezilor. Astfel, în *Mémoire pour servir a*/7 iistoire

---

6■ 'Citat după P. Deyon, op. of., p. 102-103.
"Citat de H. Dcbis. op. cïf., p 135-136.

[*Memoriu în slujba istoriei*], din 1668, ni se spune:

…Domnul Colbert nu îşi dă seama că dorind să îi aducă pe francezi în situaţia dea se putea lipsi de toate celelalte popoare, [le face pe acestea din urmă] să se gândească a proceda în acelaşi mod, la rândul lor, deoarece este evident că au început să bată alte căi pentru a căuta acele lucruri pe care altă dată veneau să le ia din provinciile noastre. Una dintre principalele cauze ale lipsei de bani din Franţa, în condiţiile unui asemenea belşug de giiu şi vin, stă în aceea că olandezii nu mai vin să le cumpere, cum făceau odinioară, conduita pe care o adoptăm faţă de ei, în privinţa comerţului, arătându-le limpede că noi nu dorim să achiziţionăm nimic în schimb (…). Aşadar, după ce am scăpat de atâtea neajunsuri supărătoare, se impune, în mod necesar, să revenim la vechiul sistem – sau să nu mai avem legături cu nimeni, ceea ce este imposibi144…

Boisguilbert, observând la sfârşitul secolului traiul mizer al ţăranilor şi scăderea veniturilor în mediul rural, pune în discuţie impozitele, „fluctuaţia taxelor" şi barierele vamale, „ajutoarele şi vămuirile la intrările şi ieşirile din regat – [*Lt Détail de la France* [*Comerţul francez cu* amănuntul J, 1695). În *Le Factum de la France* [*Factumul Franţei*] (1707), el enunţă ideea interdependentei activităţilor într-un sistem negustoresc generalizat:

Trebuie să cădem de acord asupra unui principiu, acela că toate profesiunile, oricare ar fi ele într-un ţinut anume, lucrează unele pentru altele şi se susţin reciproc, nu numai pentru obţinerea celor ce le sunt de trebuinţă, ci chiar pentru propria lor existenţă. Nimeni nu cumpără marfa vecinului său ori rodul muncii lui decât cu o condiţie riguroasă, chiar dacă tacită, şi anume ca vânzătorul să facă la fel cu produsele cumpărătorului, fie pe loc, cum se inttmplă uneori, fie prin mijlocirea mai multor mâini sau profesiuni intermediare, ceea ce în esenţă, este cam acelaşi lucru (…). O astfel de justiţie ne-o poate arăta

natura, sau rânduiala lui Dumnezeu, atâta vreme cât, repet, nimeni altcineva nu se amestecă. Şi iată cum aceasta este cu putinţă: ea stabileşte, mai înlii. O egală necesitate de a vinde şi de a cumpăra în toate tipurile de schimb, în aşa fel încât dorinţa de profit să fie sufletul oricărui tirg, atât în cazul vânztorului. cât şi în cel al cumpărătorului: iar prin acest echilibru, sau această balanţă, şi unul şi celălalt sunt deopotrivă obligaţi să accepte o astfel de dreptate şi să o respecte (...). Încălcarea acestei legi, care ar trebui să fie sfântă, este cea dintâi şi principala cauză a sărăciei poporului, pericol de care prea puţin să ţi ne seama astăzi 1.

În *Testament politique de M. de Vauban* [*Testamentul politic al domnului de Vauban*] (1712), Boisguilbert va cere liberalizarea preţurilor şi a comerţului exterior.

REZUMATUL PRIMEI ETAPE

La capătul acestui „lung drum" către capitalism, întins pe mai multe secole, capitalul, ca raport social de dominare în vederea obţinerii plusvalorii, nu a ajuns încă nicăieri la deplina să maturitate. Numai în lumina înfloririi sale ulterioare putem aşadar să vorbim de „capitalism cămătărese H sau „capitalism comercial", de „capitalism negustoresc" şi chiar de „capitalism manufacturier".

Pentru toate formaţiunile sociale europene în cadrul cărora se va dezvolta capitalismul, modul principal de extorsiune a surplusului de muncă rămâne de natură „tributară": dări de diverse feluri şi sub multiple forme, pe care le suportă ţărănimea şi de care beneficiază nobilimea, Biserica şi statul monarhist.

Lor li se adaugă afluxul de bogăţii rezultat din jefuirea comorilor Americii, extorsiunea surplusului de muncă obţinut pe baza negoţului cu sclavi din Africa, dezvoltarea în cele două Americi a sectoarelor minier şi agricol, bazată pe muncă for (aţă ori sclavie» practic, pe exploatarea brutală a băştinaşilor africani şi americani.

Acestea sunt cele două surse de valoare ce conduc la

îmbogăţirea burgheziei din Europa: fie prin comerţul de mărfuri (B → M → B) e fie prin comerţul de bani (B – i B).

Înfiinţarea de manufacturi, dirijarea muncii meşteşugarilor de către neguţătorii-fabricanti care le impun propriile lor legi, apariţia primelor fabrici constituie începutul instaurării unui nou mod de producţie, care organizează întreaga activitate productivă (P) în vederea creării unei valori suplimentare (transformarea lui M în M), pe baza căreia se va putea realiza profitul AB – B – B. Procesul poate fi rezumat în formula B M P – 4 M1 → B\Dar el rămâne încă într-o formă embrionară, de tatonare, manifestându-se doar pe arii foarte înguste (sectoriale sau geografice).

Aceste surse ale valorii, şi în special primele două, fac posibile două forme principale de acumulare:

— O acumulare de stat (drumuri, canale, porturi, flotă, dar şi manufacturi regale…);

— O acumulare burgheză (bani, metale preţioase, diamante, mărfuri, nave, dar şi mijloace de producţie şi manufacturi).

Având de înfruntat clasa dominantă a societăţii feudale şi postfeudale – nobilimea –, clasa în ascensiune – hurghezia bancară şi negustorească – apelează cel mai adesea, ca strategie, la alierea cu suveranul, pe ba/a a ceea ce s-ar putea numi „compromisul mercantilist”: punerea pe primul plan a „bogăţiei Principelui”, apoi corelarea prosperităţii statului cu cea a neguţătorilor, pentru promovarea unei politici de protecţie în faţa concurenţilor străini, de expansiunecomercialăşicolonială, de dezvoltare a producţiei.

În momentul în care burghezia se simte suficient de puternică pentru a domina piaţa mondială, ea nu ezită să abandoneze tezele mercantiliste şi să propulseze în prim-plan virtuţile liberului schimb. Atunci când se simte suficient de puternică pentru a înfrunta absolutismul, ea ştie să se înarmeze cu noile idei de libertate şi liberă

consimţire (găsind, astfel, sprijin în rândul micii burghezii şi al maselor populare) şi, totodată, să se alieze cu păturile luminate ale aristocraţiei (în faţa pericolului reprezentat de revoltele ţărăneşti şi de nemulţumirea generală a poporului*2). În ambele situaţii, ea este deja prezentă în cele mai înalte funcţii ale aparatului de stat (înalţi funcţionari, intendenţi, ofiţeri de stat – dar şi ai Parlamentului şi Justiţiei), constituind embrionul unei „tehno-birocraţii" *3 de stat care, datorită cunoştinţelor şi practicii în domeniul afacerilor statului, va ajunge să deţină puterea reală.

Ce trebuie în orice caz să reţinem este rolul important jucat de stat în naşterea capitalismului: de asemenea, în strânsă legătură cu primul aspect, dimensiunea naţională a formării capitalismului: nu există capitalism fără burghezie; aceasta îşi consolidează poziţia în cadrul statului-naţiune şi în acelaşi timp în care se făureşte realitatea naţională: acesta este şi contextul în care, treptat, se creează, se modelează şi se adaptează mâna de lucru necesară, în sfârşit, pentru capitalismul dominant, pentru burghezia triumfătoare, cadrul geografic de activitate este lumea largă: procurarea mâinii de lucru şi a materialelor de bază, vânzările, traficul, jaful, toate se desfăşoară acum la scară internaţională.

Încă de la apariţia sa, capitalismul este naţional *şi* mond ial, concurenţial *şi* monopolist, liberal *şi* legal de stat

Puterea transformatoare a capitalismului se manifestă deocamdată foarte puţin". Principalele civilizaţii ale Eurasiei nu sunt mai deloc afectate de schimbările ce se produc în vestul Europei. În schimb, societăţile vechilor civilizaţii din America de Nord şi de Sud sunt violent agresate de

„Puternic şi cuceritor, capitalismul olandez este liberschimbist şi mondialist Obligat să se a/irme. capitalismul englez este naţionalist şi protecţionist: monarhia şi burghezia sunt aliate şi aplică o politică

mercantilisto dată atinse obiectivele importante, intră în scenA ideile liberale şi ale liberului schimb, lin proces similar se destişoară în Franţa, o jumătate de secol mai târziu.

Vezi nota de la pagina 122.

Pasaj scris în 1999 cuceritorii veniţi de peste ocean, iar societăţile africane au de îndurat intensificarea comerţului cu sclavi; este însă greu să se delimiteze spiritul capitalist de tentaţia câştigului, setea de bogăţii sau apetitul pentru cuceriri.

Chiar şi în Europa, principala forţă transformatoare este statul: prin el şi în jurul lui se creează unitatea naţională, unificarea monetară, coerenţa juridică, forţa militară şi un început de economie naţională. Progresele înregistrate în tehnică şi în ştiinţă au, de asemenea, un rol important: În domeniul navigaţiei, al armelor şi, treptat, în producţia manufacturieră şi în agricultură.

Deocamdată, nimeni nu observă că o nouă şi complexă logică socială este pe cale de a se constitui pornind de la logici le vechi, care, bineînţeles, nu se vor grăbi să dispară: schimbul şi logica negustorească, mica producţie de mărfuri şi preocuparea pentru eficacitate, urmărirea câştigului şi îmbogăţirea personală sau a familiei… Totuşi, asigurarea propriei subzistenţe şi achitarea dărilor cerute de cei puternici, pe de o parte, şi, pe de alta, dobândirea şi sporirea puterii şi a bogăţiilor rămân principalele două motivaţii ce structurează societăţile. A căuta un câştig în bani spre a-l réinjecta în propriile activităţi lucrative (bancare, comerciale, manufacturiere) nu constituie un mobil esenţial decât pentru un mic număr de oameni din lumea financiară sau a negoţului, cu toate că el nu se deosebeşte foarte mult de mobilul – oarecum vechi şi larg acceptat – al creşterii patrimoniului.

Totuşi, se conturează acum destul de bine cele două coerenţe care vor structura lumea modernă: cea a statului

(corelând puterea cu înfăptuirea de proiecte în numele sau în interesul unei colectivităţi na (ionale) şi cea a raporturilor negustoreşti şi băneşti, pe care, la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVII I-lea, o enunţă North şi Boisguibert, fiecare în felul său. Dar cum să nu citim astăzi ca pe o premoniţie fulgurantul avertisment al lui Thomas Morus: „Acolo unde toţi măsoară totul în bani [...] este aproape cu neputinţă ca dreptatea şi prosperitatea să domnească... /?

2. SECOLUL CELOR TREI REVOLUŢII (SECOLUL AL XVIII-LEA)

Secol al Luminilor, al spiritului francez, al despotismului luminat, aşa este prezentat de obicei secolul al XVIII-lea: un secol al lărgirii schimburilor comerciale, în special prin comerţul internaţional1, al dezvoltării producţiei de mărfuri –, agricole şi manufacturiere, însoţite de o mărire a preţurilor1 şi de o creştere generală a populaţiei4 – toate acestea, mai ales în a doua jumătate a secolului, având ca rezultat sporirea bogăţiilor şi, simultan, agravarea sărăciei.

Este, de asemenea, secolul consolidării capitalismului englez, în condiţiile în care el slăbeşte în Olanda, stagnează într-o Franţă preponderent agricolă» dominată de Curte şi saloane, sau abia începe să se contureze în ţări precum Prusia, unde „despoţii luminaţi" adopta vechile reţete ale mercantilismului. Avem încă de-a face cu un capitalism în esenţă colonial «negustoresc şi manufacturier, însă deja capabil să se adapteze noii realităţi pe care o va impune independenţa coloniilor din America şi să creeze – odată cu noul val de îngrădiri şi proletarizarea maselor rurale, cu procesul accelerat al acumulărilor şi progresul tehnic – condiţiile

Valoarea al însă de comerţul exterior francez creşte de 3, 2 on între intervalul 1716 – 1720, care urmează morţii lui Ludovic al XI Vea, şi cincinalul 1751 – 1755; apoi, între atesta din urmă şi 1787 – 1789, că se dubkuză: astfel

«cota sa din întreaga produc tic de mărfuri Cirştede la 10% la 20% sau 25% O. Marczewski, „Sume aspects of economic growth". Copmwite *Development and cultural diange*. t. IX, nr. 3, p. 372) Comerţul exterior englez se dubleazi între 1700 – 1709 şi 1750 – 1759, apoi creţte de 2.6 ori între această perioadă şi 1795 – 1804 (Ph Dea ne şi W.A. Colc. *Qritish economic growth* (1688 – 1959]. p. 48)

La prefun constante, venitul naţional englez ajunge de la 50 milioane lire sterline în 16S8, la 134 ini770 si la 138 În 1798 (1. Bairoch, *Révolution industrielle et Sous Développement*, p. 271] În Franţa, produsul comercial creşte cu două treimi între 1701 – 1710 ţi 1781 – 1790 (P Leon, op. cit., p. 202)

Mărire deosebit de accentuată la produsele agricole din Europa; ceva mai slabă la „produsele coloniale* şi ta cele industriale Cf. C.E. La brousse, Efurtte *du mouvement dee prix et des revenus en France au XVIil* şi W. Beveridge. Prie «*and* Wul5 *în England from du Î2* to Ute 19* Century*.

Populaţia europeană creşte de la 120 milioane la începutul secolului, la aproximativ 190 milioane la sfirsitul acestuia (*Histoire universelle*, t. III. p. 234).

Potrivit lui Arnoult, „masa circulantă" ar fi ajuns. În Franţa, de la 731 milioane franci n 1715 la 2 miliarde în 17 ë8 (P. Léon, *op*. rit., p. 202)

pentru marea revoluţie industrială din secolul al XIX-lea.

Este, aşadar, secolul în care se accentuează contradicţiile legate de dezvoltarea raporturilor comerciale şi ale capitalismului: contradicţii ale dominaţiei coloniale, marcate de războaie între Franţa şi Anglia şi de obţinerea independenţei de către coloniile din America: apoi contradicţii între nobilimea şi burghezia din Franţa, care răbufnesc în revoluţia din 1789: contradicţii între dezvoltarea schimburilor de mărfuri şi limitele producţiei manufacturiere, care vor conduce la revoluţia industrială din Anglia.

Dominaţia colonială, rivalităţile dintre marile puteri şi revoluţiaamerican ă

Războaiele duse de Ludovic al XIV-lea au stors de puteri regatul Franţei. Anglia, în schimb, a câştigat, în urma tratatelor din 1703 şi 1713, accesul la piaţa Braziliei şi a întregului imperiu spaniol, beneficiind de o netă superioritate maritimă.

Jefuirea şi exploatarea coloniilor se vor intensifica, între 1720 şi 1780 producţia de aur din America spaniolă şi Brazilia este, în medie, de douăzeci de tone anual, în vreme ce în secolele anterioare ea atingea maximum zece tone pe an. Producţia de zahăr reprezintă, la rândul ei, o importantă sursă de îmbogăţire1, bazată fiind pe munca sclavilor negri, fie pentru englezi (în Barbados şi Jamaica), fie pentru francezi (în Santo Domingo, Martinica şi Guadalupe) sau portughezi (Brazilia). Negoţul de sclavi se intensifică şi el: cincizeci şi cinci de mii pe an, în medie, de-a lungul întregului secol (faţă de două mii pe an, în secolul al XVI-lea), cu perioade în care se ajunge până la o sută de mii pe an: unul dintre armatorii implicaţi în acest comerţ, care credea în ideile înaintate ale secolului său, îşi botează navele: *Voltaire*. *Rousseau*, *Contractul sociaP*. Milioane de africani smulşi, prin violenţă, din lumea lor şi vânduţi în grabă": milioane de lucrători neplătiţi, dintre care mulţi neprimind nici cât să-şi refacă forţele, mureau prin epuizare în câteva luni: aceasta este, nu trebuie să uităm, una dintre sursele principale (deşi deseori ocolită de gândirea occidentală) a îmbogăţirii burgheziei din secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea

Importu de zahărc Mre În mii de
rile legale metropole (medii anuale. tone):

	Fran ţa	Anglia	Portugalia
1741 – 1745	65	41	

1766 – 1770	78	74	20	

Dupxă A – G Frank. L'Accuwulation mondiale, *p 212*

Intrivit lui M Coularl, Intru 1900 şi 1851 sunt transportai în Brazilia în ţur de 3.5 milioana de africani: potrivit lui Pitinan, 2.1 mii Ioane ajung Incoluiuile britaricedm America (treisprezece colonii şi Antile), între 1680 şi 1786 (F. Mauro, *L'Expansion européenne*). Aşa cum o araţi filmul lui Ousmane. *Ctddo*

Dominată Americă Latină „joacă un rol decisiv în acumularea de bogăfii de către burghezia Europei Occidentale", Africa neagră „jucând rolul de periferie a periferiei" şi fiind „redusă la funcţia de furnizor de robi pentru plantaţii" * – într-adevăr, munca forfată a sclavilor negri şi a populaţiilor din America de Sud permite obţinerea unei plusvalori imense, pe care şi-o vor însuşi, sub formă de bani, neguţătorii şi fabricanţii, bancherii şi finanţişlii – în principal din Anglia, dar şi din Europa şi din coloniile din America de Nord: fie direct, fie indirect, prin vânzarea produselor manufacturate (ţesături, arme...) 10 ori din transport.

Această plusvaloare permite, pe de o parte, înmulţirea averilor particulare în Europa şi, pe de altă parte, sporirea achiziţiilor în celelalte zone ale lumii, în special în Asia11.

În cadrul acestui proces, activităţile companiilor de comerţ existente capătă o nouă amploare şi aduc, uneori, beneficii enorme12. Apar, de asemenea, companii noi: United Company (nouă companie engleză a Indiilor, 1709), Compania Engleză a Mării Sudului (1710), Compania Franceză a Apusului (1717), Compania Ostende (1722); în 1723. se reînfiinţează Compania Franceză a îndiilor. În America de Nord, apar coloniile engleze Carolina (1729) şi Georgia (1732); se întemeiază Noul Orleans (Nouvelle Orléans), iar francezii urcă încetul cu încetul pe valea

Mississippiului. Dupicix este guvernator al Chandernagorului în 1730, iar în 1742 guvernator general al Indiei franceze, unde Compania Franceză a desfăşurat o intensă activitate comercială, sporindu-şi numărul stabilimentelor de profil Postăvurile franţuzeşti le concurează acum pe cele englezeşti. Negustorii francezi jenează din ce în ce mai mult comerţul englez, iar Malta devine o bază importantă a comerţului Franţei în Mediterana.

Negustorii şi proprietarii de manufacturi englezi consideră că a venit timpul ca expansiunea franceză să fie stopată.

Prima tară cu care Anglia se va răfui va fi însă Spania, în 1739, din pricina faptului că puterea regală spaniolă încerca să limiteze activităţile comercianţilor englezi pe teritoriul imperiului său. laraşa-numitul Război de Succesiune a Austriei (1740 – 1748), în care Franţa şi Spania, cu firavul sprijin al Prusiei, se opun Angliei şi Austriei, se încheiela Aix-la-Chapelle printr-un tratat de pace care nu rezolvă problemele esenţiale; în opinia francezilor, date fiind succesele repurtate, lupta s-a dat „pentru regele Prusiei”; în ce îi priveşte pe coloniştii englezi din America de Nord, nu s-a

Amin, *Sou s-développent-ni et Dépendance en Afrique noire* „Inirc 1700 şi 1790, în Anglia, producţia industriilor de export creşte de 3.8 ori, iar cea a industriilor naţionale de numai 1.4 ori (Ph Doane şi VV A Cale, *ap. cât.*, p 59)

„În Anglia, consumul de ceai se generalizează. De-a lungul secolului, importurile cresc de 70 ori în volum, dar numai de 16 ori ca valnire. dată fiind sciderea preţului (P Léon. op. cit., p 186).

„Rata beneficiului poate atinge 100%. iar uneori depăşeşte 200%

SCHEMA IV

Comerţul dintre Anglia st coloniile sale din America

în secolul al XVIII-lea

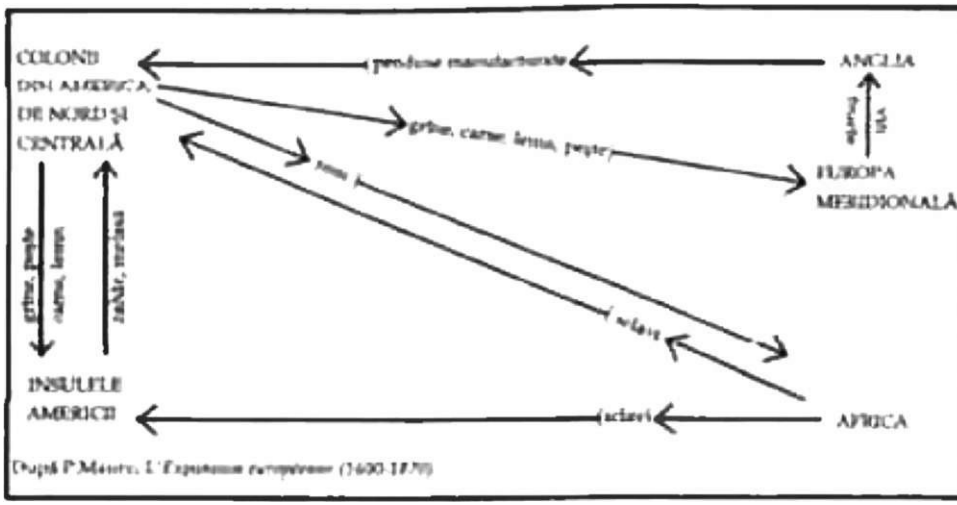

SCHEMA V

Extorsiunea valorii la scară mondială în secolul al XVIII-lea

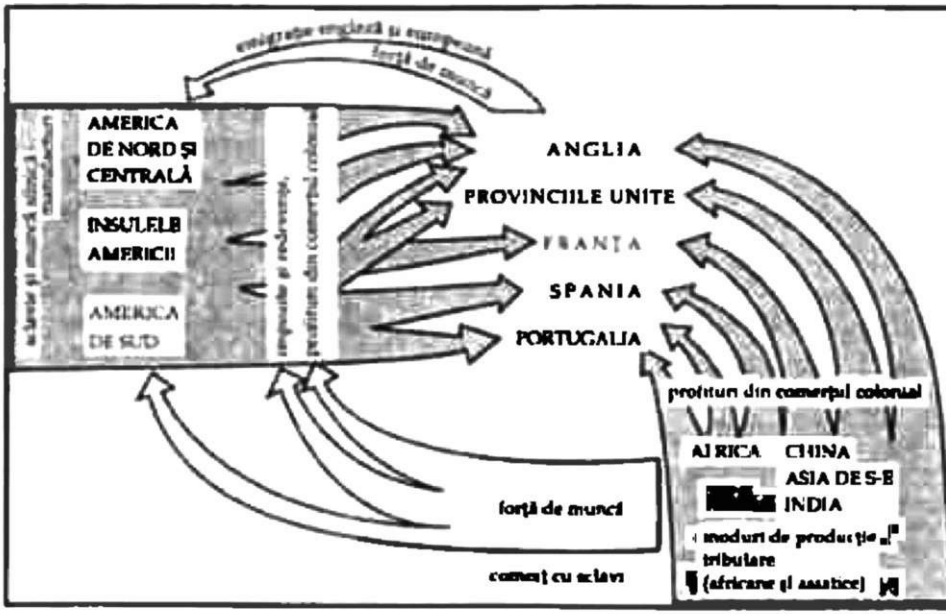

reuşit reducerea vastului domeniu pe care s-a întins colonia franceză; iar pentru comercianţii englezi, concurenta franceză rămâne ameninţătoare.

Aceştia din urmă vor găsi în Pitt, prim-ministru din 1756, un puternic susţinător: „Când comerţul este ameninţat, declară el, nu mai putem da înapoi: trebuie să ne apărăm sau să pierim”. În 1754, câteva incidente de front icră conduc la confruntări pe valea râulm Chin, între coloniştii francezi şi cei englezi. În 1755, flota engleză ataca un convoi ce transporta trupe franceze în Canada, apoi punestăpânire pe trei sute de nave ale acestora. În războiul zis „de Şapte Ani”, englezii repurtează succese clare în coloniile unde Franţa neglijase sistemul de apărare: ei pun stăpânire pe Calcutta şi Chandernagor (1757), Louisbourg şi Fort-Dunuesne (1758), Québec (1759), Montreal (1760), Pondichery şi Mähe (1761). În urma tratatului de la Paris (1763), Anglia îşi lărgeşte considerabil imperiul: ea smulge Franţei toată Canada şi partea Louisianei situată la est de Mississippi, iar Spaniei Florida; obţine apoi mai multe insule din Antile (Dominique, Saint-Vincent, Tabago, Granada şi Granadine), iar din Africa Saint-Louis şi fortăreţele franceze din Senegal: ea are, în sfârşit, libertatea dea duce în Indii o politică de anexări teritoriale.

Pentru Anglia se deschide, astfel, o perioadă desupremaţie mondială; capitalismul englez va profita de această bază teritorială lărgită pentru a-şi dezvolta pieţele, a-şi extinde dominaţia şi a organiza noile acumulări, în fond, la ce ar putea servi coloniile, dacă nu pentru aşa ceva?...

Coloniile nu trebuie să uite ceea ce datorează patriei-mame pentru prezenţa lor prosperitate. Crat itud mea pe ea iese cuv inc să i-o arate acesteia le obligă să rămână sub dependenţa ei imediată şi să se supună intereselor sale. În consecinţă, ele sunt datoare:

1. să îi acorde metropolei o mai mare deschidere

pentru produsele sale;

2. să vină în întâmpinarea unui mai mare număr de manufacturieri, meşteşugari şi marinari ai ei;

3. să îi ofere o mai mare cantitate din obiectele de care ea arc nevoie".

Dacă exploatarea părţii sudice a Americii de Nord se bazează, în principal, pe agricultură şi sclavagism14, cea a Nord-Estului are deja o triplă orientare: agricolă, comercială (participarea la „comerţul triunghiular") şi manufacturieră (prelucrarea produselor agricole, dar şi a fierului, lemnului...). Construcţia de nave a avut, apoi. mult de profitat de pe urma regimului de navigare din secolul precedent14. În sfârşit, în ce

Tostlethwayt, Hrilains commercial iuttimt exylained. *1747*, *citat de H. See. Les Origm* «du capitalisme moderne, p 118.

NN îi m5 n li se a vi lor se ridica la cinci sute de mâl, adică *AOX* din populaţia acestei regiuni. *A.-C.* Frank, *op.* ril" p 180.

„1. A Harper a estimat că, spre 1776, o treime Hin Hota engleză era construită în colonii Citat de A.C. Frank, <y>. *cât*, p. 185.

priveşte expansiunea teritorială către vest, aceasta se izbea de două obstacole: primul, prezenta franceză şi spaniolă, a fost îndepărtat, după cum am văzut, în 1763; contra celuilalt – prezenta populaţiilor indiene – coloniştii americani au dus o neîncetată luptă de „gherilă" (cu prime oferite în funcţie de numărul indienilor ucişi), ajungându-se la adevărate războaie, precum cele împotriva triburilor de cherokee din Georgia şi Carolina, între 1759 şi 1761. Astfel, în creuzetul „imigraţiei" americane, se constituie o aristocraţie rurală sclavagistă în Sud şi, răspândite în mod diferit pe ansamblul coloniilor, o ţărănimecolonistă (cu munca de pionierat şi cu durele confruntări pe care le presupune un asemenea statut), o burghezie negustorească şi manufacturieră, o mică burghezie

orăşenească şi păturile, continuu împrospătate, ale lucrătorilor din porturi şi din oraşe.

Coloniile din America de Nord, ca toate coloniile engleze, erau supuse unui regim exclusivist, metropola având monopolul asupra vânzărilor şi achiziţiilor După 1763, pentru a-şi reface finanţele, guvernul britanic hotărăşte impunerea unor taxe pe zahăr (1764) şi a unor taxe de timbru (1765). Fideli tradiţiei burgheziei engleze, noii burghezi din America vor răspunde că ei îşi păstrează dreptul fundamental de a-şi exprima acordul său dezacordul în privinţa impozitelor şi că, nefiind reprezentaţi în Parlamentul Angliei, nu au de ce să plătească recentul impozit votat de acesta. Ei obţin satisfacţie în 1766, dar al doilea guvern Pitt impune noi taxe la importurile de hârtie, sticlă, plumb şi ceai. Răspunsul negustorilor din America va consta acum în boicotaj şi contrabandă. Noile taxe, mai puţin cele pentru ceai, vor fi desfiinţate în 1770, de lordul North. Vinderea directă, de către Compania Indiilor (cu acordul guvernului), a stocurilor excedentare de ceai va încinge însă spiritele, făcând ca încărcăturile a trei nave să fie aruncate în apa oceanului, la Boston, în 1773. Boston şi Massachusetts sunt supuse, în 1774, unui regim militar de către englezi, care îşi adjudecă teritoriile din Nord-Vest, până la Ohio şi Québec…

În 1774, un prim congres continental reuneşte reprezentanţii a treisprezece colonii. Cel de-al doilea congres, întrunit în 1775 – 1776, neputând întruni sprijinul canadienilor şi preocupat să obţină susţinerea Franţei, adoptă, pe4 iulie 1776, *Declartifm de Independenfii şi înţelegere*, text vizibil influenţat de filosofia europeană:

Considerăm ca evidente, prin însăşi natura lor, următoarele adevăruri: toţi oamenii sunt născuţi egali: ei sunt înzestraţi de Creatorul lor cu anumite drepturi inalienabile; printre acestea se numără viaţa, libertatea şi căutarea împlinirii. Guvernările există pentru oameni spre

a le garanta amintitele drepturi, iar puterea lor vine din consimţământul celor guvernaţi. Atunci când o formă de guvernă mint nesocoteşte această menire a sa, devenind distrugătoare, poporul are dreptul de a o schimba sau de a o aboli şi a institui o nouă guvernare.

„Citat în Histanr génfralt ifw animations, ţ V. p 329

Războiul de Independentă va dura şase ani. Americanii au avantajul alianţei cu Franţa (1778), apoi pe cel al intrării în război, de partea lor, a Spaniei (1779) şi Olandei (1780). Sprijinirea vechilor colonii engleze din America în lupta lor pentru cucerirea independenţei reprezenta, într-adevăr, o bună manevră pentru sabotarea principalei puteri din Europa. O dată dobândita independenta, Ludovic al XVII-lea, care, în urma tratatului de la Versailles, nu obţine pentru Franţa decât insulele Tobago şi Santa Lucia, plus câteva stabilimente din Senegal, a acordat Statelor Unite un ajutor de douăsprezece milioane de lire sterline şi un împrumut de şase milioane pentru reconstrucţia economică. Prima colonizare conducea, aşadar, la primul război de independenţă. Mişcări similare apar şi în alte colţuri de lume, însă ele eşuează. Aşa se întâmplăcu revolta grupării Túpac Amaru, în Perú (1780 – 1781), sau cu cea din Santo Domingo, condusă de Toussaint Louverture, în perioada de mari răsturnări a Revoluţiei Franceze (1791 – 1795). Războaiele napoleoniene, ocuparea şi apoi decăderea Spaniei, insurecţia generală a coloniilor sale din America vor deschide însă calea unui nou val de declaraţii de independenţă: Argentina (1816), Columbia (1819), Perú, Mexic, Venezuela (1821) etc.

Prin urmare, expansiunea europeană la scară mondială, realizată sub dubla formă a dominaţiei coloniale şi a dezvoltării schimburilor comerciale, a permis acumularea de averi, sub diverse forme, în ţările dominate. Tot ea a provocat însă şi opoziţii, cupidităţi, sciziuni, rupturi… în America de Nord se înfăptuieşte – împotriva

voinţei Marii Britanii, prima puterea Europei – cea dintâi decolonizare: ea este cea care va conduce, mai târziu, la o nouă şi extraordinară dezvoltare a capitalismului, apoi a imperialismului.

Confruntarea dintre burghezie şi nobilime în Franţa: de la lupta ideologică la revoluţie

În urma cercetărilor pe care le-am putut (ace, de mai mulţi ani de când mă ocup cu aşa ceva. am constatat că aproape a zecea parte a popula (ici este redusă la stadiul de cerşetor, şi chiar trăieşte din cerşit; din celelalte nouă părţi, cinci nu sunt capabile să îi dea de pomană prime ia în rucât ele înseşi sunt cu foarte puţin deasupra acestei nefericite condiţii; din cele patru părţi care rămân, trei sunt foarte strâmtorate. Încurcate fiind în datorii şi procese; iar ultima zecime – unde fi includ pe laţi oamenii de arme şi pe magistraţi, fie ei laici sau ecleziastici, înalta aristocratic, distinsa nobilime, pe oamenii în serviciu militar şi civil, pe bunii neguston, pe burghezii rentieri şi pe cel avufi – numără mai puţin de o sută de mii de familii, şi nu cred că aş greşi dacă aş spune că, dintre ele, cel mult zoce mii, mari sau mici. pot fi considerate drept foarte înstărite17.

„Vouhan. *Ia* Din rcynir. *7 ff7*. Citai după ies *târnuots énntindu* rrurfr. Ed J'ai Lu. 1%4, p. 71.

1. Confruntarea dintre burghezie st nobilime

Zece mii de familii foarte înstărite. Este vorba de o parte a înaltei aristocraţi]1" (cele trei sau patru mii de familii prezentate la Curte, care se bucurau de cele mai mari privilegii, beneficiind de funcţii şi rente avantajoase), categorie secundată tot mai îndeaproape, în secolul al XVIII-leav de marile familii ale nobilimii din administraţie (intendenţi, consilieri de stat şi parlamentari). Pe de altă parte, este vorba de marea burghezie: bancheri, mari comercianţi din porturile maritime, fabricanţi, oameni de afaceri, încă insuficient ancoraji în înalta societatea franceză, dargăsindu-şi alia (i plini de idei novatoare

printre avocaţi, jurişti, prieteni ai literelor care ţineau saloane, funcţionari din finanţe.

Or. după moartea lui Ludovic al XIV-lea, nobilimea vrea să revină pe scena afacerilor, de care fusese multă vreme ţinută departe; regentul Filip de Orléans creează şapte consilii, alcătuite în întregime din nobili şi care trebuie să se ocupe, în locul miniştrilor, de un anumit sector al guvernării: intrigile, lipsa de asiduitate şi de experienţă sortesc însă eşecului această încercare. Va fi. aşadar, o întoarcere la monarhia absolută, cu diferenţa că monarhul îşi va alege acum consilierii în principal din rândul nobililor.

Mai mult decât atât: scaunele parlamentare, înalta administraţie şi înalta magistratură le vor fi interzise celor fără titluri nobiliare; funcţiile înalte din Biserică le vor deveni inaccesibile; accesul la posturile de ofiţeri, în armată, le va fi blocat; dispreţ, distanţă, măsuri umilitoare – o prăpastie tot mai adâncă îi desparte pe aristocraţi de cei fără titluri nobiliare. Şi totuşi mulţi dintre aceştia din urmă îşi dezvoltă propriile afaceri şi se îmbogăţesc Tentativa lui Law, apoi falimentul său (1716 – 1720) au dat, la rândul lor, un impuls. În 1774 a fost creată Bursa din Paris. Politica liberală a cardinalului Fleury (din 1726 până în 1743) facilitează activitatea neguţătorilor. Corvezile regale permit îmbunătăţirea drumurilor; în 1773 se înfiinţează Şcoala de Poduri şi Şosele, iar corpul de ingineri în anii ’50. Prin dezvoltarea comerţului colonial şi a negoţului cu sclavi, oraşele Bordeaux, Nantes. Le Hâvre devin tot mai înfloritoare: negustorii de aici prosperă, la fel ca şi armatorii, rafinăriile de zahăr ori manufacturile de textile; Marsilia continuă să facă negoţcu Răsăritul şi participă din ce în ce mai activ la comerţul colonial. Unii negustori îi adună într-o mare clădire pe meşteşugarii care lucrează pentru ei. Într-adevăr, respectivii „negustori au tot interesul să îi strângă pe muncitori sub acelaşi acoperiş, pentru a le supraveghea munca. şi a evita

cheltuielile de transport”. Astfel, la Reims.

Totalul aristocratici cm evaluat de abatele Coyer. În 1756, la uptzecide mii de familii. adică în jur de patru sule de mii de persoane. În cea mai mă/e parte, ele trăiesc în îndestulare pe pământurile lor, restul ducând un trai sărâcâcios (1 1. Set. *La Franer économique* el *sociale au XV1111 siècle*, p 275). În funcţie de regiune, nobilimea săpâneşte între 11% şi 40% din pmânturi; *ibid*... p. 14.

mai mult de jumătate dintre meseriile legate de prelucrarea linii sunt grupate într-un mic număr de manufacturi. La fel stau lucrurile şi pentru multe dintre manufacturile din Sud1.

Predominante sunt însă în continuare munca meşteşugărească şi producţia la domiciliu dirijate de către negustor. De exemplu:

În Bretania, industria pânzeturilor este exclusiv rurală şi casnică; cei care se ocupă cu aşa ceva sunt mici proprietari, arendaşi (care, adeseori, îşi pun la lucru propriii servitori), zilieri care ţes pirna Kn timpul lunilor de şomaj. Salariile tesătorilor sunt submediocre, iar profiturile intră Kn buzunarele fabricanţilor, adică ale negustorilor care preiau produsele fabricate şi care furnizează, de multe ori. materia primă.

În regiunile unde agricultura este mai prosperă, precum în estul Normandiei, în Picardiasau Flandra. Ţăranii care se îndeletnicesc cu industria rurală sunt aceia care au prea puţin plmint pentru a trăi numai din cultivarea lui. În ce priveşte estul Normandiei, Parlamentul din Rouen ne arată, Kncă din 1722. Ţăranii abandonând munca pământului pentru a toarce sau a dărăci bumbacul, şi deplânge paguba pe care aceasta o reprezintă pentru agricultură. Nu există niciun sat normand care să nu-şi aibă filatorii şi ţesătorii săi; o sută optzeci de mii de oameni sunt, astfel, „angajaţi” Kn „manufactura” din Rouen30.

Uneori, producţia „grupată” şi producţia la domiciliu

se combină21: cele douăsprezece „manufacturi regale” de lână fac operaţiunile de prelucrare în ateliere comune, dar torsul şi ţesutul rămân în sarcina ţăranilor, care lucrează acasă; la Abbeville, pentru Van Robais & comp. lucrează o mie opt sute de muncitori în ateliere şi alţi aproximativ zece mii la domiciliu. La fel, cuiele, cazanele şi alte vase din metal sunt, de cele mai multe ori, fabricate de către ţărani, acasă.

La cât se ridică numărul lor? Cinci sute de mii, un milion? Greu de apreciat, mai ales că cifrele fluctuează în funcţie de sezon şi de conjunctură...

Între muncitorii disponibili din oraşe, meşteşugarii pregătiţi oricând să lucreze pentru un negustor şi ţăranii dispuşi să se angajeze într-o muncă sezonieră concurenţa se ascute. Negustorul profită, impunând condiţii tot mai dure. Ziua de muncă se lungeşte: „Întotdeauna, notează abatele Berthelon, muncitorul începe înaintea zorilor şi îşi împinge lucrul mult înspre noapte, pentru a putea, prin numărul mai mare de ore muncite, să-şi aducă salariul insuficient la un nivel mai cumsecade” 23.

În mediul rural, vagabonzii, cerşetorii, bărbaţii şi femeile fără ocupaţie

S6 e, *Origine** du capiiohwr modrrtte, *p 139 n I. Sée*, La France éconmnique au XVIIT siècle, *p. 36 – 37*

„Vezi Hi «/ «*/*générait* de *civilisations*, t V. p 132. Şi *unnmieile*, I III. p 298

„Citat de H. Stfr. *La France*... op. *îi* t., *p*. 139.

SCHEMA VI

Clasele sociale şi extorsiunea valorii în Franţa secolului al XVIII-lea

Ar/juruv

OI 5TAÎ

AVJ-i, uâir»

XKtăs Mi

De. nu «tini el (T) ac afli cu znec mii de Umilii fairt»

Tpk. 1…

liniei *Cl* în hlumiJ ec Jc o suli de mii de *Umihi* îi «Zj P°b-viţ lui Viuhan. Ded-uviu]: rfera productif] materiile – e: ifera productiv ţ-E1 M Viubitn 10 040 P°PuljW

— Pninvif lui Vâuhaiv vjgabonzü fi cer-orii repre-m/T COŢ*VJI, luţ p «pnu

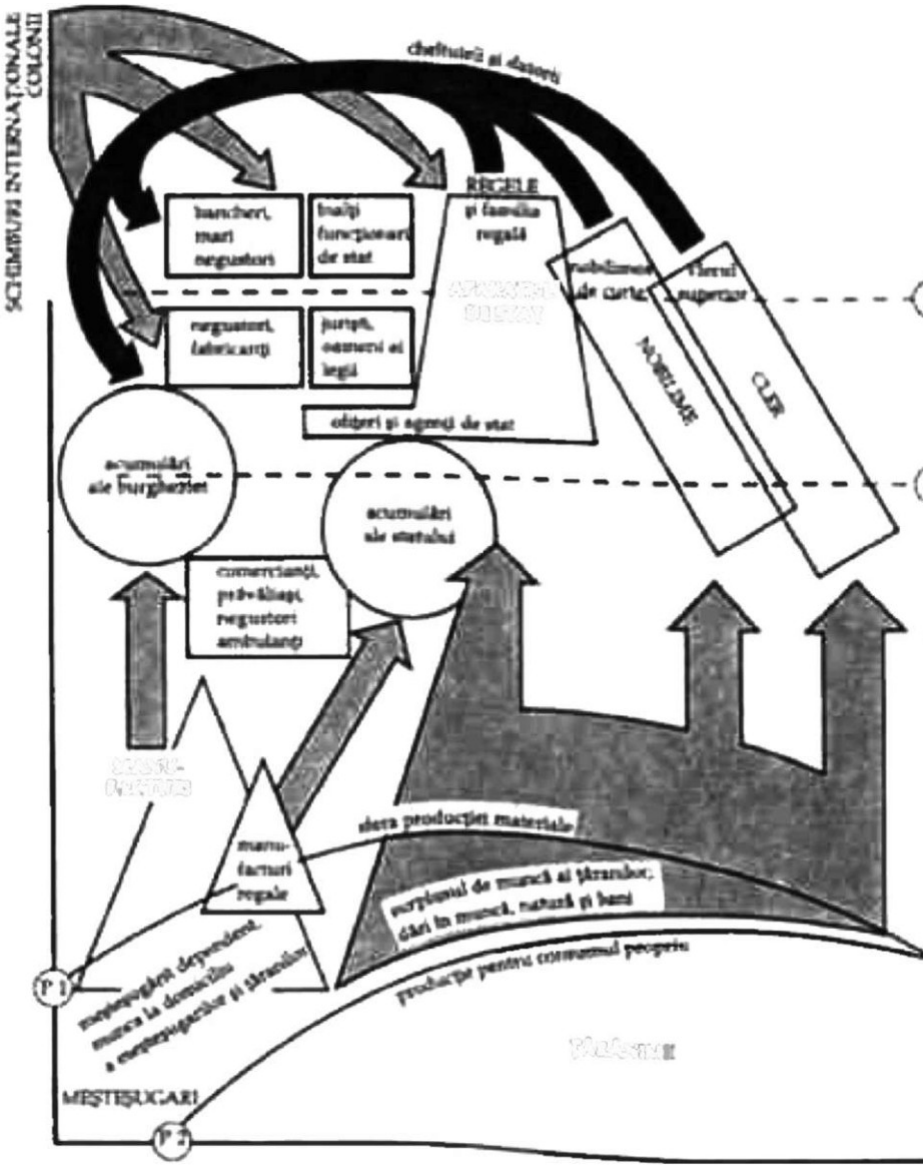

na o 2 «ime din populo.

şi fără resurse constituie o masă fluctuantă de mină de lucru disponibilă: „zilieri izolnţi care, nemaiavând un stăpân şi, în consecinţă, un protector interesat să îi apere

şi să le uşureze traiul, cad pradă lăcomiei acelora pe care chiar ei îi ajută să se îmbogăţească”; la fel, ţăranii nevoiaşi ajunşi la pragul de jos al sărăciei în anii cu recolte proaste. Aşa se face că, în iarnă din 1710, „puteau fi văzuţi bărbaţi şi femei, copii mai mari şi mai mici. cu chipul şi mâinile pământii, râcâind cu unghiile pământul în căutarea câtorva rădăcini şi devorându-le de îndată ce le găseau. Alţii, mai puţin îndemânatici, mâncau iarbă uscată, împreună cu animalele; iar cei care nu se mai puteau nicicum fine pe picioare, rămâneau întinşi pe marginea drumului, aşteptându-şi moartea” 23. Apoi, în 1739, marchizul D’Argenson notează în memoriile sale: 41 De un an, mizeria din interiorul regatului creşte într-un ritm nemaiîntâlnit; oamenii mor ca muştele, din pricina sărăciei şi a ierbii pe care au ajuns să o pască (...). Ducele de Orléans a adus ultima dată în faţa Consiliului o turtă de paie (...), spunând: «Sire, iată ce pline mănâncă astăzi supuşii domniei-voastre» „[7]

Uneori, nemulţumirea se cristalizează. Izbucneşte atunci o revoltă, dar ea este repede înăbuşită.

Avem, astfel, pe de o parte, o nobilime care şi-a strâns rânduri Le în jurul regelui şi al Curţii, care îşi rezervă accesul la funcţiile înalte ale statului şi veghează, pizmaşă, la respectarea privilegiilor şi prerogativelor ei. Pe de altă parte, există o burghezie care, graţie comerţului colonial şi expansiunii producţiei manufacturiere, se îmbogăţeşte, se consolidează, dar suferă văzându-se ţinută departe de treburile statului.

Saloanele – cu luxul catifelelor, al dantelelor şi aurului, locul unde încolţesc şi unde circulă descoperirile savanţilor şi ideile filosofilor – vor oferi cadrul propice

7^ Regatre parotssial dt Latn (Yonne), citat după txrivains témoins du jieuple, p 67 "Citat după Les Écrivains témoins du peuple, p. 89. "Citat de A. Lichtenberger. Le Socialisée au XVIlt siècle, Alean, 1895, p 147

pentru crearea curentului multiform al contestării.

2. Agitaţia ideologică

A cunoaşte, a observa, a explica, a înţelege, a te îndoi, a dezbate, a descoperi… Totul, sau aproape totul, poate fi spus, cu condiţia să găseşti tonul potrivit.

Este epoca unei extraordinare pasiuni pentru observarea materiei şi a naturii.

Colecţiile de animale, de plante, de pietre, „cabinetele" de fizică sunt, de la o zi la alta, tot mai numeroase: ele aparţin ducilor, magistraţilor, abaţilor, medicilor, doamnelor din înalta societate, congregaţiilor religioase Ludovic al XV-lea a avut şi el această preocupare, iar Buffon, printre altele, a extins Cabinetul Regal şi Grădina Regală, pe care le fondase Ludovic al

XII Mea; el a dublat suprafaţa grădinilor, a construit sere şi un amfiteatru pentru prelegeri (…). Nenumărate cursuri publice deschideau gustul pentru ştiinţă. Din 1734, abatele Nollet ţinea la Paris un curs de fizică pur experimentală. Atunci când, în 1753, regele a instituit pentru el cursul de la Colegiul Navarre, porţile au trebuit să fie deschise larg. Întrucât Nollet avea un auditoriu de peste şase sute de persoane. În Grădina Regală, chimistul Rouelle îşi începea prelegerile echipat cu perucă şi manşete de dantelă. Apoi, încălzindu-se, îşi scotea manşetele şi perucă, îşi dădea jos haina, ajungea să-şi smulgă vesta şi încheia cursul în cămaşă, iar pasiunea lui se transmitea, întreagă, auditoriului (…). Apăreau tot mai multe cărţi de popularizare, unele deosebit de valoroase, precum Spectacl*e de la nat*ure (*Spectaco*lul *naht râi la a*b*ate*lui Pluche, Leçons d*e physiqu*e *exftéwnen talc [*Lic*/îi* de fizic*ă e*xperim*ental!!] a ab*atelui Nollet, Histoire naturell*e [/stona* naturală*] a lui* Buffun sau Histoire *de f elec*tric*ité [Istoria**electricităţii] a lui* Priestley (1775); lor li se adaugă o multitudine de compendii, dicţionare şi

manuale, reeditate şi revăzute în nenumărate rânduri[8]

Este, de asemenea, o epocă a cercetării ştiinţifice şi a descoperirilor: D'Alembert sistematizează principiile mecanicii (1743); Lavoisier analizează compozita aerului (1770 – 1771), apoi pe cea a apei (1783); Berthollet studiază clorul (1772); Lagrange stabileşte principiile mecanicii analitice (1787).

Contextul este cât se poate de favorabil pentru reconsiderări filosofice": evidenta, claritatea, conformitatea cu raţiunea; un univers admirabil, mecanic, ascultând de legi eterne, stabilite de o fiinţă supremă, Dumnezeul cel „atotputernic şi atoate – înţelegător" 27; o lume clădită pe legi naturale, un drept natural, o morală a naturii, pe care se cuvine să le redescoperim; împlinirea, plăcerea, egoismul, utilitarismul, dar şi indulgenţă, toleranţă şi un anumit umanism. După care, impunându-se din ce în ce mai mult. ideile Progresului2*: progresul uman care se obţine prin progresul intelectual al indivizilor, prin lumina minţii, a cunoaşterii, a spiritului. Idei cultivate în mediul nobilimii din înalta administraţie, al finanţiştilor şi magistraţilor, şi – cum toată aristocraţia europeană vorbea şi gândea franţuzeşte – răspândite la curţile despoţilor luminaţi

Enciclopedia (1751 – 1764) este suma lor filosofică şi ştiinţifică, menită să înlocuiască Summa *teologică* a

---

8 Clteva punct«? de repci: Voltaire. Istoria lui Carol al XJ/-/« (1731). StTÎson engleze (17*4). Secolul lui Ludolf ic al XIV tea (1751), Eseu despre moravuri <1756), Dicţionar filozofic (1764): Diderot, Panseuri filozofice (1746), Strâotfrc despreortn (1758); Rousseau. Diseurs asupra artelor <i ştiinţelor (1750), Discurs asupra originii inegalităţii (1754), Smwi cötre D'Alenibert (1753), Contractul social (1762).

'*njmi gânditori sint material işti şi atei: La Mcttric, Ori u/-/fnr*ina (1747); Hclvètius, Despre spini (1758): bananul D'Holbah, Sistemul naturii (1770); Diderot ş a

I>r la Turgot (Discursuri asupra istoriei universal. 1750) pinâ la Condorret (SdnfJ a progreselor spiritului uman, 1793)

sfântului Torna d „Aquino: 41 operă a o şuta treizeci de colaboratori, avocaţi, medici, profesori, preoţi, academicieni, industriaşi, fabricanţi, majoritatea cu o situaţie confortabilă şi deţinători de titluri oficiale, ea este o lucrare burgheză, adresată, prin preţul ei, marii burghezii luminate”[9]

1.

Biserică va condamna *Enciclopedia* – prima dală în 1752, a doua oară în 1759. ceea ce nu va diminua cu nimic succesul ei în rândul restrânsului public cititor.

a) Democraţie, libertate, voinţă generală

Inepuizabilă, luminată de revoluţiile engleze şi de scrierile lui I lobbes şi Locke, alimentată de aspiraţia nobilimii de a deveni stâlpul de rezistenţa al regatului, ca şi de revendicările unei burghezii care dorea să fie consultată de către monarh şi să aibă un cuvânt de spus în afacerile statului, reflecţia filosofică se extinde asupra unor probleme ca puterea, regimurile politice, legile şi drepturile, interesul general, contractul social, voinţa generală30.

În *Spiritul legilor* (1748), Montesquieu trece prin sită analizei sale, într-un stil elevat, „speciile guvernării”: „republicană, monarhică şi despotică”, în republica democratică, 44 voinţa suveranului este suveranul însuşi”. Numai că marele gânditor subliniază imediat limitele a ceea ce astăzi numim democraţie directă: „În democraţie, din anumite puncte de vedere, poporul este monarhul; din altele, supusul (...). Poporul care are puterea suverană trebuie să facă prin el însuşi tot ceea ce poate face bine; ceea ce nu poate face bine trebuie înfăptuit prin miniştrii săi (...). Poporul este admirabil când ţi alege pe cei cărora trebuie să le încredinţeze o parte din autoritatea sa (...). Dar va şti el oare să dirijeze o afacere, să intuiască locurile, ocaziile, momentele potrivite, încât să profite de

9 Montesquieu, L T.sprit des bis, 1748. Ed Garnier, 1949, t 1, p. 11-13.

ele? Nu, nu va şti”. „Monarhist, fascinat – ca atâtea alte minţi luminate ale timpului sau – de monarhia parlamentară engleză, Montesquieu propovăduieşte simultan echilibrul forţelor – poporul, nobilimea, monarhul –, dar şi separarea puterilor – legislativă, executivă şi juridică. El nu are nimic de-a face cu utopiştii: „Aşa cum cerul este departe de pământ. tot astfel este veritabilul spirit al egalităţii faţă de spiritul de egalitate exagerat”. Şi nici cu cinicii: „Un om nu este sărac pentru că nu are nimic, ci pentru că nu munceşte (...). Într-o bună democraţie, unde nu trebuie să cheltuieşti decât strictul necesar, fiecare trebuie să îl aibă; altfel, de la cine l-am primi?” Iar în cazul în care nu s-a putut împiedica ajungerea la sărăcie, „statul are datoria de a veni cu un ajutor prompt, fie pentru a nu lăsa poporul să sufere, fie pentru a evita ca el să se revolte” *2.

Democraţie, libertate, contract social: aceste idei noi găsesc în Jean-Jacques Rousseau un propagandist ardent: „Omul se naşte liber şi peste tot el este pus în fiare”, aşa se deschide primul capitol din *Contractul social* „A renunţa la propria libertate înseamnă a renunţa la calitatea de om, la drepturile umanităţii, şi chiar la îndatoririle ci (...). O asemenea renunţare este incompatibilă cu natura omului; iar a renunţa la libertatea propriei voinţe înseamnă a renunţa la orice moralitate a acţiunilor sale (...). Trebuie găsită o formă de asociere care să apere şi să protejeze de forţa comună persoana şi bunurile fiecăruia dintre asociaţi, o formă prin care fiecare, alăturându-se tuturor, să nu asculte totuşi decât de el însuşi şi să rămână la fel de liber ca înainte Această este problema fundamentală căreia Contract*ul social* ţ*i dă s*oluţia (...). Ceea ce pierde omul prin contractul social este libertatea sa naturală şi un drept nelimitat la tot ce îl tentează şi ce poate el atinge; ceea ce câştigă este libertatea civilă şi proprietatea asupra a tot ce posedă”.

Legată de suveranitatea poporului, voinţa generală

este prezentată de Rousseau ca inalterabilă, indivizibilă, infailibilă în cazul în care se sprijină pe o bună informaţie, absolută în măsura în care nu „depăşeşte limitele convenţiilor generale", aşadar „sfânta" şi 44 inviolabilă". El face o distincţie între suveran şi guvern: „Guvernul primeşte de la suveran ordine pe care le transmite poporului; şi, pentru ca statul să se afle într-un bun echilibru, trebuie, ca o compensare, să existe o egalitate între produsul său puteiea guvernului în sine şi produsul său puterea cetăţenilor, care sunt suverani, pe de o parte, şi supuşi, pe de alta" 19. Ei studiază apoi, asemenea lui Montesquieu, formele de guvernământ – pe cele simple (democraţie, aristocraţie, monarhie) şi pe cele mixte –, afirmând că, date fiind condiţiile diferite, „o anumită formă de guvernare este specifică numai anumitor ţări".

Democraţia îl fascinează: „Dacă ar exista un popor al zeilor, el s-ar guverna în chip democratic. O guvernare într-atâta de armonioasă nu poate conveni oamenilor[10]

1. De altfel: „Luând termenul în accepţia să riguroasă, nu a existat niciodată o adevărată democraţie, şi nici nu va exista vreodată. Este împotriva ordinii naturii să guverneze cei numeroşi, iar cei puţini să fie guvernaţi Nu ne putem imagina poporul rămânând continuu adunat pentru a se ocupa de treburile publice, în schimb ni-l închipuim cu uşurinţă nereuşind să întemeieze, pentru aceasta, nişte comisii, fără a se schimba forma de administraţie".

Ostil absolutismului, Rousseau ia să impresia că rezervă democraţia (pentru noi, democraţia directă) statelor mici", iar în alte locuri, că preferă, drept răul cel mai mic, aristocraţia electivă (întrucâtva asemănătoare cu democraţia noastră reprezentativă).

De fapt, el nu va tranşa în favoarea vreuneia dintre

10p . 280-281

"'Cu cit statul creşte, cu atKt libertatea se diminuează", serie el. Ibid.. p 274

ele. Într-o scrisoare din 1767 către marchizul de Mirabeau, nu mai este sigur că se poate găsi o „formă da guvernare care să pună legea mai presus de om”; dacă nu este posibil: „... trebuie să se treacă în extrema cealaltă şi să fie pus imediat omul deasupra legii, atât cât poate el să fie – în consecinţă, să se întemeieze despotismul arbitrar, cât mai arbitrar cu putinţă: aş vrea ca despotul să poată fi Dumnezeu. Pe scurt, nu văd nici ocale de mijloc suportabilă între democraţia cea mai austeră şi hobbesianismul dus la desăvârşire, întrucât conflictul dintre oameni şi legi – care ţine statul într-un continuu război intestin – este cea mai rea dintre toate situaţiile politice”.

Suveranitate a poporului, voinţă generală, libertate: marile teme ale revoluţiei burgheze sunt prezente. Suveranitate a poporului, democraţie directă, libertate: marile teme ale mişcărilor populare sunt şi ele aici. Apar apoi alte dezbateri: despre bogăţie, egalitate, proprietate...

b) Egalitate şi proprietate în faţa realităţii capitalismului negustoresc – încă neconturată clar şi nenumiti, dar care capătă tot mai mult relief –, şi mai ales în fă (a spectacolului sărăciei şi mizeriei din mediul rural şi din oraşe, dar şi a spectaculoaselor îmbogăţiri ale câtorva, unii sunt cuprinşi de indignare; alfii continuă şi reînnoiesc fascinanta tradiţie a utopiei; iar alţii sunt plini de compătimire şi recomandă caritatea 19.

Însărcinat cu redactarea articolului „Economie politică” al *Enciclopediei* (1755), Rousseau rezumă brutal pactul social pe care bogatul i-l propune săracului:

Ai nevoie de mine pentru că eu sunt bogat, iar dumneata sărac; să facem deci o înţelegere între noi: eu voi îngădui ca dumneata să ai onoarea de a mă sluji, cu condiţia să îmi cedezi puţinul care I (i rămâne pentru osteneala pe care mi-o voi da-o ca să-ţi poruncesc40.

Pe parcursul întregii sale opere şi de-a lungul întregii vieţi va critica violent bogăţia şi pe cei bogafi: „Statul celor

bogaţi, îi scrie el doamnei

Francueil în scrisoarea în care şi explică de ce şi-a trimis copiii la orfelinat (1751), statul dumneavoastră este cel care îi fură statului meu plinea propriilor mei copii". Bogaţii fiind inumani, din rândul lor îl alege pe Emile pentru a-l educa: „Vom fi siguri, cel puţin, că vom avea un om în plus: în vreme ce un sărac poate deveni om de la sine".

Bogatului „nu i se pare deloc anormal că profitul să fie în raport invers proporţional cu munca şi ca un fiindav, plin de asprime şi dedat desfătării, să se îngraşe din sudoarea a un milion de amărâţi, epuizaţi de muncă şi de lipsuri". Rousseau incriminează faptul că: „În societăţile noastre, bogăţiile acumulate facilitează mijloacele de a se acumula încă şi mai multe, (...) fiindu-i imposibil celui care nu are nimic să dobândească ceva" 41. Discursui asup*ra orig*i*nii ine*g*alităţii din*t*re oame*n*i (17*34) se încheie cu aceste rânduri: „Este în mod evident împotriva legii firii, oricum am defini-o (...), ca o mână de oameni să se scalde într-o bogăţie excesivă în vreme ce mulţimea înfometată nu dispune nici măcar de strictul necesar"[11]

În *Discursul* său. J.-J. Rousseau leagă în mod explicit problema inegalităţii de cea a proprietăţii:

Primul care. Încercuind un teren. s-a gândit să spună: „Acesta este al meu" şi a găsit nişte oameni suficient de simpli pentru a-l crede a fost adevăratul fondator al societăţii civile. De câte fărădelegi, războaie, crime, de câte orori şi mizerii nu a putut cruţa specia umană cel care, smulgfnd ţăruşii ori astupând şanţurile, le-a strigat semenilor săi: „Feriţi-vă să îl ascultaţi pe acest impostor; sunteţi pierduţi dacă uitaţi că roadele sunt ale tuturor şi că pământul nu este al nimănui!" Se pare însă că atunci lucrurile ajunseseră deja în punctul în care ele nu

11 Discurs...t dupa Du Conirai social..., op. of., p 92

mai puteau continua aşa cum erau”.

Rousseau nu preconizează totuşi abolirea proprietăţii private, întrucât, scrie el în articolul „Economie politică” din *Enciclopedie*, „dreptul la proprietate este cel mai sfânt dintre toate drepturile cetăţenilor”; el gândeşte însă că acesta trebuie limitat, prin intermediul impozitelor şi ai dreptului la succesiune:

Tocmai pentru că forţa lucrurilor tinde astăzi să distrugă egalitatea, forja legislaţiei trebuie să încerce mereu să o menţină (...) Una dintre cele mai importante sarcini ale guvernului este, aşadar, cea de a preveni extrema inegalitate a averilor, nu luându-le posesorilor avuţiile, ci lipsindu-i pe toţi de mijloacele de a le strânge; nu construind azile pentru săraci, ci protejându-i pe cetăţeni spre a nu ajunge astfel[12]

Abatele Mably. fratele lui Condillac, reia critica proprietăţii private: „Care *e* principala sursă a tuturor nefericirilor de care suferă umanitatea? Este proprietatea asupra bunurilor” 45. Apoi, el se înarmează împotriva fiziocra (ilor:

Şi chiar atunci când proprietatea funciară ar fi mai favorabilă sporirii avuţiilor decât este ca în realitate, tot ar trebui preferată proprietatea comună asupra bunurilor. Ce folos de acest mai mare belşug, dacă el şi determină pe oameni să devină nedrepţi şi să apeleze la forţă ori la fraudă pentru a se fmbogăţi? Putem pune vreo clipă la îndoială faptul că într-o societate care nu ar cunoaşte Kicomia, vanitatea şi ambiţia, până şi u] timul dintre cetăţeni ar fi mai fericit decât sunt azi proprietarii noştri cei mai bogaţi?”

El le opune sistemul spartanilor şi pe cel al indienilor

12" Citat de H Denis, op. cil., p 233.

"Marianne Debou/y, le Capitalism* sauvage aut £lats-Ums. 1SAO-1900. p 32 « ®F 8asliat. Cobdenet la Li^ue, 1S46, dupJ L. Baudin. op. cit.. p 58.

din Paraguay: „Statul, stăpân peste toate, le distribuie particularilor lucrurile de care au nevoie, lată, trebuie să recunosc, o economie politică pe placul meu (…) ” 47.

Diderot însă, chiar dacă dep Hnge faptul că „în rândul oamenilor, indigenţă îi condamnă pe unii la muncă, în vreme ce ai (îi se îngraşă din trudă şi sudoarea primilor” 4”, vede totuşi în proprietatea privată o formă de protecţie a individului.

Helvétius”, preocupat de fericirea speciei umane, reia critica inegalităţii: „În majoritatea naţiunilor nu există decât două clase de cetăţeni: una nevoiaşă, alta peste măsură de bogată. Cea dintâi nu-şi poate acoperi necesarul pentru trai decât printr-o muncă excesivă”. El cheamă guvernarea „să diminueze avuţiile unora şi să le redreseze pe ale celorlalţi”. „Sunt toţi cetăţenii proprietari? Trăiesc cu toţii într-o oarecare îndestulare, putând, printr-o muncă de şapte sau opt ore, să îşi acopere din plin propriile nevoi de trai şi pe cele ale familiilor lor? Vor fi atunci cum nu se poate mai fericiţi” D’Holbach50, altă minte luminată a vremii, luptând cu îndârjire pentru înlocuirea religiei cu morala naturală, cere guvernării să pună o taxă pe lux, să îi dea celui sărac posibilitatea de a trăi din munca şaf să împiedice acumularea de bogăţii în atât de pu (îne mâini. Dincolo de atelierele pentru cei nevoiaşi, el propune ca „toate terenurile necultivate să reintre în fondul comun pentru a fi date celor care le pot valorifica în chip util pentru ei şi pentru societate”.

Abatele Raynal, un obişnuit al saloanelor şi bun prieten al lui Diderot, celebru pentru lucrarea *să histoire philosophique des deux îndes* [*Istoria*

„Des àrtiiteei des devoirs des citoyens, *1758. citat în* Histoire gettrraie du socialisme, *l I. p 243* „Douta proposes aux philosopher economistei sur l’ordre naturii et essentiel des sociétés politiques. *176 fi. citat de H. Denis*, op. cit… *p 237*

„DoMlrt… cJtat de A. Lichtenberger, op. cit., *p*. 229.

„Principes de la pânfaséphie în orale, *citat după* Hittoin generale du tocialiame, *L.I. p. 159* „De Hiomme, *1772. citat după* Histoire générale du socialisme, *1.1, p. 161*

thnoeratée, ou le gonoemmteni fonde sur la morale, *atât de A. Lichtenberg*?! op. cit... *p. 267*

filosofică a celor două frjr/în] (1770). denunţă, la rândul său, inegalitatea şi bogăţia:

„Feriţi-vă de influenţa aurului care aduce – o dală cu luxul – coruperea moravurilor nesocotirea legilor, feriţi-vă de o prea mare inegalitate a repartizării bogăţiilor, care ne arată cifiva cetăţeni trăind în opulentă şi o mulţime de alţi cetăţeni ajunşi în mizerie, de unde insolenţa unora şi umilirea celorlalţi". El afirmă, la un moment dat: „Pretutindeni bogatul îl exploatează pe cel sărac", se gândeşte la suprimarea moştenirii şi merge până la a spune: „Spânzuraţi-i, dacă trebuie, pe aceşti bogaţi perfizi şi recâştigaţi-vă demnitatea!" 51

Prin Linguet, avocat şi publicist, aceste denunţări capătă un contur precis: *el publică în 1767* Theorie des lois civiles ou principes fundamentaux de la société [Teoria legilor civile sau principiile fundamentale ale societăţii] *şi, din 1777 până în 1792. cu mai multe perioade de întrerupere*, Annales politiques, civiles et littéraires [Analele politice, civile şi literare].

Societatea şi proprietatea au aceeaşi bază, violenţă: „Lăcomia şi violenţa au uzurpat pământul (...) aşa încât posesiunea se leagă astăzi, la un capăt, de uzurparea cea mai strigătoare la cer". Iar simţul proprietăţii, de îndată ce „a început să pună stăpânire pe sufletele oamenilor (...), Le-a uscat, le-a «materializat», dacă putem spune aşa El le-a făcut să rămână surde la aproape orice alt motiv în afară de interesul imediat". Linguet analizează situaţia lucrătorilor manuali, din timpul său – urmaşi ai sclavilor şi robilor, traiul lor i se pare infinât mai mâzer decât cel al părinţilor lor":

Ei gem în zdrenţele dezgustătoare ce alcătuiesc livreaua sărăciei. Ei nu au niciodată parte de avuţia creată prin munca lor, Bogaţii par că le fac o favoare atunci când binevoiesc să se arate mulţumiţi de darurile primite de la ei (...). Şi le oferă în schimb, cu generozitate, cel mai umilitor dispreţ (...). E vorba despre slugile care i-au înlocuit, de fapt, pe robii de odinioară, adică, fără putinţă de tăgadă, o foarte numeroasă, chiar cea mai numeroasă pătură a oricărei naţiuni. Trebuie văzut care este câştigul efectiv pe care l-a adus desfiinţarea sclaviei. O spun, pe cât de deschis, pe atât de îndurerat: ceea ce au câştigat ei se rezumă la a fi toi timpul urmăriţi de spaima că vor muri de foame, nenorocire de care predecesorii lor, pe acest ultim palier al umanităţii, erau. cel puţin, cruţa (i. Sărăcia îi face să îngenuncheze dinaintea bogatului spre a obţine de la el permisiunea de a-i îmbogăţi şi mai mult.

Iată la ce îi condamnă „libertatea" pe zilieri... Astfel, „declamaţiile [bogatului] împotriva servituţii seamănă cu ţipetele păsării de pradă în timp ce sfârtecă porumbelul pe care l-a prins în gheare".

Histoire phdofophi que des deux îndes, 177Û. citat de M l-eroy, *op ai.*, p 234 „7Tiftjrie *des lois àviles*, Amsterdam. 1767, citat de A Lichtenberger, *ap. cât...* p 291 – 196 şi 303

Linguet nu este un utopist: „A vrea, într-un stat, să-i faci pe toţi fericiţi este un proiect la fel de nerealist, în politică, precum este, în chimie, acela de a căuta piatra filosofală[13]

„Economiştii ne amăgesc atunci când ne promit înavuţirea, întrucât „secretul pentru sporirea bogăţiilor unui popor nu este altul decât creşterea numărului celor săraci". Într-adevăr, nu bogăţia este sursa de viaţă a „mercenarului", ci viaţa „mercenarului" creează opulenţa celor bogaţi: „Aţi raţionat exact ca un om care ar vrea ca

13 Annale*, t. XII1.1788, ibid., p. 297 3412
"Citat după M. Foucault, Histoire dt la folie a l'âge classique, p. 63.

un râu să alimenteze pâraialece îl formează, în loc ca acestea să alimenteze râul". „Zilierul este prins în capcana pieţei „libere": ME1 nu are să vândă decât braţele, pe care şi le închiriază şi de care oricine se poate lipsi două-trei zile; în schimb, i se vinde pâine, de care el nu se poate lipsi douăzeci şi patru de ore" 5. „Este, aşadar, o tristă ironie să spunem că muncitorii sunt liberi şi că nu mai au stăpân. Ei au unul, şi încă pe cel mai rău, pe cel mai autoritar dintre aceştia (...) Omul sărac nu este deloc liber, ci slugă, în orice ţară. Ei nu sunt supuşii unei persoane anume, ci ai tuturor în general". Se pare că în preajma Adunării Generale, Linguet se va face purtătorul de cuvânt al păsurilor acestei „a patra categorii" sociale: „Acum când, în Franţa, se pune problema unei adunări care să opereze o reformă generală, trebuie să existe măcar un purtător de cuvânt al suferinţelor clasei celei mai numeroase, mai maltratate şi mai lipsite de mijloace pentru a se face auzită" *

În vreme ce Linguet analizează şi denunţă situaţia proletarului (zilier, lucrător manual, mercenar) care nu are de vândut decât forţa propriilor braţe, Adam Smith, în Anglia, împreună cu Turgot şi fiziocraţii din Franţa vorbesc despre necesitatea unor „aconturi", adică a utilizării unei părţi din „produsul net" pentru acumularea de capital – fiecare punând astfel în lumină o faţă a capitalismului.

c) Ideir economiştilor

Sarcastic, Voltaire a pus întrebarea esenţială: „Cum? De când v-aţi instituit drept corp al poporului, nu aţi descoperit încă secretul de a-i obliga pe cei bogaţi să îi pună la muncă pe cei săraci?" 7 Avem aici, fără îndoială, una dintre posibilele definiţii ale capitalismului: sistemul care îi obliga pe cei bogaţi să îi pună tot mai mult la muncă pe cei săraci.

Rousseau se opune unei asemenea logici prin aceea a dreptului lucrătorilor, care va fi preluată de gândirea socialistă:

Este imposibil să concepem ideea proprietăţii ca năseându-se de altundeva decât de la mâna de lucru: căci nu vedem ce altceva ar putea face omul, pentru a-şi a propria nişte lucruri încă neproduse, decât să muncească pentru ele. Munca este singura care, dându-i cultivatorului dreptul asupra roadelor pământului lucrat de el, Îi acordă. În consecinţă, dreptul asupra terenului respectiv, cel puţin până la recoltă şi. la fel, an de an".

În cea de-a doua jumătate a secolului, se creează o largă dezbatere legată de problema producţiei. Cum să se producă mai bine? Cum să se producă mai mult, încât să se obfină un „produs net 7 Cine este productiv? Cum să se obţină surplusul necesar acumulării? Dintre marii gânditori, „economiştii" se vor ocupa cel mai mult de aceste chestiuni.

Quesnay este şeful indiscutabil al şcolii „fiziocratice". Născut în 1694 lângă Versailles, dintr-o familie de ţărani înstăriţi, el (îne să facă studii serioase, se stabileşte la Nantes ca chirurg şi publică mai multe lucrări medicale; intră în serviciul doamnei de Pompadour (1748), ajunge „medic ordinar al regelui", este înnobilat în 1752, iar în 1755 cumpără o proprietate în Nivernais.

Franţa, prin populaţia să şi tipul de producţie, este la acea vreme preponderent rurală şi agricolă (mai mult de trei sferturi). În vreme ce Olanda şi Anglia au adoptat deja pe scară largă noile metode de cultură, agricultura franceză rămâne la practicile tradiţionale: terenurile sunt în continuare pline de pietriş, arăturile sunt superficiale, semănăturile târzii, iar randamentele slabe; în plus, lăsarea ogoarelor în pârloaga scoate din circuit jumătate, ba chiar mai mult, din suprafaţa cultivabilă. „Neglijenţa marilor proprietari; inerţia ţăranilor, descurajaţi de taxele covârşitoare; insuficientă căilor de comunicaţie şi mai ales starea proastă a drumurilor de ţară; piedicile puse comerţului cu produse agricole şi libertăţii de alegere a culturilor: iată prin ce se explică slabă dezvoltare a

agriculturii”[14]

În articolul „Fermieri” din *Enciclopedie* (1757), Quesnay arată superioritatea arendei faţă de arenda în parte şi avantajele plugurilor cu cai faţă de cele cu boi, la aratul câmpului. În articolul „Grâne” (1757) el prezintă situaţia de atunci a micilor şi mărilor culturi de cereale, arată ce ar însemna o bună cultură şi întocmeşte un tabel cu diferenţele dintre acestea.

„Veniturile sunt produsul pământului şi ai oamenilor” 10, spune el înainte de a formula *Maximes de gouvernement économique* [*Maximele guitemării ecotiomice*], unde transpar deja ideile sale majore: productivitatea exclusivă a pământului, sterilitatea industriei şi renunţarea la măsurarea îmbogăţirii prin balanţa comercială.

Articolul „Omul” a fost scris de Quesnay în 1757, dar nu a mai fost publicat în *Enciclopedie*: cum aceasta pierduse sprijinul din partea guvernării, autorul a preferat să păstreze manuscrisul în sertar. Ideea să

Comparaţie între produsele culturii actuale a regatului şi cele ale unei culturi de calitate”.

	cultura actuală	cultura de calitate	di teren la
pentru proprietari	765 OU.000	400. 000.000	323500.000: mai mult de4/5
pentru impozite	27.000.000 27.500.000	165000.000	138.000.000; mai mult de 5/6 137.500
pentru arendaşi	60.000.000 415000.000	165000.000	00U: mai mult de 5/6 105.000.000;

14 Dt4tturjsur l'originede l inégalitéparmi leihommes, 1754, dupJ Du contrai social.., cş;. of., p 75.

"H. Sec. La France économique et sociale au XVIIf siècle. p. 34-35.

"Ibid., p. 4&4

pentru dijmă pentru cheltuieli		155.000.000 930.000.000	mai mult de 2/3 515.000.000; mai mult de 5/9
produse, scăzând cheltuielile produsul total	178.000.000 595.000 Ü00	8Ä5.000.000 1815000.000	707.000.000: mai mult de 4/5 1 220.000.000: mai mult de 2/3

F Quesnay, Crains" (1757). după Fraf[15]

O *Quesnmi et ia Phi* & *ocmht*, [NED. 195B, L11. p. 478!

că bogăţiile vir din agricultură este exprimată aici cu claritate:

Să nu ne pierdem aşadar vremea, noi cei atât de bogafi în daruri lăsate de natură, cu un mie comerţ de lux, care nu ne acoperă decât cheltuielile pentru mâna de lucru; să ne fertilizăm mai bine pământurile. să vindem grâne, vin, pirueturi, stofe din lânurile noastre, şi cât mai mult cu putinţă. Astfel, va spori cu adevărat numărul celor bogaţi; iar aceste bogăţii, renăscute an de an, ne vor asigura manufacturi şi lucrul în industrii de toate felurile Căci opulenta este mama artelor şi a luxului41.

Această idee va fi reluată şi reargumentată în diferitele ediţii ale lucrării sale *Tableau économique* [*Tablou economic*] (1758 – 1759), în *Philosophie rurale* [*Filosofia rurală*] (1763), scrisă împreună cu Mirabeau, care o va şi semnă, şi în *Analyse de la formule arithmétique du tableau économique* [*Analiza formulei aritmetice a tabloului economic*], care se deschide cu aceste rânduri:

Naţiunea se reduce la trei clase de cetăteni: clasa producătoare, clasa proprietarilor şi clasa sterilă. Clasa

15 Ibid, r. 559

producătoare este cea care face să renască prin cultivarea terenurilor bogăţiile anuale ale naţiunii, cea care beneficiază de aconturi pentru cheltuielile necesare lucrărilor din agricultură şi care asigură anual veniturile proprietarilor de pământuri. De ea depind toate lucrările şi toate cheltuielile ce se fac până la vânzarea produselor la prima mină; iar vânzarea respectivă ne arată valoarea la care se ridică reproducţia anuală a avuţiilor naţiunii.

În clasa proprietarilor sunt cuprinşi suveranul, posesorii de pământuri şi dijmuitorii. Ei trăiesc din venitul sau produsul net al culturii, care le este furnizat de clasa producătoare, după ce aceasta şi-a păstrat, din reproducţia pe ea reo face să renască an de an. necesarul pentru rambursarea aconturilor anuale şi pentru întreţinerea bunurilor din exploatare. Clasa sterilă este alcătuită din cetăţenii ocupa (şi cu alte servicii şi alte munci decât cele din agricultură, cheltuielile lor fiind suportate de clasa producătoare şi de clasa proprietarilor, proprietari care, la rândul lor, îşi obţin veniturile de la clasa producătoare.

Analiza circulaţiei bunurilor; analiza referitoare la clase şi la producerea-utilizarea bogăţiilor; evidenţierea produsului net ca un surplus disponibil; sublinierea rolului jucat de „aconturi”, adică de utilizarea unei părţi a acestui surplus pentru ameliorarea fondului natural în vederea înnoirii sau lărgirii producţiei – prin toate acestea, Quesnay se dovedeşte a fi teoreticianul unui capitalism agrar, deloc absurd într-o epocă în care:

— Franţa, în principal rurală, avea o agricultură susceptibilă de a-şi mări considerabil producţia aplicând metodele deja verificate în Anglia şi Olanda;

— Capitalismul rămânea, în general, la un stadiu negustoresc, colonial, iar în Franţa nu se dezvoltase mai deloc în stadiu) său manufacturier.

Turgot – înalt funcţionar al statului regal (el este intendent, apoi controlor general), influenţat de Gournay. pe care îl însoţeşte în turneele sale, autor apoi al

articolelor „Târg” şi „Temelie” ale *Enciclopediei*, având totodată ocazia să îi cunoască îndeaproape pe Voltaire (1760), Du Pont de Nemours (1763), Adam Smith (1764) – publică în 1776 *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses* [*Reflecţii asupra formării şi distribuţiei bogăţiilor*].

Poziţia pe care el o adoptă vădeşte influenţa gândirii fiziocratice: „Pământul este întotdeauna cea dintâi şi unica sursă a oricărei bogăţii”. Dar, neavând spiritul doctrinar al lui Quesnay şi cunoscând, apoi, destul de bine realitatea economică, el se întreabă:

Care sunt bogăţiile unui stat? Cine dă valoare pământurilor. dacă nu mulţimea celor care le locuiesc? (...) Dacă munca este adevărata bogăţie, dacă banul nu este decât semnul ei. (ara cea mai bogată nu este aceea unde e cel mai mult de lucru? Nu este aceea unde cei mai mulţi dintre locuitori îşi creează unii altora locuri de muncă?”

Numai că el nu-i pune pe urni şi pe *ceilalţi* pe acelaşi plan:

Oricine a văzut atelierul unui tăbăcar, intuieşte absoluta imposibilitate ca un om sărac, ori chiar mai mulţi, să se aprovizioneze cu piei. var. argăseală, utilaje etc., să înalţe construcţiile necesare înfiinţării unei tăbăcării şi să aibă din ce trăi timp de mai multe luni. până când pieile vor fi vândute (...). Cine

„*Lbid*. *t* p 793 – 794

Questions importantes sur le anninerce (*1755*). ibiJ.t *p*. *261*.

va aduna aşadar la un loc materiile prime, ingredientele şi utilajele necesare prelucrării? Cine va construi canale, hale şi alte stabilimente care mai sunt de trebuinţă? Gne va asigura, până la vânzarea pieilor, traiul numeroşilor muncitori. În condiţiile în care niciunul dintre ei nu ar putea să prelucreze de unul singur măcar o singură piele şi nici profitul din vânzarea unei piei nu ar putea asigura traiul măcar al unuia dintre aceştia? Cine se

va îngriji de cheltuielile pentru pregătirea elevilor şi a ucenicilor? Cine ţi va întreţine dt timp ei se vor instrui trecând treptat de o muncă uşoară, adaptată vârstei lor. la munci care necesită forţă şi Sudemânare? Nimeni altul decât unul dintre aceşti posesori de capitaluri sau valori mobiliare acumulate: el le va da o pline de mâncat, adăugându-i în parte la aconturile pentru construcţie şi pentru achiziţionarea materialelor, în parte la salariile pe fiecare zi ale muncitorilor însărcinaţi cu pregătirea lor. El vă aştepta ca vânzarea pieilor să îi aducă nu numai cu ce să îşi acopere ce cheltuise în avans, ci şi un profit suficient ca să îl despăgubească pentru cea pierdut neutilizându-şi banii în achiziţionarea de terenuri şi, în plus, ca să îl răsplătească pentru riscurile asumate, pentru munca, preocuparea şi priceperea sa; căci, fără nicio îndoială, la un profit egal, el ar fi preferat să trăiască lipsit de griji din venitul adus de un pământ pe care l-ar fi cumpărat cu acelaşi capital. Pe măsură ce capitalul respectiv îi revine în urma vânzării produselor fabricate, el 11 foloseşte la cumpărarea de noi materii prime, alimentindu-şi şi susţinându-şi aşadar fabrica prin această circulaţie continuă: el trăieşte din profiturile realizate şi pune deoparteceea ce poate economisi pentru a-şi creşte capitalul şi a-l învesti în propria întreprindere, sperând ca prin sporirea aconturilor să-şi sporească tot mai mult propriile profituri44.

Astfel, păstrând că perspectivă dezvoltarea capitalismului în agricultură, Turgot realizează, încă din 1766, posibilităţile deschise de dezvoltarea unui capitalism manufacturier. Pe această bază, el va duce încă mai departe analiza claselor sociale: clasa industrială este Msubdivizată în două categorii: cea a antreprenorilor manufacturieri, meşteri, fabricanţi, toţi posesori de capitaluri substanţiale, pe care le valorifică oferind de lucru prin mijlocirea aconturilor; şi a doua categorie, alcătuită din simpli meşteşugari care nu au alte bunuri în

afara propriilor braţe, care nu pot face aconturi decât din munca de zi cu zi şi care nu au că profit decât propriul salariu” *5. „Clasa cultivatorilor se împarte, ca şi cea a fabricanţilor, în două categorii de oameni: cea a antreprenorilor sau a capitaliştilor, care fac toate aconturile, şi cea a simplilor muncitori salariaţi” *6 în ciuda formulărilor, suntem mai aproape de Marx decât de Quesnay. În sfârşit, „profesiunea de negustor (…) comportă o infinitate de ramuri şi, dacă putem spune aşa, de grade” *7.

MReflexionă (…). op. cit., p. 111 WIM, p. 112 „*Ibid. p* 114 Wuf. p 116.

Turgot nu este doar un observator al dezvoltării capitalismului manufacturier. El pledează în favoarea acestuia, propunând micşorarea dobânzilor: „Abundenta capitalurilor este cea care animă orice întreprindere, iar dobânzile scăzute sunt, deopotrivă, efectul şi indiciul abundenţei de capitaluri”. „El se opune apoi economiei dirijate şi protecţionismului: când este vorba de hrană, de asigurarea bunelor moravuri, de educaţie, e bine „să-i obişnuim pe oameni să ceară tot, să primească tot, să nu depindă nimic de ei înşişi?” se întreabă ei. „Oamenii sunt extrem de interesaţi de bunul pe care vreţi să i-l obţineţi – lăsaţi-i să o facă singuri, iată marele, unicul principiu”. „El propovăduieşte libertatea economică, deoarece „un om îşi cunoaşte mai bine interesul decât un alt om căruia acest interes îi este indiferent (…). Or, este imposibil ca, într-un comerţ lăsat în voia lui, interesul particular să nu concureze cu interesul general” 70.

El va încerca să aplice aceste idei – care sunt tot mai răspândite în a doua jumătate a secolului71 – atunci când se va afla la „afaceri”, în 1774 – 1776. Libertatea comerţului cu grâne este decretată în 1774, aşa cum mai fusese în 1763 şi 1770, apoi din nou suspendată. Edictul din 1776, care viza anularea supracoordonării şi a îngrădirilor prin legi, acordând în schimb tuturor

persoanelor libertatea de a practică orice lip de negoţ şi orice profesie din spaţiul artelor şi al meseriilor, va întâmpina o foarte puternică rezistentă, aşa că nu va putea fi aplicat. Mai târziu, vor fi semnate nişte acorduri comerciale – cu Anglia, în 1786, şi cu Rusia, în 1787.

Schema lui Quesnay surprinde destul de bine producerea şi circulaţia bogăţiilor aşa cum puteau fi ele observate în Franţa agricolă din secolul al XVIII-lea, deschizând perspectiva dezvoltării unei agriculturi capitaliste. Schema lui Turgot preia această perspectivă a dezvoltării capitalismului în agricultură, dar prezentând-o în paralel cu o realitate pe care Quesnay o neglijase: dezvoltarea unui capitalism manufacturier72.

Astfel, în efervescenta intelectuală din Franţa secolului al XVIII-lea, se constituie un arsenal ideologic de o extremă diversitate. El oferă arme pentru contestarea monarhiei (contract social, voinţă generală, democraţie), pentru punerea în discuţie a privilegiilor nobilimii (libertate, egalitate), pentru ralierea meşteşugarilor din oraşe şi a ţăranilor (libertate, egalitate, proprietate), pentru venirea în întâmpinarea fabricanţilor şi a negustorilor (tot libertate, dar de a produce şi comercializa) etc.

„/bid., p. 132.

„Articolul Fondation" din Efiqclqvdii», 1757, *ibid.*, p, 177.» *Elo-e de Vincent de Gourtuty*. 1759. *ibid.*, p 147.

71 În special prin Mc ne ier de la Rivière. L'Ordre naturii et essentiel des sociétés politiques, *1767*, *Du Pont de Nemours*, De I origine et des progrès d'une science nouvelle: *Bigot deSaiie-Croix*, Essai sur la liberte dt commerce et de l'industrie. *1775 7 lve/i schema Vil*

SCHEMA VII

Clasele m, produsul net după Quesnav «; T

Urgot

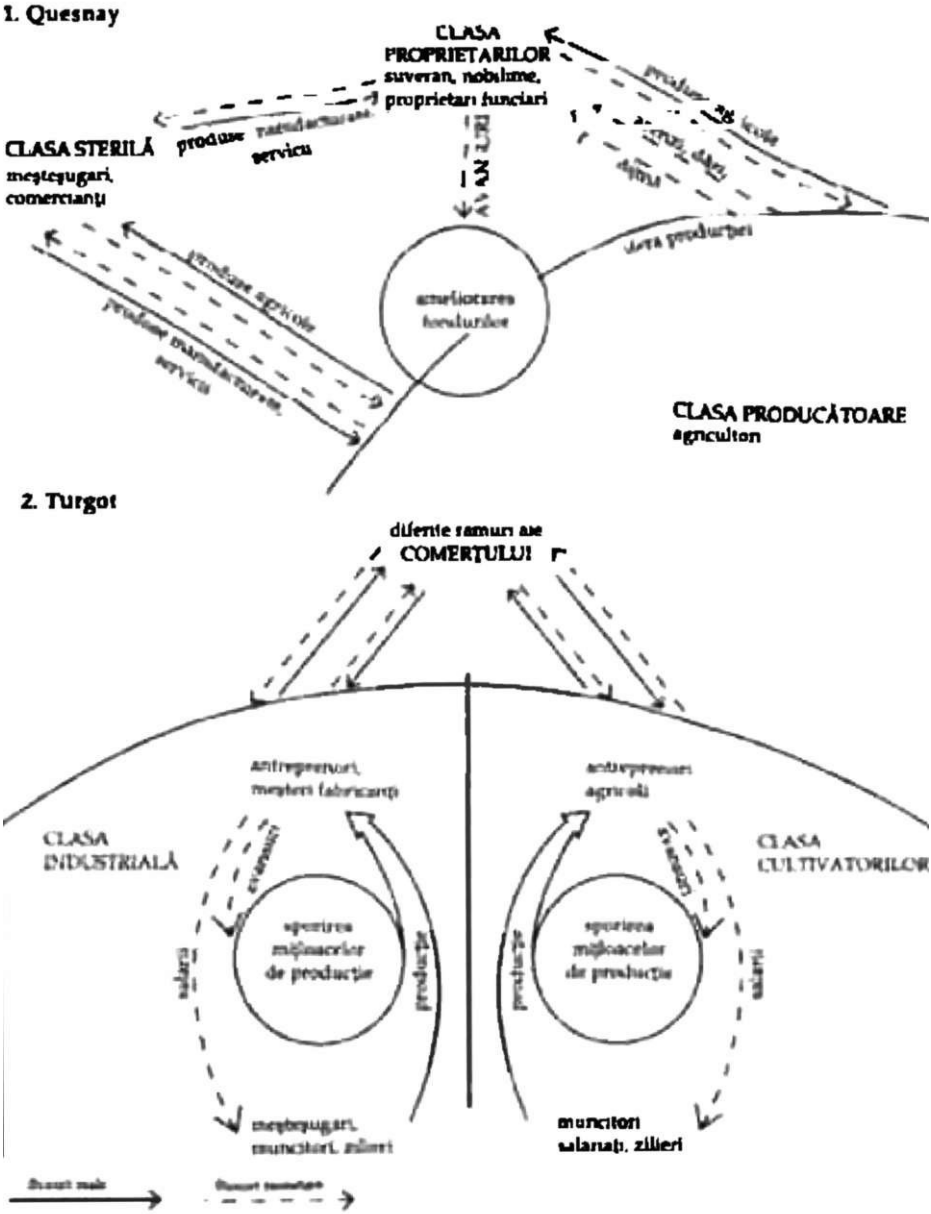

Îndelungata rivalitate dintre nobilime şi burghezie îşi va găsi deznodământul în criza de la sfârşitul secolului,

burghezia ştiind, pentru început, să se sprijine pe nemulţumirea ţăranilor şi pe mişcările populare, iar pe de altă parte, să îşi găsească aliaţi în rândul anumitor pături ale aristocraţiei şi clerului.

Prin marea mişcare a Revoluţiei din 1789 vor fi împlinite principalele aspiraţii ale burgheziei în ascensiune: abolirea privilegiilor, dărâmarea ordinii corporative a supracoordonării şi îngrădirilor prin lege, anularea privilegiilor de care dispuneau companiile comerciale, suprimarea monopolurilor pentru companiile miniere ş.a. Regele va dispărea, la rândul său, în vârtejul revoluţionar.

Într-un „memoriu al săracilor", muncitorii – neadmişi în adunările care redactează listele cu doleanţe – ceruseră ca „salariile să nu mai fie calculate cu atâta sânge rece după maximele ucigătoare ale unui lux neînfrânat sau ale unei cupididâţi insaţiabile; ca întreţinerea omului harnic şi folositor să nu mai fie pentru Constituţie un obiect mai puţin sfânt decât proprietăţile celor bogaţi, ca niciun lucrător să nu mai fie nesigur de existenţa sa73…". Legea Le Chapelier (1791) desfiinţează breslele şi le interzice, atât meşterilor, cât şi muncitorilor, să se organizeze, să se concerteze şi să „ia decizii sau măsuri (…) în privinţa pretinselor lor interese comune (…). Orice grupare alcătuită din meşteşugari, muncitori (…) sau de alţii incitaţi de către aceştia va fi socotită drept răzvrătire". „Cum victoria sa împotriva nobilimii i se pare asigurată, burghezia începe deja să se îndepărteze de clasele muncitoare.

Zorii revoluţiei industriale în Anglia

Nu trebuie să vedem aici niciun paradox: comerţul din India poate avea drept consecinţe producerea de mărfuri cu mai puţină mină de lucru şi, fără ca salariile să se diminueze, o scădere generală a preţurilor. Căci, dacă mărfurile pot fi fabricate cu mai puţină muncă, preţul lor, în mod firesc, va fi mai mic (…). După toate aparenţele,

comerţul cu Indiile ne va da ocza să aducem industriilor engleze un plus de calitate, de ordine şi rigoare. El va face, într-adevăr, să dispară acele industrii care nu sunt tocmai folositoare şi profitabile. Oamenii angajafi aici îşi vor căuta alte ocupaţii, orientându-se înspre cele mai simple şi mai uşoare, ori îndeplinind nişte sarcini parţiale, speciale, în cadrul industriilor mai complexe. Căci munca cea mai simplă este cea mai repede învăţată şi cea pe care muncitorii o execută cu cea mai mare îndemânare şi sârguinţă. Astfel, comerţul cu Indiile va face ca diferitele operaţiuni pe care le presupun lucrările mai dificile să fie încredinţate mai multor muncitori

Citat după E Lavasscur, Hutoirede* dasses ouvrières ei de l'industrie en F rance, *t. Îl, p. 855. „Citat după* Histoire économique ei sociale de la France, l *III. vol. I. p 12*

calificaţi. În loc ca ele să fie lăsate în seama priceperii unuia singur (...). În sfârşit, comerţul cu Indiile orientale, aducându-ne articole fabricate la preţuri mai joase decât ale noastre, foarte probabil că ne va obliga să inventăm procedec şi maşini care să ne permită producerea de bunuri cu mai puţină mână de lucru şi cu cheltuieli mai mici şi, astfel, va duce la scăderea preţurilor la obiectele manufacturate79.

Acest extras dintr-un text anonim din 1701, Considérations upon the east India Trade [Consideraţii despre negoţul Indiei orientale], *vădeşte o extraordinară clarviziune*.

Într-adevăr, producţia Angliei de la începutul secolului al XVIII-lea este predominant agricolă şi meşteşugărească; lemnul este folosit drept combustibil, dar şi la argăsitul pieilor, servind totodată la obţinerea gudronului pentru nave şi a potasei necesare în industria textilelor şi a sticlei; de îndată ce cantităţile de lemn devin insuficiente, toate aceste activităţi vor avea de suferit. Foarte mulţi meşteşugari, adeseori pe jumătate ţărani,

proprietari pe propriile utilaje, produc stofe, cuţite (Sheffield), arme, diverse articole de fierărie, jucării (Birmingham), ace (Bristol), iar din ce în ce mai mulţi negustori-fabricanţi dau spre prelucrare materia primă.

În acest context, fermentul transformării îl va constitui comerţul internaţional, bazat în mare măsură, după cum am văzut, pe exploatarea colonială.

1. Exploatarea colonială şi piaţa mondială

La sfârşitul secolului al XVII-lea, Compania Indiilor a făcut obiectul unor atacuri susţinute; comercianţii lipsiţi de privilegii (*interlopers*) şi-au unit eforturile, după revoluţia din 1688, pentru a submina monopolul deţinut de către această; ei creează o companie concurentă, în 1698; în 1702, se ajunge la un acord ce va conduce la fuzionarea celor două companii (1708) şi la înfiinţarea uneia noi, care va purta numele de *United Company* (1709).

Este momentul în care ceaiul, introdus în Anglia încă de la începutul Restauraţiei, devine un articol importat în mod constant, în care porţelanurile din China, apreciate de multă vreme de către olandezi şi transformate într-o adevărată modă de regină Maria, fac furori la Curte şi în rândurile înaltei societăţi engleze; În sfârşit, este momentul în care ţesăturile din bumbac – indiene, persane –, ori calicoul şi muselina, al căror simplu nume le dezvăluie originea orientală, ajung atât de răspândite.

„Citat după P. Mantoux, op. cit., p 123 – 125. Vezi, de asemenea, T. Ashton, *La Révolution industrielle*, 1760 – 1830, ca şi H Heaton şi P. Léon, cât at încât stïmesc panică printre fabricanţii ştofelor din lina. Comerţul cu Indiile cuprinde produse din ce în ce mai variate, se desfăşoară sub toate formele, devine treptat unul dintre elementele indispensabile ale bogăţiei Angliei.

În acelaşi timp, este creată Banca Angliei (1694). La origine, e vorba de un grup de finanţişti care se angajează să acorde Coroanei un împrumut (cu 8% dobândă) de un milion cinci sute de mii de lire sterline, bani necesari

acoperirii cheltuielilor pentru războiul din Flandra; în schimb, ei obţin „titlul de «Corporaţie», împreună cu dreptul de a primi depozite, de a sconta efectele de comerţ, de a efectua, practic, toate operaţiunile bancare” 77. Din 1708, această „Corporaţie” va deţine monopolul asupra emisiei biletelor de bancă pentru Anglia şi Ţara Galilor; fidelă însă tradiţiei finanţiştilor londonezi şi având legături strânse cu înalta aristocraţie, ea se va interesa cu precădere de schimburile internaţionale. Împrumutându-se pentru a acorda împrumuturi (în special companiilor comerciale şi statelor), acceptând sau garantând titluri de schimb, asigurând plăţi în lumea întreagă. Astfel, cele care vor răspunde nevoilor, mai „modeste”, ale industriaşilor şi negustorilor-fabricanţi vor fi băncile de provincie, adeseori aparţinând proprietarilor de manufacturi (precum cele ale familiilor Lloyd şi Barclay) 7. În perimetrul Londrei sunt 24 de bănci în 1725, 42 În 1770, 52 în 1786; dar de la 12 câte erau în 1755. numărul de Country Banks ajunge la 150 în 1776 şi la 400 în 1793.

Expansiunea comercială este puternică. Pe parcursul acestui secol, valoarea schimburilor comerciale creşte de 5, 5 ori, iar venitul naţional de 4 ori. Comerţul Angliei este primul în lume: exporturi (produse fabricate, ulei şi, din ce în ce mai puţin, grâu); comerţ de rulaj, în contul comercianţilor din alte ţări; comerţ de antrepozit, în mijlocul reţelei de schimburi care se ţes tot mai strâns între Indii, cele două Americi, Europa mediteraneană şi zona baltică. Practic, întreaga Anglie va fi transformată.

Dezvoltarea comerţului triunghiular, a marinei comerciale şi a construcţiei de nave va duce la înflorirea marilor oraşe-porturi (...). Comerţul cu sclavi şi cu zahăr a făcut din Bristol al doilea mare oraş al Angliei în perioada primilor şaptezeci şi cinci de ani ai veacului al XVIII-lea (...). Atunci când locul său în privinţa negoţului cu sclavi va fi luat de portul Liverpool, Bristolul va renunţa la comerţul triunghiular şi se va interesa de comerţul direct cu zahăr

(…). Scoţiei nu is-a permis să participe la comerţul colonial decât Kn 1707. odată cu Unicii Act. Aco*rda*rea acestei permisiuni va aduce prosperitatea oraşelor de-a lungul secolului al XVIII-lea (…) Dezvoltarea oraşului Manchester era strâns legată de cea a Liverpoolului, de deschiderea lui către mare şi către piaţa mondială.

Manloux. *op. al*... p K3-K4 *„Ibid.*, p. 81

T. S Ashtun. *lu' Révolution industriell*. 1760 – 1830, p. 131 s.

Capiului acumulat de Liverpool prin coinerţul cu sclavi iriga ţinuturile din interiorul insulei şi descătuşa energiile din Manchester. Produsele acestuia din urmă, destinate Africii, erau transportate pe coastele africane de către neguţătorii de sclavi din Liverpool (…). Armele de foc reprezentau un articol constant al oricărei încărcături destinate Africii. Birmingham a devenit centrul comerţului cu arme, aşa cum Manchester era centrul comerţului cu bumbac7.

Odată cu dezvoltarea schimburilor, devine necesară îmbunătăţirea mijloacelor de transport. Încă de la mijlocul secolului, se întreprind lucrări la reţeaua de drumuri: nu pe baza corvezilor, ca în Franţa şi în mai multe ţări de pe continent, ci la iniţiativa grupurilor locale (mari proprietari, negustori, păstori, fermieri…) care se împrumută cu bani, finanţează lucrările şi percep, în final, taxe de trecere; căruţele cărăuşilor vor înlocui acum caii cu samar; comercianţii voiajori, care obţin comenzi pe bază de eşantioane, ajung să îi concureze pe negustorii din târguri. Dar, mai ales, se deschide era canalelor: la solicitările postăvarilor din Leeds, Wakefields şi Halifax, râurile Aire şi Calder au fost făcute navigabile; lucrările efectuate de-a lungul râurilor Trent şi Derwent favorizează dezvoltarea industrială a oraşelor Derby şi Nottingham; amenajarea albiei râului Mersey, către 1720, facilitează schimburile între Liverpool şi Manchester; alte lucrări pe firul râurilor şi săparea de canale vor înlesni transportul

huilei, în primul rând către Liverpool şi Manchester, permiţând reducerea la jumătate a costurilor. Spre sfârşitul secolului, o adevărată reţea de canale facilitează circulaţia mărfurilor între diferitele centre economice engleze.

A produce mai mult pentru a vinde mai mult, iată un pas al spiralei pe care Anglia urcă de-acum impetuos, angajând o adevărată revoluţie în sectorul agriculturii, al minelor, al activităţilor de prelucrare.

2. Apariţia producţiei capitaliste: fabricile

Procesul îngrădirilor (al parcelărilor) este reluat cu şi mai multă vigoare în secolul al XVIII-lea, în special începând cu 1760: el ia tot mai mult forma legilor votate de Parlament (*enclositre acâş*). Aşa-numiţii *squntlers*, care trăiau pe pământurile comunei, sunt alungaţi; ţăranii nevoiaşi, care posedau terenuri foarte mici, nu reuşesc să facă fă (a cheltuielilor pentru împrejmuiri şi nici nu pot trăi pe pământurile nefertile pe care le-au primii; ei pleacă, asemenea cultivatorilor pe care extinderea creşterii animalelor îi face inutili, sau celor ajunşi să-şi vândă ferma marelui proprietar din vecinătate. Îl vom vedea, astfel, „pe cel bogat sporindu-şi puterea, iar pe cel sărac pierind

„Kric Williams, *Capitalism anl* Stowry, citat în A.-C. Frank, rp. Îl.

În mizerie” 80. Noii mari proprietari *şi* nobilimea deţinătoare de moşii (în frunte cu Lordul Townshed) vor impulsiona însă aplicarea metodelor moderne de cultivare a pământului şi de creştere a animalelor: asanarea terenurilor, utilizarea plugului de fier, încrucişarea şi selecţia raselor, rotaţia culturilor.

În urma acestor transformări survenite în privinţa proprietăţii şi a exploatării agricole, o masă considerabilă de mână de lucru este disponibilizată, fiind privată, cum am văzut, de ceea ce constituise baza traiului său de pâră atunci. Cu ajutorul ei se vor putea spori acum producţiile miniere şi manufacturiere. Stimulată de penuria de lemn şi

profitând de scăderea costurilor de transport, producţia de cărbune se dublează, într-o primă etapă, în prima jumătate a secolului (ajungând de la 2, 5 la 5 milioane tone), şi încă o dată în decursul celei de a doua jumătăţi de veac (atingând, în 1880, 10 milioane tone, adică două treimi din totalul producţiei europene11). Numărul salariaţilor creşte; în Sco (ia însă, juridic până în 1775, dar, în practică, până pe la sfârşitul secolului, lucrătorii din exploatările de huilă (şi de sare) sunt robi legaţi de minele respective, vândufi odată cu ele şi obligaţi să poarte în jurul gâtului o zgardă metalică pe care era gravat numele proprietarului" 2.

În cadrul activităţilor de prelucrare, meşteşugăritul continuă să ocupe un loc important, la concurentă cu celelalte forme de producte; munca la domiciliu în contul unui negustor-fabricant devine tot mai practicată în rândul vechilor meşteşugari independenţi şi al familiilor ţărăneşti, constituind principala formă a capitalismului manufacturier britanic: neguţătorul îşi trimite comişii-voaiajori 41 să distribuie materia primă, fie direct filatorilor şi ţesătorilor răspândiţi în teritoriu, fie fabricanţilor care, la rândul lor, le repartizează altora..."[16]

1; manufacturile care să reunească într-un acelaşi local mai mulţi lucrători ce muncesc după metodele tradiţionale nu au cunoscut, în Anglia, o prea mare dezvoltare – în orice caz, nu au fost niciodată predominante. Cel care se va dezvolta, în schimb, în a doua jumătate a secolului, la început mai lent, apoi într-un

16 "Sat liniştit şi vesel, tu, cel mai frumos din dmpie. jocurile tale s-au sfirşit, farmecul tiu s-a dus; Pe cringurile tale i-a lisat o mini de tiran (...) Un singurstipin le-a uzurpai cu totul (...) Şi. tremurind, dind Irupoi in faţa jefuitorului, Copiii tăi tşi părăsesc ţinutul şi pleaci departe, tare departe (..) Bogaţii tşi Impart acest pimfnt firi-ngridiri; Şi chiar terenul comunei cel necultivat (...)" (Oliver Coldsmith, "The desert od village', citat după P Mantou*, op. rii.(p 171). "'H H ea ton. op. öt.t p 93 «P. Mantoux, op eii.t p. 55-56 rT. S. Ashton. op cit.t p 41-42.

ritm tot mai rapid, va fi sistemul de fabrici.

În tot acest timp, nenumărate îmbunătăţiri şi invenţii tehnice răspund preocupării pentru creşterea producţiei. La începutul secolului, John Lombe va fura de la Livorno secretele maşinilor italieneşti de toarcere a mătăsii; împreună cu fratele său, el construieşte o fabrică (1717) ce se va bucura de privilegii, în acest domeniu, timp de paisprezece ani; lot atunci, cei din familia Darby, proprietari de forje la Coalbrookdale, îmbunătăţesc producea de fontă prin amestecuri de cocs, turbă şi pulbere, şi utilizând o suflerie mai puternică; totodată, în minele de cărbuni încep să fie folosite, pentru evacuarea apei, pompele acţionate cu vapori în 1733, ţesătorul John Kay inventează „naveta volantă", care permite producerea de articole textile mai largi şi în cantităţi mai mari; casă îi va fi devastată de către meşteşugarii şi muncitorii cuprinşi de furie, dar, în douăzeci şi cinci de ani, naveta să volantă va ajunge să fie folosită în toate (esâtoriile. În 1735, fabricanţu Darby produc fonta din fier amestecat cu cocs, procedeu ce se va generaliza în Anglia către 1760. În 1749, 1 luntsmann, ceasornicar din regiunea Sheffield, va fabrica oţel lopit, însă în cantităţi mici.

Din 1730 până în 1760, utilizarea fierului creşte cu 50% (unelte şi utilaje pentru agricultură şi pentru activităţile de prelucrare, în special). Între 1740 şi 1770, consumul de bumbac creşte cu 117%; dezvoltarea pe care o cunosc ţesătoriile creează însă o penurie a acestui tip de fir: astfel, în 1764, James I largreaves, ţesător de profesie, pune la punct aşa-numita *spiningjenny*, o vârtelniţă perfecţionată, acţionată manual, care perrnile toarcerea mai multor fire în acelaşi timp; în 1767, munci torul Thomas 1 lighs, fabricant de piepteni şi, în 1768 – 1770, frizerul Arkwright reuşesc – prin ceea ce englezii vor numi *wiiterframe* – să utilizeze energia apelor curgătoare pentru acţionarea vârtelniţelor. *Spiningjenny* se va răspândi în rândul lucrătorilor la domiciliu, în ciuda furiei

meşteşugarilor rămaşi fără lucru şi a „campaniei” lor de distrugere a acestei maşini (de pildă, între 1777 – 1779). Combinând cele două invenţii, Compton, filator şi ţesător, pune la punct în 1779 o *muie Jenny şi* face ca o mulţime de filaturi să se înfiinţeze acum pe cursul râurilor.

Pe de altă parte, Watt, un savant care nu dispreţuia deloc tehnică, realizează în anii şaizeci maşina cu aburi „cu acţiune simplă”: motoare de acest gen vor fi utilizate în industrie către 1775. În ce priveşte prelucrarea fierului, progresele sunt substanţiale: în 1776 se fabrică primele şine de fier (a căror utilizare se va generaliza în sectorul minier), în 1779 este construit primul pod de fier, apoi, în 1787, în ciuda zâmbetelor celor sceptici, primul vapor din fier. Pudlajul fierului, prin decarburarea fontei, este pus la punct în 1783 de Henry Cort, proprietar de forjă, şi de maistrul Peter Onions.

În 1783, Watt realizează maşina cu aburi „cu dublă acţiune”, iar în 1785, la Nottingham, este construită prima filatură care utilizează astfel de maşini în procesul de producţie. Este, aşadar, rândul ţesătoriilor să aibă de refăcut un handicap, dată fiind acum abundenta producţiei de fire textile: în 1785, pastorul Cartwrigh realizează un război de ţesut mecanic, care va fi perfecţionat progresiv şi a cărui utilizare se va generaliza la sfârşitul secolului. Progrese tehnice se vor înregistra, în această perioadă, şi în celelalte sectoare ale industriei textile (maşini de bătut, de dărăcit, de tors în fir gros, de înălbit, de vopsit…), dar şi în celelalte sectoare industriale (industria hârtiei, a cherestelei, a prelucrării lemnului…).

Acesta este procesul care va duce la apariţia unei noi forme de producţie: fabrica.

Fabrica are nevoie de o sursă de energie (huila neagră pentru căldură, huila albă pentru acţionarea utilajelor) şi de maşini. Abia la sfârşitul secolului motoarele cu aburi, concepute şi experimentate de Watt între 1765 şi 1775, vor fi utilizate pentru punerea în

mişcare a maşinilor (în preajma anului 1800, numărul celor aflate în serviciu era de aproximativ cinci sute). Cu această energie este pus în funcţiune un sistem de maşini de care depinde, în mod direct, organizarea producţiei şi ritmul de muncă, şi care implică o nouă disciplină lucrătorilor ce îi deservesc. Filaturile care se construiesc sunt clădiri din cărămidă de patru sau cinci etaje, în care lucrează mai multe sute de muncitori; iar fabricile de fier şi de fontă reunesc mai multe furnale înalte şi forje.

Vechii meşteşugari şi lucrătorii la domiciliu refuză ideea de a merge să lucreze în aceste fabrici, unde sunt Msupuşi unui regulament inflexibil şi antrenaţi, ca o rotită, în mişcarea neînduplecată a unui mecanism lipsit de suflet. A intra într-o fabrică era, socoteau ei, ca şi cum ai intra într-o cazarmă sau într-o închisoare" *4. Mâna de lucru a primilor industriaşi va fi asigurată, aşadar, de proletariatul ce fusese alungat de pe pământurile pe care le muncise până atunci:

Personalul fabricilor a fost alcătuit, la început, din elemente dintre ce le mai disparate: ţărani alungaţi din satele lor de extinderea marilor proprietăţi, soldaţi Msaţi la vatră, sărmani trăind din mila parohiei, rebuturi ale tuturor claselor şi meseriilor. Aceste persoane neexperi mentate. prea puţin pregătite pentru munca Incomua urmau să fie instrui te de către proprietarul fabricii, antrenate şi, mai ales, disciplinate: el va transforma acest personal într-un fel de mecanism uman, la fel de cadenţat în mers, la fel de precis în mişcări şi la fel de exact combinat în vederea unei lucrări unice ca şi mecanismul din lemn şi metal al cărui auxiliar avea să devină. Delăsării care domnea în micile ateliere i se substituie regula cea mai inflexibili: intrarea muncitorilor, masa, plecarea lor se petrec, toate, la un semnal al clopotului, în interiorul fabricii, fiecare fel arc locul său bine marcat, sarcina să strict delimitată şi mereu aceeaşi; toţi trebuie să lucreze într-un ritm constant şi fără întrerupen? sub

supravegherea maistrului care îi obligă la supunere prin ameninţarea cu penalizarea, concedierea, iar uneori chiar princonstrângeri mai brutale.

„P. Mantoux, *op* ril… p 430» *Ibid*., p. 391 – 392

În industria textilelor, mâna de lucru este alcătuită mai ales din femei şi copii, în special copii aflaţi în grija parohiilor în 1789, de exemplu, în cele trei ateliere din Arkwright (comitatul Derbyshire), unde lucrează 1150 de persoane, două treimi sunt copii".

În Anglia se declanşează, aşadar, transformarea capitalistă a producţiei, sub o formă care, mai târziu, va fi prezentată sub numele de „revolute industrială 1: dominaţia colonială, comerţul cu lumea întreagă şi capitalismul negustoresc antrenează – odată cu dezvoltarea schimburilor – sporirea importurilor de produse de bază (ceai, zahăr, bumbac) şi a pieţelor de desfacere pentru textile şi produse manufacturate; împrejmuirile şi cea dintâi modernizare a agriculturii conduc la apariţia unui proletariat dezrădăcinat şi disponibil: spiritul ştiinţific şi tehnic aplicat producţiei suscită o serie întreagă de invenţii cu efecte economice crescânde: capitalurile disponibile, obţinute în special de pe urma comerţului şi agriculturii, permit construirea de fabrici. Producţia va creşte considerabil*7, numărul salariaţilor va spori, muncitorii vor fi tot mai organizaţi şi mai activi în lupta lor.

Statul a jucat, la rândul său, un rol important, prin măsurile sale protecţioniste, cu acordarea de privilegii şi monopoluri; prin sprijinirea, din punct de vedere politic şi militar, a expansiunii comerciale şi coloniale; în sfârşit, prin instituirea unei „poliţii" de „vânare" a celor săraci şi reprimarea mişcărilor muncitoreşti (legea din 1769, care califică drept *felomi* distrugerea voluntară a maşinilor şi a clădirilor ce le adăposteau, instituind, pentru cei vinovaţi, pedeapsa cu moartea; trimiterea de trupe pentru înăbuşirea revoltelor, aşa cum s-a întâmplat în 1779, în

Lancaster, şi în 1796, în Yorkshire; legea din 1799, care interzicea coalizarea muncitorilor în vederea obţinerii unor creşteri de salarii, a reducerii zilei de lucru sau a îmbunătăţirii condiţiilor de muncă)".

În centrul acestui proces, se situează ansamblul eterogen şi activ din care se va cristaliza viitoarea burghezie: membri ai aristocraţiei care înfiinţează întreprinderi comerciale, dar şi exploatări agricole ori miniere: mă îi negustori sau mări finanţişti care îşi marchează reuşita prin cumpărarea de terenuri; neguţători care devin fabricanţi şi apoi îşi creează propriile fabrici; comercianţi şi fabricanţi care devin bancheri: ei ţin în mână ţoale afacerile ţării. Împreună cu oamenii legii, autorităţile locale, fermierii înstăriţi, universitarii şi fe (de bisericeşti, vor acum patru sute cincizeci de mii de persoane cu drept de vot, aşa că interesele lor vor fi apărate

„T. S. Ashton, *op. ai.* p 151.

„Atelierele Darby produceau cinci plivi la şase tone pe an. În jurul lui 1717, şi zece până la paisprezece mii de tone. către 1790 Bumbacul brut importat – şi. prin urmare, prelucrat, în cea mai mare parte, în Anglia – ajunge, de la cinci milioane de livre în 1781. la treizeci şi trei de milioane în 17JW şi la şai? cei de milioane în 1HC12 „T. Mantoux, *op.* rit., p «119 s 468 s.

Inclusiv de Parlament (*enclosure acts*, legile cu privire la cei săraci, legile antimuncitoreşti etc.). Însemnătatea lor va fi cu atât mai vizibilă cu cât politica ţării avea să scape de sub controlul celor doi „regi germani", George 1 (1714 – 1727) şi George al II-lea (1727 – 1760)! n perioada acestei monarhii constituţionale, clasele care deţin puterea sunt, în realitate, aristocraţia tradiţională şi burghezia în ascensiune. Iar realitatea respectivă a fost rezumată de Pitt printr-o formulă celebră: „Politica britanică este comerţul britanic".

3. Progresele politicii economice st ale liberalismului

Afirmarea pe scară tot mai largă a ideilor liberale şi conştientizarea noii realităţi economice sunt cele două aspecte, strâns legate între ele, ale acestui proces.

În *Eseu asupra naturii comerţului* în *general*, scris în 1734 şi publicat în 1755, bancherul englez Richard Cantillon se distanţa deja de gândirea mercantilistă, arătând că „prea marea abundenţă de bani, care, atâta vreme cât ţine, creează puterea statelor, le împinge totodată treptat, dar în chip firesc, înspre sărăcie”; el pregăteşte apoi terenul fiziocraţiei, punând în prim-plan rolul economic al proprietarilor de terenuri agricole. David Hume, în *Eseuri economice* (1752), subliniază la rândul său faptul că bogăţia nu rezidă în abundenţa de metale preţioase, întrucât aceasta, antrenând creşterea preţurilor, conduce la dezechilibrarea balanţei comerciale. El analizează ceva mai înainte „avantajul comerţului cu străinătatea, din punctul de vedere al creşterii puterii statului, ca şi a avuţiei şi fericirii supuşilor săiM:

El duce la spori rea volumului de muncă şi îi permite suveranului să dirijeze partea considerată necesară înspre nevoile statului. Comerţul cu străinătatea procură, prin importuri, materii prime pentru noile manufacturi, iar prin exporturi, creează o munci încorporată în acele produse speciale care nu pot şi consumate în ţari. Pe scurt, un regat care are importuri şi exporturi din abundenţă trebuie să aibă mai multe industrii, şi încă dintre cele care se noupă de lucruri delicato sau de lux, decât un regat care se mulţumeşte cu produsele sale naţionale. Cel dintâi va fi aşadar mai puternic şi, totodată, mai bogat şi mai fericit*”.

Hume subliniază apoi, până la a o caricaturiza, logica liberală potrivit căreia oamenii nu trebuie guvernaţi prin reglementări şi control, ci prin interesarea lor: „trebuie făcut în aşa fel, încât lăcomia lor să devină insaţiabilă, ambiţia lor nemăsurata şi toate viciile lor profitabile pentru binele public” (*Independenţa parlamentului*, 1741). Preluând perspectiva newtoniană a atracţiei universale, el

lasă să transpară ideea că din atragerea

„Citat de H. Denis, *op. cit.*... p 142.

mai multor interese, a multiplelor egoisme individuale, se poate naşte o nouă armonie socială.

Adam Smith va fi şi mai explicit. Discipol al lui Hume. el duce mai departe analiza efectuată de acesta din urmă în *Tratat asupra naturii umane* (1738). În *Teoria sentimentelor morale* (1759), Adam Smith încearcă să legitimeze ordinea socială bazată pe urmărirea intereselor individuale; el scoate în evidentă şi aprofundează noţiunea de simpatie, apoi justifică bucuria măririi şi a bogăţiilor de care beneficiază unii:

Iluzia pe care ne-o dă incită iscusinţa oamenilor şi îl ţine într-o continuă mişcare. Această iluzie este cea care îi face să cultive pământul în atâtea feluri, să înalte case în loc de cocioabe, să întemeieze oraşe imense, să născocească şi să perfecţioneze ştiinţele şi artele*...

El aduce în discute – ca nou avatar al lui Dumnezeu, garant al armoniei universale – aşa-numita „mină invizibilă”:

O mină invizibilă pare să îi oblige a concura la o aceeaşi distribuţie a lucrurilor necesare traiului precum cea care ar fi avut loc dacă pământul ar fi fost Împărţit în mod egal tuturor locuitorilor săi; astfel, fără să intenţioneze un asemenea lucru, ba chiar fără să îşi dea seama, bogatul vine în întâmpinarea interesului social şi a înmulţirii speciei umane. Conferind pământul, ca să spunem aşa, unui număr restrâns de oameni bogaţi. Trovidenta nu i-a abandonat pe cei cărora pare a fi uitat să le acorde un teren, căci, ei îşi au partea lor din tot ceea ce produce acest pământ”...

Închizând ochii în fă (a dramaticei sărăcii din jurul săut el merge până la a scrie, referitor la oameni sărmani:

În privinţa lucrurilorcarc constitui o adevărată fericire, ei nu sunt prin nimic inferiori celor care par să se găsească deasupra lor. Toate categoriile societăţii se află la

acelaşi nivel, din punctul de vedere al bunăstării corpului şi al seninătăţii sufleteşti, iar cerşetorul care se încălzeşte la soare întins lângă un gard are. de obicei, acea pace. acea linişte pe care regii o caută dintotdeauna*2.

Ales ca preceptor al unui tânăr gentilom, Adam Smith călătoreşte în Europa (1765 – 1766). Îi întâlneşte pe Voltaire, Quesnay. Turgot, D AIembert, Helvetius şi frecventează saloanele. Zece ani mai târziu, publică lucrarea *Cercetări asupra naturii şi a cauzelor bogăţiei naţiunilor* (1776).

El respinge sistemul mercantil, în numele interesului consumatorilor. Îl ironizează pe Quesnay, un „medic foarte speculativ", dar recunoaşte

IfmJ., p 177 „Ibid., p. 177 «Ibid... p. 178

Importanţa contribuţiei fiziocraţilor la ştiinţa economiei, singura lor mare eroare fiind aceea de a considera „clasa meşteşugarilor, a proprietarilor de manufacturi şi a negustorilor drept total sterilă şi neproductivă". El proslăveşte „sistemul simplu şi uşor al libertăţii naturale", în care:

Orice om, atâta vreme cât nu încalcă legile justiţiei, rămâne pe deplin liber să urme/. e calea pe care i-o arată propriul lui interes şi să îşi dezvolte cum doreşte propria industrie şi propriul capital, la concurenţă cu oamenii din toate celelalte categorii. Suveranul este, astfel, pe deplin eliberat de o sarcină pe care nu ar avea cum să o îndeplinească fără a se vedea expus neîncetat înşelăciunilor de toate felurile, şi căreia nicio minte omenească, oricât de înţeleaptăsau de pricepută, nu i-ar putea face/aţă de una singură: sarcina de a fi supraintondentul industriei particularilor, de a o orienta în direcţiile cele mai convenabile pentru interesul general al societăţii".

În acest sistem:

Suveranului nu îi revin decât trei îndatoriri (...): să apere societatea împotriva oricărui act de violenţă sau

invazii (...); să îl protejeze, atât cât este posibil, pe fiecare membru al societăţii împotriva nedreptăţii sau opresiunii venite din partea unui alt membru al ei (...); să iniţieze şi să susţină unele lucrări publice şi unele instituţii".

Suntem, cum se poate vedea, foarte departe de mercantilism...

În continuare, Smith observă şi analizează realităţile timpului său. El descrie cu minuţiozitate diviziunea muncii într-o manufactură obişnuită de ace, subliniind modul în care ea este legată de extinderea pieţei şi a mecanizării: „Diviziunea muncii este cea căreia i se datorează, la origine, născocirea tuturor acestor maşini destinate să scurteze şi să uşureze munca să nu cădem însă într-o eroare de perspectivă: lumea să nu este cea a mării industrii; nici măcar aceea a fabricii care utilizează forţa aburilor şi sistemele de maşini.

Lumea lui Smith este cea a capitalismului manufacturier; „fabricile" sale (de cuie, ace) lucrează cu muncitori „îndemânatict": meseriile la care el se referă rămân în sfera meşteşugurilor tradiţionale (călcători de postavuri, torcători, ţesători, tăbăcari. croitori, cizmari, zidari, dulgheri, tâmplări, ebenişti, lăcătuşi...); el vorbeşte apoi despre comercianţii epocii (băcani, spiţeri, măcelari, brutari, bijutieri, frizeri), despre cei cane se ocupă cu transporturile (vizitii, hamali, cărători de lectică, mateloţi), despre fermieri, păstori, tăietori de lemne.

Încă din primele pagini ale lucrării sale, Smith subliniază importanţa muncii: „Munca de fiecare an a unei naţiuni este fondul primitiv care

„A Smith. te" *e* dunti*. Dallo/. 1950. p 275 «*Ibid*... p. 275. p 51

asigură consumului anual toate lucrurile necesare şi înlesnitoare traiului; lucrurile respective fie sunt produsul imediat al muncii naţiunii, fie sunt cumpărate de la alte naţiuni pe baza acelui produs". Munca este „măsura reală a valorii de schimb pentru orice marfă" 97; iar munca

bărbatului şi a femeii sale trebuie „să le aducă ceva mai mult decât ceea ce este strict indispensabil existenţei lor \ dacă vrem ca ei să poată clădi o familie.

Aceste observaţii asupra muncii productive („care adaugă valoare obiectului asupra căruia se exercită”) şi a muncii nonproductive sunt strâns legate de analiza sa a acumulării de capital. Deoarece, în fond, capitalul este cel care îl interesează pe Smith.

1 vede acest capital „funcţionând” în jurul său, întrucâtva la scara întregii omeniri:

El poate fi utilizat:

1) pentru a furniza societăţi produsul brut necesar bunei sale funcţionan şi consumului ei anual; sau:

2) pentru a manufactura şi prelucra acest produs brut, încât să poată servi imediat consumului şi bunei funcţionări a societăţii: sau:

3) pentru a transporta, fie produsul brut, fie produsul manufacturat, din locurile unde ele abundă în cele unde li se simte lipsa; sau:

4) În sfârşit. pentru a împărţi cantităţile respectivelor produse în porţiuni suficient de mici încât să se suprapună peste nevoile zilnice ale consumatorilor.

În primul mod sunt întrebuinţate capitalurile tuturor celor care se ocupă de cultivarea pământului. de ameliorarea sau exploatarea terenurilor, minelor şi pescăriilor; al doilea mod de utilizare le este caracteristic capitalurilor aparţinând proprietarilor de manufacturi şi de fabrici; al treilea le este specific celor aparţinând negustorilor cu gros: iar al patrulea celor aparţinând negustorilor cu amănuntul”.

El observă cum funcţionează” acest capital: astfel, în cazul celui aparţinând proprietarului de manufacturi, o parte „este folosită drept capital fix, în utilajele industriei sale (…). O parte a capitalului său circulant este utilizată pentru a cumpăra materii prime (…); dar o foarte mare parte a aceluiaşi capital se împarte anual (…) între diverşii

lucrători folosiţi de către proprietar"".

p *19* mlhd, p 70 – /Wil, p 214.

J, p 217. Atunci când Smith vorbeşte despre capitalul fermierului, ideile fi zi ºC ral ic c. pe care le va critica ceva mai încolo, ies totuşi la iveală: „La sume egale, niciun capital nu Angajează mai multă muncă productivă decât cel al fermierului E vorbă nu doar de oamenii de la fermă, ei şi de animalele pentru aratul pământului şi pentru cărăuşie. care reprezintă tot aktţia lucrători productivi. De altfel, în cuhivarea pământului, natura lucrează împreună cu omuţ; şi chiar dacă munca ei nu costă nimic, ce produce ea nu este mai puţin valoros dr-T < rr. i <r prudi. murwitum cri FUAI thfump pia Nţi (îM, p? 17).

În acelaşi timp însă, el percepe logica globală a capitalului, cea a acumulării Respingând criteriul (pe atunci dominant) al balanţei comerciale, el subliniază importanţa unei „alte balanţe", care „conduce, după cum ea este favorabilă sau defavorabilă, la prosperitatea sau decăderea unei naţiuni11:

Este vorba de balanţa între produsul anual şi consum. Aşa cum am văzut, dacă valoarea de schimb a produsului anual este în excedent faţă de cea a consumului anual, capitalul trebuie să crească, în mod automat, proporţional cu excedentul respectiv, în acest caz, societatea trăieşte din veniturile sale, iar ceea ce ea economiseşte anual se adaugă în mod firesc capitalului său şi se foloseşte în aşa fel încât să nască un nou surplus al produsului anual1".

Apoi el clasează activităţile în func ţie de acest criteriu:

După agricultură, capitalul utilizat în manufacturi este cel care va angaja cea mai mare cantitate de muncă productivă şi care va adăuga cea mai mare valoare produsului anual. Capitalul utilizat în comerţ pentru exporturi este, ca efect, pe locul trei (...). Astfel, urmând cursul firesc al lucrurilor, cea mai mare parte a capitalului

unei societăţi care ia fiinţă se îndreaptă mai întâi către agricultură, apoi către manufacturi şi, în cele din urmă, către comerţul cu străinătatea101.

Aşadar, în epoca în care se încheie capitalismul manufacturier şi în care se pregăteşte, prin apariţia fabricilor, era capitalismului industrial, Smith analizează un capital a cărui acumulare, pe baza muncii productive, va permite „îmbogăţirea atât a poporului, cât şi a suveranului". Influenţat de ideologia Luminilor, a legilor naturale, a armoniei universale, el are încredere în „sistemul libertăţii naturale" care se exercită prin intermediul pie (ei. Smith este împotriva înţelegerilor dintre comercianţi şi dintre proprietarii de manufacturi: „Rareori oamenii de aceeaşi profesie se adună, chiar şi numai pentru a se destinde ori a se amuza, fără să se nască vreun complot împotriva clienţilor lor sau vreo combinaţie care să ducă la creşterea preţurilor" 102. El este împotriva a tot ce ar putea restrânge „libertatea muncii": „Patrimoniul celui sărac constă în forţa şi dibăcia mâinilor sale; ori a-l împiedica să îşi folosească propria forjă şi propria dibăcie în modul pe care el îl găseşte de cuviinţă, atâta vreme cât nu aduce niciun prejudiciu altcuiva, înseamnă o violare evidentă a acestei proprietăţi primitive. Este o uzurpare revoltătoare a libertăţii legitime, atât a muncitorului, cât şi a celor care ar fi dispuşi să îi ofere de lucru" 103.

*» *bii.*, p. 264. *mibid*. *t* p 221

„» Citat *de* T.S. Ashton. op. cit., p 1*8

„Citat de P. Rosanvallun. *Le Capitalisme utofiique*, p. 73

Ceea ce implică acceptarea inegalităţu şi apărarea, dacă este cazul, *a* ordinii sociale existenţe: „Guvernarea civilă, având ca obiect siguranţa proprietăţilor, este, în realitate, instituită pentru a-i a para pe bogaţi de cei săraci" 104.

Thomas Paine merge mai departe pe linia utopici

liberale, în *Common Sense* [*Sensul comun*] (1776), el precizează deosebirea dintre societate şi guvernare: „Societatea este produsul nevoilor noastre, guvernarea – al slăbiciunilor noastre (…). Societatea este întotdeauna o binecuvântare, în vreme ce guvernarea, chiar în situaţia cea mai fericită, nu este decât un rău necesar”. Iar dacă guvernările care se apropie de forma republicană au un avantaj, el vine din aceea că suveranului îi rămân mai puţine lucruri de făcut, în *Rights of Man* [*Drepturile omului*] (1791), Paine vede dispărând, într-un fel, necesitatea guvernării odată cu formarea unei societăţi de pâafă generalizată.

Dependenţa mutuală şi interesul reciproc al oamenilor creează acest mare lanţ care leagă societatea. Proprietarul de pământuri, arendaşul, proprietarul de manufacturi, comerciantul, precum şi toate activităţile prosperă mulţumită ajutorului primit de fiecare de la toţi ceilalţi Interesul comun reglează raporturile lor şi se instituie ca lege (…). Pe scurt, societatea realizează pentru ea însăşi aproape tot ce îi revine guvernării (…). De mişcarea neîncetată a intereselor care, trecând prin milioane de canale, irigă umanitatea depind – mult mai mult decât de ceea ce poate face mai bine o guvernare – securitatea şi prosperitatea Individului şi a colectivităţii*”.

Fără a merge până la a preconiza sau a cere desfiinţarea statului, clasă conducătoare, burghezia capitalistă, va găsi aici un inepuizabil material ideologic. Iar unul dintre oamenii săi de stat, şeful de guvern William Pitt (al doilea) va declara în 1796, în faţa Parlamentului:

Cândiţi-vă la situaţiile în care intervenţia puterilor publice a jenat dezvoltarea industriei şi în care intenţiile cele mai bune au avut efecte dezastruoase (…). Comerţul, industria, schimburile îşi stabilesc singure nivelul, neputând fi decât deranjate de nişte măsuri artificiale care, intervenind în derularea lor spontană, le împiedică să ajungă la nişte rezultate fericite1.

p 86
p 145.146. „Citat după Mantoux. ril... p. 412 – 413

REZUMATUL ETAPEI A DOUA

Prin apariţia fabricilor, secolul al XVIII-lea este secolul în care capitalismul ajunge la modul de producţie care îi este propriu.

Acest lucru este însă posibil datorită acumulării de bogăţii care provin, în continuare, din două surse de bază:

— Tradiţionala extorsiune a surplusului de muncă ţărănească;

— Supraexploatarea colonială, sub diferite forme: jefuiri, muncă silnică, sclavie, schimburi inechitabile, taxe şi impozite coloniale...

Dezvoltarea pieţelor (internă şi mondială), lărgirea schimburilor comerciale impun creşterea producţiei: mai întâi, în formele tradiţionale (manufacturi, muncă la domiciliu), apoi, odată cu noile tehnici, şi în cadrul fabricilor, utilizatoare ale unei surse de energie Aici se află o a treia sursă de valoare – deocamdată limitată, dar gata să se extindă.

$$\begin{cases} mp \\ fm \end{cases} \rightarrow P \rightarrow M' \rightarrow B$$

Astfel, alături de circulaţia banilor (B → B1), de mica producţie de mărfuri (*Mă* → B → Mi), se dezvoltă producţia organizată pentru valorificarea capitalului:

A M

Un fabricant, dispunând de o sumă de bani B, cumpără mărfurile M (mijloacele de producţie w/îşi forţa de muncăfni), le combină în producţia P de mărfuri, acestea „purtind" o valoare M superioară lui M. VKnzarea lor îi va aduce o sumă de bani B – B AB.

Această evoluţie este începută de manufacturi şi definitivată de fabrici, cu atât mai uşor, cu cât există o mină de lucru disponibilă, datorată creşterii populaţiei şi modernizării agriculturii.

De-acum, dacă acumulările statului se păstrează în aceleaşi sectoare ca şi în secolele precedente (drumuri, canale, porturi, flote, mijloace administrative), acumulările burgheziei amorsează o mutaţie decisivă: fireşte, ele continuă să fie reprezentate de o creştere a averilor personale şi a stocurilor de mărfuri, dar se fac din ce în ce mai des sub forma capitalului productiv (materii prime, maşini, fabrici).

Aten (i la ce se întâmplă în jurul lor, Quesnay, Turgot, Smith sesizează instaurarea acestei noi logici: munca productivă, degajarea unui „produs net" care va permite în special constituirea acelor „aconturi" prin care bazele producţiei vor putea fi lărgite sau ameliorate1" 7.

Agentul principal al acestui proces este burghezia ce se formează din rândurile burgheziilor bancară şi comercială, ale negustorilor şi fabricanţilor îmbogăţiţi, iar în Anglia, şi dintr-o parte a nobilimii. Ea este nouă clasă conducătoare, care cultivă peste tot un principiu-cheie: libertatea.

În Anglia, unde burghezia este legată de afacerile statului, e vorba mai ales de libertatea economică: libertatea ei de a face comerţ, de a produce, de a plăti mâna de lucru la nivelul cel mai de jos... şi, deci. de a se apăra în faţa coaliţiilor şi revoltelor muncitoreşti.

În Franţa, unde burghezia este în continuare ţinută departe de treburile statului, libertatea este una politică: suprimare a privilegiilor, constituţie, legalitate; aspiraţiile la liberalismul economic sunt însă şi ele prezente

Odată cu revoluţiile franceză şi americană, odată cu declanşarea „revoluţiei industriale", se deschide o nouă epocă, marcată de irezistibilă ascensiune a capitalismului.

În acelaşi timp, capacitatea lui transformatoare devine tot mai vizibilă 1*: prin extinderea ariei pieţelor (inclusiv la scară mondială), prin noile tehnici şi noile forme de organizare a producţiei, prin transformările care încep să se contureze în sânul societăţii. În special în

Anglia.

Numai că, dacă fiecare dintre aceste aspecte putea fi uşor observat, mişcarea de ansamblu rămâneâncă greu descifrabilă pentru contemporani: nu mai fuseseră deja, în istorie, extinderi ale pieţelor, progrese tehnice şi schimbări sociale? Şi, apoi, nimic nu lăsa să se întrevadă că aici ar fi începutul unei spirale a cărei amplitudine va marca o ruptură faţă de vechiul drum al societăţilor umane.

Dintre forţele transformatoare care acţionează în sânul societăţilor europene, statul rămâne, cu siguranţă, cea mai puternică; lui avea să îi revină sarcina de a crea condiţiile pentru o piaţă naţională, de a încuraja şi proteja înnoirea producţiilor, de a asigura ordinea socială în faţa răbufnirilor protestatare, de a organiza cuceriri şi dominaţii în restul lumii. Ştiinţa, prin mai multe aspecte ale sale, uimeşte, fascinează spiritele luminate; dar nu pentru efectele concrete imediate este ea lăudată, ci pentru promisiunile pe care le conţine şi pentru progresele pe care le anunţă. GI despre importanţa capitalului şi a capitaliştilor, există unii economişti care o presimt ori o percep; dar niciunul dintre ei nu îşi imaginează imensul potenţial de revoluţionare a producţiilor, pieţelor, societăţilor şi lumii, care se află în aceştia.

Mai târziu, Marx va analiza arest fapt în termenii unei „categorice supuneri a muncii faţă de capital”: tehnicile rămân celr ale meşteşugarilor ţi manufacturierilor: principala modalitate de extorsiune a plusvalorii ţine de intensificarea lucrului şi de prelungirea timpului de muncă. Vezi K Marx. Uu *Chapitre inédit du Capital*. Paris, Union generale d’éditions, 10/18.197] TJSaj scris în 1999

3. IREZISTIBILUL AVÂNT AL CAPITALISMULUI INDUSTRIAL (1800 – 1870)

Care este, aşadar, drumul parcurs de-a lungul a trei secole? În 1500, în numele Domnului şi al regelui, mai multe expediţii armate cuceresc teritorii largi în cele două

Amenci, masacrează băştinaşi, jefuiesc şi aduc regatelor lor comori fabuloase la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în numele Naturii şi al Libertăţii, economiştii, dornici să descopere sursa bogăţiei, descriu condiţiile acumulării de capital.

A fost vorba, mai întâi, de bogăţia principelui; apoi, pentru o mai bună finanţare a regelui, de îmbogăţirea naţiunii, în special prin exporturi; mai departe, urmărindu-se acelaşi scop, s-a enunţat importanţa manufacturilor şi a muncii la nivel naţional. Acum este adusă în prim-plan munca productivă: ea permite obţinerea unui surplus care, la rândul său, constituie suportul pentru a producţie la scară lărgită

În jurul regelui s-a făurit unitatea naţională, împotriva feudalităţii, dar şi a celorlalţi regi, şi în urma unor cumplite serii de războaie. Pentru a se dezvolta, clasa în ascensiune, se adăposteşte sub aripa regală, de unde va putea rivaliza cu nobilimea; ea se foloseşte de ideile mercantiliste ca să îşi promoveze propriile interese, după care fracţiunile sale cele mai puternice şi mai avansate adoptă ideile liberale. Astfel, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, ideea de naţiune se afirmă împotriva regelui.

Credinţa în Dumnezeu şi aristocraţia, religia şi autoritatea specific feudalistă asigurau coeziunea socială. Credinţa în Dumnezeu se modifică odată cu Reforma, iar prin operele filosofilor se abstractizează ori se dezagregă: la rândul ei, nobilimea, prinsă între rege şi burghezie, îşi va pierde puterea şi privilegiile. Reflecţiile asupra contractului social, asupra regimurilor politice, asupra democraţiei vor oferi burgheziei forma instituţională şi justificarea acelor tipuri de guvernare pe care le va controla: de-acum înainte ea poate să se lipsească de prezenţa regelui.

Dominaţia colonială, jefuirea, exploatarea sclavilor importaţi ori a indigenilor înrobi (i constituie, în tot acest interval, sursă importantă de înavuţire pentru ţările

colonizatoare. În veacul al XVI-lea, esenţialul trecea în vistieriile regale; în secolul al XVIII-lea, el umple în primul rând punga finanţiştilor şi a companiilor comerciale. Numai că deja conflictele de interese îi ridică împotriva burgheziilor din Europa – în numele ideilor de democraţie şi libertate – pe urmaşii coloniştilor europeni: aceiaşi care, pe proprietăţile lor, se folosesc de munca sclavilor şi îi masacrează pe indieni.

Monopolul şi concurenta, acţiunea statului şi iniţiativa particulară, pia (a mondială şi interesul naţional sunt prezente laolaltă, sub diverse forme, de-a lungul întregii perioade de formare a capitalismului. Acest proces de formare va fi animat de burgheziile naţionale, susţinut sau apărat de statele naţionale, suportat de lucrătorii din ţările respective şi de celelalte popoare ale lumii supuse ori dominate de către acestea.

Intervalul 1790 – 1815 va fi marcat de Revoluţia franceză şi de războaiele care sfâşie ţările Europei. Deşi mai puţin spectaculoasă, o altă revoluţie – declanşată în Anglia – conduce la instituirea şi extinderea logicii capitaliste a producţiei: exploatarea unui număr crescând de muncitori şi producerea unei cantităţi tot mai mari de mărfuri; acumularea vertiginoasă de bogăţii, la un pol, iar la celălalt, agravarea stării de sărăciei. Prin procesul de industrializare din secolul al XIX-lea, această logică se va impune cu tot mai multă forţă în sectoare din ce în ce mai largi ale societăţii.

Încă de la începutul veacului, asprele confruntări ideologice ilustrează ascuţirea contradicţiilor pe care le angajează o astfel de evoluţie

Confruntarea de idei de la începutul veacului

La începutul secolului al XIX-lea, dezvoltarea capitalistă a industriei, declanşată în Anglia, este departe de a se fi impus ca linie dominantă. Se afirmă acum o nouă generaţie de manufacturieri, de fabricanţi, de industriaşi (J.-B. Say în Franţa, D. Ricardo în Anglia) şi apar primii lor

purtători de cuvânt; cu toate acestea, burghezia industrială nu constituie deocamdată o pătură socială coerentă. Lucrătorii din fabrici – printre ei aflându-se un mare număr de femei şi copii – sunt supuşi disciplinei nemiloase a producţiei mecanice şi cumplitei ameninţări cu sărăcia: dezrădăcinaţi, lipsiţi de o cultură a lor şi de stabilitate, ei nu reprezintă încă o clasă socială.

În schimb, clasele vechii societăţi continuă să fie bine reprezentate: nobili şi proprietari de pământuri; agricultori, meşteşugari, prăvăliaşi. Ei sunt sensibili la schimbările care încep să-i afecteze, iar din rândul lor, adeseori, se ridică voci care critică transformările în curs, fie în numele valorilor trecutului (Burke în Anglia, Bonald şi Maistre în Franţa), fie în numele unei noi societăţi, care să fie concepută pe baza normelor raţionalităţii şi echităţii (Godwin şi Owen în Anglia, Saint-Simon şi Fourier în Franţa).

Principalele idei enunţate în dezbaterile acelor ani vor fi reluate în toată prima jumătate a veacului XIX, iar în unele cazuri, de-a lungul întregului secol, sau chiar până în zilele noastre.

I. Bogaţii şi săracii

W. Godwin incriminează, între altele, inegalitatea şi pe bogafii în favoarea cărora că lucrează:

Ce poate fi mai jignitor deci! acumularea în numai câteva mâini a unor bogă (îi excesive şi a obiectelor de lux, alături de suprimarea totală a bunăstării, a mijloacelor pentru un trai simplu, dar îndestulat, al celor mai mulţi? Se poate calcula că un rege. chiar într-o monarhie strâmtorată, primeşte ca salariu pentru oficiile sale un venit echivalent cu munca a cincizeci de mii de oameni! Şi să ne gândim, apoi, la parica rezervată consilierilor săi, nobililor, burghezilor avuţi care vor să îi imite pe aristocraţi, copiilor acestora şi aliaţilor. Este de mirare că în astfel de ţări, categoriile inferioare ale comunităţii sunt covârşite de povara sărăciei şi a trudei neomeneşti1?

Ceea ce denunţă el este exploatarea celor ce muncesc:

Într-o societate civilizată, orice avuţie este produsul unei industrii umane. A fi bogat înseamnă, în primul rând, a avea patenta care autorizează un om să dispună de produsul industriei unui alt om (...). Partea care domină şi guvernează comunitatea este asemenea leului care vânează alături de animalele mai slabe. Mai întâi proprietarul terenului ia o parte disproporţionat de mare din produs, după care este rândul capitalistului să se arate la fel de vorace într-un alt tip de societate însă. ne-am putea lipsi de aceste două clase, aşa cum apar ele astăzi (...). Oricare ar fi formele lui particulare, sistemul este cel care îi conferă omului puterea dea dispune de produsele industriei unui alt om. Nu există aproape niciun fel de bogăţie, de cheltuială sau de lux. În cadrul unei societăţi civilizate, care să nu aibă în spate munca unor mâini (...). Once persoană poate să calculeze, la fiecare pahar de vin pe care îl bea, la fiecare obiect cu care se împodobeşte, câţi indivizi au fost condamnaţi la sclavie şi la epuizare, la o trudă neîncetată, la o hrană insuficientă, la un efort fără de repaus. la o deplorabilă ignorantă şi la o insensibilitate brutală, pentru ca el să aibă aceste lucruri de pn? t (...). Proprietatea este produsă de munca zilnică a oamenilor de astăzi Tot ceea ce strămoşii lor au lăsat posesorilor de acum este o patentă mucegăită pe care aceştia din urmă o flutură ca pe un înscris ce le-ar da dreptul să-i smulgă aproapelui lor ceea ce el produce1.

Godwin pune apoi în discuţie logică socială a acestei exploatări:

Şi dacă, inegalitatea fiind astfel introdusă, membrii cei mai săraci ai comunităţi sunt fie atât de depravaţi pentru a dori, fie într-o situaţie într-atât de nefericită pentru a trebui să se facă singuri servitori cu simbrie, adică

Mu Equiry canœnùug yolitical Justiceanà *îl** influence

on Moral and Haypine & s (*1792*), *citat după J. Jaurès*. tiistmre socialiste de la Reznluiton française, *t. IV. p. 516*.

Jlbid, p. 519, 522 Termenul „induttiie" este utilizat aici în aeruul larg. curent în epocă, de activitate, muncă lucrători la o persoană mai bogată, toi nu ar fi, probabil, un rău pe care intervenţia guvernării să îl poată corija. Când am ajuns însă în acest punct, este deja dificil să mai stăvilim creşterea acumulării în cazul unui om, a sărăciei şi năpăstuirii în razul altuia3.

Ea invadează sfera ideilor st a valorilor: „Spiritul opresării, al servilităţii, al fraudei, iată roadele imediate ale sistemului actual al proprietăţii" 1.

Reverendul Thomas Robert Malthus observă aceeaşi inegalitate, aceeaşi sărăcie, aceeaşi opresare a celor năpăstuiţi, însă acuzaţiile lui se îndreaptă împotriva celor sărmani. El porneşte de la două postulate:

În primul rând, hrana este necesară oamenilor: În al doilea rând, pasiunea dintre sexe este necesară şi se va menţine, în general, aşa cum se prezintă ea astăzi (...). Considerând postulatele mele ca sigure, afirm că puterea populaţiei este infinit mai mare decât puterea pământului de a produce alimentele trebuincioase omului. În măsura în care nu întâmpină vreun obstacol, populaţia creşte urmând ritmul unei progresii geometrice. În schimb, cantitatea de alimente nu poate creşte decât în progresie aritmetică. Nişte minime cunoştinţe în domeniul cifrelor sunt suficiente pentru a se înţelege imensitatea primei puteri în comparaţie cu cea de a doua. Prin legea naturii noastre, care face ca hrana să fie indispensabilă vieţii omului, efectele celor două puteri inegale trebuie să fie considerate totuşi ca egale. Aceasta înseamnă că penuria de alimente acţionează asupra populaţiei ca o frână puternică şi constantă. Penuria respectivă trebuie să se manifeste cumva şi ea este resimţită, în mod obligatoriu, de o mare parte a populaţiei.

Filantropul, legiuitorul nu pot face nimic: „Nu stă în

puterea celor bogaţi să le dea săracilor o ocupaţie şi o pâine; în consecinţă, săracii, prin însăşi natura lucrurilor, nu au niciun drept să le ceară aşa ceva" 6, „Niciun sacrificiu al celor bogaţi, mai ales în bani, nu va putea evita vreodată revenirea sărăciei în rândul claselor inferioare ale societăţii (...) " Deoarece, pentru Malthus, aceasta este, în esenţă, o chestiune de morală individuală: „E treaba fiecăruia, pentru propria lui fericire, să amâne a se stabili undeva, până când prin muncă şi economii el va fi în stare să facă faţă nevoilor familiei sale" 8. Din acest moment, săracul, năpăstuitul, se face vinovat de nerespectarea legii firii:

! *bid*. p 526 – 527 «IM., p. 531.

Eftti sur la loi de la population et şes effets sur le perfectionnement flutur dt la société, avec des remarque* sur leş spéculations de *M*, Godwin. *M*. Condorcet et d'autres auteurs, *1798*, *citat după j*. *M*. *Po urs m şi G*. *Dupuv*. Malthus. *Seuil*, *p*. *16, 17*. Ibid... p. *32*. Ibid., p. *34* Ibid., *p*. *33*.

Să îl lăsăm aşadar pe acest om vinovat să ispăşească pedeapsa cu care I] sancţionează natura. El a acţionat împotriva căii raţionale ce i-a fost dar arătată, aşa că nu poate acuza pe nimeni, dacă fapta comisă are urmări neplăcute pentru el, ci numai pe şine se cuvine a se învinui. Accesul la asistenta parohială trebuie să îi fie interzis. Iar dacă operele de binefacere particulare fi vin totuşi în ajutor, interesul umanităţii cere în mod imperios ca sprijinul respectiv să nu fie prea abundent. El trebuie să ştie că legile firii, adică legile lui Dumnezeu, l-au condamnat să trăiască în lipsuri, pedepsindu-l pentru faptul de a le fi nesocotit (...). Va părea, poate, o măsură prea aspră ca o mamă şi copiii săi, care nu au nimic a-şi reproşa, să sufere din pricina relei conduite a capului de familie. Dar şi aici este tot o lege neclintită a naturi 19.

Reluând aceste idei într-o lucrare mai complexă şi mai elaborată, Eseu *despre principiul populaţiei* (1803).

reverendul Malthus devine aproape poetic într-un pasaj celebru, care va fi scos însă din edifüle ulterioare:

Dacă un om care se naşte într-o lume deja posedată nu poate obţine de la părinţii săi hrana pe care le-o cere, şi dacă societatea nu are nevoie de munca lui, el nu are dreptul să pretindă nici cea mai mică portic de mâncare şi. de fapt. el este cumva de prisos. La marele banchet al naturii, nu există niciuntacfm liber pentru el. Natura îi porunceşte să plece şi va pune chiar ea ordinul în aplicare, dacă omul respectiv nu poate recurge la compasiunea mesenilor de la banchet. În cazul în care mesenii se strâng unii în alţii şi îi fac loc, al (i intruşi apar imediat, cerând aceeaşi favoare. Zgomotul platourilor cu mâncare pentru toţi cei ce sosesc umple sala de nenumărate solicitări Ordinea şi armonia festinului sunt tulburate, belşugul care există înainte se preschimbă în st rtmtorare, iar desfătarea mesenilor este distrusă de spectacolul sărăciei şi stinjenelii care domnesc în toate colţurile sălii, precum şi de zarva supărătoare a celor furioşi că nu găsesc bucatele pe care fuseseră învăţaţi să le primească. Mesenii realizează prea târziu eroarea pe care au comis-o încâlcind ordinele stricte în privin (a intruşilor, ordine date de marea doamnă a banchetului111.

Iată cum puteau fi făcute sufletele milostive să considere cu totul îndreptăţită teribila mizerie în care trăiau la vremea aceea muncitorii şi cea mai mare parte a populaţiei de rând. Pentru spiritele raţionale, economiştii vor arăta chiar „necesitatea ştiinţifică* a sărăciei: nu rezultă ea din „legea implacabilă a salariilor9? Jean-Baptiste Say descrie în aceşti termeni modul în care un salariu ajunge să fie stabilit: „Când (...) cererea rămâneânurmă faţă de mulţimea celor ce se oferă să muncească, câştigurile lor scad sub nivelul necesar menţinerii clasei la acelaşi număr de persoane Familiile cele mai împovărate de copii şi de infirmităţi pier: astfel, oferta

„Ibid… *p. 33*

üCitat după *Histoire générale des àvihsahons*, t. V. p 526.

braţelor de muncă scade; iar braţele de muncă fiind mai puţine, lefurile cresc”[17]

Ricardo, descriind acelaşi proces, îl va considera necesar: „Asemeni oricărui alt contract, salariile trebuie să fie lăsate în seama concurenţei deschise şi libere a pieţei, şi să nu fie niciodată dirijate prin intervenţia legiuitorului”. Din acest motiv, el va incrimina legile engleze referitoare le cei săraci: „În loc să îi îmbogăţească pe săraci, ele tind să îi sărăcească pe cei bogaţi” 1.

2. Confruntarea celor două utopii

În linii mari, încă de la începutul veacului al XIX-lea se conturează două viziuni utopice asupra unei lumi viitoare, amândouă garantând fericirea tuturor: viziunea liberală, pe de o parte, iar pe de cealaltă, viziunea întemeiată pe organizarea societăţii, cea care, în a doua treime a secolului, va fi calificată drept „socialistă1.

„Lăsaţi lucrurile să meargă de la sine”, spuseseră Turgot şi Smith în faţa organizării de corporaţii. În faţa politicii mercantiliste, a monopolurilor marilor companii şi a manufacturilor care beneficiau de privilegii. „Lăsaţi lucrurile să meargă de la sine”, vor spune, fără nicio oprelişte, „economiştii” secolului al XIX-lea.

Pentru Say, Proprietatea, Libertatea, Prosperitatea sunt indisociabile: proprietatea asupra terenurilor productive şi a veniturilor ce se pot obţine de aici; libertatea în ce priveşte utilizarea acestor terenuri: „Orice restricţie care nu este necesară protejării drepturilor celuilalt înseamnă un atentat la proprietate” 13; prosperitatea pentru toţi – pentru cel sărac şi pentru cel bogat –, căci „interesele lor sunt exact aceleaşi”. Fireşte, „este un mare necaz să fii sărac, dar necazul e şi mai mare

17 Cours complet..., ibid., p 194.

atunci când eşti înconjurat de sărmani ca tine. Atunci când nu ai bogăţia ta, trebuie să le-o doreşti măcar celorlalţi. Un om nevoiaş dispune de infinit mai multe mijloace pentru a-şi câştiga existenţa şi a ajunge la un trai îndestulat dacă se află în mijlocul unei populaţii bogate, decât dacă este înconjurat de săraci ca el. Şi observaţi că, aici, speranţa nevoiaşului nu se bazează pe milostivenia celui bogat. Ea se bazează pe interesul acestuia. Este în interesul bogatului să îi ofere celui sărac un teren pe care să-l cultive, unelte, îngrăşăminte şi seminţe care să-l hrănească până la recoltă" 14.

Pentru Ricardo, echilibrul este asigurat de liberul joc al pieţei, adică de legea cererii şi a ofertei. E vorba de un echilibru economic, dar şi de echilibrul dintre trei clase ale societăţii (proprietarii de pământuri, posesorii de capitaluri şi lucrătorii), chiar dacă interesele lor par să fie contradictorii. E vorba apoi de echilibrul dintre naţiuni, jocul costurilor comparative şi al specializării garantând interesul reciproc al tuturora.

În acest spirit se dezvoltă şi se afirmă ceea ce am putea numi „utopia liberală": proprietatea, libera iniţiativă şi liberul joc al pieţei trebuie să asigure cea mai bună lume cu putinţă. Aceasta implică reducerea cât de mult posibil a oricăror intervenţii din partea statului: 14 Acţiunea guvernamentală se limitează, în esenţă, la a face să domnească ordinea, securitatea, justiţia, va scrie Bastiat. În afara acestor limite, ea înseamnă uzurparea conştiinţei, a inteligenţei, a muncii, într-un cuvânt a Libertăţii umane" 15. Şi în rest? Lăsaţi lucrurile să meargă de la sine! mai puţin, bineînţeles, în cazurile în care trebuie „*împiedicate* lucrurile necinstite". În schimb, „în privinţa lucrurilor nevinovate în sine, precum munca, schimbul, învăţământul, asocierea, banca etc., trebuie totuşi optat. Statul poate *să le lase*, *ori să le împiedice o s-o înfăplui*. Dacă le lasă, vom fi liberi şi foarte economic administraţi; nimic nu costă mai ieftin decât *lăsatul în pace*. Dacă *le*

împiedică, vai de libertăţile noastre şi de propriul nostru buzunar!” 14

Această „utopie liberală” a avut încă de la început abilitatea de a se prezenta ca „fondată ştiinţific”: „Economiştii [adică liberalii], mai scrie Bastiat, observă omul, legile organizării sale şi raporturile sociale ce rezulta din aceste legi”. La polul opus se află demersul socialiştilor: „Socialiştii îşi imaginează o societate fantezistă şi apoi un om adaptat acestei societăţi” 17.

Căci utopiei liberale i se opun utopiile egalitariste, sociale, asociaţioniste, care vor fi calificate în anii 1830 printr-un singur termen: socialiste.

Ele sunt ilustrate, în timpul Revoluţiei franceze, descrierile lui L’Ange şi Babeuf, şi de toată conjuraţia Egalilor. Tonul îl dau câteva fraze din *Manifeste des Egaux* [*Manifestul Egalilor*], redactat de Sylvain Maréchal:

Popor al Franţei!

Vreme de cincisprezece veacuri ai trăit în sclavie şi, prin urmare, în suferinţă. De şase ani încoace abia dacă mai respiri, aşteptând libertatea, fericirea, egalitatea.

Egalitatea! Cea dintâi dorinţă a naturii, cea dintâi trebuinţă a omului ţi principalul nod al oricărei asocieri legitime (…).

Ei bine, noi ţinem de-acum încolo să trăim şi să murim egali, aşa cum ne-am născut: vrem egalitatea reală sau moartea; iată ce ne trebuie nouă (…). Revoluţia franceză nu este decât vestitoarca unei alte revoluţii, mult mai mari, mult mai importante, şi care va fi şi cea de pe urmă (…). A venit momentul să întemeiem REPUBLICA CELOR EGALI, această mare casă deschisă tuturor oamenilor. Ziua restituirilor complete a sosit Voi, familii

„Prefaţa la *Harmonie*. i *économiques*, 1845; citat după Louis Baudin, *Frederic Baihal*, Dallez, 1962. p 24

„Jacques Bonhomme, nr. 1, iunie 1848. ifriJ., p. 161. „Prefaţă la Harmonies économiques, ibid., p. 19

chinuite, veniţi să vă aşezaţi la masa comună întinsă

de natură pentru toţi copiii săi (...). Îndată după revoluţia aceasta veritabilă, vă veţi spune cu mirare: Cum?! Fericirea comună ţinea de atât de puţin lucru? Nu trebuia decât să ne-o dorim. Ah, de ce nu ne-am dorit-o mai devreme"?

Reprezentativi sunt, de asemenea, Saint-Simon şi Fourier, amândoi admiratori ai lui Newton şi fascinaţi de armonia născută din atracţia universală. În visul său din 1803, Saint-Simon vede administraţia Pământului încredinţată unui „Consiliu al lui Newton" alcătuit din savanţi şi artişti 19. În *Théorie des quatre mouvements* [*Teoria celor patru mişcări*] (1808), Fourier vorbeşte despre legea unică, generală şi constantă a „alractici pătimaşe"; falangele, spune el, nişte societăţi complete şi autonome de o mie opt sute de persoane, trebuie să constituie, în falansterele lor, celulele de bază ale unei noi „armonii universale" Utopia este aici în plin avânt: certitudinea vie a unei alte lumi, a unei alte societăţi aflate la îndemâna oamenilor. Saint-Simon va acorda mai multă atenţie „Industriei", adică diverselor forme ale activităţii productive; el va pune în prim-plan rolul industriaşilor, li se va adresa muncitorilor şi va fi preocupat de îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă „ale clasei celei mai numeroase şi celei mai sărace" 20. Fourier critică incoerenţele societăţii pe care el o numeşte „lume pe dos", precum şi supunerea la „munci respingătoare"; el propune „lumea în bună rânduială" – acea „lume nouă" care va avea o structură societară pe baza „industriei naturale cu adevărat atrăgătoare" şi a cărei celulă de bază va fi falansteru121.

Mai pragmatic, Owen a fost, la capătul unei cariere fulgerătoare – la nouăsprezece ani era director de producţie al unei filaturi, la douăzeci şi opt de ani patron al unei mari filaturi –, unul dintre cei dintâi „patroni sociali" ai industriei capitaliste: în primul sfert de secol al XIX-lea, fabrica sa din New Lanark este un model pe care vin să-l vadă oameni din toate colţurile lumii. Mai departe, Owen

plănuieşte să reformeze întreaga societate; el pune în discuţie religia şi familia şi pierde astfel sprijinul burgheziei liberale; apoi încearcă – prin crearea lui *New Harmony*, în Statele Unite – să-şi pună în practică ideile utopice, practic un amestec de *lile Manifest-des Eşaux* (1796) nu a fost publicat atunci din pricina a doua fraze la care nu au putut subsene toţi Egalii: „Să piară, dacă trebuie, toate unele, numai să ne rămână egalitatea n. alăşi: „Dispăreţi odată, revoltătoare distincţii (...) Între guvernanţi şi guvernaţi. După G. M Bravo, *Les Socialtsies ai-ant Marx*. Masperu. 1970, t. I, p. 65 – 68 „*Leit re ci un habitant de Gene* tv» *se* contemporains*. 1803

„L'induftne. *1817 – 1818*; Du système industriel. *1821*; Henry de Saint-Simon à Messieurs leş ouvners, *1821*; Nouveau Christianisme, *1825*.

Traité de l'association domestique et agricole, *1822*; Le Slouiruu Monde industriel et tocietaire, *1829*: Pièges et charlatanisme des deux sectes de Saint-Simon et d'Otren, *1831*: la Fausse Industrie morcelée, répugnante, mensongère, et l'antidate, l'industrie naturelle, attrayante, vendique, *1835 – 1836 cooperaţie şi comunism*: *va fi însă un eşec* (*1824 – 1829*); *Owen va deveni atunci un animator al mişcării muncitoreşti britanice, apoi un propagandist neobosit al convingerilor şi credinţelor sale22*.

Aşadar, în faţa utopici liberale (bunăstarea omului asigurată de liberul joc al cererii şi ofertei, în toate domeniile), vin să se etaleze utopiile socialiste (bunăstarea omului asigurată printr-o organizare adecvată a societăţii). Prima a luat foarte repede un aer ştiinţific („legea cererii şi a ofertei", „legea implacabilă a salariului"); celelalte au avut tendinţa de a degenera în credinţe mistice şi sectare. Prima a fost reluată şi întrebuinţată de aripa negustorească a burgheziei de fiecare dată când avea nevoie de un câmp deschis de acţiune (împotriva reglementărilor şi corporaţiilor, împotriva monopolurilor şi privilegiilor, a legilor referitoare la cei săraci sau a

protecţionismului): celelalte vor avea ecou în rândul tehnicienilor (Saint-Simon), dar mai ales al micii burghezii (meşteşugari, prăvăliaşi) şi al păturilor populare (meseriaşi şi muncitori).

Marx va da utopiei socialiste o versiune ştiinţifică, stabilind, pe baza analizei istorice şi economice a capitalismului, că acestuia ar trebui, „în mod necesar", să-i urmeze comunismul; multiplele realizări asociaţioniste ţ. cooperatiste, luptele populare şi muncitoreşti, formarea şi maturizarea claselor muncitoare vor înrădăcina şi concretiza proiectul socialist23.

3. De unde vin bogăţiile?

După apariţia cărţii lui Adam Smith, această întrebare fundamentală avea să fie reluată de mai mulţi economişti, opunându-l, în principal, pe englezul David Ricardo francezului Jean-Baptiste Say.

Născut în 1772, fiu al unui bancher israelit emigrat în Olanda, curtier de valori de la vârsta de douăzeci şi doi de ani. Îmbogăţit de pe urma speculaţiilor cu acţiuni, David Ricardo se retrage din afaceri la patruzeci şi doi de ani, cumpără o proprietate funciară şi devine membru al Parlamentului în 1819, la doi ani după ce publicase principala sa lucrare: *Principii ale economiei poitice şi ale impozitării*. Născut în 1767, fiu al unui negustor protestant revenit de la Geneva (unde familia să se exilase, după edictul din Nante) la Lyon, Say lucrează ca funcţionar într-o bancă, apoi călătoreşte în Anglia şi se înrolează ca voluntar în campania din 1792: în continuare, el frecventează cercurile „ideologice" ale vremii, colaborează la *La Decade*, iar în 1803 publică *Tratatul de economie politică*, sar/*simplă expunere a modului deformare*, *distribuire* şi *consumare a bogăţiilor*, dezaprobând măsurile autoritare ale Imperiului, el refuză posturile care îi sunt

UA Neu* View of Society, *1812 – 1813*; *Otemw/ions* or\Ute efjecl's of the numu fac turinx Sistem, *1815*; Report

to the couniry of Unark, *1A151821*: Hookafthe nou* waraf uwtJ, *1840*. *„Vezi M Bea ud*. Le Socialisme à Vépreu *w* de *I* histoire, *cap 1*.

Oferite şi înfiinţează o filatură de bumbac (1806 – 1814); pe timpul Restauratei, dat fiind că economia politică – pe atunci zugrăvită în culorile anticlericalismului şi liberalismului» era considerată ca subversivă, nu va putea (îne prelegeri decât la Ateneu, instituţie particulară deânvăţământ superior (1816 – 1817 şi 1818 – 1819), şi la Conservatorul de Arte şi Meserii (începând din 1820); Say va trebui să aştepte până în 1830 pentru a dobândi, cu puţin înaintea morţii, o catedră la Collège de France.

Ideile sale fundamentale şi le va rezuma în *Catehismul de economie politică* din 1817:

— Este posibilă crearea bogăţia?

— Da, Intruch pentru aceasta este suficient să se creeze o valoare ori să se sporească valoarea deja existentă în lucrurile pe care le deţinem.

— Cum conferim valoare unui obtecl?

— Dându-i o utilitate pe care nu o avea înainte.

— Cum creştem valoarea pe care lucrurile o au deja?

— Sporindu-le gradul de utilitate pe care îl aveau atunci când le-am dobândit (…) a.

— *Cui* aparţin produsele create zi de *zi* în cadrul unei naţiuni?

— Ele aparţin industriaşilor, capitaliştilor, proprietarilor de terenuri care. fie prin efortul lor, fie prin mijloacele pe care le deţin, sunt autorii acestor produse, şi pe care i[18]

am numit. În consecinţă, producători.

Iată pusă una dintre bazele ideologice ale gândirii economice din secolele al XIX-lea şi al XX-lea: a produce înseamnă a creşte utilitatea; la aceasta concurează trei

---

18 Ibid, p 11«
rCitat de lJ Lanz, Valeur et Richesses, p 197*190

„factori productivi” – capitalul, munca, terenul –, care vor fi retribuiţi proporţional cu contribuţia lor.

Ricardo îşi va exprima dezacordul în această privinţă: „Utilitatea, îi va scrie el lui Say, referindu-se la *Catehism*, stă cu siguranţă la baza valorii, dar respectiva valoare nu poate fi niciodată estimată prin gradul de utilitate al mărfii. O marfă greu de produs va avea întotdeauna mai multă valoare decât cea produsă cu uşurinţă (...). Pentru a avea valoare, o marfă trebuie să fie utilă, dar numai dificultatea producerii ei este adevărata măsură a valorii respective. Din acest motiv, fierul, deşi e mai util, are o valoare mai mică decât aurul” 27. În Prin*cipii ale eco*n*omiei poli*t*ice şi* a*le imp*o*zitării, lu*crare publicată tot în 1817, Ricardo aduce mai multe lămuriri, consacrând valorii întreg primul capitol al cărţii. Lungile titluri ale secţiunilor acestui capitol condensează esenţialul în câteva fraze: „Valoarea unei mărfi, sau cantitatea de orice altă marfă pe care ea poate fi schimbată, depind de cantitatea de muncă necesară pentru producerea ei. iar nu de nivelul mai mare sau mai mic al remunerării acordate muncitorului” 2”. „Valoarea mărfurilor este influenţată nu numai de munca depusă nemijlocit pentru producerea lor, ci şi de cea consacrată utilajelor, maşinilor, construcţiilor necesare pentru a le crea” 29.

Definind astfel valoarea, a cărei expresie monetară este preţul, repartiza bogăţiilor produse va ţine de nivelul salariilor. Or„Preţul firesc al muncii este cel care oferă muncitorilor în general mijloacele pentru existentă şi pentru perpetuarea speciei lor, fără creşteri şi fără diminuări”. Astfel, „presupunând că grâul şi obiectele manufacturate se vând în continuare la acelaşi prêt, profiturile vor fi întotdeauna mai mari sau mai mici, în func ţie de creşterea sau de scăderea salariilor” 30.

În optica lui Say, interesele muncitorilor, ale capitaliştilor şi proprietarilor sunt în concordantă: după Ricardo, ele sunt opuse. Tezele ricardiene şi critică

punctelor lor slabe vor constitui punctul de plecare al antizei pe care Marx o va dezvolta în *Capitalul*.

În privinţa maşinilor, poziţiile lui Say şi Ricardo se întâlnesc. „Folosirea maşinilor", scrie Say în *Catehism*, nu este funestă pentru muncitori „decât în perioada în care este pusă în exploatare o maşină nouă; deoarece experienţa ne arată că în ţările în care maşinile sunt utilizate pe scară largă şi numărul muncitorilor angajaţi este mult mai mare" 31. Ricardo, discutând despre tezele lui Mac Culloch, notează în 1820: „Folosirea maşinilor, cred eu, nu diminuează niciodată cererea de muncă şi ea nu este niciodată cauza unei căderi a preţului muncii, ci efectul creşterii lui" M. El abandonează această poziţie în 1821, adăugând un nou capitol la cea de-a treia ediţie a *Principiilor* sale: „Sunt convins că substituirea forţelor umane de către forţele mecanice apasă uneori foarte greu pe umerii claselor muncitoare". Totuşi: „Ar fi primejdios pentru stat să împiedice utilizarea maşinilor, căci dacă într-o ţară nu i se îngăduie capitalului să culeagă toate profiturile pe care le pot produce forţele mecanice perfecţionate, el este împins afară, iar o dezertare a capitalurilor va fi mult mai păguboasă pentru muncitori decât utilizarea, chiar şi cea mai costisitoare, a maşinilor" 31.

Aceste dezbateri sunt strâns legate de realităţile epocii. Ele îşi au rădăcinile în preocupările cotidiene, în confruntările de interese care însoţesc cea dintâi industrializare.

Dezvoltarea capitalistă a industriei

În secolul al XIX-lea, apariţia industriei mecanizate va fi principalul „motor" alextinderii modului de producţie capitalist. „Fabrici le", pe care le-am văzut luând fiinţă în Anglia la sfârşitul secolului al XVIII-lea, îşi vor spori considerabil numărul: atât în Anglia, cât şi în Belgia, Franţa, Elveţia. Germania, Statele Unite: dezvoltarea lor este deosebit de însemnată în sectoarele de bază ale

epocii, respectiv En domeniul textilelor şi al metalurgiei; foşti negustori sau proprietari de manufacturi, dar şi mulţi maiştri sau fii de meşteşugari devin fabricant şi angajează, în dorinţa de a obţine profituri maxime, o mină de lucru disponibilă în urma transformărilor din mediul rural sau al imigraţiei. Primele nuclee ale claselor muncitoreşti se vor constitui, aşadar, în condiţiile unui trai mai mult decât mizer şi ale unei opresări intolerabile.

Acest proces îl continuă pe cel Enceput En Anglia, En secolul precedent, dar impunându-i un ritm sensibil accelerat, fapt ce poate fi observat şi dacă urmărim rata anuală a dezvoltării industriei En lume.

Tabelul nr. 2

Ratele anuale medii ale dezvoltării industriei şi comerţului în lume

	Industria mondială	comeitul mondial
secolul al XVIII-lea	1.5*	1.1”.
1780 – 1830	2, 6	1.4
1830 – 1840	2, 9	2.8
1840 – 1860	3, 5	4.8
1860 – 1870	2.9	5.5

a. Perioada 1705 – 1785. b. I’crioada 1720 – 1780

Surri: W W RoMow. *Vif Wor U Emmrny*. Ijbekk-11 – 7 «i 11 – 1. p fi7 şi 44.

1. Ascensiunea capitalismului britanic

Industrializarea capitalistă la scară mondială s-a

desfăşurat în trei mari valuri succesive: 1780 – 1880.1880 – 1950, cel de-al treilea fiind în curs de desfăşurare astăzi. Fiecare dintre aceste valuri este caracterizat printr-o anumită extindere, deopotrivă sectorială (ca tipuri de industrie) şi geografică (regională şi naţională).

Pentru perioada 1780 – 1880, trei industrii au avut o pondere, o rată a „creşterii" şi un efect suficient de importante pentru a fi considerate industrii motrice: este vorba de cea a bumbacului, a fontei şi a şinelor de cale ferată; or. dezvoltarea lor cea mai timpurie şi cea mai însemnată a avut loc în Marea Britanie

Utilizarea huilei albe şi a motoarelor cu aburi, care conferă mecanizării un plus de randament substanţial, apoi utilizarea unei mâini de lucru existente din abundentă, dezarmată şi ieftină – iată explicaţia puternicei creşteri a cantităţilor produse. Ascensiunea britanică este strivitoare de-a lungul întregii prime jumătăţi a secolului, continuând să rămână importantă şi după 1850, chiar dacă ea se va reduce în cazul unora dintre producţii. Cifrele cantităţilor produse sunt cât se poate de elocvente.

În Anglia şi, cu ceva întârziere, în Franţa şi în Germania, această evolu (le continuă procesul început în secolul al XVIII-lea, accentuându-l şi accelerându-l; în Statele Unite, independenta marchează începutul unei noi perioade, iar industria manufacturieră ce se dezvoltă acum va profita de greutăţile cu care se confruntă producătorii şi comercianţii din Europa în perioada războaielor de la începutul secolului.

Numai aceste patru ţări reprezintă între două treimi şi trei cincimi din întreaga producţie industrială mondială, partea Marii Britanii scăzând de la ceva mai puţin de un sfert la ceva mai mult de o cincime.

Tabelul nr. 3

Industriile motrice din prima generaţie în cele patru principale ţări capitaliste

	Industria	fontă

	bumbacului		
Marea Britanie	a	1780 – 1789	1790 1799
	b	1780 – 1869	1780 1889
Franţa	a	după 115	1850 1859
	b	e	1830 1959
Germania	a	1830 – 1839	1850 1859
	b	e	1850
Statele Unite	a	1805 – 1815	1840 1848
	b	1820 – 1879	1840 1920

a. Perioadă în care se înregistrează cota maximi de expansiune.

b. Perioadă în care sectorul este considerat motor al industriei naţionale.

c. Sectorul nu a atins û pondere suficientă pentru a juca un rol motric.

SursJ: după W.W. Kostow, op. cit. tabelele V-2, V-7, V-1Û, V-13; i V-19, p 379, 393, 400.407 şi 422

Tabelul nr. 4

Producţiile industriale din prima generaţie în cele patru principale zi capitaliste

	Marea Britanie	Franţa	Germania	Statele Unite

fire de bumbac				
(În milioane de lire)				
1830	250	68	16	77
1850	588	14	46	288
	0			
1870	110	22	147	400
	1 0			
huill				
(în milioane de tone)				
1800	10	1	1	
1830	16	2	1.7	
1850	49	5	6, 7	7
1870	110	13	26	30
fonti				
(În mii de tone)				
1800	200	60	40	
1820	400	14	90	20
	0			
1840	140	35	170	180
	0 0			
1860	380	90	500	900
	0 0			
puterea maşinilor instalate				
(În mii de CP)				
1840	350	34	20	nd
1870	900	33	900	nd
	6			
di ferate				

construite (în mii de km)					
1850	10.5	3	6	nd	
1870	24.5	17,5	19.5	52	

Sure* J.I. Rieux, La *R/valul ion industrielle*, 1780 – 1880. p. 67.80.93, 95 96

Dezvoltarea industrială de acum marchează, apoi accentuează ruptura faţă de mileniile de producţie predominant agricolă a unor societăţi predominant rurale. Fireşte, în cazul vechilor cetăţi sau al ţărilor mici. rolul unui oraş, cu activităţile sale manufacturiere şi comerciale, a putut fi determinant. Dar aceasta s-a produs, pentru prima dată, într-o ţară mare: Marea Britanie, după care s-a extins şi în altele, în special în Franţa şi Germania.

Dacă împărţim producţia materială în două mari sectoare, agricultură şi industria, se poate observa cât de pronunţată este evoluţia din Marea Britanie: partea industriei creşte de la 42% în 1801 la 60% în 1831. pentru a ajunge la 73% în 1871 În Franţa, aceeaşi cotă a producţiei industriale din întreaga producţie materială creşte de la 43% în 1781 – 1790 la 55% în 1835 – 18 – 44, dar stagnează apoi la acest nivel până în 1865 – 1874.

Tabelul nr. S

Repartiţia producţiei industriale mondiale".

	Marea Britanie	Franţa	Germania	Restul Europei	Statele Unite
1820	18	24	20	15	37	4
1840	18	21	18	17	38	5

18	21	16	15	34	14
60					

În procente.

Sufită: W W Rostow. *oţ>*. *cât*, 111 – 2, p. 52

Nu numai că transformarea este, încă din prima treime a secolului, mai sensibil*) în Marea Britanie decât în Franţa, dar ea avea să continue în cursul celei de-a doua treimi de veac în ţara reginei Victoria, în vreme ce în Franţa relativul recul al agriculturii este mult încetinit. La aceasta trebuie adăugat faptul că ponderea activităţilor meşteşugăreşti şi a celor manufacturiere tradiţionale rămâne destul de însemnată în Franţa – pe când mecanizarea, motorizarea, aşadar fabricile şi uzinele, se dezvoltă mult mai mult în Anglia. În sfârşit. avântul industrial britanic se orientea/ă mult mai mult şi mai rapid înspre mijloacele de producţie, a căror importanţă sporeşte continuu – în vreme ce în Franţa continuă să predomine producţia de bunuri de consum.

Aşa se face că în Marea Britanie ponderea mijloacelor de producţie fabricate, din totalul produsului industrial, creşte de la 29% în 1783 şi 31% în 1812, la 40% în 1851 şi 47% în 1881; în Franţa, aceeaşi pondere avea să rămână destul de slabă de-a lungul întregului secol: 18% în 1781 – 1790, 21% în 1803 – 1812, 22% în 1875 – 188435.

În acelaşi timp, natura „ocupaţiilor", a activităţilor, evoluează şi ea; ponderea lor se schimbă simţitor, aducând după sine instituirea unei noi structuri a claselor *uvezi* J Maviztwsici. *Ofiţer** *Je USE A*, nv 163. lui 1965.117. p XLVIII uvc-i T. J Marko vi teii, *Caltters detlă EA*. nr. 179, nov. 1966, p. 287

2. Nouă structură a claselor

Cifrele globale pot oferi o imagine asupra proceselor de fond: sporirea locurilor de muncă în industrie, urbanizarea, salarizarea. În toate aceste privinţe, transformările cele mai vizibile au loc în Marea Britanie.

Predominarea, din punct de vedere cantitativ, a lumii agricole şi rurale rămâne evidentă în Franţa şi în Statele Unite; în schimb, în Marea Britanie, lumea industriei, a schimburilor, a serviciilor şi a funcţionărimii, care constituie deja două treimi din totalul locurilor de muncă la începutul secolului, va reprezenta, în 1871, mai mult de patru cincimi din acesta (vezi tabelul nr. 6).

Totuşi, în această perioadă, populaţia activă din agricultură Marii Britanii nu va descreşte (1, 7 milioane în 1801 şi, încă, 1, 8 milioane în 1871); efectivele utilizate în industrie sporesc însă rapid: 1, 4 milioane în 1801, 3, 3 milioane în 1841, 5, 3 milioane în 1871. În Franţa, populaţia activă din agricultură creşte (5, 5 milioane în 1781 – 1790, 7, 2 milioane în 1865 – 1874); iar efectivele utilizate în industrie, chiar dacă se vor dubla, rămân net mai puţin importante: 1, 6 milioane în 1781 – 1790, 3, 5 milioane în 1835 – 1844, 3, 8 milioane în 1865 – 1874.

Cu toate că efective le să le se păstrează la un nivel constant, agricultura, „câmpia” britanică sunt o sursă importantă de mână de lucru pentru indust abelul nr. 6

Populaţia activă din Anglia, Franţa şi Statele Unite4

Angli a	agricultur i	Industrie 9 comerţ”.	altele i
1811	35	45	20
1841	20	43	37
1871	14	55	31
Fran ţa	agricultur i. păduri, pescuit	Industrie, transport. comerţ, bănci	altele
1851	64, 5	27, 5	8
1866	50	37	13

State le Unite *	primară”	secundari	terţiari
1820	73	12	15
1850	65	17.5	17.5
1870	54	22.5	23, 5

În procente. Jncluzând construcţiile şi minele. Mncluzând minele.

Sur «pentru Anglia şi Franţa, P. 8 a i roche, op. cit., *p 267* şi 342; pentru Statele Unite. J. Fon răsti e, *La Civilizat ion* en 1960, PUF, p 26 (7.

trie: exodul celor din mediul rural ajunge de la aproximativ 25.000 de oameni pe deceniu între 1751 – 1850. la 78.000 pe deceniu între 1781 – 1790, 138.000 în 1801 – 1810, 214.000 în 1811 – 1820 şi 267.000 între 1821 – 1830, urmând să se tempereze după această perioadă36.

Odată cu exodul agricol, căruia i se adaugă valul de meşteşugari ruinaţi, creşterea demografi că va conduce la formarea unei mase de mână de lucru nevoiaşe şi disponibile, care va alimenta atât constituirea clasei muncitoare britanice cât şi emigraţia engleză (2, 6 milioane între 1821 şi 1850; 4, 6 milioane între 1851 – 1880) [19]

7. În Irlanda, foametea face ravagii. Fourier avea să noteze în legătură cu acele vremuri de cruntă mizerie: „Ziarele din Dublin, în 1826, spun: «În rândul poporului domneşte o adevărată epidemie: bolnavii care sunt aduşi la spital se vindecă de îndată ce li se dă să mănânce.» Boala lor nu este alta decât foamea: nu trebuie să fii vrăjitor ca să ghiceşti, atâta vreme cât oamenii se fac bine de cum găsesc ceva de mâncare” *

---

191 1M Lévy-Leboyer, Les Banques européennes et l'industrialisation internationale dans la première înotlié du XIX' siècle, p 33-34
"J. Marchai şi]. Lccaillon, La Répartition du revenu national. 1. Cémm. 1958. p fil-fil

Această populaţie disponibilă se acumulează în oraşele unde se dezvoltă activităţile industriale şi unde lucrează tot mai mulţi muncitori în industrie: „Industria şi comerţul se dezvoltă cel mai bine în marile oraşe; tot aici apar în modul cel mai limpede şi mai manifest consecinţele pe care acestea le au pentru proletariat” 39 „Marile oraşe sunt focarul mişcării muncitoreşti; aici au început muncitorii să se gândească la situaţia lor şi la luptă; aici s-a manifestat mai întâi opoziţia dintre proletariat şi burghezie” 40. Mergând în pas cu industrializarea capitalistă, urbanizarea este deosebit de precoce în Marea Britanie.

În 1851, zece oraşe britanice depăşesc 100.000 de locuitori (faţă de cinci, în Franţa). Londra atinge 2, 3 milioane, în vreme ce Parisul abia depăşeşte un milion; în Manchester sunt 400.000 de locuitori, în Glasgow 300.000, în Birmingham 200.000

Manchester este oraşul industriei bumbacului prin excelenţă:

În 1835. În zona Manchesterului – inclusiv West Riding, comitatele învecinate Chester şi Derby – sunt masafi 80% dintre muncitorii în uzină (din această industrie), şi 85% în 1846 Oraşul se bucură de o situaţie fără egal. El este aproape de Liverpool, unde se fac importurile de bumbac. În plus, este înconjurat din toate părţile «mai puţin la sud, de un puternic bazin de huilă, care şo întinde din Ormskirk până la Bury şi Ashton; producţia este greu de cifrat; în orice caz, că depăşeşte, pare-se, cu uşurinţă şapte până la nouă sute de mii de tone, cât reprezintă consumul numai pentru oraşul Manchester. Este, oricum, suficient pentru că două grupuri de uzine distincte să coexiste într-un perimetru relativ restrâns. Primul, cel mai vechi, este aproape în întregime situat în câmpie, la sud de Preston. El s-a constituit în secolul al XVIII, în jurul localităţii Bolton, principalul centru al ştofelor fine Acum el are drept capitală oraşul

Manchester, care, în 1820, însumează un sfert din şuveicile britanice. Numărul crescând de uzine – se construiesc în jur de treizeci numai între 1820 şi 1830 – creează totuşi unele dificultăţi, care ţin de scumpirea mlinii de lucru şi de tipsă de terenuri: au trebuit ridicate uzine de patru până la opt etaje, său dublu uneori, iar industria începe să invadeze periferiile rezidenţiale. Astfel vedem dezvoltându-se, mai ales după 1821, un al doilea ansamblu41.

Tabelul nr. 7

Repartiţia populaţiei totale

	În populaţie totală.	urbană şi rurală repartiţie”.
		rurală urbană
Marea Britanie (1851)	18	48 52
Franţa (1851)	36	75 25
Rusia (1851)	59	93 7
Statele Unite (1850)	23	87 13
Germania (1871)	41	64 36

În milioane.

„În procente.

Sursă; *J.P. Rioux*, op. cit., *p. 148 şi H.H. Faulkner*, Histoire économique des Etas-unis d’Amérique, *p 231*

Şi salarizarea este mai avansată în Marea Britanie: cota celor salarizaţi din totalul populaţiei active atinge aici 75% încă din ultima treime a secolului. În Franţa, ea este de 55% în 1851, de 57, 5% în 1866 şi de 57% în 1882; în Statele Unite, ea este de 63% în 1880, iar în Germania de 64% în 1882 n. Totuşi salarizarea nu i priveşte decât pe

lucrătorii din industrie; iar lucrătorii din sectorul producţiei industriale nu sunt toţi salarizaţi.

3. Eterogenitatea clasei muncitoare

Studiind situaţia claselor muncitoare din Marea Britanie, la începutul anilor ’40, F. Engels începe cu „muncitorii din uzină propriu-zişiH, „cei care intră sub incidenţa legii referitoare la fabrici”, adică cei care lucrează „în uzinele unde se toarce sau se ţese lină, mătasea, bumbacul şi inul, utilizându-se forţa hidraulică ori maşina cu aburi”; el discută în continuare despre „celelalte ramuri ale industriei” (tricotaje, dantele, imprimarea ţesăturilor, fabricarea pânzeturilor pentru îmbrăcăminte, metalurgie, ceramică, industria sticlei), apoi despre proletariatul din mine şi despre proletariatul agricol. Asemenea multor studii din epocă, F. Engels scoate în evidenţă duritatea condiţiilor de muncă şi de viaţă, şi nivelul scăzut al salariilor, mergând însă până la a vorbi despre „sclavia în care clasa burgheză a înlănţuit proletariatul” prin „sistemul industrial”:

Lucrătorul este de fapt şi de drept sclavul clasei stăpânitoare, al burgheziei; el îi este sclav în măsura în can? poate fi vândut ca o marfă, iar preţul său urcă sau coboară întocmai ca al unei mărfi (…), în schimb, burghezia se află mult mai în largul ci în acest sistem decât în cazul sclavagismului antic: că îşi poate concedia oamenii atunci când are chef, fără a pierde prin aceasta un capital investit; În plus. ea obţine o mină de lucru la un preţ mult mai bun”.

La mijlocul secolului, sistemul industrial britanic are o foarte mare diversitate Vechiul subzistă prin activităţile meşteşugăreşti, prin munca la domiciliu, manufacturi şi cunoscutele *lucrkhousts”*, dar şi prin fabricile apărute la sfârşitul secolului al XVIII-lea; aşa se face că în domeniul prelucrării bumbacului, ţesutul manual rămâne dominant până în 1829 – 1831.

Cel care se dezvoltă este în principal aşa-numitul

fatlory sistem. cu fabrici de talie tot mai mare; dar şi un stiwiûi-syston, adică o nouă formă de muncă la domiciliu.

Pornind de la o forţă motrice, huila albă sau maşina cu aburi, fabricile

Tabelul nr. 8

Lucrătorii ocupaţi eu ţesutul bumbacului în Anglia

	ţesut manual	fabric i	loial
1819 – 1821	240.000	10.000	250.000
1829 – 1831	225.000	50.000	275.000
1844 – 1846	60.000	150.000	210.000

Sursă: *F. Mauro*, *ftafoirr* de l'économie mondiale, *p 13*

reunesc un sistem de maşini pe care le „deserveşte" o mină de lucru muncitorească în cea mai mare parte alcătuită din femei şi copii: „marele principiu al manufacturii moderne consistă, prin alianţa dintre capital şi ştiinţă, în reducerea activităţii muncitorilor la simpla exersare a vigilenţei şi dexterităţii; deprinderi care ating un fel de perfecţiune, la copii" 4.

În 1834, copiii de mai puţin de treisprezece ani reprezintă 13% din efectivele angajate în industria engleză a bumbacului; această cifră scade la 5% către 1850, dar în 1874, dată fiind perioada de criză, va urca din nou, ajungând la 14%". Regulamente ale fabricilor de o extremă severitate, represiune prin amenzi, privare de salariu sau concediere, insalubritate a localurilor, duritate a muncii, durată exagerată a zilei de lucru, boli, accidente: numeroase mărturii vin să ateste inumana exploatare care a stat la bă/a dezvoltării industriei în secolul al XIX-lea.

Suwifi Ng *sistem-ul* „Sistemul sudorii", este în aparentă un avatar al muncii la domiciliu, întrucât are în

centru un antreprenor care dă sarcini de lucru familiilor sărace; el se dezvoltă însă acum ca o prelungire a muncii din fabrică, în special în domeniul confecţiilor şi al încălţămintei: materialele fiind pregătite în uzină, lucrătorii din *sy<tem* le primesc la ei acasă (de exemplu, în fiecare săptămână) şi urmează să execute un anumit tip de operaţie (montaj, cusut, finisare). Remunerarea este în funcţie de numărul de piese lucrate, ceea ce conduce, prin tarifele foarte scăzute, la prelungirea peste limită a zilei de muncă: în 1830, la Londra, o treime din producta de îmbrăcăminte era realizată în acest mod[20]

În Franţa, lumea producţiei meşteşugăreşti şi industriale este, de asemenea, de o foarte mare diversitate: activităţi meşteşugăreşti tradiţionale, familii de ţărani care produc la domiciliu, calfele de la Tour de France, lucrători în construcţii, muncitori care stăpânesc o anumită tehnică (în domeniul cărţilor, al fierului, bronzului, topitoriilor), mâna de lucru necalificată din fabricile mecanizate...

Vechiul sistem manufacturier subzistă. Astfel. În *Député d'Arcis* [*Deputatul Je A reis*], Balzac notează:

Aproape toate tricotajele din Franţa, corner) considerabil, sunt fabricate în zona Troycs. Grupia, pe o razJ de zece leghe, este acoperită de muncitori ale căror meserii pot fi ghicite prin porţile deschise, atunci când străbaţi satele Aceşti muncitori sunt în legătură cu un *te* 1 de agenţi, care mai departe ţin de un speculator numit fabricant.

În industria lioneză a mătăsii, există în jur de o mie de „neguţători" sau „negustori-fabricanţi" care cumpără materia primă şi o distribuie.

SCHEMA Vili

20R ioux, Ln Revolution industrielle, 1780-1880, p 170 "Histoire générale du travail, t. III, p. 83. Histoire général* du travail, op. at., p. 78 şi 137.

Clasele sociale şi extorsiunea valorii în Marea Britanie a secolului al XIX-lea

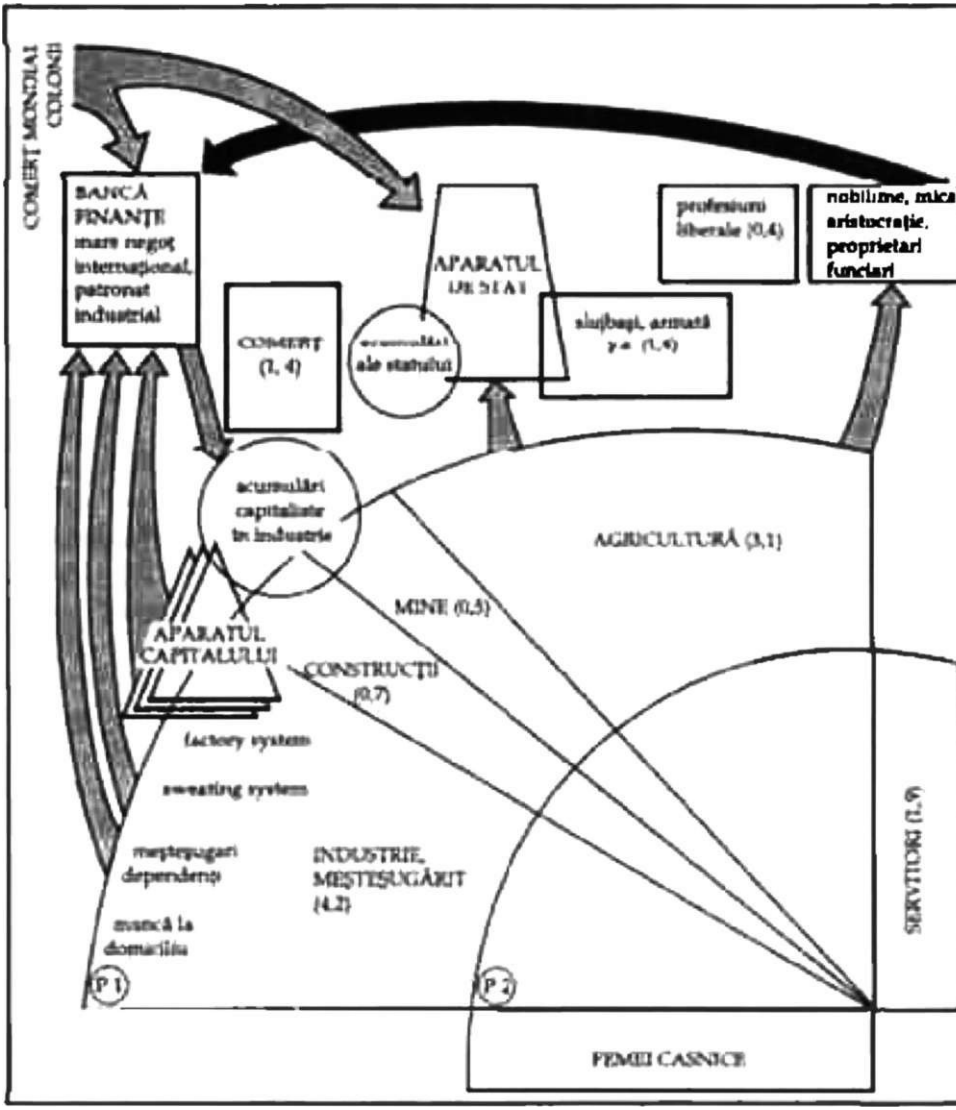

(fi): s/m producţiei cvilerule.

— Irzj: siera producpei pentru propriul.com um Cifrele din Irr părintez* reprezinţi. În miüoane. numliul de

lucrători activi în 1Ä61, în activitatea respectivi Du pl M G MultuU, *A DicHönnary ofăuhiti*. IS98 (o Lat *după* P. BâirocK *op. OL p 767*

spre a fi prelucrată, unor „şefi de ateliere", nişte meşteri-muncitori care sunt proprietarii punctelor de lucru stabilite la domiciliu; în aceste ateliere lucrează treizeci de mii de calfe, plătite „la bucată" şi care, în general, primesc jumătate din preţul pe care neguţătorul i-l plăteşte meşterului-şef[21]

În sfârşit, adevăratele fabrici se dezvoltă şi ele, în general de dimensiuni mici sau medii. Unele, foarte puţine, sunt, totuşi, ceva mai însemnate: Dolfus-Mieg & Comp. are, încă din 1834, 4 200 de angajaţi care deservesc 26.000 de şuveici, 3.000 de posturi mecanizate şi 120 de mese de imprimat; Schneider, din Creusot, are 230 de muncitori în 1812, 3 250 în 1850, 12.500 în 1870; Wendel, în Lorraine, are 9.000 de salariaţi în 1870".

Astfel, în Franţa celui de al doilea Imperiu, activitatea meşteşugărească este de două ori mai importantă decât cea din industrie. Iar întreprinderile industriale rămân, în general, de mică dimensiune, întrucât media este de paisprezece salariaţi pentru un patron de fabrică.

Tabelul nr. 9

Re păi 1 îţi a populaţiei active din industrie şi din meşteşugărit în Frarţa anilor 1860 – 1865

1. Industriile textile.

	Indu strie	meşt eşugării	total	lucru la domiciliu
patroni	14	175		
personal administrativ	28			

21| 0P Rioux, ap cil., p 162.163

muncitori	742	267	
copii	74	165	
total	858	607	136* 1601

2. Ansamblul industriei şi meşteşugăritului.

	Industrie	meşleşugârit	total
patroni	80	1	1.500
	420		
muncitori	1	1	2 750
	150	600	
total	1230	3	4 250
	020		
(număr de muncitori la un patron)	(14, 5)	(1.1)	(1.8)

În mii.

a. Cifră evident subestimată.

Sursă: TJ. Markovilch, *Cahier* de LISE A*, aprilie 1967, p 87 şi 97.

Zile de muncă prelungite, insalubritate, subalimentaţie, exploatare a muncii copiilor «boli, accidente: traiul mizer al muncitorimii din Franţa secolului al XIX-lea, analog celui constatat în Marea Britanie, avea să fie descris de nenumărate ori. Subordonarea muncitorilor este atent supravegheată: interdicţia stipulată de legea Le Chapelier cu privire la greve şi coaliţii este reluată şi înăsprită de Codul Penal, în 1811; cartea de muncă a muncitorilor este revăzută în 1803; iar în caz de contestare, Codul Civil a stabilit dinainte de care parte este adevărul: „Stăpânul este crezut în afirmaţiile sale cu privire la cota-parte a garanţiilor, la plata salariului etc.”

Un medic din Nantes scrie despre viaţa muncitorului «în 1825:

A trăi, pentru el, înseamnă a nu muri. În afară de bucata de pline cu care trebuie să se hrănească pe el şi familia sa. În afară de sticlă de vin care îl poate face să uite pentru o clipă de suferinţele sale, el nu pretinde nimic, nu spera nimic (...). Proletarul se întoarce în camera lui mizeră, unde vântul suflă prin crăpături; iar după ce a transpirat la muncă vreme de paisprezece ore, el nu se poate primeni pentru că nu are cu ce[22]

5.

Astfel, în Franţa, ca şi în Marea Britanie, industrializarea capitalistă din secolul al XIX-lea progresează pe baza unei foarte dure exploatări a maselor de muncitori utilizaţi în sectoarele motrice ale vremii: industria textilă, metalurgie, extracţia cărbunclui. Aceeaşi va fi situaţia în toate ţările din Europa şi America în care, cu un decalaj mai mare sau mai mic, se va înregistra o dezvoltare capitalistă similară a industriei

4. Afirmarea burgheziei

Formarea unui capitalism naţional înseamnă, simultan, constituirea unei clase muncitoreşti şi ascensiunea unei noi clase conducătoare. Man familii din lumea finanţelor şi a negoţului internaţional, comercianţi, fabricanţi, armatori, bancheri: dar şi parlamentari, jurişti, oameni ai legii; sau, încă, familii din aristocraţie şi din *getitry* care. prin anumite ramuri ale lor, se orientează înspre afaceri. Legăturile ce se tos acum sunt de diverse naturi: legături prin căsătorie sau de rudenie, educaţie comună, întreprinderi conduse în comun, interese convergente; şi, chiar dacă grupurile rămân distincte, ele tind – prin adoptarea unei concepţii relativ omogene

22 A Cuepin, Nantes au XIX' sitele, 1d25, citat după E. DoHlans* Histoire du mouvement ouvrier. t l.p 16.17. L-am putea cita din abundent pe A Cuepin. ca şi pe Villcrme (Tflfc/rxiL de l'étai ţitiysique ei moral des ouvriers employés dans les manufactures de colon, de laine et de soie. 1H441) sau alle scrieri ale unor medici, filantropi ori julori socialişti

asupra vieţii şi societăţii, prin atitudinea lor în momentele marilor confruntări sociale, prin influenţa pe care o au în privinţa diverselor

Tabelul 10 Structura patrimoniului naţional	În Marea Britanie.			
	1798	1812	1832	1885
1. terenuri	55, O	54.2	54, 1	18, 1
2. ferme	8, 7	9. 3	9, 2	5.2
(î + 2 «patrimoniu funciar)	(6 3, 7)	(6 3.5)	(6 3, 3)	(23, 3)
3. clădiri	13, 8	14 .9	14, 1	22, 1
4. posesiunile de pe peşte ocean	a	a	4.7	8.2
5. căi ferate				10.5
6. patrimoniu industria].	1 – 20.8	, 8	19 6.2	(1
comercial şi financiar	I	J	J	30, 2
(4 + 5 + 6 = patrimoniu legat				
de dezvoltarea capitalismului)	(2 0, 8)	(1 9.8)	(2 0, 9)	(49.9)
7. patrimoniu public”.	1.7	1. 8	1.7	5, 7

În procente.

a. Probabil neglijate b. Neîncluzând drumurile şi patrimoniu] militar SursJ: Pli. Dejnc i W.A. Colo, *op*. al., t. 70, p 271

aspecte ale vieţii naţiunii – să se impună drept clasă

conducătoare a societăţii capitaliste: burghezia.

În Marea Britanie, în cursul celei de-a doua treimi a secolului al XIX-lea, se produce o schimbare decisivă în compoziţia patrimoniului naţional: diferitele elemente ale acestui patrimoniu legate de dezvoltarea capitalismului (posesiuni de peste ocean, căi ferate, capital industrial, comercial şi financiar, la care s-ar adăuga o parte a imobilelor) devin dominante în raport cu patrimoniul funciar tradiţional (terenuri şi ferme).

Această evoluţie exprimă relativul regres al bazei economice aparţinând vechii clase conducătoare (nobilimea şi *gentry*) în raport cu cea a clasei în ascensiune (burghezia). Ba chiar am putea fi tentaţi să prezentăm marile reforme ale secolului al XIX-lea britanic drept victoriile succesive ale burgheziei liberale în ascensiune asupra aristocraţiei conservatoare în declin: o asemenea prezentare – fără a fi întru totul falsă, atâta vreme cât aristocraţia proprietară de pământuri îşi va pierde de-a lungul secolului cvasimonopolul puterii politice şi administrative – ar fi totuşi cel puţin simplistă.

Într-adevăr, pe de o parte, răsturnarea absolutismului regal (n secolul al XVII-lea a pecetluit un fel de pact nescris între aristocraţia proprietară de pământuri şi marile familii din finanţe, bănci şi negoţul internaţional. Pe de altă parte, între aceşti doi poli nu a existat niciodată o barieră de netrecut: unii membri ai primei clase investesc în afaceri comerciale ori financiare, sau chiar în mine şi manufacturi; iar pentru bancherii, proprietarii de manufacturi sau negustorii îmbogăţiţi, cumpărarea unui domeniu a constituit un mijloc de intrare în Parlament, înainte de-a deveni un semn social. În al treilea rând, în faţa revoltelor populare care ameninţă proprietatea şi a mişcărilor radicale, aristocraţia şi burghezia vor avea un reflex de „solidaritate”.

În plus, ţărănimea, care în celelalte ţări din Europa constituie o largă masă conservatoare, este, în Marea

Britanie, supusa de trei secole unei logici a „împrejmuirilor” şi rentabilităţii, ajungând să fie extrem de divizată şi cu o slabă influentă din punct de vedere politic. Clasă muncitoare, eterogenă, concurându-se pe sine însăşi. Îşi caută încă expresia politică. Aşadar, dacă liberalismul se opune conservatorismului, aceasta nu corespunde unei confruntări între două clase cu interese ireductibil antagonice.

Tory-ul reformator Peel este cel care aboleşte, în 1829, aşa-numitul ßrfl *of Test şi* le permite catolicilor să aceeadă la funcţiile publice. La fel, reforma electorală din 1832 este acceptabilă pentru o mare parte a aristocraţiei întrucât ca nu creşte numărul de electori decât de la 500.000 la 813.000, lucru decare beneficiază în primul rând comercianţii şi industriaşii. Chiar abolirea acelor *Corn Low*ş, în 1846, în ciuda durelor ciocniri pe care le-a generat, nu a fost un dezastru pentru proprietarii de pământuri, care s-au văzut, astfel, incitaţi la un nou efort pe linia „bunei gestionări” şi a mecanizării. Iar când, la rândul lor, le-au dat un fel de replică industriaşilor, adoptând legile cu privire la fabrici, ei au găsit un sprijin nu numai în mişcările populare, ci şi în rândul păturilor „luminate” ale patronatului31.

Şi totuşi: chiar dacă nu a fost orientată împotriva aristocraţiei, chiar dacă, într-o anumită măsură, s-a desfăşurat pornind de la aceasta sau în strânsă legătură cu aceasta, ascensiunea burgheziei britanice este marcantă pentru secolul al XIX-lea şi. În special, pentru domnia reginei Victoria

Având loc în paralel, ascensiunea burgheziei din Franţa a fost mai puţin evidentă; motivul este că, desfăşurându-se în condi (îi sensibil diferite, ea a trebuit să urmeze un parcurs ceva mai „accidentat”.

Dacă revoluţia din 1789 a însemnat înfrângerea celor privilegiaţi – nobilimea şi clerul –, aceasta va fi deopotrivă în avantajul tinerei burghezii capitaliste care ia fiinţă, a

„birocraţiei”[23]

mijlocii (jurişti, oameni din administraţie, autorităţi locale) şi a ţărănimii; iar mica burghezie meşteşugărească şi comerciantă va fi, la rândul ei, un actor deloc neglijabil. După căderea Imperiului, însă, burghezia bancherilor, fabricanţilor şi neguţătorilor nu mai are posibilitatea de a se alia, ca în Marea Britanie, cu aristocraţia proprietară de pământuri; prin urmare, ea va trebui să se sprijine pe mica burghezie meşteşugărească şi comerciantă şi pe ţărănime.

Prima alianţă este, într-adevăr, exclusă:

Existau, după Cele O Sută de Zile, două popoare diferite prin memoria lor, prin ideile, prin deprinderile lor, şi care nu se mai puteau înţelege; două armate care luptaseră una împotriva celeilalte, una sărbătorind drept victorii ceea ce altă plângea ca înfrângeri. În sfârşit, doi proprietari pentru aceeaşi casă, pentru acelaşi pământ”.

Aristocraţia proprietară de terenuri aşteptase prea multă vreme întoarcerea regelui legitim, Ludovic al XVIII-lea; decepţionată de unele atitudini ale acestuia, ea a început să-l aştepte apoi pe succesorul lui, care va fi Carol al X-lea Ea îşi rezervă locurile cele mai importante, excluzându-i pe marii burghezi, rivali a căror putere economică şi financiară creştea continuu, în vreme ce a să scădea. În 1830, când Carol al X-lea este detronat, un larg sector al acestei aristocraţii se resemnează – retrăgindu-se pe propriile domenii ori închizându-se în saloane – cu propriul său declin[24]

23v Vezi mai ales B. Moore, Les Origines sociales iL la dictature et de la démocratie, p. 33 s. "Vom ut il i/a tennenu I 'birocraţie" pentru a numi acele categorii sociale cane ocupă fu ne | ii dc birou: cadre administrative şi funcţionăreşti, iar în aparatul dc-stat, înalţi comişi H funcţionari. Cînd aceste categorii stăplnesc o anumită tehnici, vom vorbi de "tehno- birocraţie*. Dacă perpetuarea lor este legată de funcţia lor In stal. vom vorbi despre 'birocraţia de staf.

24P oulantzas. Pouvoir politique et cUsse* axiales, p. 195.

Din acest moment, burghezia trebuie să se sprijine pe burghezii mici şi mijlocii, atât împotriva aristocratici, ca în 1830, cât şi. ulterior, împotriva proletariatului din industrie. Liantul coaliţiei împotriva celor privilegiaţi era constituit de ideile libertăţii şi democraţiei; împotriva Părtaşilor", liantul îl va constitui proprietatea, condiţia *sine qua non* fiind protejarea acelor clase pe care cu siguranţă ar urma să le distrugă o rapidă dezvoltare a capitalismului. Preţul plătii va fi protecţionismul exterior, încetineala punerii în utilizare a noilor tehnici, păstrarea ponderii activităţilor meşteşugăreşti şi a agriculturii, aici aflându-se şi explicaţia lentei dezvoltări a capitalismului industrial în Franţa secolului al XIX-lea.

Va trebui ca aripa avântată a burgheziei bancare şi industriale să găsească, sub Ludovic-Filip, apoi sub Napoleon al III-lea, un sprijin, dacă nu chiar un impuls din partea statului, pentru a se încerca unele străpungeri ale frontului, încununate uneori de succes, iar în câteva rânduri, de reuşite de-a dreptul spectaculoase: crearea de bănci în anii 1830 şi 1850 – 1860, dezvoltarea căilor ferate în perioada celui de al doilea Imperiu, săparea canalului Suez, mari lucrări de urbanizare…

Sub aspect profund social, Franţa rămâne însă provincială, rurală, agricolă şi meşteşugărească, adică înceată şi prudentă. Chiar o parte a capitalismului industrial şi bancar pare să nu poată ieşi din vechea matcă: bumbacul din Alsacia şi din Nord, industria mătăsii din Lyon, metalurgia din Creusot şi Lorraine. În fiecare ramură, industriaşii se consultă, se înţeleg. se organizează: „reuniunea fabricanţilor din industria mătăsii", în 1825; „comitetul fabricanţilor de zahăr indigen", creat de producătorii de zahăr din sfeclă, pentru a se opune „colonialilor", în 1832; comitete ale industriei inului, în 1837, şi bumbacului, în 1839; „comitetul intereselor metalurgice", în 1840; comitetul fabricanţilor de maşini…

În ce priveşte Germania, şi mai exact Prusia,

revoluţia burgheză nu a avut loc:

Mişcarea din 1848 şi cesionarea Constiluţici de către monarhul Prusiei nu au marcatocotitură importantă în procesul de transformarea raporturilor de producţie, după cum nu au schimbat cu nimic suprastructura statului şi pe deţinătorii puterii politice. Nobilimea proprietară de pământuri deţine în continuare puterea politică, iar statul prusac, în ciuda faptului că *Zoliwmn*-ul era deja realizat în momentul acestei mişcări, va păstra încă multă vreme o dominantă a structurilor feudale. Statul va fi de altfel cel care, sub Bismark, va ajuta burghezia să ajungă la dominaţia politici (…). Astfel, sub Bismark, acest stat se transformă cumva din interior, orientându-se înspre statul capitalist.

Prin sprijinul statului, industrializarea capitalistă, până atunci moderată, se intensifică începând cu anii şaizeci. Burghezia se găseşte atunci în faţa unei clase muncitoare care, foarte rapid, începe să se organizeze; chiar aliată cu mica burghezie, burghezia capitalistă nu este capabilă să reziste pe două fronturi: ea acceptă aşadar dominaţia politică a coaliţiei formate din nobilimea proprietară de pământuri şi înalta „birocratic” de stat. În calitate de clasă conducătoare nouă, burghezia trebuie, în Germania, să accepte un loc secund.

În Statele Unite, nu se punea problema unei vechi societăţi feudale sau agrare care să trebuiască a fi distrusă. Aici coexistau trei societăţi: o societate rurală bazată pe bumbac şi pe sclavia de pe plantaţii, în Sud; un capitalism industrial aflat în expansiune, în partea de Nord-Est; o societate a exploatărilor agricole familiale, care se întindeau în Vest. Aristocraţia proprietară de pământuri din Sud a dominat, încă de la formarea Statelor Unite, aparatul federal de stat. Crearea Partidului Republican în 1854. apoi succesul său din 1860 destabilizează această dominaţie în profitul noii clase conducătoare din Nord-Est: războiul civil şi înfrângerea

Sudului vor oferi prilejul pentru împiedicarea secesiunii statelor sudiste, dar şi pentru abolirea sclaviei, baza economică a aristocratici de aici. Ele vor oferi, de asemenea, prilejul unei noi impulsionări a industrializării (armament, căi ferate), reorganizării sectorului bancar, aplicării unui tarif protector, încurajării imigraţiei: pe scurt, instituirii condiţiilor necesare pentru o nouă şi importantă expansiune industrială. În timpul războiului, se formează şi se afirmă o nouă generaţie de capitalişti: J.-P. Morgan, revânzând armatei un stoc de carabine defecte de care ea se debarasase când va şi fărând speculă cu aur; Jay Gould, şpecul înd şi el; Jim Fisk, vânzând armatei păturи; Vanderbilt, închinând nave guvernului federal, la preţuri foarte mari; John D. Rockefeiler, vânzând deja petrol…

Aşadar. În anii 1860 – 1870, burghezia nu se impusese cu adevărat drept clasă dominantă decât în Marea Britanie. În Franţa, ea este constrânsa încă la apăsătoare a lianţe cu mica burghezie şi cu ţărănimea, şi nu se lansează, în scurtele perioade favorabile, decât cu sprijinul statului, în Germania, burghezia trebuie să obţină, în acelaşi timp, acceptarea ei de către nobilime şi sprijinul din partea statului. Iar în Statele Unite, abia după Războiul de Secesiune ea va avea calc liberă pentru a se impune.

5. Dominaţia colonială şi piaţa mondială

„Anglia îşi deschide toate porturile; ea a ridicat toate barierele care o separau de celelalte naţiuni; dacă înainte avea cincizeci de colonii, acum nu mai are decât una, şi aceasta este universul…” 57

Anglia, stăpâna a mărilor la sfârşitul războaielor napoleoniene; Anglia întinzându-şi asupra lumii întregi imperiul şi negoţul său; Anglia, atelier al lumii – în secolul al XIX-lea, Anglia este de departe prima putere comercială.

Aceasta nu numai pentru că economia britanică este cea mai dezvoltată, ci şi fiindcă procesul ei de dezvoltare a fost legat încă de la început de

Tabelul 11

Repartiţia pe ţari a comerţului mondial.

	Miiu nfi Brit anie	Frj nunii	Ger tul ropei	res lete Eu ite	Sti tul Un mii	res lu
1780	17	12	12	11	39	2	24
1800	18	33	9	10	25	5	17
1820	18	27	9	11	29	6	19
1840	18	25	11	8	30	7	20
1860	18	25	11	9	24	9	21

În procente

Sursă: *W. W. Kostow*. op. at. t *I* UŞ, *p. 70 – 71*.

Tabelul nr. 12

Structura comerţului Britanii şi al Franţei exterior dl Mării

1. Structura exporturilor.

	materii e prime	produs aliment are	produse te manufactura
Marea Britanie			
1814 – 1816	4	17	79
1824 – 1826	4	11	85
1854	8	7	86

1856				
Franţa				
1817 – 1820		11	31	58
1827 – 1830		30		70
1850 – 1854		33		67
2. Structura importurilor.				
		materii prime	produse alimentare	produse manufacturate
Marea Britanie				
1814 – 1816		54	35	11
1824 – 1826		64	27	9
1854 – 1856		61	33	6
Franţa				
1817 – 1820		56	35	9
1827 – 1830		63	29	8
1850 – 1854		72	23	5
3. Partea exporturilor în produsul fizic				
Marea Britanie			Franţa	
1801		31, 3	1781 – 1790	8.8
1821		21.7	1815 –	6.2

		1824		
1831	18, 9	1825	–	5.4
		1834		
1861	34.5	1855	–	13.1
		1864		
1871	46.5	1865	–	17, 3
		1874		

„În procente

Sune: 1 şi 2. P. Bairoch, *op. cit.*... p 261 şi 335; 3. J. Marczewski, op. cit., t 22, p. LX1.

expansiunea colonială şi de comerţul maritim. Ha este deja angajată în logica specializării şi a diviziunii internaţionale a muncii, aşa cum reiese din structura exporturilor sale şi. treptat, din cea a importurilor pe care le efectuează.

O altă explicaţie ţine de faptul că „eforturile în vederea exportului" ale economiei britanice, care erau deja considerabile în anii 1820 şi 1830 (o cincime din producţia exportată), sporesc de la un deceniu la altul, totalizând mai mult de un sfert (1851), de o treime (1861), sau de două cincimi (1871) din producţia fizică.

Putem constata, astfel, cât de importantă a fost cucerirea pieţelor externe pentru industria britanică din epoca victoriană; putem înţelege, de asemenea, miza pe care o reprezenta disputa dintre adepţii protecţionismului şi partizanii liberului-schimb. Va reuşi oare Marea Britanie să aibă o mai bună aprovizionare cu produse agricole sicu materii prime la preţuri mici – chiar în dauna propriei agriculturi (inclusiv a creşterii animalelor) –, Sncit industria să se poată produce mai ieftin şi să vândă mai mult?

Din acest punct de vedere, comerţul britanic rămâne deficitar de-a lungul întregii perioade: Marea Britanie cumpără din exterior mai mult decât vinde. Balanţa plăţilor britanice ajunge la un şold pozitiv – mouerat în

prima jumătate a secolului, însă deja apreciabil în cea de a doua – în principal prin serviciile comerciale, prin taxele de transport maritim, profituri, dobânzişi dividende primite de la partenerii externi, adică prin câştiguri de pe urma activităţilor de asigurare şi curtaj.

Fie că e vorba de exporturi sau de investiţii, principalii parteneri ai Mării Britanii sunt, în prima jumătate a secolului, mai întâi din Europa, apoi din America: aici, industriaşii britanici continuă să vândă ţesături şi alte produse de consum; ei vor beneficia însă şi de noile pieţe create de industrializarea acestor ţări, pentru a vinde motoare, maşini şi alte echipamente. La rându-i, Marea Britanie poate cumpăra la cel mai bun preţ „grâne din America şi Europa Orientală, carne din Australia şi Argentina, produse lactate din Danemarca, fructe tropicale din Imperiu şi din America Centrală, cositor din Malaysia, fier din America de Sud, lemn scandinav etc.[25]

M

În aceeaşi epocă, exporturile franceze sunt orientate din ce în ce mai mult către ţările din jurw (o treime din totalul exporturilor în 1827 – 1836, mai mult de jumătate în 1869), în detrimentul Statelor Unite (13% respectiv 5%) şi al celorlalte zone ale lumii (mai mult de jumătate în 1827 – 1836, numai două cincimi în 1869). Cât despre investiţiile externe franceze, ele sunt, la mijlocul secolului, aproape exclusiv în Europa: 60% în Europa mediteraneană (Italia, Spania, Portugalia): 24% în Europa de Nord-Vest (Belgia, Luxemburg. Olanda, Marea Britanie, ţările scandinave): 12% în Europa Centrală (Germania, Elveţia, Austria, Ungaria); iar restul de 4% sunt realizate în America”.

Stăpână a mărilor, putere comercială dominantă,

25Ă R.E Camerun. La Franceet ie Développement économique de l'Europe, p 92

Marea Britanie îşi asigură în secolul al XIX-lea cel mai întins imperiu colonial din lume.

Imperiul spaniol şi cel portughez sunt în declin, iar imperiul olandez rămâne la teritoriile dinainte. Rusia îşi continuă expansiunea, dar spre Asia. Franţa din timpul Restauraţiei îşi reia stăpânirea asupra coloniilor abandonate pe timpul Revoluţiei şi al Imperiului; ea iniţiază noi ac (luni în Senegal. Madagascar, Guyana. Algeria, pe care le va continua sub Monarhia din Iulie (domnia lui Ludovic-Filip) Odată cu cel de-al doilea Imperiu, Franţa intervine în Liban şi în Siria, este prezentă în Egipt şi Tunisia, pătrunde în zona Saharei, îşi creează propriile stabilimente în Noua Caledonie şi Cochinchina, instituie un protectorat în Cambodgia. Peste tot, prezenta ei este în principal militară, mai puţin în Algeria, unde se stabilesc numeroşi emigranţi, şi în Egipt, unde sunt angajate mai multe capitaluri franceze.

Tabelul nr. 13

Balanţa plăcilor curente ale Marii Britanii”.

	ba lans co merciali	em igranţi. lu’ îi şti. gu verne	tra nsportur i ritime	pr ofiluri. div idende	asi guri. co misioane	d t al	şol ne tot
18 16 –11 1820	—	—	+ 10	8	3		47
18 26 –14 1830	—	—	8.5	9.5	2		3
18 36 –23 1840	—	—	11	15	4		3
18	25	—	14	18	4		5

46 1850		6					
18	—	—	26	33,	8	26	
56	–33.5	8		5			
1660							
18	—	—	45	57	13	41	
66	–65	9					
1870							

Medii Anuale. În milioane de Jiresterline.

Şu râd: AM Jniloh. *Economic Elements* în f/i? *Pax Britannica*, ciut după Ph Dearve şi W A Colţ, *op*. nf. t 11, p 36.

La începutul secolului al XIX-lea, după independenţă câştigată de coloniile din America de Nord, imperiul colonial britanic părea serios amputat; vechiul sistem al Actului de navigafie, al Pactului colonial, al „comerţului cu negri" şi al sclaviei se dezagregă: în ochii multora, coloniile apar ca lipsite de interes, dacă nu chiar ca o povară; „Cape Town era doar

Tabelul nr. 14

Repartiţia geografică a exporturilor şi investiţiilor externe ale Marii Britanii

1. Destinaţia exporturilor britanice

	Europa	America	Asia	Africa	
18	59	33, 3	6.1	1.O	
161822	, 6				
	Europa	State le Unite	America Latină	Imperiul britanic	alte le
18	48	11	8	24	9
65					
2.	a investiţiilor				
Repjitiţi externe.					
.					

	Europa	State le Unite	America Latini	Imperiul britanic	alte le
1830	18	66	25	27	23
1854	55		(Dominions)		
1870	18	25			

2 – 15 5 – (Iniţia) *11 22 12 3*

În procente.

5 «*w*: *1. WG. Hoffmann, 77* «Gravth of industrial Economies, *p. 45*; Statistical ah şi rad for the United kingdvm, *1367*, *p. 45*; Statistical abstract for the United Kinfrtom, *1367*, *p. 145*; *1 A.C. Kenwood şi A.L. Loughoed*, *op. cir*, *p. 43*.

un post strategic, Iar Australia un penitenciar. În ce priveşte Canadâj ea furniza mai mult lemn, blănuri şi peşte, decât grâne" 41.

Simultan cu procesul de industrializare capitalistă şi de lărgire a comerjului, Marea Britanie va duce o politică de expansiune teritorială. Fă îşi extinde influenta în partea de Vest a Africii şi în Africa de Sud, unde ocupă, în primul rând, Natalul (1843). Tasmania este declarată colonie autonomă în 1825, Australia occidentală în 1829, Australia meridională în 1836, Noua Zeelandă în 1839, Victoria (ţinutul din Sud-Estul Australiei) în 1850. Singaporelea fost fondatân 1819, Adenul ocupat în 1839, iar I long Kongul în 1842. Expansiunea teritorială va fi continuată apoi în India şi în Canada.

În acelaşi Timp, Marea Britanie îşi diversifică metodele administrative, făcându-le ceva mai suple, atunci când este cazul. În 1840 se înfăptuieşte unirea Canadei de Sus (anglo-saxonă) cu Canada de Jos (franceză): francofoniisint astfel minoritari, iar în 1867 se instituie un sistem federal.

e, F. Mauro, op. cit., p. 233.

Noua Zeelandă are şi ca un sistem federal. În Africa

de Sud, coloniile din Natal şi din zona Cape Town sunt separate, fiecare având un guvern reprezentativ. În India, după revolta *cipayc*lor, din 1857, Compania este suprimată, aplicându-se de-acum statutul de colonie a Coroanei.

Chiar dacă rămâne limitat în raport cu ansamblul schimburilor economice ale Marii Britanii, aspectul economic al colonizării creşte în însemnătate: achiziţii tot mai mari de indigo, iută şi bumbac din India, acolo unde industria britanică îşi vinde stambele (ruinându-i pe meşteşugarii locali), dar şi materialele pentru căi ferate şi telegrafie; apoi exploatările de aur din Australia (începând din 1851), de diamante şi de asemenea de aur din Africa de Sud (după 1867). Desfăşurându-se în valuri succesive, emigraţia britanică va lua şi ea amploare, în Canada, Africa de Sud, Australia şi Noua Zeelandă. Astfel că, în 1870, capitalurile investite în Imperiu vor reprezenta o treime din totalul investiţiilor externe britanice.

Dincolo de propria sa reverie, ceea ce exprimă Cecil Rhodes, creatorul lui fiii/îs/i *South Africa*, este visul clasei conducătoare britanice: „Transferarea celei mai mari părţi a lumii sub legile noastre va însemna sfârşitul tuturor războaielor…” 61

Conştientizări şi rezistenţe

Capitalismul din secolul al XIX-lea creează, odată cu propria lui dezvoltare, o foarte dură discrepantă: între bogăţie şi traiul mizeră! muncitorilor, între înstărirea cultivată şi angoasa brută, între putere şi totala dependentă.

Două universuri străine, implacabil antagonice, deşi strâns legate unul de celălalt. Un industriaş din Nord, Mimerel, notează cât se poate de firesc: „Soarta muncitorilor nu este deloc rea: munca lor nu este excesivă, întrucât nu depăşeşte treisprezece ore… Cel care este de plâns e manufacturierul ale cărui profituri sunt slabe” O. Thiers, apoi, subliniază meritele filantropului: „Bogatul

este folositor uneori, el îşi părăseşte palatele pentru a vizita coliba celui sărac, înfruntând mizeria îngrozitoare, boală contagioasă şi, când a descoperit această nouă plăcere, el face o adevărată pasiune, o savurează şi nu se mai poate dispensa de ea"; un motiv în plus pentru a nu se aplică ideile reformei: „Imaginaţi-vă toate averile egale, imaginaţi-vă suprimarea oricărei bogăţii şi a sărăciei: nimeni nu ar mai avea cum să dea (...) aţi suprima cel mai duios, cel mai fermecător, cel mai elegant gest al umanităţii. Trişti reformatori, aţi strica lucrarea lui Dumnezeu dorind să o modificaţi" 61.

Două universuri în aceeaşi fabrică, în acelaşi oraş: aici, cartierele unde domnesc ordinea, calmul, „bunul gust": acolo, cartierele nesănătoase: mizerie, promiscuitate, vulgaritate, insecuritate Adesea, casteiul industriaşului, aproape de fabrică, se înalţă în mijlocul unui parc; iar ceva mai departe, îngrămădeala sau aliniamentul locuinţelor muncitoreşti. Deja apar primele creaţii paternaliste. Spiritele luminate se preocupă de această situaţie explozivă; printre acestea, Ludovic-Napoléon Bonaparte:

Clasă muncitoare nu deţine nimic, trebuie împroprietărită. Ea nu are altă avere decât propriile-i braţe, trebuie să le dăm acestor braţe o întrebuinţare utilă pentru toţi (...), trebuie să ţi oferim un loc în societate şi să îi ataşăm interesele de cele ale pământului. În sfârşit. ea este lipsită de organizare şi de legături, de drepturi şi de viitor, trebuie să îi dăm drepturi şi un viitor şi să o ridicăm, în propriii săi ochi, prin asociere, educaţie, disciplină.

După 1848 însă, în Franţa, ura răbufneşte: mareşalul Bugeaud îi scrie lui Thiers, în 7 aprilie 1849: „Ce bestii necioplite şi feroce! Cum de le îngăduie Dumnezeu mamelor să facă astfel de oameni?! Ei sunt adevăraţii duşmani, nu ruşii sau austriecii" 4. Iar Morny, către Ludovic-Napoleon Bonaparte:

Socialismul a făcut progrese înfricoşătoare... Nu n-o

va mai rămâne decât să ne strângem lucrurile, să organizăm războiul civil şi să îi rugăm pe domnii cazaci să ne ajute. Râd scriind această frază şi cred că mândria dumneavoastră naţională se va revolta, însă, credoţi-mă. dacă aţi vedea de aproape un socialist i-aţi prefera fără nicio ezitare un cazac. Patriotismul meu se opreşte aici*".

3. Maturizarea mişcării muncitoreşti

Atunci când Morny vorbeşte despre progresele (înfricoşătoare) ale socialismului, el rezumă în această formulă un proces lent şi multiform.

Este vorba mai întâi de luptele muncitoreşti care, în secolul al XIX-lea, sunt adeseori acţiuni ale oamenilor (bărbaţi şi femei) încolţiţi de mizerie şi de foame, ajunşi, în încercarea de a supravieţui, să înfrunte riscul morţii, al închisorii sau al deportării. Sunt apoi reacţii brutale ale meseriaşilor sau meşteşugarilor, care nu mai au de lucru în urma extinderii producţiei mecanice, şi care distrug maşinile ori dau foc fabricilor. Adunări, cortegii

L'extinction du paupérisme, 1844, citat de Chatelain şi Bacot, *ap* rit., t. II. p. 86 Napoleon al lll-ţtu va fac f concesii clasei muncitoare, dar, din 1853, Îl lasă pe Haussmann să deschidă în Paris bulevarde largi, pe care trupele să se poată desfăşura, „Citai du pl *Histoire Rénérale des civilisations*, t VI. p 78.

Cit Jt după *Histoire générale du siKialisme*, t I, p. 507. Vezi de asemenea]. L'homme, *ia Grande Bourgeoisie au* pxjtwr. p 150 s.

disperate şi ameninţătoare ale celor rimaşi fără muncă şi ale înfometaţilor. Explozii violente de furie în fă (a unei exploatări toi mai dure: scădere a salariilor, prelungirea zilei de lucru, înăsprirea regulamentelor de atelier; uneori este de ajuns o scânteie, un act de nedreptate sau o decizie arbitrară.

Există apoi, mai mult sau mai puţin clandestin, mai mult sau mai puţin reuşit, un neîncetat efort de organizare, de punere de comun acord, de solidarizare: un efort de

menţinere ori de reinstaurare a vechilor structuri ale breslelor de meseriaşi sau ale societăţilor secrete; reuniuni în taverne ale diverselor grupări; echipe ce se formează în jurul unui ziar; influenţa exercitată, într-un oraş său cartier, de câte un muncitor, tipograf sau prăvăliaş care a citit la viaţa lui nişte cărţi şi care ştie să le vorbească oamenilor. Sunt create cooperative, societăţi mutuale sau de întrajutorare; ideile lui Owen, Fourier, Proudhon sunt reluate, discutate, deformate, aplicate…

Gândirea socialistă se maturizează la rându-i şi capătă forţă40, dimpreună cu marile figuri care apar în acest veac al XIX-lea: Blanqui, Proudhon. Bakunin, Engels, Marx…; saint-simonieni care merg în mediile muncitoreşti, femei, ca Flora Tristan, care denunţă atât opresarea femeii, cât şi pe cea a proletariatului; muncitori care citesc şi care îşi scriu memoriile sau îşi notează propriile observaţii; visători, revoltaţi, idealişti, împătimiţi, reformatori semnează nenumărate broşuri care preconizează, cu o convingere dezarmantă, soluţionarea problemei pauperităţii. Ideile sociale nu sunt monopolul „socialiştilor1; marele economist clasic John Stuart Mill este şi el un reformator, cale pe care, într-un fel, o deschisese Sismondi6.

Aceste forţe care intră în acţiune fi o pornind dinspre clasă muncitoare, fie în interiorul sau în jurul ei, interferează, se combină, se confruntă uneori: la fel cum clasă muncitoare, în diversitatea ei, rămâne legată în numeroase puncte de celelalte pături populare; totodată, aceste forţe intră în contact cu cele care luptă – începând cu oamenii de rând, cu burghezia mică >t mijlocie – pentru democratic şi republică. Luptele respective, adeseori separate, ajung uneori să se întâlnească. Astfel, procesul de maturizare a

Oteva puncte de reper: *Corni durant*, Dtxirtnu socială, *183 – 1 – 134”*; *Rodbertuj*, Revendicările datelorcelor ce munceşte. *1837*; *Cabet*. Călătonein leana,

1838; *L. Blanc*, Vespr* organizam *muncii*, *1839*; Atelierul, jurnal muncitoresc, *1840*; *IYL iudhon*, Ce este proprietatea? *1840*; Gazeta renavJ. condus* de *Marx*. *1842*; *Engels*, Situa fu clasei muncitoare în Anglia, *1845*; *Proudhon*. filosofia mizeriei, *şi Marx*. Mizeria filosofiei, *1846*; *Marx şi Engeb*. Mamjrstul comunist, *1848*, *Bakunin*. *Sovri* anarhiste. *1850 – 1876*: *Proudhon*, Ideea generală a revolutei. *1851*; *Marx*. Critica economiei politice t *1859*: *Proudhon*. Despre capacitatea clasei muncitoare, *1865*: *Marx*. Capitalul. *parietal*, *1867*

„XÜindirra economic.) se divenafică: Stsmondk, *Noi principii de econotnie* po/inal, 1819: Villerwtivre Bargemont. *Economie crrfttnă*, 1834; Li*! Sii/enml *naţional de economie* politidl, *1841*: *J S Mill*. Principţii dt economie politică, *1848*; *Bastiat*, Armam ei unomice. *1849*; *Care y*, Amwnm intereselor. *1850*; *Knies*, Economia polihcù privită din punct de vedere istoric, *1851*; *Juglar*. Crizele comerciale şi revenirea lor periodici, *1861*; *Le Plav*. Reforma socialû, *1864*, *şi* Organizarea mu nou, *1870*, *mişcării muncitoreşti urmează un drum de o extremă bogăţie în evenimente şi de o infinită diversitate*.

După o ascensiune fulgerătoare şi o reuşită ca „patron social”, Owen nu se lasă doborât de eşecul comunităţii pe care a creat-o în Statele Unite: el devine, într-o primă fază a organizării mişcării sindicale din Marea Britanie, unul dintre animatorii mişcării muncitoreşti: *Grand Naţional Consolitinted Trade Unions* ajunge la cinci sute de mii de membri în 1833, înainte de a se dizolva. O mare parte a forţelor muncitoreşti britanice se va înscrie într-o largă mişcare populară, mişcarea „cartistă” (1838 – 1848), iniţiată de Lowett şi O’Connor: obiectivul principal este instaurarea unei veritabile democraţii politice şi, în special, a sufragiului universal şi a indemnizaţiilor parlamentare (pentru a putea fi aleşi şi candidaţi fără averi): adoptată în 1839, carta va strânge în 1842 între două şi trei milioane de semnături, iar în 1848 între cinci şi

şase milioane. Numai că mişcarea – odată cu divizarea ei (Lowet este împotriva grevei generale de o lună şi a violenţei preconizate de O'Connor) – se va izbi de tergiversările Parlamentului, de ameninţări şi represiuni, sfârşind într-o totală confuzie.

Supapa pe care o constituie emigraţia joacă un rol important de-a lungul întregii perioade. Începând de pe la mijlocul secolului, o parte a clasei muncitoare îşi va vedea salariul real crescând şi condiţiile de muncă îmbunătăţindu-se. În 1867 va fi introdussufragiul universal. Se intră atunci într-o nouă şi decisivă fază a organizării sindicale, cea care conduce, în 1868, la crearea marelui *Trade Union Congress*. Sufragiu universal şi organizare sindicală: de-acum încolo, mişcarea muncitorească va fi considerată de burghezia britanică drept o forţă de care trebuie să se ţină seama.

În Franţa anului 1830, muncitorii luptă alături de forţele populare şi republicane care doresc alungarea lui Carol al X-lea. Ei nu ridicaseră însă baricade pentru un Ludovic-Filip. În fapt, nimic nu vine să atenueze oprimarea şi precaritatea care apasă asupra lor; şi chiar dacă censul a fost micşorat, lucrul acesta nu le priveşte decât pe cele câteva zeci de mii de persoane cu diverse posesiuni. Greve, revolte, mişcări de stradă – nemulţumirea populară, inclusiv cea a muncitorilor, continuă să se manifeste: mătăsarii din Lyon se răzvrătesc: „Luptăm pentru pâine şi muncă", strigă ei: armata recucereşte oraşul, făcând o mie de morţi şi răniţi. Agitaţia nu se opreşte însă aici; clasă conducătoare este liotărită să meargă până la capăt: 41 Nu avem nevoie de jumătăţi de măsură", spune Thiers; „Trebuie ucişi cu toţii. Nu doar o parte Fiţi fără milă (…). Faceţi un morman de trei mii de răzvrătiţi 1, ordonă Bugeaud. Aşa va avea loc masacrul din strada Transnonain

În iulie 1830. toate clasele se uniseră împotriva aristocraţiei proprietare depământuri. În februarie 1848, toate se unesc împotriva marii burghezii, a nin Frjnţi.

numărul elwrlûnlor ajunge de la 90.000 la 166 OOÛ imediat Jupă 1830. Şi la 247.000 în 1846 lui Ludovic-Filipşi a lui Guiznt; forţele republicane şi muncitoreşti nu mai vor însă să renunţe la această victorie. Fireşte, Republica este proclamată, ca şi sufragiul universal şi dreptul la muncă; dar atelierele naţionale nu sunt instituite decât în urma presiunilor. Efervescenţa mişcării muncitoreşti continuă: „Era un lucru extraordinar şi penibil, scrie Tocqueville, să vezi în mâinile celor care nu posedau nimic tot acel oraş imens şi plin de bogăţii". Neliniştea, temerile îi vor uni pe toţi deţinătorii de proprietăţi, de la cei mai mari până Iacei mai modeşti: poporul muncitor din Paris se va vedea astfel izolat, apoi lăsat în seama represiunii conduse de generalul Cavaignac, însărcinat cu zdrobirea duşmanului": mii de morţi, mai mult de unsprezece mii de arestări; câteva condamnări la moarte sau la muncă silnică pe viaţă, dar mai ales foarte multe deportări, în special în Algeria.

Dreptul la muncă este transformat în „libertatea muncii". Prin sufragiu universal urma să se stabilească un preşedinte: primul ales va fi Ludovic-Napoleon Bonapatre. Odată ajuns împărat, cel că re preconizase „dispariţia sărăciei – M printr-o „combinare a socialismului cu militarismul" şi prin crearea unei clase intermediare între patroni şi muncitori – aşa-numiţii „conciliatori", un fel de subofiţeri ai armatei industriale – va favoriza dezvoltarea capitalismului industrial şi bancar. Totuşi, Imperiul „liberal" va fi perioada în care este recunoscut dreptul la grevă (1864) şi în care sindicalismul cunoaşte prima să înflorire veritabilă în Germania, mişcarea muncitorească s-a consolidat şi ea în urma unor dure confruntări şi a luptelor sângeroase, aşa cum o dovedeşte, între altele, revolta ţesătorilor din Silezia, petrecută în 1844. În 1862, l-asalle înfiinţează Asociaţia Generală a Lucrătorilor Germani, care duce la dezvoltarea mişcării sindicale Constituţia din 1867 stipulează sufragiul universal; în 1869, Bebel şi Liebknecht creează Partidul Muncitoresc

Social-Democrat. În toate celelalte ţări din Europa, ca şi în Statele Unite, avem de-a face cu o afirmare a mişcării muncitoreşti, cu o dezvoltare a organizaţiilor sindicale, uneori în contextul unei foarte brutale represiuni; prima mare centrală sindicală americană, *Naţional Labor Union*, este constituită de W.H. Sylvis în 1866.

În 1864, mai mulţi sindicalişti englezi, militanţi din rândul muncitorilor francezi şi emigranţi germani (printre care Karl Marx), italieni, elveţieni şi polonezi au creat la Londra *Asociaţia Internaţională a Muncitorilor*, aceasta deschide şi concretizează totodată, chiar dacă într-un mod relativ restrâns, o nouă dimensiune a mişcării muncitoreşti: internaţionalismul.

Astfel, la scurt timp după ce burghezia britanică începe, în condiţiile unui capitalism înfloritor şi cuceritor, să se impună drept clasă dominantă, şi în vreme ce burgheziile din Franţa, Germania, Statele Unite se sprijină încă, pentru a se afirma, pe alianţe care, din mai multe puncte de vedere, le împiedica în mersul lor ascendent, clasă muncitoare se impune şi este recunoscută ca o forţă politică şi socială Mult timp înăbuşită, dezarmată, supusă unei opresiuni zilnice şi unor represiuni brutale, iat-o acum organizându-se, creându-şi partide, sindicate, ziare, mijloace proprii de instruire. Nici opresarea, nici represiunile nu vor înceta: dar în faţa clasei conducătoare există de-acum înainte o clasă capabilă să impună un anumit raport de forţe.

Iar acest raport de forţe va marcă profund transformările ulterioare ale capitalismului industrial.

2. *Capitalul*, o analiză a capitalismului

Marx datorează multe lucruri gândirii economiştilor clasici, observaţiilor celor care au fost martorii capitalismului cuceritor, ca şi criticii socialiştilor. Chiar dacă – pentru a se departaja sau pentru a duce analiza mai departe – el şi critică pe toţi aceştia, uneori în exces. Forţa lui constă în faptul de a-şi fi sistematizat, cu preţul unui

imens şi epuizant efort teoretic, intuiţiile sale profunde formate, în esenţă, încă de la mijlocul secolului. Bilanţul provizoriu pe care El face în 1852 este cât se poate de concludent:

În ce mă priveşte, nu am nici meritul de a fi descoperit existenta claselor în societatea modernă, nici pe cel de a fi descoperit lupta lor. Istoricii burghezi expuseseră cu mult înaintea mea dezvoltarea istorică a acestei lupte de clasă, iar economiştii burghezi anatomia economică a claselor respective. Ce am adus eu nou constă în demonstraţia următoare: 1. existenţa claselor nu ţine decât de anumite lupte bine deli mitafe, istorice, legate de dezvoltarea producţiei; 2. lupta de clasă conduce în mod necesar la dictatura proletariatului; 3. Însăşi această dictatură constituie doar perioada de tranziţie către desfiinţarea tuturor claselor şi către o societate lipsită de clase[26]

El vorbeşte apoi despre lupta de clasă:

Toată istoria societăţii până astăzi nu este decât istoria luptei de clasă. Om liber şi sclav, patrician şi plebeu, baron şi serv, meşter şi calfă, pe scurt, opresori şi oprimaţi, montafi unii împotriva celorlalţi într-o opo-iţie constantă, au dus o luptă neîntreruptă, când ascunsă, când deschisă, o luptă care s-a încheiat de fiecare dată printr-o răsturnare revoluţionară a întregii societăţi sau prin ruinarea comună a claselor aflate în conflict[27]

El arată care este bază:

Oamenii sunt producătorii reprezentărilor lor, ideilor lor etc... dar oamenii reali, care acţionează, aşa cum sunt ei condiţionaţi de o dezvoltare determinată a forjelor lor de

---

26" Scrisoare către Weidemever. 5 martie 1852. dup.1 Marx, Mcmwuix W*<*$ht Gallimard, 19*4, cd a M a, 1956. r 198-199

27f iUfmande. 1846. Cd. sociales. 1%8. p 35.

produejie şi a raporturilor ce le corespund, inclusiv a formelor celor mai largi pe care acestea le pot lua7.

...şi care este evoluţia:

Schiţate în linii mari. raporturile de producţie asiatice, antice, feudale, modern-burgheze pot fi desemnate ca epoci progresive ale formării social-economicei

Pentru Marx, odată cu capitalismul, lupta de clasă ajunge la paroxism:

Epoca noastră, epoca burgheziei, se distinge totuşi prin faptul că a simplificat antagonismele de clasă. Societăţile se divid tot mai mult în două mari tabere inamice, în două mari clase opuse în mod deschis una celeilalte: buâghezia şi proletariatu175.

Masele muncitoreşti, înghesuite în uzine, sunt organizate ca o armată. Proletarii sunt simplii soldaţi ai industriei, supravegheaţi de o întreagă ierarhie de subofiţeri şi ofiţeri. Ki nu sunt numai robii clasei burgheze a statului burghez, ci sunt zi de zi, ceas de ceas, robii maşinii, ai controlorului şi, înainte de toate, ai fabricantului burghez particular. Un asemenea despotism este cu atât mai meschin, duşmănos, exasperant, cu rât el proclami deschis profitul ca unic scop al său7[28]

---

28 Tonfr/fiu/ion J la critique de h philosophie du droit de Hegel, 1844. m M.irx. Oeuvres philosoţtltiqurs. Costcs, 1927, t l.p 106006. »Ihid., p 102

min Sainte Famitle, 1845, in Morceaux choisis, cit., p. 165-166.

"Manifeste du parti conimumstt. I84Ä. ap. cit. p 49 Â-Prefa(a din lÄ50. op. cit., p 87

^PrpfirfidrtmsMje et libre-échange. 1847. In Momna^r choisis, op. cit., p 167 "Contribution à la <rtlique de I cconwnu politique, 1859, Éd. sociales, 1957, p. 4

_Thcories de ta plus-value, manuscris din 1861-1863 "Matériaux pour I economie, manuscris din 1861-1865

MMatériaux pour Véconomie. In Marx, Oeuvres Économie, Gallimard. La Pléiade. 1 II, 1968. p 40t.

"Les Lutte* des classes en France Le IS Brumaire de Louis Bonaţiarte; Lea Adresa

Contradicţiile se adâncesc «fapt care nu poate conduce decât la prăbuşirea capitalismului:

De zeci de ani, istoria industriei şi a comerţului nu este altceva decât istoria revoltei forţelor de producţie moderne împotriva raporturilor moderne de producţie. Împotriva regimului de proprietate care condiţionează existenta burgheziei şi a dominaţiei sale. Este de ajuns să menţionăm crizele comerciale care. printr-o revenire periodică, ameninţă din ce în ce mai mult existenţa societăţii burgheze. (...) o epidemie care. În orice altă epocă, ar fi părut o absurditate se abate asupra societăţii – epidemia supraproducţiei. Societatea se vede dintr-odată readusă la un stadiu de barbarie; ai zice că o foametesau un război de exterminare ar fi lipsit-o de toate mijloacele de subzistentă; industria şi comerţul par complet distruse. Şi de ce? Fiindcă societatea are prea multă civilizaţie, prea multe mijloace de trai, prea mult comerţ. Forţele productive decare ea dispune nu mai favorizează regimul proprietăţii burgheze: din contră, ele au devenit prea puternice pentru aceasta, iar ea le înfrânează; şi ori de câte ori forţele productive triumfă asupra acestui obstacol, ele aruncă în dezordine întreaga societate burgheză, iar proprietăţii burgheze îi ameninţa existenţa; sistemul burghez a devenit prea strâmt pentru a conţine bogăţiile create în sânul său77.

Or, este vorba de ceva mai mult decât o simplă răsturnare a capitalismului: e vorba de sfârşitul societăţilor împărţite în clase. Căci în proletariatul care se întăreşte odată cu dezvoltarea capitalismului, Marx vede, începând cu 1844, purtătorul unei misiuni istorice":

---

du Conseil général de t'A IT sur ia guerre frai r co- allen ta nde et sur la guerre civile en France...

"Le Capital, partea I. 1867, In Marx, Oeuvres. Économie, op cit., 1.1.1963. p 561. în prima traz-â. Marx citează din Gm/rihiifiii ta cri/ic<j economici pitice din Ifl59 "Ibid. p 737

Unde este aşadar posibilitatea pozitivă a emancipării germane? (...) Iată răspunsul nostru. Trebuie formată oclasă cu legătun radicale, odasă a societăţii burgheze care să nu fie oclasă din societatea burgheză, oclasă care să însemne dizolvarea tuturor claselor, o sferă care să aibă un caracter universal prin suferinţele sale universale şi care să nu revendice niciun drept special, întrută nu i s-a făcut mei o nedreptate anume, ci o nedreptate în sine, o sferă care să nu se mai poată raporta la un statut istoric, ci pur şi simplu la un statut uman, o sferă care să nu fie într-o opoziţie anume cu consecinţele, ci într-o opoziţie generală cu toate supoziţiile sistemului politic german, în fine, o sferă care să nu se poată emancipa fără să se emancipeze de toate celelalte sfere ale societăţii şi. În conecinţă, fără a le emancipa pe to<ale acestea – pe scurt, o sferă care să însemne pierderea completă a omului şi care să nu se poată deci recuceri pe sine decât prin recâştigarea completă a omului. Iscompunenea societăţii ca o clasă anume, iată ce este proletariatul.

ÎVntru ca revoluţia unui popor şi emanciparea unei anumite clase a societăţii burgheze să coincidă, pentru ca o clasă să reprezinte întreaga societate, trebuie (...) ca toate viciile societăţii să fie concentrate într-o altă clasă, ca o clasă determinată să fie clasa scandalului general, personificarea obstacolului general, trebuie ca o sferă socială anume să treacă drept crimă notorie a întregii societăţi, astfel încât emancipând această sferă să realizăm emanciparea generală. Pentru ca o clasă să fie prin excelentă clasa emancipăni, trebuie ca, în schimb, o altă clasă să fie în mod deschis clasa supunerii7.

Să fie acest proletariat un „Mesia” al timpurilor moderne? Nicidecum, răspunde Marx:

Dacă scriitorii socialişti îi atribuie proletariatului acest rol istoric, aceasta nu înseamnă, aşa cum critica se preface a crede, că ei îi consideră pe proie tari un fel de zei. Din contră. În proletariatul complet dezvoltat se

împlineşte, practic, abstracţia întregii umanităţi, a aparenţei înseşi de umanitate: În condiţiile de viaţă ale proletariatului sunt rezumate toate condiţiile de viaţă ale societăţii de astăzi, sub formele ei cele mai inu mane: omul s-a pierdut pe sine în acest context, însă în acelaşi timp el nu numai că a dobândit conştiinţa acestei pierderi, dar a fost constrâns imediat – prin suferinţa devenită de-acum, în teorie, ineluctabilă, altfel spus impardonabilă, absolut imperioasă, prin exprimarea în practică a Necesităţii – la revoltă împotriva acestei inumanităţi: de aceea proletariatul poate şi trebuie să se elibereze singur. Numai că el nu poate să se elibereze fără a suprima propriile sale condiţii de trai, fără a suprima toate condiţii le inumane de mai din societatea de astăzi, care sunt rezumate în situaţia lui™.

Astfel:

Toate clasele care. până acum, au deţinut puterea căutau să-şi păstreze situaţia favorabilă la care ajunseseră, impunând întregii societăţi condiţiile propriului lor venit. Proletariatul nu se poate înstăpâni peste forţele de producţie ale societăţii decât abolind propriul său mod de apropiere şi, în consecinţă, toate modurile de apropiere care au existat până acum111.

Sau, mai departe:

Raporturile burgheze de producţie reprezintă ultima formă antagonistă a procesului social de producţie, antagonistă nu în sensul unui antagonism individual, ci al unui antagonism decurgând din condiţiile sociale ale existenţei indivizilor: în sânul societăţii burgheze, însă, forţele de producţie care se dezvoltă creează în acelaşi timp condiţiile materialeeare vor rezolva acest antagonism. Odată cu această formaţiune se încheie aşadar preistoria societăţii umane”.

Un lucru este cert:

Odată cu burghezia se prăbuşeşte proprietatea particulară, iar victoria clasei muncitoare pune capăt

pentru totdeauna luptei de clasă şi de castă”…

Această admirabilă convingere îl va însoţi de-a lungul întregii sale vieţi, Marx încăpăţânându-se zeci de ani să o susţină din punct de vedere ştiinţific, prin studiul şi critică economiei politice.

În *Contribuţie la critica economici politice*, el rezumă concepţia sa asupra mişcării istorice:

În producţia socială a existenţei lor, oamenii intră în relaţii determinate, necesare, independente de propria lor voinţă; aceste relaţii de producţie corespund unui anumit grad de dezvoltare dat de forţele lor de producţie materiale. Ansamblul acestor relaţii de producţie constituie structura economică a societăţii, bază reală pe care se clădeşte o suprastructură juridică şi politică, şi căreia îi corespund nişte forme de conştiinţă socială bine determinate (…). La un anumit stadiu al dezvoltării lor, forţele de producţie ale societăţii intră în contradicţie cu relaţiile de producţie existente, sau cu ceea ce nu este decât expresia lor juridică, relaţiile de proprietate în cadrul cărora ele se mişcaseră până atunci. Din forme evolutive cum erau, aceste relaţii devin obstacole în calea forţelor respective. şi atunci, se deschide o eră a revoluţiei sociale”.

Marx parcurge, cu condeiul în mină şi cu spiritul critic treaz, tot ce este mai semnificativ din literatura economică disponibilă”. Lucrează la proiectul său despre „Economie” şi redactează capitol după capitol*, analizând cu precădere subordonarea reală a muncii faţă de capital, munca productivă şi neproductivă, perioadele de criză, procesul propriu-zis de producţie; în acest din urmă capitol, îşi propune să studieze:

1. Mărfurile ca produse ale capitalului, ale producţiei capitaliste; 2 Producţia capitalistă ca producţie a plusvalorii;

3. Producţia capitalistă ca producere şi reproducere a întregii relaţii; este ceea ce îi conferă acestui proces de

producţie imediat caracterul său „specific capital ist”.

Capitalul se naşte aşadar în urma unui enorm volum de muncă, a nenumăratelor discuţii purtate, în special, cu Engels, a observării îndeaproape a istoriei care se face. Partea 1, publicată în 1867, se deschide impetuos:

Bogăfia societăţilor în care domneşte modul de producţie capitalist se prezintă ca o „imensă acumulare de mărfuri”. Analiza asupra mărfii, forma elementară a acestei bogăţii, va fi în consecinţă punctul de plecare al cercetărilor noastre[29]

Marfă, valoare de întrebuinţare, valoare, plusvaloare:

Produsul – proprietate a capitalismului – este o valoare de întrebuinţare, la fel ca firul de ţesut. pânza, încălţămintea etc. Dar cu toate că încălţările, de exemplu, fac într-un fel lumea să meargă, iar capitalistul nostru este cu siguranfă un om al progresului, el nu produce încălţăminte de dragul încălţămintei. În general, în producţia de mărfuri, valoarea de întrebuinţare nu este un lucru pe care să îl preţuim pentru el însuşi. Ea nu este decât o „portvaloare”. Or, pentru capitalistul nostru, ce contează în primul rând este să producă un obiect util care să aibă o valoare de schimb, un articol destinat vânzării, o marfă. Şi. În plus, el vrea că valoarea acestei mărfi să o depăşească pe cea a mărfurilor necesare producerii ei, adică suma valorilor mijloacelor de producţie şi a forţei de muncă pentru care el şi-a cheltuit banii săi preţioşi El vrea să producă nu doar un lucru util, ci o valoare, şi nu doar o

---

29" JfcZTp 7*8.

se vedea. în legătură cu aceasta, foarte interesanta te2ă a Iul H. Nadel, Genise de la concepi ion marxienne du ttalanal. Paris VHI-Vincennes, 1979.

™ Le Capital, partea 1. în Ourrrs. Economie, oţy cit, 1.1. p. W).

"Le Capital, partea a lll-a, ibid., t. 11. p. 1016.

*Le Capital, partea 1, tbid. t. 1, p 1081

wlbid., p 205.

valoare, ci o plusvaloare*O.

Astfel:

Capitalul este o muncă moartă, care, asemenea unui vampir, nu se însufleţeşte decât sugfnd munca vie, iar viaţa sa este cu atât mai dinamică, cu cât absoarbe mai mult din aceasta. Timpul în care muncitorul lucrează este timpul în care capitalistul consumă forţa de muncă pe care i-a cumpărat-o primului[30]

1.

După o lungă perioadă de tatonare. Marx a clarificat într-adevăr acest aspect: nu muncă, ci forţa de muncă este ceea ce vinde proletarul capitalistului*2. Valoarea acestei forje de muncă este determinată de cheltuielile pentru întreţinerea muncitorului şi a familiei sale*”: or. muncitorul produce plusvaloarea fiind constrâns să producă mai mult decât valoarea propriei sale forţe de muncă. „Prelungirea timpului de lucru şi intensificarea muncii sunt principalele căi prin care se creşte gradul de exploatare a acesteia, însuşirea surplusului de muncă şi a plusvalorii”.

Astfel este pusă în evidentă baza acumulării capitaliste, a perpetuării ei tot mai intensificate, a tendinţei de scădere a impozitelor pe profit, a crizelor, a proletarizării şi, în sfârşit, a necesarei prăbuşiri a capitalismului. Nu este cazul să reluăm aici demonstraţia lui Marx, dar putem semnala câteva etape:

Procesul de producţie capitalist, considerat în continuitatea sa, drept reproducere, nu produce aşadar numai marfă, nici numai plusvaloare. ci produce şi perpetuează raportul social dintre capitalist şi salariat* Dacă acumularea, sporirea bogăţiei pe bază decapitai, produce în mod obligatoriu o creştere a populaţiei muncitoreşti, aceasta devine la rândul ei pirghia cea mai

---

30 Ibid., p 1148.

"1s Capital, partea 1. £d sociales. I 111. p 8H

puternică a acumulării, o condiţie de existentă a producţiei capitaliste la stadiul dezvoltării ci integrale. Ea formează o armată industrială de rezervă, care aparţine cu totul capitalului, ca tţ cum ar fi fost crescută şi instruită pe cheltuiala lui Ea furnizează nevoilor sale de valorificare flotante – şi independent de creşterea naturală a populaţiei – materia umană în continuare disponibilă şi exploatabilă. Legea care echilibrează întotdeauna progresul acumulării cu cel al relativei suprapopulări 11 leagă pe muncitor de capital mai strâns decât o făcuse Vulcan ţintuindu-l pe Prometeu de stincă. Această lege este cea care stabileşte o corelaţie implacabilă între sporirea capitalului şi sporirea mizeriei, în aşa fel încât acumularea bogăţiei, la un pol. este egală cu creşterea sărăciei, suferinţei, ignoranţei, abrutizării, degradării morale, robiei, la polul opus. adică exact în dreptul clasei care produce capitalul respectiv*7.

sci ikma ix

Clasele sociale şi extorsiunea plusvalorii după Marx

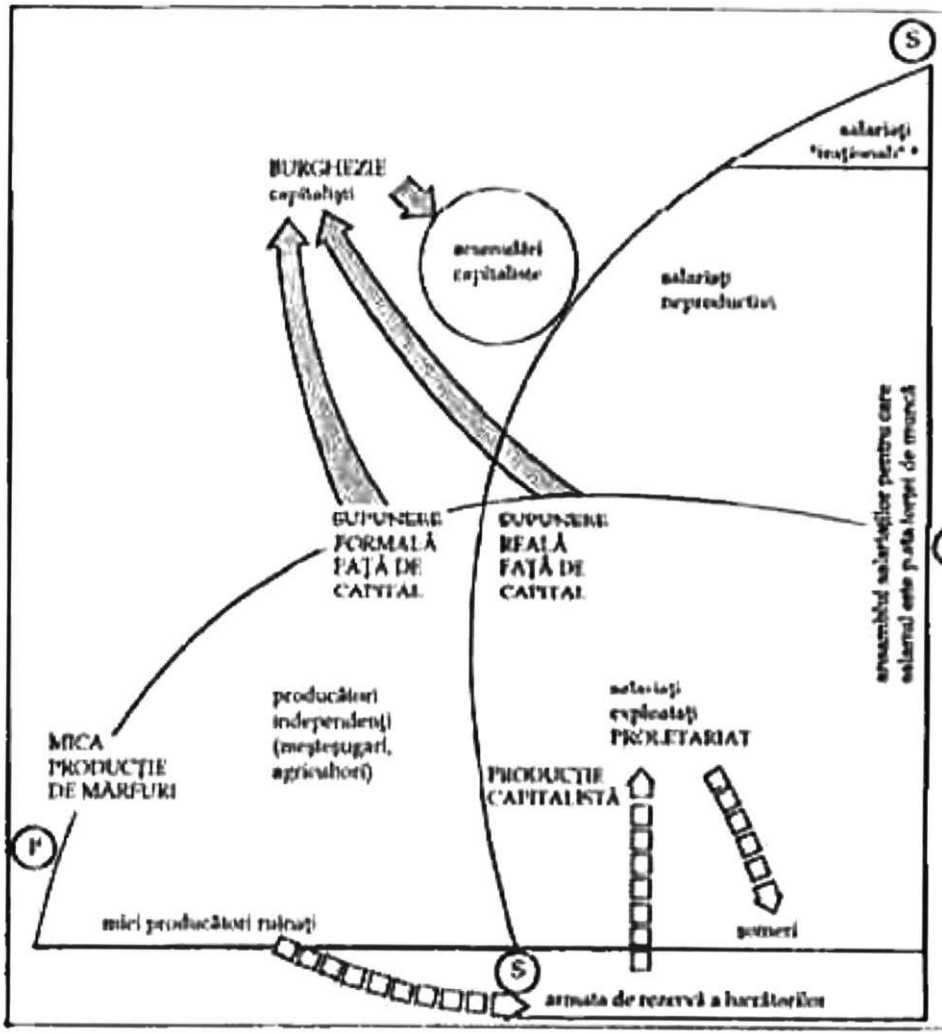

fluxul valnrilor fluxul liirrllorilor

*/rrj produc[li? i buti sji. îşi/mi

— Sobri ui „uurblilor iraţionali nu mic preţul *le>i* [*ci* Iar de murur J el eon trap* ne a capacităţii" sau a priceperti" nu L-e-tâma Hle Vezi 11 Nadei, op ca

Dar:

Pe măsură ce scade numărul de potentaţi ai

capitalului care uzurpează şi monopolizează toate avantajele acestei perioade a evoluţiei sociale, sporesc mizeria, oprimarea, sclavia, degradarea, exploatarea, dar şi rezistenţa clasei muncitoare, care îşi îndeseşte neîncetat rândurile şi care devine din ce în ce mai disciplinată, unită şi organizată prin însuşi mecanismul producţiei capitaliste. Monopolul capitalului ajunge să fie un obstacol pentru modul de producţie care s-a dezvoltat şi a prosperat odată cu el şi sub auspiciile lui. Socializarea muncii şi centralizarea resorturilor sale materiale ating un stadiu care le face să nu mai încapă în învelişul lor capitalist. Acest înveliş se destramă. Proprietăţii capitaliste i-a sunat ceasul. Expropriatorii sunt la rândul lor expropriaţi.

Iată „demonstrată" profundă şi fundamentală intuiţie care animă gândirea lui Marx încă din anii 1840. El va reveni asupra ei, cu obstinase, în dorinţa de a face să transpară caracterul ireductibil al contradicţiei care stă la baza capitalismului şi, deci, necesitatea abolirii acestui sistem. În partea a III-a a *Capitalului* el afirmă:

Adevărata barieră pentru producţia capitalistă este capitalul însuşi: capitalul şi valorificarea lui prin el însuşi apar ca punctul de plecare şi punctul final, ca motor şi scop al producţiei: producta nu este decât o producţie pentru capital, şi nu invers: mijloacele de producţie nu sunt simple mijloace de a da formă procesului vieţii în beneficiul societăţii producătorilor, lărgindu-l neîncetat (…). Acest mijloc – dezvoltarea necondiţionată a productivităţii sociale – intră permanent în conflict cu scopul limitat: valorificarea capitalului existent Prin urmare, dacă modul de producţie capitalist este un mijloc istoric de dezvoltare a forţei de producţie materiale şi de creare a pieţei mondiale corespunzătoare, el reprezintă în acelaşi timp o contradicţie permanentă între această misiune istorică şi raporturile sociale de producţie care îi corespund".

Ce ar fi mai important: zecile de pagini *din Manifest*, sau miile de pagini de analiză şi critică a economiei

politice? Denun (area fulgurantă sau puternicul aparat de studiu al economiei capitaliste? Convingerea profundă sau cauţionarea ei prin expunerea „legii istorice” care o susţine?

Orice, în rău şi în binef s-a putut desprinde din gândirea lui Marx on s-a spus despre ea: marxismul a înarmat cu argumente mai multe generaţii de militanţi, dar a hrănit totodată o serie întreagă de catehisme şi dogmatisme. Ferment al atâtor revolte, el a putut fi transformat în mantaua de plumb a unei ideologii de stat; fecund în filosofie şi în ansamblul ştiinţelor sociale, poate degenera în economism sau mecanicism plat: angajat ca forţă activă în luptele anticapitaliste şi antiimperialiste, defăimat de cei avuţi şi de conducători, el a putut ajunge la un moment dat să justifice puterea unor noi clase dominante.

La sfârşitul acestui secol al XIX-lea, gândirea lui Marx, deocamdată puţin răspândită şi incomplet cunoscută, va găsi în Engels primul său propagandist. Din punctul acestuia de vedere, cele „două mari descoperiri” pe care i „le datorăm” lui Marx sunt: „concepţia materialistă asupra istoriei şi revelarea misterului producţiei capitaliste prin plusvaloare (...). Mulţumită lor, socialismul a devenit o ştiinţă” 100. „Socialismelor utopice” li se va opune de-acum încolo „socialismul ştiinţific”.

REZUMATUL ETAPEI A TREIA

Primele două treimi ale secolului al XIX-lea au fost marcate de irezistibilă ascensiune a capitalismului, mai ales în Marea Britanie.

Vechile forme de extorsiune a surplusului de muncă ţărănească, în profitul proprietarilor de păr-înturi şi al statului, continuă. Dar dominantă ajunge să fie exploatarea capitalistă a muncii în industrie: prin ceea ce Marx numeşte „stricta subordonare” a muncii (cea a meşteşugarilor tradiţionali, de exemplu) faţă decapitai

(negustori sau fabricanţi): de asemenea, prin „supunerea reală 1 a muncii, adică a salariatului. În cadrul, prezent încă, al manufacturilor şi, din ce în ce mai mult, al fabricilor; În acest sens, dezvoltarea industriilor textilă şi metalurgică, apoi producţia de materiale pentru căile ferate au fost principalul suport. La rândul ei, extorsiunea valorii la scară mondială – exploatarea colonială şi schimbul inegal – ramineosursă importantă deacumulare, în spécial pentru Marea Britanie, cea mai mare putere colonială şi comercială, cel mai important furnizor de echipamente, veritabil „atelier al lumii”.

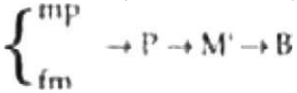

Odată cu apariţia fabricii, se generalizează logica producţiei capitaliste:

8 * M

Un fabricant utilizează suma de bani B pentru a achiziţiona mărfurile M necesare producţiei P pe care vrea să o realizeze prin: mijloacele de producţie m^2 (sau capitalul constant c) şi forţa de muncă *Jm* (sau capitalul variabil o); el obţine o nouă marfă M a cărei valoare (ce» + *pl*) este superioară celei a mărfii M; În urma vânzării ei pe piaţă, el obţine un profit AB – B1 – B. El poate fi pus în situaţia să împartă această plusvaloare (pl) cu bancherul care i-a împrumutat bani (dobânda) şi cu negustorul care îi vinde marfa (profitul comercial). Generalizând şi mai mult, împărţirea plusvalorii produse în societate este miza unei intense lupte intercapitaliste, luptă în care concurenţă şi monopolul, liberul-schimb şi protecţia nu sunt decât modalităţile prin care ea se dsfăşoară.

Pe această bază se afirmă burghezia: o burghezie care, date fiind dominaţia britanică în lume, slăbirea clasei ţărăneşti şi găsirea unui modus *viwndi* cu vechea clasă conducătoare din acest regat, înfloreşte aici în întreaga ei splendoare – În vreme ce, în Franţa, ea se izbeşte încă de

vechea clasă conducătoare (şi trebuie deci să se sprijine pe aliaţi împovărători), în Germania se dezvoltă mulţumită impulsionării şi susţinerii ei de către stat, iar în Statele Unite trebuie să se confrunte eu plantatorii din Sud.

Bogăţia şi puterea burgheziei cresc, în secolul al XIX-lea, printR-o crudă exploatare a clasei muncitoare: zile de lucru prelungite, salarii scăzute (profitându-se de concurenţa dintre diferitele categorii de lucrători), condiţii de viaţă care, de multe ori, par să fie mai dure decât cele ale vechilor robi. În fă (a acestei crunte spolieri, caritatea şi paternalismul reprezintă uneori o formă de alinare, iar emigraţia o cale de salvare: există şi revolte, dar represiunea este de fiecare dată necruţătoare. Solidaritate, cooperative, asociaţii de întrajutorare, uniuni, sindicate: după numeroase încercări mai mult sau mai puţin reuşite, organizarea lumii muncitoreşti înregistrează progrese importante în jurul anilor ’60.

De-a lungul întregii perioade, capitalismul este zguduit de crize pe timpul cărora mizeria şi foametea devin şi mai apăsătoare. Economiştii vor studia[31]

aceste crize, încercând să găsească un remediu; socialiştii le denunţă şi, odată cu ele, incriminează sistemul care le produce: Marx face o analiză a lor, pentru a pune în lumină specificul logicii capitalismului şi necesară prăbuşire a lui.

Respectarea ordinii stabilite st mai ales a proprietăţii: respectarea celor bogaţi, a religiei şi a statului: superioritatea omului alb şi a culturii occidentale – iată normele ideologice care modelează ansamblul societăţii. Iar. la nevoie, intervin jandarmul, judecătorul, armata, închisoarea sau deportarea.

Intelectualilor şi celor care îi citesc le sunt permise toate îndrăznelile şi visele romantice, dar şi ţoale

---

31■ "Mai ale* C. JugUr, irs Crues commerciales ci leur retour périodique, 1861.

certitudinile pozitivismului şi scientismului. Refuzând o realitate sfâşietoare, în prima jumătate a secolului se vor înfrunta două utopii: utopia liberală şi utopia socialistă, atât una, cât şi cealaltă promiţând fericirea tuturor a, într-o lume a armoniei. Utopia liberală va căpăta aparenţa unei „teorii ştiinţifice", prin „legile cererii şi ofertei aflate într-o concurentă pură şi perfectă", iar mai târziu, prin teoriile marginaliste[32]

e. Utopia socialistă – criticată de Marx, deşi ea îi alimentase convingerile din tinereţe – va fi transformată de acesta în „necesitate istorică" decurgând din analizele „socialismului ştiinţific". Cele două utopii vor supravieţui cel puţin până la sfârşitul secolului al XX-lea.

Iar în vreme ce Karl Marx anunţa ineluctabila prăbuşire a capitalismului şi instaurarea unei societăţi fără clase – comunismul –, John Stuart Mill întrevedea ajungerea la o „stare staţionară"[33]

durabilă, în cadrul căreia oamenii ar putea în sfârşit să se bucure de binefacerile unei societăţi mai productive.

Turgot, Smith, Godwin, Say, Ricardo ş.a. au observat, fiecare în felul său, apariţia unei noi realităţi1". Marx a lăsat o extraordinară analiză a acesteia, lucru care a făcut din el cel dintâi „lector" al capitalismului şi iniţiatorul unei noi abordări teoretice, ca şi a unei noi viziuni asupra lumii. Influenţa lui a fost imensă: în parte datorită importantei analizelor sale, dar şi pentru că realitatea căreia ele îi erau consacrate continua să capete amploare, apăsând din ce în ce mai mult asupra destinului oamenilor şi al societăţilor.

El a avut discipoli, exegeţi, continuatori, catehişti, fideli ortodocşi, adevăruri oficiale şi schisme, reformatori, renovatori, comentatori de bună sau de rea-credinţă, critici de toată mâna, adversari de toate calibrele, într-un fel sau

32" S. levons. Vteory of polttical Eomoruy. şc K. Mcngcr. Grundsätze der Volkswirtschaft lehre, 1871; L. Walras. Principes d'une Uiéone mathématique de l'échange, 1873. şi Elements d'économie pure. 1877

33' "]. S. Mill. Prinaplrs of Milical tconomy, 184*

altul, toate analizele capitalismului au fost influenţate de gândirea lui Marx, fapt care ne face să revenim asupra unui anumit aspect: operele lui Marx, şi în special *Capitalul*, au suscitat o abundentă literatură cu privire la politica economică a capitalismului; o parte a ei a contribuit la explicarea creşterilor şi crizelor, a dublei progresii a bogăţiilor şi sărăciei, a monopolurilor şi a dominaţiei la scară mondială; în acelaşi timp, a existat însă şi o avalanşă de catehisme obtuze care împiedicau înţelegerea evoluţiilor în curs. Or, uitarea istoriei şi reducerea întregii vieţi sociale la economie au făcut să fie ignorate complexitatea societăţilor, a realităţii statului şi politicului, împiedicând o dată în plus sesizarea mişcării de ansamblu. De aici şi treptata secătuire a unei întregi lături a gândirii marxiste.

În primul rând, însă, grila de lectură a capitalismului pe care o oferă *Capitalul este* elaborată pornind de la observarea capitalismului industrial din secolul al XIX-lea, cel care constituia pentru Marx „adevăratul mod de producţie capitalist” Ea nu prea putea fi aplicată şi la celelalte forme afecapitalismului – negustoresc, bancar şi manufacturier[34]

— Şi va reuşi din ce în ce mai puţin să dea seamă despre capitalismul industrial al veacului al XX-lea. Astăzi, această grilă constituie o piedică în perceperea noilor mutaţii ale sistemului capitalist şi în analiza noilor forme întemeiate pe supremaţia tehnoştiinţei.

Prin urmare, trebuie reluată reflecţia asupra capitalismului „în general”. Urmărirea profitului, acumularea şi reproducerea lărgită a proceselor productive şi comerciale, ca şi extinderea pieţelor de desfacere rămân elemente esenţiale Dar ceea ce apare ca

---

34» "Pasaj scris în 1999

""Despre acesta din urma, ve/i textul lui Marx tradus In france/J sub tillul lin chapitre inédit du Capital (Union générale d'éditions, 10/18, Paris. 1971).

fundamental, central, substanţial este puterea transformatoare a capitalismului – tendinţa lui de a „revoluţiona” (Marx) producţia şi societăţile, capacitatea sa de „distrugere creatoare” (Schumpeter).

Odată cu revoluţia industrială şi industrializarea, capitalismul a dobândit o putere transformatoare fără precedent: revoluţioriarca, mai întâi în Marea Britanie, a sistemelor productive, a claselor producătoare, a mentalităţilor şi valorilor, a modurilor de existentă şi de consum, a transporturilor şi comunicaţiilor. În diferite ritmuri, aceleaşi lucruri se vor petrece şi în alte ţări din Europa; sunt apoi atinse diverse alte zone ale lumii, în special India, urmând ca şi dintre ţările nou înfiinţate, unele, cum este cazul mai ales al Statelor Unite, să păşească pe calea modernizării capitaliste.

Supremaţia britanică în lume este incontestabilă, atât în privinţa industriei, cât şi a comerţului şi băncilor. Prin utilizarea vapoarelor cu aburi, a căilor ferate şi telegrafului, dimensiunea mondială a schimburilor, a interdependentei şi. deci, a capitalismului se amplifică şi se consolidează. De-acum înainte, procesele de distrugere creatoare şi de revoluţionare – pe scurt, puterea transformatoare a capitalismului – urmează să se petreacă la scara întregii lumi.

PĂRŢI: A A DOUA

DE LA IMPERIALISME LA MONDIALIZARE

Capitalismul domini lumea şi îi face pe oamenii de stat lă danseze asemeni unor marionete în a se de sfoară.

W Sombart

Capitalismul nu este nicio persoană, nicio instituţie. El nu are vreo dorinţă proprie, şi nici vreo preferinţă. El este o logică aplicată printr-un mod de producţie: logica oarbă, obstinată, a acumulării.

Logică *ce* se sprijină pe producţia de bunuri, valoarea de întrebuinţare fiind suportul plusvalorii care trebuie să-i revină capitalului: de aceea se impune că valoarea să fie

realizată, că marfa să fie vândută; În caz contrar, acumularea se blochează, iar aceasta poate însemna declanşarea unei crize.

Logică ce s-a extins în ultima treime a secolului al XVIII-lea şi în primele două treimi ale secolului al XIX-lea, odată cu „prima industrializare 1: textile şi îmbrăcăminte; maşini; unelte şi ustensile casnice din metal; căi ferate şi arme.

Logică ce s-a dezvoltat mai întâi în Marea Britanie, apoi. cu anumite decalaje, în alte täri din Europa şi în Statele Unite.

Căci, de îndată ce pomenim de capitalismul istoric constituit, nu ne mai putem rezuma la „modul de producţie9 şi la logica să: există naţiuni în cadrul cărora capitalismul se dezvoltă, iar rivalităţile dintre naţiuni, chiar dacă sunt alimentate şi marcate de opoziţiile dintre capitalismele naţionale, nu se pot reduce numai la acestea. Există clase care se descompun şi se recompun odată cu marele proces al dezvoltării capitaliste; există lupte, alianţe – cu specificitatea lor în cazul fiecărei formaţiuni sociale. Există statul, aparatul dominării, locul strategic al alierii dintre clase şi al raporturilor de forţe. Există idei, credinţe, religii, cuplul mereu mişcător al cunoaşterii şi ignorantei, ideologii; există rasismul, naţionalismul, militarismul, spiritul dominării şi al câştigului…

Capitalismul în ascensiune întâlneşte aceste realităţi sociale, izbindu-se ori servindu-se de ele; el le răstoarnă, le transformă, le pune stavilă sau le exacerbează. Despre toate acestea trebuie, aşadar, să vorbim atunci când

Coeficientul de creşterea producţiei pe cap de locuitor, în lume, în ţările bogate şi în ţările sărace – în 1500, 1820, 1990 – faţă de epoca marilor civilizaţii (*baia 1*).

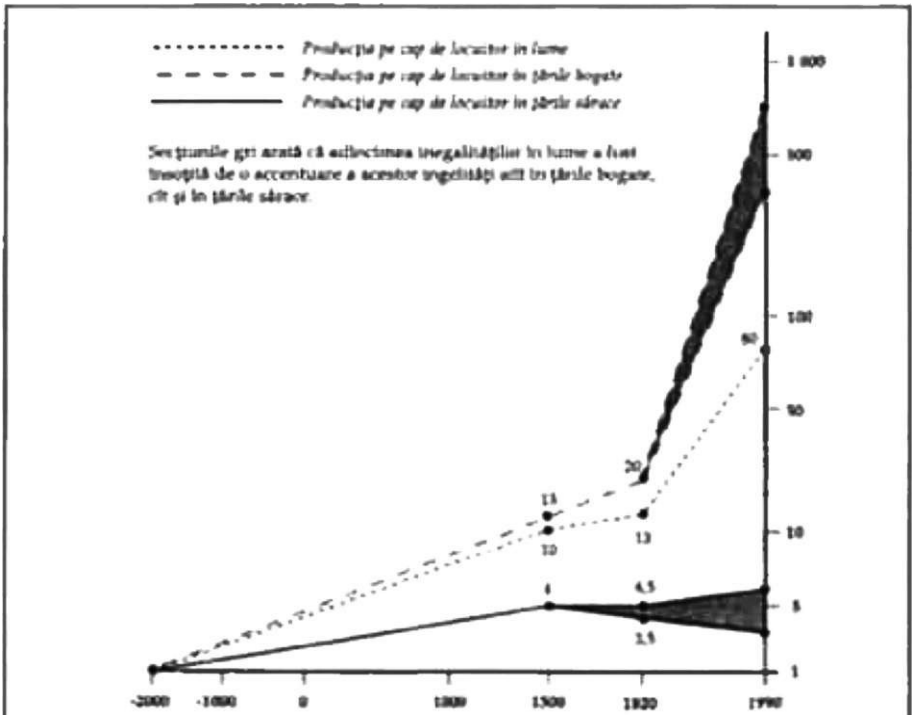

La» rara ultimi] o* 170 de lui. anul 2000 u irrbui li se ale pe îxa «barizelor (oruonull) la 20 cm în «tfoga Intersecţiei cum ordonatelor (verlicâlJ), Ixcturj graficului vezi gjâfirul uimltor *Suni*: Bej ud. 1997. p. 100.

vrem să înţelegem capitalismul în mişcarea sa istorică. Darcum să o facem fără a cădea în reducţionism, fără a ajunge la simplificări exagerate?

SCHEMA X

De exemplu, familia. În capitalism, ea devine celula de reproducere şi de menţinere a forjei de muncă, fără a înceta să fie spaţiul complex de reproducere a societăţii globale. Prin ea se perpetuează vechile clase aflate acum în declin; tot prin ea, se formează noile clase, pornind de la cele vechi (cazul ţăranilor dezrădăcinaţi sau al meşteşugarilor care devin muncitori, dar şi al familiilor nobile care se aliază cu bancheri şi negustori pentru a

întemeia o „dinastie burgheză” în domeniul industriei, negoţului sau băncilor). Prin instituţia familiei se transmit normele fundamentale ale societăţii (ierarhia, disciplină, economia, consumul); dar fără familie, multe din luptele mişcării muncitoreşti nu s-ar fi desfăşurat şi multe greve nu ar fi avut sorţi de izbândă.

SCHEMA XI

Coeficientul de creştere a unor capacităţi umane în era revolut iei industriale şi în prezent – faţă de epoca marilor civilizaţi ale antichităţii (*baza 1*)

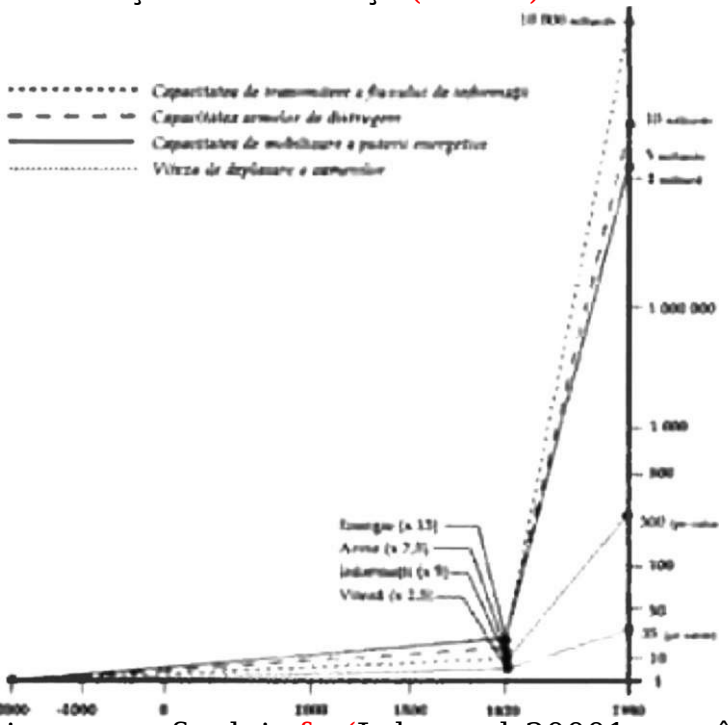

I jxmur graficului: f «(J de anul 20001. «n, în poate rMima *ci* vitrza de dpla «axe oamenilor meute de UŞ ori în 1H₂Û şi de 3J ori (pt uscat) În 1990. *Sună* Bea ud. 19 «7, p 101.

De exemplu, şcoala. Este la modă, în cadrul mişcării

de stânga de după 1968, denunţarea şcolii capitaliste; şi este adevărat că şcoala a servit la difuzarea ideilor şi normelor societăţii capitaliste. Dar ea a difuzat şi principiile sau idealurile republicane, democratice şi, adeseori, pe cele socialiste; scrisul, cititul, cunoaşterea sunt bazele libertăţii şi ale vieţii democratice, chiar dacă ele au permis dezvoltarea unor literaturi destabilizatoare şi a unor noi forme de propagandă…

Între 1870 şi 1880, capitalismul nu a ajuns să revoluţioneze decât în parte Marea Britanie şi nu s-a afirmat cu claritate decât în zone bine delimitate ale Europei continentale şi ale Americii de Nord. În secolul care va urmă el se va extinde, şo va concentră şi se va impune cu o vigoare incredibilă: prin dezvoltarea unor noi tehnici şi a unor noi industrii, pe baza regrupării de capitaluri din ce în ce mai mari şi mai puternice, şi a lărgirii câmpului lor de ac (iune în lumea întreagă; odată cu declinul primelor imperialisme şi cu ascensiunea celor noi; odată cu afirmarea şi recunoaşterea mişcării muncitoreşti şi cu instituirea unor noi mijloace de dominarea muncitorilor.

A fost un extraordinar val seismic care, după o primă mare „depresiune” economică, a condus la imperialism, la împărţirea lumii şi la „marele război”, apoi, după o primă reconstrucţie, soldată cu o scurtă perioadă de prosperitate, dar şi cu ascensiunea fascismului, basculează în marea criză şi, în continuare, în cel de-al doilea război mondial; în sfârşit, după o nouă reconstrucţie, decolonizarea, creşterea economică, prosperitatea, până ce izbucneşte o altă mare criză mondială, despre care unii cred că ar putea declanşa un „al treilea război mondial”. Un secol de valorificare şi de devastare a planetei; un secol de industrializare accelerată, de modernizare şi de „dezvoltare a subdezvoltării”; un secol de imperialism.

Textul de mai sus deschidea partea a doua a acestei cârji aşa cum apărea ea în prima ediţie. Nu am schimbat

din el nici uncuvint, deşi, fără îndoială, astăzi l-aş fi scris altfe11. Trebuie totuşi să îl completez, din două motive: deoarece, în ultimii douăzeci de ani ai secolului al XX-lea, transformarea capitalistă a lumii şi a societăţilor s-a lărgit şi s-a accentuat; şi apoi, fără îndoială, pentru că între timp am continuat să meditez la aceste probleme.

Luând distanţa cuvenită, trebuie subliniată mai întâi ruptură pe care au reprezentat-o, în istoria societăţilor umane, emergenta capitalismului negustoresc şi manufacturier, tranziţia de la capitalismului manufacturier la capitalismul industrial (numită de obicei „revoluţie industrială”) şi industrializarea capitalistă din secolul al XIX-lea1.

În privinţa modurilor de producţie, de consum, de deplasare, de comunicare, de trai, ruptura este evidentă: sunt schimbări localizate întrucâtva din secolul al XVI-lea până în al XVII-lea, lărgite şi accentuate în secolele al XIX-lea şi al XX-lea, puternic accentuate şi amplificate la scară mondială în ultimele decenii ale secolului al XX-lea. Pentru producţiile pe cap de locuitor la nivelul planetei, şi încă mai mult pentru cele pe cap de locuitor din ţările bogate (schema X), accelerările sunt impresionante; de la începutul secolului al XIX-lea şi până la sfârşitul secolului al XX-lea producţia pe cap de locuitor la nivelul planetei a crescut de şase ori; cum populaţia globului a ajuns la aproape şase miliarde, putem estima că producţia mondială totală a crescut de treizeci şi şase de ori: valori enorme, niciodată atinse în istoria societăţilor umane într-un interval de timp atât de scurt.

Pasaj scris în 1999 Vo/i Beaud 1997

La fel. aşa cum o arată schema XI, de la începutul secolului al XIX şi până la sfârşitul secolului al XX-lea, viteza de deplasare a oamenilor pe uscat a crescut de 14 ori, capacitatea de mobilizare a unei energii concentrate de mai mult de 300 milioane ori, capacitatea distructivă a armelor celor mai puternice de mai mult de un miliard de

ori, capacitatea (ca viteză şi cantitate) de transmitere a fluxurilor de informaţii de mai multe mii de miliarde de ori. Schimbări care demultiplică puterea celor puternici ţi deschid un larg orizont de posibilităţi diferitelor categorii de deţinători ai puterii de cumpărare.

Dacă ne referim numai la ultimii douăzeci de ani ai secuiului al XX-lea, constatăm că noi centre ale industrializării şi modernizării capitaliste, apărute în Lumea a Treia după război, au fost prinse în criza din anii 1980; noii „dragoni" formaţi în Asia de Est şi de Sud-Est au fost zdruncinaţi de criză de la sfârşitul anilor 1990; sistemul economic etatist, URSS şi imperiu] sovietic s-au prăbuşit, lăsând de-acum capitalismului, în mod incontestabil, întâietateaca forţă transformatoare mondială. Conducătorii şi economiştii Statelor Unite, ai Fondului Monetar Internaţional şi ai Băncii Mondiale vorbesc despre „economie de piaţă"; de fapt însă, ei îndeamnă ca pretutindeni să i se lase câmp liber capitalismului.

În acelaşi timp, capitalismul ţărilor din Triadă îşi reînnoieşte şi îşi demultiplică puterea transformatoare, prin mobilizarea cercetării ştiinţifice şi, din ce în ce mai mult, prin orientarea, uneori chiar prin controlarea ei. Astfel, dincolo de capitalismul industria] al secolului al XX-lea, un nou capitalism, bazat pe tehnoştiinţă, este în curs de afirmare. În acest proces, schimburile şi interdependentele, inegalităţile şi disparităţile se accentuează: iar mondializarea, care acoperă o realitate indenegabilă (finanţare globală, probleme de mediu la nivel planetar, produse internaţionale, internet...), are şi o funcţie ideologică: justificarea unor decizii (sau indecizii) nejustificabile, luate de conducătorii anumitor firme sau ţări, şi acoperirea printr-o seducătoare alegorie a efectelor negative provocate de revenirea în for (a, pe toate meridianele, a unui capitalism liberal care tinde să scape de sub orice control.

Prima parte ne-a condus de la prădarea aurului din cele două Americi la acumularea de capital, şi de la capitalismul comercial la cel industrial. În această a doua parte vom urmări paşii făcuţi de la capitalismul industrial la capitalismul tehnoştiinţific, şi de la imperialisme la „mondializare”, în spatele cărora nu trebuie să uităm prezenta foarte marilor firme, a capitalismelor dominante şi a marilor puteri.

4. DE LA „MAREA DEPRESIUNE” ECONOMICĂ LA „MARELE RĂZBOI” (1873 – 1914)

Înainte de a se ajunge la dominaţia capitalismului, viaţa economică era zguduită, oarecum periodic, de crize ce ţineau de condiţii meteorologice şi de recolte, de echilibre demografice sau de războaie. Întreaga fază de industrializare capitalistă se desfăşoară prin mişcări ciclice de o anumită regularitate: perioade de prosperitate şi de euforie frânate de câte o recesiune sau întrerupte de câte o criză.

Pierderea punctelor de desfacere sau de aprovizionare din pricina unui război ori reconversiunea imediat după încheierea lui, restrângerea pieţei populaţiei rurale din cauza recoltelor proaste sau, treptat, a dezvoltării excesive a capacităţilor de producţie, înteţirea concurenţei, scăderea profiturilor, legate de dificultatea realizării unei valori produse şi de scăderea preţurilor – toate acestea vor sta la baza Mcrizelor secolului al XIX-lea.

„Marea Depresiune” economică, ce debutează cu criza din 1873 şi se va întinde până în 1895, deschide în acelaşi timp era celui de-al doilea capitalism industria] şi epoca imperialismului, caracterizate în principal prin:

— Dezvoltarea unei a doua generaţii de ramuri şi tehnici industriale;

— Afirmarea mişcării muncitoreşti, care, în ţările industrializate, obţine concesii apreciabile;

— Concentrarea capitalului şi emergenţa capitalului financiar;

— Un nou val al colonizării şi expansiunii la scară mondială, care va conduce la „împărţirea lumii” şi la „Marele Război”.

7. „Murea Depresiune” economică (1873 – 1895)

prima vedere, toate crizele care constituie această „Mare Depresiune” economică se înscriu pe linia „crizelor secolului al XIX-lea”.

<*juglar*, Les Crises commerciales *ei* le-*u r* retour périodique. *1861*. *od*, *a 2-a 188S*; *A Afla hon*. Les *Criars* périodique* de surproduction, *1913*; *M Tougdfi-Ktaninowsky*, Les Crises industriflkr* en Anftleterre, *1912*. *Irad*. fi *1913*; *J Loscuio*. Des Crises générait* et périodique de surproduction, *1923*; *W.C*. *Mitchell*, Business Cycles, *1927*: *A*. *C* Pi*uu*, Industrial Fluctuations. *1929*

Anul 1873: crahul bursei din Viena este urmat de falimente bancare în întreaga Austrie, apoi în Germania; industria grea germană cunoaşte, odată cu mobilizarea pentru război, cu construcţia de căi ferate şi vapoare, o puternică expansiune, aceasta „gripindu-se” Însă din pricina creşterii costurilor şi a scăderii rentabilităţii; producţia de fontă scade cu 21% în 1874, iar preţul ei cu 37%; din cauza şomajului, mulţi dintre muncitori se întorc în mediul rural, astfel că, în octombrie 1875, baronul Von Oppenheim avea toate motivele să noteze: „În cincizeci şi şase de ani, nu a mai fost niciodată o criză atât de îndelungată” 4.

În Statele Unite lungimea căilor ferate construite progresase cu 50% între 1869 şi 1873; prin conjugarea speculaţiilor, cu insuficientă mlinii de lucru şi creşterea costurilor, rentabilitatea scade, angajând un adevărat vârtej al panicii bursiere, soldate cu falimente ale mai multor bănci şi societăţi de căi ferate; cum construcţia căilor ferate asigura cel mai important punct de desfacere pentru producţia de fontă, preţul acesteia scade cu 27% între 1873 şi 1875; şomajul şi scăderea salariilor vor duce la o extindere a crizei inclusiv în domeniul construcţiilor şi

al industriei textile. În Anglia exporturile scad cu 25% în perioada 1872 – 1875; numărul falimentelor creşte (7 490 în 1873, 13 130 în 1879); şomajul ia amploare, preţurile scad. Supracapacităţile de producţie sunt enorme: astfel, în 1873, atelierele de forjă puteau produce 2, 5 milioane tone de şine de cale ferată, în vreme ce necesarul pentru consum, în acest domeniu, descreşte până la 500.000 tone: între 1872 şi 1881, preţul lor scade cu 60%.

Anul 1882: crahul bursier de la Lyon, urmat de falimentul Băncii Lyonului şi a Loirci, apoi de cel al Uniunii Generale şi de numeroase alte falimente bancare, dar şi industriale: mine, metalurgie şi, deopotrivă, construcţii, industria textilă sau a porţelanului. Corelată cu şomajul, scăderea salariilor. „Niciodată nu am văzut o asemenea catastrofă", declară un director de la Creditul Lyonezi Venind după o perioadă de înflorire datorată aplicării „planului Freycinet", reducerea activităţii în domeniul lucrărilor publice, şi în special al construcţiei de căi ferate, se află la originea acestei „căderi" vertiginoase

Anul 1884: „Panică la căile ferate", în Statele Unite; se reiau, într-adevăr, construcţiile în acest domeniu (4 300 km în 1878, 18 600 în 1882), dar în scurtă vreme ele îşi pierd din nou suflul (6 300 km în 1884). Companiile de căi ferate sunt prinse între, pe de o parte, concurenţa dintre ele, şi, pe de altă parte, creşterea costurilor de construcţie. Cursul acţiunilor de la Union Pacific se prăbuşeşte, urmat de cel al numeroaselor valori din

Citat după P Kind Icberger, Aţin*", *Pâtâtes and Cnuhts*. 1978. p 216.251. Vezi de asemenea M. Flamant şi J. Sânger-Kerrl, *Crises el Récessions économiques*, p. 38 s. şi H H ea ton. cif., I.M. p 241 s.

Citai dupll J Bouvier. *Le Krach de* (*Union générale*, PUF, 1960. p. 145 domeniul feroviar, apoi de falimente bancare şi de o încetinire a activităţii industriale, soldată cu noi falimente, şomaj şi scădere a salariilor (între 15 şi 22% în metalurgie, între 25 şi 30% în industria textilă).

Profitând de această criză, grupul Carnegie îşi consolidează poziţia, mai ales prin cumpărarea la preţuri foarte mici a uzinelor concurente.

Germania, care cunoscuse o lungă perioadă de „depresiune” economică, adoptă începând cu 1879 calea protecţionismului şi a cartelizării (şaptezeci şi trei de carteluri create între 1879 şi 1885). Marea Britanie suportă repercusiunile acestor crize: exporturi mai dificile în ţările confruntate cu aceleaşi probleme economice, competiţie tot mai accentuată pe piaţă, încetinirea activităţii din economie, scăderea preţurilor *en* gros, creşterea şomajului (care atinge mai mult de 10% dintre muncitorii organizaţi în sindicate); această „depresiune” economică nu se va sfârşi decât în 1886 – 1887.

Descoperirea zăcămintelor de aur în Africa de Sud, proiectul francez pentru Canalul Panamá, deschiderea unor noi şantiere de căi ferate în Statele Unite, perspectivele unei noi dezvoltări economice în Argentina, Australia, Noua Zeelandă: se conturează noi perspective de profit, se încep noi speculaţii bursiere, conducând, în cele din urmă. la noi blocaje

Anul 1889: în Franţa, Societatea Metalelor, care se angajează într-o speculaţie de bursă legată de cupru, şi compania care se ocupa de construirea Canalului Panamá dau faliment. Panică bursieră, criză a creditelor, „depresiune” economică ce conduc la o reacţie protecţionistă (tarifele Méline).

Anul 1890: în Marea Britanie. Banca Baring, care devenise agentul financiar al Republicii Argentina, cade victimă unei crize de încredere pricinuite de dificultăţile economice şi financiare şi de agitaţiile politice din această ţară; ea este obligată să îşi suspende plăţile; intervenţia Băncii Angliei şi a altor man bănci engleze permite limitarea panicii din sectorul bancar, Se înregistrează însă o nouă „depresiune” economică, ce atinge mai întâi industria textilă, în special pe cea a bumbacului, apoi

construcţiile navale şi metalurgia; ea se agravează odată cu reducerea schimburilor comerciale cauzată de crizele care lovesc în 1893 Statele Unite, Argentina şi Australia.

Germania, orientată din ce în ce mai mult înspre cucerirea pieţelor externe, este şi ea atinsă de această criză. Cartelizarea sporită (o sută treizeci şi şapte de carteluri în funcţiune) deschide calea unui nou mod de regularizare a economiei.

Anul 1893: Statele Unite cunoscuseră până acum o perioadă de prosperitate, marcată de recolte foarte bune şi de reluarea activităţilor în construcţii, inclusiv în construcţiile de căi ferate; mari trusturi îşi afirmau puterea (Rockefeller, Carnegie, Morgan), iar în 1890 fusese instaurat un tarif protector pentru industrie (tariful McKinley) Din nou însă societăţile de căi ferate îşi văd profiturile scăzând vertiginos; unele îşi suspendă plăţile, iar cursul bursier al valorilor feroviare se prăbuşeşte; 491 de bănci dau faliment. „Depresiunea” economică se accentuează în 1894, odată cu amploarea luată de şomaj şi cu micşorarea salariilor.

În cazul tuturor acestor crize, semnul cel mai spectaculos este de ordin bursier (panică, prăbuşire a cursurilor) sau bancar (faliment al unei mari instituţii sau falimentări în lanţ). La bază, se regăseşte aceeaşi logică: mărirea costurilor (de exemplu: creşterea salariilor, a preţului şinelor pentru căile ferate americane), reducerea punctelor de desfacere (scăderea puterii de cumpărare în mediul rural şi în rândul lucrătorilor din alte sectoare, reducerea investiţiilor publice, dificultăţile întâmpinate pe pieţele externe), scăderea preţurilor de vânzare (concurentă a preţurilor, război al lariţelor în cadrul căilor ferate americane) fac ca rentabilitatea să scadă, uneori brutal, realizarea valorii produse de către fiecare întreprindere să devină tot mai dificilă, concurenta să se ascută, situaţia întreprinderilor din sectorul respectiv să devină tot mai precară. Orice poate atunci să declanşeze

criză: un zvon bursier, pierderea unei pieţe de desfacere; o bancă sau o întreprindere care îşi încetează plăţile sunt de ajuns pentru a pune în mişcare un angrenaj ce nu mai poate fi controlat.

În cazul crizelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea, regularizarea se efectua printr-o dublă mişcare:

— Prin scăderea preţurilor şi reducerea producţiilor, care antrenau o puternică reducere a valorii realizate şi deci eliminarea întreprinderilor vulnerabile, formă radicală a „epurării" periodice a capitalului;

— Prin şomaj şi reducerea salariilor reale, care antrenau o scădere a consumului în rândul muncitorilor, fapt ce contribuia la lărgirea crizei (şi deci a „epurării") şi permitea abordarea unei noietapecuofortademuncă disoonibilă la un „cost" mai mic.

În cazul crizelor din perioada „Marii Depresiuni" economice se observă totodată o micşorare a preţurilor însoţită de afundarea şi apoi de reducerea producţiilor. Dar micşorarea respectivă constituie o „tendin (a însemnată" a acelor douăzeci de ani: astfel, din 1873 până în 1896, scăderea preţurilor eu gros a fost de 32% în Marea Britanie, de 40% în Germania, de 43% în Franţa şi de 45% În Statele Unite. Este un proces care vizează cu precădere anumite produse, cum se întâmplă, de pildă, ca preţul fontei scoţiene, care scade cu 60% între 1872 şi 1886.

Se observă de asemenea o creştere a şomajului: în Marea Britanie, rata muncitorilor sindicalizaţi ajunşi în şomaj creşte vertiginos în perioadele de criză: ea urcă de la 1% în 1872 la mai mult de 11% în 1879, de la 2% în 1882 la mai mult de 10% în 1886, şi iarăşi de la 2% în 1889 – 1890 la 7, 5% în 18937.

M. Tougan-Baranowsky, *ies Crises industrielles en Angleterre*, cd a 2-a. 1912, trad. fr., Ciard, Paris, 1913. p 139.

r J. Lese urc, Des crises générales et périodiques de surproductions, *Sircy*, *1923*, *p. 474*

Cât priveşte salariile reale, ele tind în continuare să scadă, odată cu fiecare nouă criză, în Statele Unite, ducând la lupte dintre cele mai violente. Deja însă fenomenul este mult mai puţin pronunţat în Marea Britanie şi în Franţa, în Marea Britanie, dacă luăm ca bază IOC de unităţi în anul 1850, nivelul salariului real pentru un lucrător angajat cu normă întreagă ajunge de la 128 în 1873 la 176 în 18%; fireşte, el înregistrează anumite scăderi în perioadele de criză: de la 137 în 1876 la 132 în 1878. de la 137 în 1879 la 134 în 1880, de la 136 în 1881 la 135 în 1882 şi, în fine, de la 166 în 1890 la 163 în 1892; dar, pe ansamblul intervalului pe care îl discutăm, el a crescut cu 37%".

Tabelul nr. 15

M od if ic Ari le preţurilor *en grus* la sfârşitul See. al XIX-Ica şi începutul sec. al XX-lea.

perioada 1860 – 1913	Marea Britanie	Franţa	Germanii	Statei «Unite
maximul perioadei	1873: 152	1 1873/ 1872	3: 136 1873	213 1865: (1873: 136)
minimul perioadei	1896: 83	: 82 1896	51 18% *i* 189	1897J 18961
maximul înaintea Mărului Război	1912 \ 116 J 1913	2 \ 116 J 19, 1913	3 J 191	1910: 113 (1912 – 1913: 112)

1 indice de ba/ă 100 – 1901 1910

Sursă *F. Mauro*. Hiitoirr de l'économie-n\andtaltt *p 400*

În Franţa, salariul real creşte cu aproximativ 25% între 1873 şi 1896; această mişcare globală este însă „ritmată” de crize: stagnare în 1873, recul în 1876 – 1877, stagnare în 1883 şi în 1887 – 1892*; iar creşterea de ansamblu a salariului real rămâne inferioară celei a productivităţii10.

Putem vedea aici începutul unei transformări a modului de regularizare capitalistă: rigiditatea faţă de scăderea salariului real în perioadele de criză, în acele ţări în care clasă muncitoare reuşeşte să stabilească un raport de forţă suficient de favorabil pentru ea.

În paralel patronatul organizează capitalismul: formarea unor întreprinderi sau grupuri de man dimensiuni (Statele Unite, Marea Britanie), *aDuph* A.C. Piguu. *Indu striai Fluctuations*, Mac Mllun. Londra. 1929, p. 385. T Lhotnroc, pouvoir d’achat H «? l’ouvrier français autours d’unsifrle: 18*40 – 1940”, *Le Mouvement social*, aprilie-iulic 1968; J. Sânger-Kcfd, Lr Cad! *de la vie en FruncedelMOà Î964* „Ceprrmap, *Approches de l’inflationt exemple fmnţati*, t II şi IV

Înfiinţarea de carteluri (Germania), organizaţii profesionale (17 ran (a). Şi aici încep să se instaureze elementele unui nou mod de regularizare a economiei capitaliste.

Desigur, ar fi exagerat să considerăm ca diametral opuse modul de regularizare pe care îl observăm în timpul „Marii Depresiuni” economice din 1873 – 1896 şi cel din primele două treimi ale secolului; dar trebuie să remarcăm că în această privinţă are loc o primă schimbare fundamentală.

În fond, cum să caracterizăm această „Marc Depresiune” economică de la sfârşitul secolului al XIX-lea?

Orice criză capitalistă rezultă din jocul a patru contradicţii fundamentale:

W – între capital şi muncă, mai concret între întreprinderilecapitaliste şi clasele muncitoare;

X – între capitalismele naţionale;

Z – Între capitalişti (fie din acelaşi sector, fie din sectoare diferite);

Y – între capitalismele dominante şi popoare, ţări sau regiuni dominate.

În această perioadă, contradicţiile şi X ni se par a fi determinante:

— Clasele muncitoare se organizează, se afirmă şi ajung să cântărească greu în funcţionarea capitalismelor naţionale, lucru careexplică, în Franţa şi Marea Britanie, creşterea salariului real;

— Ascensiunea capitalismelor german şi nord-american pune sub semnul întrebării hegemonia, până atunci indiscutabilă, a capitalismului britanic, ceea ce face de înţeles faptul că „Marea Depresiune" afectează în principal economia britanică.

Contradicţia Y aciionează într-o manieră complexă, căci, pe de o parte, apar noi structuri capitaliste (concentrare, centralizare a capitalului, formare a capitalului financiar), iar pe de altă parte, dezvoltarea noilor sectoare va compensa lipsa de suflu a industriilor din prima generaţie.

În ce priveşte apoi contradicţia Z, ea nu pare să reprezinte aici un factor de criză; ea ajută, mai degrabă, la soluţionarea crizei, prin extinderea capitalismului la scară mondială, prin exporturile de capitaluri şi colon ializa re.

2. Sfârşitul hegemoniei britanice

Care *gentleman* s-ar putea îndoi de superioritatea britanică? Toate clasele înstărite ale Europei vădesc o adevărată anglomanie. Moda britanică dă tonul elegantei masculine. Sporturile englezeşti sunt tot mai mult copiate sau adaptate: *basc-ballt baschet-bull*, *football*. *lawn-tennis*, *rugby*: se deschide o eră a mare/i-urilor şi a/air-pifly-ului: influenta britanică este incontestabilă, chiar dacă un francez, Pierre de Coubertin, este cel care lansează şi concretizează ideea renaşterii Jocurilor Olimpice la Atena,

în 1896. Administraţia şi trupele britanice sunt prezente peste tot în lume; turiştii britanici invadează zonele cele mai agreabile de pe malul Mediteranei sau explorează ţinuturi îndepărtate; Rudyard Kipling „constată”.

Tabelul nr. 16

Balan (a pllţilor curente ale Marii Britanii4

	bal anţa com erciali	emi granţi. turi şti. guv erne	tran sporturi mari time	pro fituri. do bânzi. divi dende	asig urări. a j. com isioane	d t al	ş
18 76 1880	— 124	— 9	+ 54	+ 88	+ 16	25	-
18 06 1900	— 159	— 11	+ 62	+ 132	+ 16	40	-
19 11 1913	— 140	— 22	+ 100	+ 241	+ 27	6	2

În milioane de lire sterline (media anuală a fiecărei perioade).

Suna: A H Jmlah. citat după Ph Daene şi W A Cole, Brihs/i *economic Cruwi*, I. II, p 36

Tabelu l nr. 17

Producţia de cirbune, fonti ţi oţel în Marea Britanie, Germania şi Statele Unite.

1. cirbune

	Marea Britanie	Germania	Statele Unite

1871	117	29	42
1880	147	47	65
1890	182	70	143
1900	225	109	245
1913	292	190	571

2. fonta şi oţel

	Marea Britanie	Germania	Statele Unite
	fontă oţel	fonti oţel	fontă oţel
1880	7, 9 3.7	2.7 1.5	4, 8” 1.9*
1890	8, O 5.3	4, 7 3.2	10.1 4.7
1900	9.1 6.O	8, 5 7.4	20, 4 17, 2
1910	10.2 7.6	14, 8 13, 1	30, 8 d 31, 8J

„În milioane de tone.

a. Inclusiv Luxemburg b. Media în 1881 – 1885. e Media în 1901 – 1905. d. Media în 1911 – 1915.

Sur.). *H. Claphan*, The economic Dewlofmient of Frânaiind Gerviany (1815 – 1915), *Cambridge* University press. 1951. *1 Clnugh*. Histoire p 281 şi 285. Şi S G économique des Etats-uni. *1865* 1952. p. 25 şi 33.

grandoarea şi responsabilitatea omului alb. al cărui reprezentant de frunte ar fi englezul; după ce a participat la războiul împotriva burilor, Baden Powell întemeiază *scoulism-ul* şi publică în 1908 *Scouting for Boy*ş\trecuseră atunci mai bine de cincisprezece ani de când Conan Doyle crease personajul lui Sherlock Holmes, elegantă sinteză de pragmatism şi rigoare, de intuire şi deducţie.

Puterea, prosperitatea, bogăţia Marii Britanii sunt evidente. Londra este cea mai importantă capitală din lume. Lira sterlină este moneda internaţională. Dominaţia britanică se întinde pe cele cinci continente, iar capitalismul britanic obţine de pretutindni beneficii importante (vezi tabelul 16).

Tabelul nr. 18

Rata creşterii per deceniu a produsului total şi a produsului pe cap de locuitor

1. Produsul total

	Marea Britanie	Franca	Germania	Statele Unite
1885 – 1894...	23.8	15, 7*	32, 9*	44, 7
1905 – 1914				
1905 – 1914...	14.O	18.4 b	17, 7*	36, 7
1925 – 1929				
1925 – 1929...	163	11, 5	26.5	33, 2
1954				

2. Produsul pe cap de locuitor

	Marea Britanie	Franţa	Germania	Statele Unite	Japonia
1885 – 1894...	11.4	13 3*	17	20.1	25, 5
1905 – 1914					

	190		5.2		16		7JJ		16, 5*
5	–			.1*				32.8	
1914...									
1925	–								
1929									
	192		11, 3		10		12, 5		19.2 9.9
5	–			.O					
1929...									
1952	–								
1954									

a. 1861 – 1870... 1890 – 1900. b. 1896 – 1929. c. 1830 – 1889... 1905 – 1913. d. 1895 – 1904...

1925 – 1929. e. 190 (M909... 1925 – 1929.

Sursd. W.W. Rostow, *pp*. îi., t. V-1. V-6. V-Îşi V-12.

Şi totuşi un oarecare declin începe să se contureze, primul semn constituindu-l crizele din perioada 1873 – 1896; ele nu au, într-adevăr, acelaşi efect pentru toate rapitalismele naţionale: în Statele Unite şi în Germania ele acompaniază viguroasa dezvoltate a reţelelor de căi ferate, a industriei cărbunelui, oţelului şi a construcţiilor navale; în Marea Britanie ele marchează oboseala unui capitalism în plină maturitate şi în plină putere.

Dovadă stau evoluţiile industriilor de bază ale primei industrializări: cărbune, fontă, oţel (tabelul 17).

În 1871, şi apoi în 1880, Marea Britanie producea mai mult cărbune decât Statele Unite şi Germania la un loc; în 1913, producţia să abia dacă depăşeşte jumătate din cea a Statelor Unite. Iar în ce priveşte oţelul, că este surclasată rapid de Statele Uniteşi depăşită de Germania încă din 1900.

În general vorbind, noile capitalisme german st nord-american beneficiază de o dinamică a creşterii net superioară celei a „vechilor” capitalisme francez şi englez.

De la „Marea Depresiune” economică până în preajma „Marelui Război”, creşterea este de două ori mai

rapidă în Germania decât în Franţa şi de două ori mai rapidă în Statele Unite decât în Marea Britanie. Iar, în medie, superioritatea creşterii americane se va menţine până după col de al doilea război mondial.

În ultima treime a secolului al XIX-lea se poate vorbi, aşadar, de începerea unui relativ declin al capitalismului britanic (Insolit de cel francez), în vreme ce se declanşează o puternică ascensiunii a capitalismelor german şi nord-american.

Tabelul nr. 19

Participarea principalelorţări industrializateproducţia industrială mondială.

	Marea Britanie.	Franţa	Germania (Rir.)	Rusia (URSS)	Statele Unite	Restul lumii	Japonia
1870	32	10	13	4	23		
1881 – 1885	27	9	14	3	29		
1896 – 1900	20	7	17	5	30	1	
1906 – 1910	15	6	16	5	35	1	
1913	14	6	16	6	38	1	
1926 – 1929	9	7	12	W	42	3	
1936 – 1938	9	5	11	(19)	32	4	
19	5	4	(6)	(1	32	4	

În procente.

Surs* W.W. RfKlow. «y *ai*! 11 – 2, p 52

Otarmrfre: În jetwstă perioadă, partea Belgiei scade Je Io 3% la I %; cea a înliei crrşle de Io 2 h 3%, pentru a reveni la 2%; cea a Scandinaviei creşte de la 1* la 2%, «şi *cea* Canadei.

Tabelul nr. 20

Repartiţia pe firi a comerţului mondial.

	Marea Britanie	Franca	Germania (RFC)	Restul Europei	Statele Unite	Restul lumii
1880	18	23	11	10	27	10	19
1913	19	16	7	12	29	11	25
1928	19	14	6	9	22	14	35
1938	19	14	4	9	20	10	43
1948	19	12	5	(2)	22	16	43
1958	19	9	5	(8)	26	14	38

E! n procente.

*Sur**): W W Rostow, *ap. ai*... L U-8. p. 71 – 73.

Cota Marii Britanii din producea industrială mondială scade de la 32% În 1870 la 14% în preajma „Marelui Război" şi la 9% înaintea crizei din 1930; în schimb, cota Statelor Unite urcă de la 23% la 38% şi 42%.

Marea Britanie acoperea un sfert din schimburile comerciale efectuate în lume în 1880, o şesime în 1913 şi

numai o optime în 1948.

Acest declin, acest recul – repetăm – nu este decât relativ; pe ansamblu, producţiile, schimburile comerciale continuă să crească; investiţiile în străinătate se înmulţesc, Marea Britanie fiind prezentă, activă, influentă în întreaga lume. Dar, faţă de „salturile înainte" ale capitalismelor german, nord-american şi apoi japonez, ea nu mai are acea forţă care i-ar permite să se menţină în frunte

Se constată, acum, „slăbirea spiritului întreprinzător şi inovator", precum şi dezvoltarea unei „mentalităţi de rentier" – ambele legate de avantajele pe care le prezintă primirea cu regularitate a unor venituri importante din exterior.

După o prelungită perioadă de depresiune economică, agricultura engleză a supravieţuit cu preful convertirii metodelor sale celor mai încercate, dar a devenit incapabilă să satisfacă mai mult de 40% din necesarul de hrană al ţării, astfel că, fără să fi cunoscut un veritabil declin în privinţa beneficiilor, ea a trebuit să se resemneze cu un loc secundar şi să spere într-un sprijin din partea guvernului: nu l-a obţinut decât puţincite puţin, în timpul războiului, şi i-a fost retras complet începând cu 1921. Marile industrii de bază au persistat adeseori în folosirea tehnicilor consacrate, închizându-se în faţa inovaţiilor celor mai promiţătoare: siderurgiştii au fost mult prea fideli procedeelor Bassemer şi Siemens, iar cei din industria bumbacului au avut mari reticente când s-a pus problema adoptării, după 1900, a ţesutului circular şi, mai târziu, a maşinilor automatice. Industria chimică, noile întreprinderi din sectoare precum energia electrică, producerea cauciucului, construcţia de bicidote sau de automobile s-au dezvoltat într-un ritm foarte lent11.

Pe ansamblu, în perioada de dinaintea primului război mondial, capitalismele vechi – englez şi francez – sunt ajunse din urmă, apoi depăşite de noile capitalisme – german şi nord-american. În bună parte, acest lucru se

petrece odată cu crizele care marchează sfârşitul secolului al XIX-lea.

Un alt proces de fond ce caracterizează această perioadă este afirmarea claselor muncitoare.

3. Afirmarea claselor muncitoare

Procesul acesta este, cu siguranţă, cel mai important intrudt marchează trecerea de la o fază în care capitalismul s-a dezvoltat utilizând o mină de lucru dezrădăcinată, dependentă, aservită, copleşită de realităţi, la o fază în care burghezia capitalistă trebuie să ţină seama de o clasă muncitoare care devine conştientă de sine. care se organizează şi care impune, în cele din urmă. un nou raport de forţe.

Procesul despre care vorbim are loc în cadrul unei transformări mai largi a societăţii, provocate tot de industrializarea capitalistă:

— Extinderea în continuare a *salarizării*: în Marea Britanie, 80% din populaţia activă este salariată la sfârşitul secolului al XIX-lea, 63% în Statele Unite în 1880, 66% în Germania în 1902, 58% în Franţa în 1911; salariaţii din lumea capitalistă sunt de-acum de ordinul milioanelor, depăşindu-i cu mult, ca număr, pe micii producători independenţi din agricultură, comerţ şi meşteşugărit.

— Accentuarea *urbanizării*: ia începutul secolului al XX-lea, Londra numără mai mult de 4 milioane de locuitori, Glasgow, Manchester, Birmingham şi Liverpool ating un milion de locuitori, iar alte patruzeci de oraşe britanice au mai mult de 100.000. Cota populaţiei americane din oraşele cu mai mult de 8.000 de locuitori ajunge de la 23% în 1880 la 32% în 1900 şi 44% în 1920. Cea a populaţiei germane trăind în aglomeraţii de mai mult de 2000 de locuitori creşte de la 41% în 1880 la 60% în 1910. Acest procentaj atingea (n anul respectiv 78% în Marea Britanie, 46% în Statele Unite şi 44% în Franţa. Se creează astfel noile condiţii pentru acţiunea colectivă.

În acest context, *consolidarea claselor muncitoare*

poate fi percepută, înainte de toate, prin câteva cifre:

— În Marea Britanie, numărul lucrătorilor din industrie creşte de la 5, 7 milioane în 1881 la 8, 6 milioane în 1911 (dintre care 6, 2 în industriile

„K Man, Le *LVdm* de Itcotiamm britannique (1870 – 1929), *p şi*; *vezi de asemenea A. Siegfried*. La Crut britannique au XX siècle.

manufacturiere, 1, 2 în mine şi 1, 2 în construcţii), la care se adaugă 1, 5 milioane de salariaţi în transporturi.

— În Statele Unite, populaţia angajată în sectorul secundar creşte de la 23% din totalul populare active în 1870, la 31% în 1910; numărul salariaţilor din industrie (numai în uzine) ajunge de la 2 milioane în 1870 Ia 4, 5 În 1899, 6, 2 în 1909 şi 8, 4 în 1919.

— În Germania, procentajul persoanelor care lucrează în industrie creşte de la 41% în 1895 la 43% în 1907; numărul muncitorilor se ridică de la 5, 9 la 8, 6 milioane, lor adăugându-li-se, la cele două dale, 300.000 de lucrători la domiciliu.

— În Fran (a, efectivele clasei muncitoare au ajuns de la 3 milioane la sfârşitul secolului al XIX-lea la 5 milioane în preajma „Marelui Război”. Transformările din sectorul manufacturier sunt substanţiale: între 1850 şi 1910, numărul locurilor de muncă din cadrul activităţilor meşteşugăreşti scade de la 2, 5 milioane la O, 9, iar al celor din întreprinderile industriale creşte de la 1, 2 la 4, 5 milioane.

Astfel, în cele patru mari ţări capitaliste, clasele muncitoare însumează aproximativ 30 de milioane de hărbaţi şi femei; iar pe ansamblul (arilor marcate de industrializarea capitalistă, în jur de 40 de milioane Totodată, aceşti lucrători devin conştienţi de solidaritatea lor şi, treptat, de forţa pe care o reprezintă.

Există, în continuare, nenumărate forme de *rezistentă în tot ţi opresiunii şi exploatării*. Să-l lăsăm să vorbească despre aceasta pe F.W. Taylor, care a pornit ca

muncitor, ajungând apoi maistru şi, mai târziu, promotorul „organizării ştiinţifice a muncii”:

În acest atelier de maşini-unelte, aproape toate muncile erau plătite la bucată. Atelierul mergea zi şi noapte, vreme de cinci nopţi şi şase zile pe săptămână. Existau două echipe de muncitori, una de noapte şi una de zi.

Noi, muncitorii, stabilisem între noi producţia zilnică ce urma să fie realizată la fiecare dintre lucrările executate în atelier. Limitam producţia cam la o treime din ce am fi putut face cu destulă uşurinţă. Ne consideram îndreptăţiţi să procedăm astfel, dată fiind plata la bucată când am ajuns şef de echipă, muncitorii care au trecut în subordinea mea şi care, fireşte, ştiau că eram la curent cu tot acest joc al limitării deliberate a producţiei şi al „lâncezelii” sistematice m-au căutat imediat» I mi-au spus: „Acum, Fred, doar n-o să te faci şi tu un zbir ca ei, nu?” Eu le-am răspuns:

„Dacă vreţi să spuneţi că vă e teamă c-am să fac să se producă mai mult decât înainte, atunci aveţi dreptate. Îmi propun să scot mai mult de la aceste maşini. Vă amintiţi că, atunci când lucrăm împreună cu voi, v-am fost un tovarăş statornic. Nu am depăşit niciodată ritmul pe care îl stabilisem cu toţii. Acum însă, sunt de partea cealaltă a baricadei. Am acceptat un post în conducerea companiei şi trebuie să vă spun deschis că voi încerca să obţin o producţie mai mare”. El mi-au replicat: „O să ajungi un ticălos ca (oţi ceilalţi*11.

Taylor face de altfel un element-cheie din diagnosticul său:

Lâncezeala, adică munca încetinită în mod deliberat, pentru a nu se realiza o zi normală de lucru, „tactica soldatului”, cum şo spune în ţara noastră, „trasul mai moale”, cum se zice în Anglia sau în Scoţia, Constituie modul în care se acţionează, în general, în unităţile industriale şi. totodată, un comportament foarte des

întâlnit la lucrătorii din construcţii. Autorul afirmă, fără teama de a se vedea contrazis, că lâncezeala aceasta reprezintă boala cea mai gravă de care sunt atinşi muncitorii din Anglia şi America".

Există apoi *grevele*: din ce în ce mai puternice, din ce în ce mai lungi, mai ales în perioadele de criză.

Mişcarea grevistă americană care culminează în 1877 cu „Comună din Pitisbourg" şi greva lucrătorilor de la căile ferate, în Franţa, greva din Anzin, în 1884, şi din Decazeville, în 1886: în Statele Unite, mai mult de trei mii de greve şi mai mult de un milion de grevişti între 1881 şi 1886, cele mai importante fiind greva de la căile ferate (1884 – 1886) şi greva din mai 1886 pentru ziua de muncă de opt ore: 80.000 de grevişti, la Chicago, iar în urma unei provocări, arestarea capilor mişcării, condamnarea şi spânzurarea lor. În 1885, greva docherilor, care paralizează portul Londrei.

Grevele minerilor americani în 1893, iar în 1894, greva Pullman, înăbuşită prin aplicarea aşa-numitului Sherm/uj *anti trust Act* şi prin aruncarea în închisoare a conducătorilor ei. În Franţa, greva ţesătorilor din Roanne şi cea a sticlarilor din Carmaux, în 1895. În Germania, în acelaşi an. este pusă în aplicare o nouă strategie, prin care mişcarea grevistă şo concentra într-o singură întreprindere.

Din nou. greve ale minerilor americani în 1899 şi 1902, ale muncitorilor din Creusot în 1899, ale docherilor din portul Marsilia în 1900, ale minerilor din Monteeaules-Mines în 1901, iar în 1902, ale minerilor din întreaga Franţă. În Germania, greve în industria textilă şi cea minieră în 1905; în Franţa, greve ale minerilor din Nord în 1905 şi ale lucrătorilor feroviari în 1910. În Statele Unite, greve ale muncitorilor forestieri din Louisiana în 1910 şi ale muncitorilor din industria textilă în 1912 – 1913...

Trebuie luată în considerare, de asemenea, dezvoltarea organizaţilor muncitoreşti: sindicate, burse de

muncă, organizaţii de întrajutorare, partide.

În Marea Britanie. unde mişcarea muncitorească – în ciuda slăbirii ci

lF. W. Taylor. „Témoignage devant la commission d enquête de la Chambre des Représentants", 1912, după la Dinrdmii *scientifique des entreprises*, fid. Marabout, 1967. p. 105, 106 „*Princtpks of scientific Management*, 1911. trad. fi după *La Direction scientifique des entreprises*, *op*. cif., p 22.

În anii 1870 – beneficiază deja de o îndelungată experienţă, numărul lucrătorilor sindicalizaţi creşte simţitor: 1, 1 milioane în 1876, 2, 2 milioane în 1900, 4, 1 milioane în 1913; curentele socialiste reînvie în anii 1880; primii reprezentanţi ai muncitorilor sunt aleşi în 1892; va trebui însă ca sindicatele să se decidă să participe la un Comitet pentru reprezentarea muncii (*Labour représentation Committee*, 1900), pentru ca *Labour Party şi* se poată înfiinţa, el nereuşind la vremea aceea să se impună în sistemul bipolar britanic; în 1914, din cei 1 600.000 de aderenţi, 1 570.000 sunt sindicalişti.

În Franţa, mişcarea muncitorească se organizează în condiţiile unei adevărate forfote a curentelor de gândire, a sectelor şi tradiţiilor, în contextul sciziunilor şi al permanentelor dezbateri de la sfârşitul secolului al XIX-lea (419.000 membri de sindicat în 1895, 750.000 în 1905); iar când diferitele forţe socialiste se reunesc în Secţiunea Franceză a Internaţionalei Muncitoare (SĂM, 1905), CSM (Confederaţia Stângii Muncitoare) afirmă la Congresul de la Amiens (1906) totală autonomie a mişcării sindicale, care reprezintă în sine, împreună cu arma grevei generale, forţa care va răsturna capitalismul; numărul lucrătorilor sindicalizaţi depăşeşte un milion în 1912; aderenţii la SĂM ajung de la 30.000 în 1905 la 90.000 în 1914, iar la alegeri, numărul sufragiilor socialiste creşte de la 880 O (10 în 1906 la 1 440.000 în 1914.

În Germania, după legile de excepţie votate în 1878

împotriva socialiştilor şi după o dură perioadă de acţiune semiclandestină, social-democraţia înregistrează un prim succes în 1884, cu 550.000 de sufragii şi 24 de reprezentanţi aleşi; ea îşi va lărgi apoi considerabil influenţa, ajungând, în 1903, la 3 milioane de sufragii şi 81 de reprezentanţi aleşi, iar în 1912, la peste 4 milioane de voturi şi 110 deputaţi. În paralel, se dezvoltă sindicatele: 300.000 de membri sindicali în 1890, 680.000 la sfârşitul secolului, 2, 5 milioane în 1913; acordul de „paritate", adoptat de Congresul de la Mannheim, în 1906, obligă partidul şi organizaţia sindicală să ia în comun deciziile importante.

În fine, în Statele Unite, mişcarea sindicală se întăreşte în ritmul crizelor, al grevelor şi al represiunii. „Cavalerii muncii" ajung de la 110.000 în 1885 la 729.000 în 1886, pentru a scădea în 1890 la 100.000 de membri; unele organizaţii îşi sporesc rândurile în urmă câte unei mişcări de prolest reuşite: *American Railway Union* (150.000 de membri în 1893), Federaţia Minerilor Americani (100.000 de aderenţi în 1897); *American Fédération of Labor* se dezvoltă mai mult decât alte organizaţii, dar într-un ritm ceva mai prudent: 100.000 de aderenţi în 1886, 250.000 în 1892, 2 milioane în 1912.

În total, există în lume, în 1913. aproximativ 15 milioane de lucrători sindicalizaţi.

Efect de masă şi pondere electorală; manifestaţii de stradă, greve, vărsări de sânge. organizaţii sindicale, burse de muncă, organizaţii de întrajutorare, cooperative, partide şi mişcări – toate la un loc fac ca, pentru mişcarea specifică a fiecărei ţări, raportul de forţe să se modifice. Clasă muncitoare – chiar dacă în continuare ţinută deoparte, în anumite privinţe – va avea de-acum înainte un cuvânt de spus în viaţa fiecărei regiuni şi în cea a naţiunii. Iar noul raport de forţe care se instituie este cel care va explica viitoarele cuceriri şi ameliorări din lumea muncii la acest sfârşit de secol al XIX-lea şi început de secol al XX-

lea.

Din noul raport de forţe rezultă tendinţa de *creştere a salariului real* în principalele patru ţari capitaliste. Între anii 1870 şi perioada de dinaintea războiului din 1914, salariile reale s-au mărit în medie cu o cincime în Germania şi cu două cincimi în Franţa14 În paralel, se manifestă cât se poate de limpede şi tendinţa de *scurtare a lintpului de lucru*. Unii analişti ar putea susţine aici că, în perioada respectivă, productivitatea a fost suficient de ridicată pentru „a face posibile", din punctul de vedere al capitalului, astfel de concesii; cu siguranţă, numai că fără modificarea raportului de forţe, ar fi fost infinit mai puţin probabil ca ele să se fi făcut.

Acest nou raport de forţe explică de asemenea importanţa *legilor sociale* care s-au votat atunci. În Marea Britanie mai întâi, *Employer* and Workmeti Act* din 1875, care înlocuieşte *Master and Servant Act* din 1867; apoi legile din 1875 şi 1876, care autorizează pichetele de grevă nonviolenteşi acordă un statut legal oricărei *Trade Union*, în Germania, legile iniţiate de Bismarck, în dorinţa de a institui anumite protecţii: legile privind asigurările de sănătate (1883): asigurările în caz de accident (1884) şi asigurările de bătrâneţe; pensionarea la şaizeci de ani (1889). În Franţa, legea prin care se stipulează libertatea de asociere (1884), legile privind durata zilei de muncă (1874, 1892 şi 1900), igiena şi securitatea (1893), accidentele de muncă (1898), pensionările (1905), ziua de odihnă săptămânală (1906). În Marea Britanie, în continuare, legea din 1906 care facilitează activitatea sindicală: legea din 1908 referitoare la pensionarea muncitorilor şi. În acelaşi an, legea care reglementează munca la domiciliu; legea din 1911 care instituie indemnizaţii de şomaj şi lărgeşte câmpul asigurărilor medicale. În Statele Unite, o serie întreagă de state adoptă legi cu caracter social, printre care: ziua de lucru de opt ore pentru mineri, reglementarea muncii copiilor, legea cu

privire la accidentele de muncă.

Acest nou raport de forţe determină totodată Biserica să mse aplece" asupra problemelor sociale: Leon al XII I-lea publică în 1891 enciclica *Reruni rwvarunt*, unde, referindu-se la „bogaţi şi patroni" 15, spune: 41 Ei nu trebuie să îl trateze pe muncitor că pe un sclav; drept este să îi respecte demnitatea de om, sporită încă de aceea de creştin. Munca fizică (...), departe de a fi

HDuplG Kucyrkski, *DteGcfdaditeder Lagt der Arbeiter*, *cität* după *f*. – *A* Lesouni şi C Gérard, *Histoire économique*, XIX-XX *siècles*, t. I, p. 103. Evaluări naţionale mai recente confirmi aceste estimări tare, în orice caz, nu pot indici decât nişte tendinţe

„*Encyclique** *et messages sociaux*, priventate de 1! Cuitton. Dallo/, 194 «p 64 un meliv de ruşine, îl onorează pe om (...). Ruşinos şi inuman este să te foloseşti de om ca de un simplu aducător de profit şi să nu îl preţuieşti decât în func ţie de puterea braţelor sale". El se referă apoi şi la „bietul muncilor 16: „El trebuie să efectueze complet şi întocmai munca la care s-a angajat prin contract liber şi conform echităţii. El nu trebuie să îi aducă patronului niciun prejudiciu, nici în ce priveşte bunurile acestuia, nici în privinţa persoanei lui. Înseşi revendicările sale trebuie să fie lipsite de violenţă şi să nu ia niciodată forma răzvrătirii. El trebuie să se ferească de acei oameni perfizi care, prin discursuri mincinoase, sădesc în el speranţe nechibzuite". Căci „în societate, cele două clase sunt menite prin firea lucrurilor să se unească armonios şi să se ţină reciproc într-un echilibru desăvârşit. Ele au o nevoie imperioasă una de cealaltă; nu poate exista capital fără muncă, şi nici muncă fără capital" 17. Pentru un lector avizat, sugestia care urmează denotă totuşi o anumită prudentă: „Considerăm însă mai potrivit, în actualele condiţii ale vieţii sociale, să se modereze întrucâtva, în măsura posibilităţii, contractul de muncă prin elemente împrumutate din contractul social".

În fine, acest nou raport de forţe explică şi convingerea pe care o au nenumăraţi socialişti, anarhişti şi comunişti cu privire la iminenta prăbuşire a sistemului capitalist11. Lafargue (1882): „Revoluţia este aproape (...) va fi suficientă o ciocnire între doi nori pentru a se declanşa explozia umanăn. Kropotkin (1883): „Domnilor, credeţi-mă, revoluţia socială este aproape. În mai puţin de zece ani. ea va izbucni. Trăiesc în mijlocul muncitorilor şi o spun cu tărie". Emile Pouget, în Le P*er*e *Pei*n*ard Tru*d*ă] (1*889): „Vă da (i seama ce s-ar întâmpla dacă, în două săptămâni, nu ar mai fi cărbune? Uzinele s-ar opri, marile oraşe nu ar mai avea gaz, căile ferate ar amorţi (...). Dintr-odată. aproape tot poporul ar trece la odihnă. Asta i-ar lăsa timp să mediteze; el arânţelege că patronii îl fură în chip murdar şi, atunci, s-ar putea foarte bine să sară şi să îi cam scuture de purici". Cuesde (1897): „Începutul secolului viitor va însemna începutul unei noi ere" Ceva mai prudent, scriitorul american Edward Bellamy plasează abia în anul 2000 desăvârşirea societăţii socialiste, aşa cum o descrie el în Ijooking *Backwar*d *[Privin*d *înapoi]* (*1888*).

4. O nouă eră a capitalismului industrial

Concurenţa dintre capitalişti se ascute, mai ales în sectoarele primului val al industrializării; rivalitatea marilor capitalisme naţionale devine tot mai dură; clasele muncitoare se organizează şi constrâng capitalul la

UIM... p. 64. „ffed., p. 63.

„Vezi *Htslotrt générale du uxwliUM. i* II. şi E. Dolloans. «f... t. II.

concesii apreciabile; crizele se extind; unii văd moartea capitalismului ca fiind foarte apropiată.

Deja însă conducătorii capitalişti se adaptează, deschid noi perspective, modifică terenul confruntărilor.

În fă (a claselor muncitoare *organizate*, *mai întâi*.

Legile sociale? întotdeauna se găsesc patroni care să le condamne, precum Henri Schneider, intervievat de *Le*

Figaro în 1897: „Intervenţia statului în problemele muncitorilor este o greşeală, o foarte mare greşeală (...). Nu pot admite un prefect la o grevă (...). Ca şi reglementarea muncii femeilor şi a copiilor (...). Se pun prea multe oprelişti. Iar ziua de muncă de opt ore e încă o marotă (...). Peste cinci sau şase ani nimeni n-o să se mai gândească la asta; cine ştie ce or să mai găsească atunci (...). Eu cred că un muncitor bun poate foarte bine să lucreze zece ore şi că e liber să muncească şi mai mult, dacă îi face plăcere... M, Se găsesc apoi şi patroni care să le ignore Dar tot mai mulţi se resemnează ori le acceptă, unii din interes, alţii din filantropie.

Grevele? Ele sunt combătute cu duritate. Apel la forţele poliţieneşti sau la armată, în Franţa; la detectivi şi la miliţii (mai ales la agenţia Pinkerton), sau la trupele federale, în Statele Unite. În Franţa, Curtea de Casaţie confirmă, încă în 1907, că patronul nu este obligat să îi păstreze pe muncitorii grevişti, „considerând că muncitorul care intră în grevă face imposibilă, prin actul său voluntar, executarea în continuare a contractului de muncă ce îl lega de angajatorul său; că acest act, chiar dacă nu îi este interzis prin legea penală, constituie nu mai puţin din partea sa, oricare ar fi motivele invocate, o întrerupere a pomenitului contract”[35]

Treptat însă, dreptul la grevă va fi admis, aşa cum o cerea Jaurès în *VHunianite.* În 1904: ca „aplicare a uneia dintre clauzele implicite şi esenţiale ale contractului modern de muncă”[36]

Iar greva va fi integrată într-un dispozitiv instituţionalizat de negociere colectivă...

Frânarea producţiei? Aici, efortul patronal a fost neobosit. Multă vreme, el a vizat sistemul de salarii. La

35 B. Edelmann. La Légalisation de ta classe ouvrière, p. 33

36" Citat de B Edelmann, tbndp. 38.

sfârşitul secolului al XIX-lea, plata „la bucată nu mai este eficientă: „Nu e mai puţin adevărat, notează economistul Leroy-Beaulieu, că, oricât de utilă, ori că de necesară este munca în acord, ea poate dăuna, în anumite cazuri, relaţiilor dintre muncitori şi patroni şi că e nevoie de un mare spirit al justiţiei şi concilierii pentru funcţionarea ei paşnică”[37]

Or, observă el în alt loc, „ostilitatea populară pentru munca în acord (…) pare să crească pe zi ce trece, în loc să se diminueze odată cu căpătarea deprinderilor necesare” 24. F.W. Taylor, care a trăit această experienţa, este mai realist: „Atunci când un muncitor a văzut că preţul obiectului pe care îl produce scade de două sau de Irei ori pentru că el a lucrat mai repede şi şi-a crescut randamentul, ajunge să nesocotească interesul patronului şi se încăpăţânează în hotărârea de a nu mai suporta reduceri de tarif, dacă lâncezoala îl poate ajuta să le evite”. Sau, încă: acest sistem „instituie un dezacord permanent între patroni şi muncitori; el îi face pe aceştia din urmă să se prefacă în faţa primilor; iar po patroni îi obligă să pară neîndurători şi hapsâni, în ochii muncitorilor, chiar dacă ei nu sunt aşa” 2.

Sunt inventate acum numeroase alte sisteme de salarii: primele salariale, precum „tariful l-allemand” aplicat în 1888, prezentat sumar în 1899 şi mai sistematic în 1912, tarif despre care autorul său spunea: „Cred că sistemul meu este primul care a încercat să remunereze nu timpul sau cantitatea produsă – două elemente care, în fond, îl lasă pe muncitor oarecum indiferent –, ci efortul pe care el trebuie să îl depună în fiecare moment” *; tarifele degresive, aplicate în industria armamentului şi care au avut rezultate foarte slabe, sau tarifele progresive, utilizate în mai multe sectoare din cea de-a doua jumătate

37a P. Leroy-Beau lieu, TraiU d'Jconotnit politique, citat dupJ B Motte?. SysJèwc des salaires et politique patronale. CNRS, 1966. p 122.

a secolului al XIX-lea şi în unele uzine de automobile de la începutul secolului al XX-lea; unii patroni susţin deja coparticiparea lucrătorilor, iar în 1889 este creată „Societatea pentru studiul practic al participării personalului la beneficii”: în 1911, 1! 4 întreprinderi au pus în aplicare acest sistem în Franţa, 77 în Anglia, 46 în Germania şi 43 în Statele Unite...

Organizarea muncii este cea care va da patronalului arma de care are nevoie. În Franţa, Fayol, inginer de mine, director general al societăţii Commentry-Fourchambaull, prezintă în 1916, în Buffer în *de la Socicte de* l’industrie *minérale* [BuMimi/Sonvfäfii Jrintistriel *Minereurilor*], concepţiile sale asupra administrării, în general, a industriei; el face distincţia între „capacitatea profesională” (agenţi inferiori) şi „capacitatea administrativă” (şefi), propunând o definire clară a rolurilor acestora şi o organizare sistematică. F.W. Taylor, ajuns „inginer consultant, specialist în organizarea sistematică a atelierelor”, după cum îl prezintă cartea sa de vizită, este, începând cu 1893, obstinatul propovăduitor al organizării ştiinţifice a muncii: descompunerea pe sarcini, organizarea, precizarea mişcărilor, normarea, o remunerare care să stimulez* respectarea normei... Taylor va prezenta chiar el etapele prin care unui proces de producţie i s-ar putea aplica noua să organizare:

Leroy*B (Muueu. f/i *Qnetinwi ouvrière au* XIX *mih*, *e*\\ *M* dup.1 B MoHcz. *ibid*... p. 121.1 W Taylor, Lu *Dtm nou uienlijiqiie*... oţ). *c*ât. *p* 30. Citat după B Motuv, o), cât., *p*. 125.

1. Găsirea a zece – cincisprezece muncitori (pe cât posibil din diferite întreprinderi şi regiuni) care să fie deosebit de îndemânatici în executarea muncii respective.

2. Definirea seriei exacte de mişcări elementare pe care le are de executat fiecare dintre aceşti muncitori pentru a realiza munca respectivă, ca şi a uneltelor şi materialelor de care ei se folosesc.

3. Determinarea cu ajutorul unui cronometru a timpului necesar pentru efectuarea fiecăreia dintre aceste mişcări elementare şi alegerea celui mai simplu mod de a le executa.

4. Eliminarea tuturor mişcărilor nepotrivite, a celor lente sau inutile.

5. După suprimarea tuturor mişcărilor ineficiente, reunirea într-o singură secvenţă a celor mai bune şi mai rapide mişcări, permiţând folosirea celor mai potrivite unelte şi materiale.

Rezultatele sunt, de multe ori, spectaculoase: astfel, el reuşeşte ca acolo unde un muncitor încarca într-un vagon 12, 7 tone de lingouri de fontă, acesta să încarce acum 48 – 49 tone, având în plus şi un sentiment de bucurie – întrucât Taylor se declara convins că muncitorii erau „mai bucuroşi şi mai satisfăcuţi când încărcau într-un ritm de 48 tone, decât atunci când o făceau în vechiul ritm de 12, 7 tone”[38]

Dar nu e vorba, deocamdată, decât de câţiva pionieri; va trebui să treacă războiul, va trebui să se dezvolte producţia de masă, pentru că principiile de organizare a muncii să fie, în sfârşit, aplicate sistematic.

În fata *accentuării concurenţei capitaliste*, reacţiile, ofensivele, iniţiativele sunt cât se poate de diverse

E vorba mai întâi de măsurile protec) ioniste, în principal sub forma măririi tarifelor: în Germania, în 1879, apoi începând cu 1902; în Statele Unite, în 1857; în Franţa. În 1892, 1907 şi 1910. Doar Marea Britanie scapă acestui val, principala ei forţă rezidind tocmai în preeminenţa sa pe piaţa mondială.

E vorba apoi de carteluri şi de înţelegeri, care, în Germania, sunt deosebit de numeroase şi de bine

---

38V P/inaptes af Scientific Mina^eoient, dupa Im Direction scientifique, op. cit., p 281.

organizate: producătorii se pun de acord pentru a fixa nivelul producţiei, pentru a coordona investiţiile, pentru a-şi împărţi piaţa de desfacere şi a stabili preţurile, în 1903, cartelul huilei renowestfaliene controlează 98, 7% din producţia acestui bazin carbonifer; în 1905, o anchetă oficială constată existenţa a 17 carteluri în sectorul minelor, a altor 73 în metalurgie şi a încă 46 în industria chimică, în Statele Unite, aceste înţelegeri, realizate sub forme multiple şi schimbătoare, au avut în vedere numeroase sectoare – căile ferate, praful de puşcă, tutunul şi petrolul fiind cele mai importante în 1914, funcţionează 114 carteluri internaţionale, dintre care 29 în industria huilei şi în metalurgie, 19 în industria chimică, 18 în transporturi.

În paralel, se poate vorbi de o extraordinară efervescentă a progreselor ştiinţifice şi tehnice, a invenţiilor şi inovaţiilor deschizătoare de noi orizonturi. Între 1880 şi 1887, numărul brevetelor eliberate în fiecare an. În Marea Britanie, depăşeşte 30.000, fund superior până şi celui înregistrat în 1908 (16.000). În Statele Unite, el ajunge de la 14.000 în 1880 la mai mult de 36.000 în 1907; în Franţa, de la 6.000 în 1880 la 12 600 în 1907; în Germania, de la 9.000 în 1900 la 12.000 în 1910.

Tabelul nr. 21

Energia prûdusi în lume”.

	cirb unc	pet rol	g” natural	huil i albi	Iotă!
1860	136	2			138
1880	310	6	3		319
1900	735	28	10	5	778
1920	1250	140	200	210	1431

„În milioane de tone pentru cărbune sau echivalentul lor pentru celelalte.

Sura); Histoire irait du travail, *Uli, p 223*.

Printre aceste invenţii se numără diversele utilizări ale electricităţii: în 1869, Gramme obţinuse un brevet pentru generatorul de curent continuu; în 1883, Deprez reuşea primul transport de energie electrică, de la Vizitle la Grenoble; în 1891, Frankfurtul utilizează cei 15.000 de vol (i produşi la 140 km distantă, pe râul Neckar. Iluminatul electric devine posibil începând cu 1879, odată cu fabricarea, de către Edison, a becului cu filament de cărbune, şi se va extinde după 1910, prin producerea becurilor cu filament de tungsten. Echipamente pentru centrale electrice – hidraulice sau termice –, montarea de cabluri, iluminarea oraşelor, transporturi publice electrificate, motoare electrice, echipamente pentru uzine, birouri şi cămine: extrem de repede, întreprinderi foarte puternice vor prinde să se dezvolte în acest nou sector.

În paralel, construirea motorului cu explozie (începând din 1862) conduce, odată cu inventarea carburatorului (1889), la realizarea motorului cu benzină, apoi a motorului Diesel (1893 – 1897) care funcţionează cu motorină. Nenumăraţi constructori-mecanici fabrică automobile, ce se modernizează de la an la an; alţi producători fabrică pneuri din cauciuc; se impune construirea de drumuri, lărgirea şi îmbunătăţirea lor; primul Salon Auto se

„N. Duh* rin, *L'Économie mondiale et Vlmpérialtvtx*, 1915 – 1917, tr-d. fr. Anthropos. 1969, P22

Tabelul nr. 22

Industriile motrice din a doua generaţie în cinci Un capitaliste

	oţel	electri citate	ve hicule	acid sulfuric cu

								motor		
	Marea		187		1900 –		19		1870	
Britanie		0 –	1879	1910	1900 –	00	–	1879	(c)	
	W (b)	1870	–	1959		1910				
		1929				1920	–			
						1969				
	Statele		187		1880 –		19		1870	–
Unite		0 –	1879	1889	1900 –	00	–	1879	(O	
	(a)	1870	–	1959		1910				
	(b)	1929				1910	–			
						1959				
	Germa		187		1900		19		1870	–
nia		0 –	1879	1910	1900 –	00	1910	1879		
	(a)	1870	–	1969		1920	–		(c)	
	(b)	1959				1969				
	Franţa		187		1920 –		19		1945	–
(b)		0 –	1879	1929	1900 –	00	1910	1950		
		1870	–	1969		1920	–		(c)	
		1959				1979				
	laponia		190		19201		19		1930	–
	<b)	0 –	1910	929	1920 –	30	–	1939	tţ	
		1900	–	1959		1939				
		1969				1930	–			
						1979				

(a) perioadă în care se înregistrează o cotă maximă a expansiunii, (b) perioadă pe parcursul căreia sectorul este considerat ca motor al industriei naţionale, (c) sectorul nu a atins ponderea suficientă pentru a juca un rol motor.

Sürst: W.W. Roatow, eţ. rif, L V-2. V-7. V-10. V-13 şi V-19. p. 379, 393, 400, 407 şi 422

deschide la Paris, în 1898. Câţiva ani mai târziu sunt efectuate primele zboruri cu aeroplanul: au loc apoi traversarea Canalului Mânecii, în 1909, şi a Mediteranei,

în 1912 Războiul din 1914 – 1918 va da un puternic impuls industriei aeronautice, care abia luă fiinţa, ca şi industriei automobilelor.

Noile surse de energie se dezvoltă mai ales după 1900, deşi cărbunele va păstra încă o indiscutabilă supremaţie.

Primele *piţ>e-lntesi* (conducte de petrol şi gaze) din oţel sunt construite începând din 1875, mai ales în Statele Unite; primul *înnker* este lansai la apă în Rusia, po Marea Caspică, în 1877; în 1890. există deja şaizeci de petroliere care brăzdează mările. În 1914, circulă în lume două milioane de automobile (dintre care jumătate în Statele Unite).

Chimia se dezvoltă şi ea: noi procedee, noi produse, cantităţi care cresc fulgerător. În câteva decenii, producţia de aluminiu ajunge la un stadiu cu adevărat industrial (75 tone în 1890, mai mult de 50.000 în 1912). Electrochimia şi electrometalurgia permit fabricarea de noi produse; sudura autogfena se răspândeşte pretutindeni. Mătase artificială, hârtie fotografică, nitroglicerină, ciment, telefon, telegraf şi, în cu rând, radio, produse farmaceutice şi produse pentru agricultură – iată noi sectoare care se dezvoltă şi ale căror producţii vor schimba radical condiţiile generale de viaţă.

Aceste noi sectoare, aceste noi producţii prilejuiesc obţinerea unor profituri importante şi vor permite înfiinţarea rapidă a unor întreprinderi puternice, mai capabile să impună şi să conserve anumite poziţii monopoliste.

Industriile de armament cunosc şi ele un adevărat reviriment odată cu folosirea oţelului, a motoarelor, a noilor explozive: arma cu repetiţie (Label sau Mauser), mitraliere! tunuri, plăci de blindaj, turele de oţel, cuirasate, primele submarine... –, cu atât mai mult cu cât unul dintre aspectele înnoirii capitalismului constă în expansiunea la scară mondială, fapt ce contribuie la

exacerbarea capitalismelor naţionale.

5. Epoca imperialismului

Opintelile sectoarelor industriale din prima generaţie; întărirea şi organizarea clasei muncitoare în ţările capitaliste dezvoltate; ascuţirca concurenţei intercapitaliste; crizele violente…

— Mulţi văd aici simptomele apropiatei prăbuşiri a capitalismului.

Deja însă capătă amploare noi şi importante sectoare industriale; se conturează noi forme de dominare a lucrătorilor şi noi relaţii cu clasă muncitoare; iar în spatele reacţiilor defensive (protecţionism, carteluri), precum şi la adăpostul lor, se amorsează o mutaţie fundamentală a capitalismului: concentrarea şi centralizarea capitalului industrial, formarea trusturilor şi a monopolurilor naţionale, şi, legată de acestea, mondializarea ariei de influenţă a capitalismelor dominante, prin comerţ şi exportul de capitaluri, prin formarea grupurilor multinaţionale, prin colonizarea care conducea, şi că, la o împărţire a lumii.

Pretutindeni, creşte talia medie a întreprinderilor şi a diverselor stabilimente; în Marea Britanie, ea se dublează în cazul filaturilor (între 1884 şi 1911) şi a furnalelor (între 1882 şi 1913); în Franţa, în 1906, o zecime din for (a de muncă salariată este concentrată în întreprinderi cu peste 500 de angajaţi; în Statele Unite, media numărului de salariaţi dintr-o întreprindere industrială creşte de la 22 în 1899 la 40 în 1919. În perioadele de criză, se produc fuziuni de întreprinderi, în favoarea celor mai puternice: astfel, în intervalul 1880 – 1918, în Marea Britanie, 655 de întreprinderi sunt „înghiţiteM în 74 de ansambluri rezultate în urma fuzionărilor-l.

Dar în primul rând, sub conducerea unui capitalist sau a unei familii, să realizează nişte grupări de capitaluri fără precedent; aşa apar trusturile sau grupurile care. foarte repede, ajung să domine un anumit sector industrial

naţional, în spécial în Statele Unite şi în Germania. În Statele

„L Haniuh, ciut după *Gwibndşt teonatiu*: *History of Europe*. t VII. vol J. p 2 (17.

Unite, în 1908, primele şapte trusturi importante deţin şi controlează 1 638 de societăţi30; încă din 1900, aceste trusturi reprezintă 50% din producţia industriei textile, 54% din cea a sticlei, 60% din cea a hârtiei şi cărţii, 62% din cea alimentară, 72% din producţia de spirtoase, 77% din cea a metalelor neferoase, 81% din cea a industriei chimice, 84% din producţia de fier şi oţel[39]

1. E vorba, în principal, de United States Steel Corporation, constituită de J.P. Morgan şi E.H. Gary, care încorporează oţelăriile grupului Carnegie. Este vorba apoi de Standard Oil, fondat în 1870 de J.D. Rockefeller, care nu rafinează la vremea respectivă decât 4% din petrolul american, dar care în 1879 ajunge să controleze 90% dintre rafinăriile americane, iar în 1904 controlează 85% din comerţul naţional şi 90% din exporturi, în Germania, e vorba de imperiul industrial constituit de Krupp: 7.000 de salariaţi în 1873, 78.000 în 1913; în industria electrică se impune AEG, trust care, în urma unui rapid proces de concentrare, ajunge să controleze, în 1911, între 175 şi 200 de societăţi, numără mai mult de 60.000 de angajaţi, cooperează din 1908 cu celălalt important grup german, Siemens, şi îşi împarte pieţele externe cu grupul american General Electric (în mare, Europa pentru AEG, iar America de Nord pentru GE), a. În Marea Britanie, această mişcare este mai puţin evidentă; se observă totuşi un important proces de concentrare bancară: 250 de bănci particulare în 1880, 48 în 1913: 120 joint-Stock Banks în 1880, 43 în 1913. La fel, în Germania: în perioada crizei din 1873, 70 de bănci dau faliment; un alt val de falimentări în perioada

---

39" R. Hilferding, Das Fuianzkapilai, Viena. 1910, trad. rusă 1912, irad, fr. Éd. de Minuit. 1970. p 407

crizei din 1890 – 1891; iar criză din 1901 este o adevărată „criză de curăţire”: Deutsche Bank absoarbe 49 de instituţii de profil, Dresdner Bank 46, iar Diskonto Bank 28; rămân cinci-şase mari bănci, „fiecare mare bancă fiind sufletul financiar al unui întreg ansamblu de întreprinderi, sau, spre a-şi împărţi riscurile, mai multe banei unindu-se pentru a patrona o singură întreprindere”. „La fel. În Statele Unite: se constituie două „imperii financiare”, unul format de First Naţional Bank, a lui Morgan, de General Electr – Rubber Trust, US Steel, Căile Ferate Vanderbilt şi de diverse societăţi de electricitate; celălalt alcătuit din Naţional City Bank, a lui Rockefeiler, din Standard Oil, Tobacco, lee Trust, Oile Ferate Gould şi unele antreprize de telefonie14.

„Concentrarea producţiei şi, drept consecinţă, monopolurile; fuziunea sau întrepătrunderea băncilor şi industriei, iată istoria formării capitalului financiar şi conţinutul acestei noţiuni Nt scrie Lenin în *Imperialismul, stadiul suprem al capitalismului* Asemeni lui Bahunin, el preia conceptul decapitai financiar, aşa cum fusese construit de Hilferding

Capitalul financiar înseamnă de fapt unificarea capitalului. Sectoarele, altă dată distincte, ale capitalului industrial, comerrial şi bancar se află de-acu în sub controlul marilor finanţe, acolo unde există o strânsă asociere între magnaţii industriei şi ai băncilor9.

Astfel, prin capitalul financiar se şterge caracterul special al capitalului. Acesta din urmă apare ca o forţă unită ce decurge în mod direct din proprietatea asupra mijloacelor de producţie, a bogăţiilor naturale şi a întregii munci trecute acumulate, precum şi din dispunerea muncii vii ca decurgfnd din mijloacele de proprietate, în acelaşi timp, proprietatea, concentrată şi centralizată în mâinile câtorva mari asociaţi de capital, apare ca opusă în mod

direct marii mase de nedeţinători de capita15[40]

În strânsă legătură cu capitalul financiar, se dezvoltă imperialismul:

Politica acestui capital financiar urmăreşte un triplu scop: în primul rând, crearea unui teritoriu economic cât mai mare cu putinţă, în al doilea rând, apărarea teritoriului respectiv împotriva concurenţei străine, prin bariere vamale, şi în sfârşit. În al treilea rând. transformareasa în câmp de exploatare pentru monopolurile din ţarăv.

Ceea ce Buharin va rezuma într-o singură formulă:

Imperialismul este chiar această politică a capitalului financiar.

Dezvoltarea exporturilor şi înăsprirea concurentei internaţionale; exportul decapitai, participări şi creări de filiale în străinătate – în cadrul acestui proces se înregistrează un al doilea val puternic de colonizări, însoţit de o serie întreagă de rivalităţi, ciocniri şi războaie.

Între 1875 şi 1913, înciuda măsurilor protection iste, exporturile germane cresc de 4 ori, iar cele ale Statelor Unite de aproape 5 ori. Exporturile britanice vor spori numai de 2, 2 ori, iar cele franceze de 1, 8 ori: totuşi preocuparea pentru export este din ce în ce mai mare în aceste două ţări: în Marea Britanie, partea exportată din totalul produsului fizic, care ajunsese de la 26% în 1851 la 46% în 1871, şi care scăzuse după 1881, va creşte după 190G, atingând 50% în 1911; în Frânta, acest procentaj progresează într-un ritm moderat.

Tabelul nr. 23

Reparliţia posesiunilor britanice din afara regalului.

40 Ibid., p 330

»Ibid . p 440

"N. Buharin. op. cit.. p. 105.

_Die Neue Zeit. 1898. nr 1, p. 304. citat de Lenin, LVitpénûUswe..., op citp. 100.

	1870	1914
Europa	25	5
Statele Unite	27	21
America Lalină	11	18
India	22	9
restul Commonwoalth-ului	12	37
restul lumii	3	9
total	100	99
loial în milioane de lire sterline	770	4107

Mn procente.

SttrsH: A.C. Kenwood ţi-A l, Lougiwd, of. p 43.

de la 17% în ultima treime a secolului al XIX-lea la 21% în perioada 1905 – 1913. Marea Britanie exporta 13% din cărbunele pe care şi extrăgea în 1870, 21% în 1890, 33% în 1913; ea exporta între 35 şi 40% din fonta şi apoi din oloiul pe care le producea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar 50% în perioada 1905 – 1907*3. Or, în acest sector, industria britanică beneficiază în continuare de un avantaj ţinând de structura sa, întrucât fabricarea mijloacelor de producte reprezintă un procent din ce în ce mai mare: 47% în 1881, 58% în 1907 d\ principala piaţă de desfacere constituind-o noile ţări intrate în procesul de industrializare, urbanizare şi echipare

Exportul de capital este unul dintre mijloacele prin care se asigură aceste pieje: el capătă o important cresrândă la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Fluxul anual al investiţiilor în străinătate se dublează, în Marea Britanie, din 1880 – 1884 până în 1890 – 1894, sporind apoi de patru ori din 1890 –

1894 până în 1910 – 1913; în Germania, el şo dublează prima dată din 1883 până în 1993, şi o a doua oară din 1893 până în 1914;! n Franţa, el se triplează din 1880 până în 191442.

Numai ele trei, aceste ţări reprezintă mai mult de trei sferturi din totalul capitalurilor investite în străinătate în 1914: 43% Marea Britanie, 20% Franja, 13% Germania; Statelor Unite le rămân doar 7%, ansamblului investiţiilor belgiene, olandeze şi elveţiene 12%, iar 5% celorlalţi investitori41.

„J. Marewwski, *Cahier* de 11SEA*, nr. 163, Iulie 1963, 1.22, p. LXI. «Ph Donne şi W A Colo, *op. eil.*, t. 54 şi 56, p. 216 şi 225 4, T J Maikovlichi *Cahiers de 11SEA*, nr. 179, nov. 1966, p. 287.

I. Fois, uro; v, *The World Banker*, 1870 – 1914 °A.C. Kenwood şi A.L. Lougitced, *op. cil t* p. 41

Tabelul nr. 24

Repartiţia posesiunilor franceze din afara Urii.

	Inv estiţii	real izai.	Posesiuni 1914
	18 16 1851	185 –2 – 1881	
Europa mediteraneană	62	36	14
Europa centrală	12	19	8
Europa orientală		9	28
Europa de Nord-Vest	22	4	8
total Europa	*	68	58
Orientul Apropiat		23	11
colonii		4	9

cele două Americi	4	5	16
restul lumii			6
total	ID O	100	100
total în miliarde de franci	2, 5	17, 6	52, 7

În procente.

Surs* R.E. Cameron, op. cit., p. 92.97 şi 380

În ce priveşte zonele „de investiţie”, Europa reprezintă cea mai mare parte (27%), urmată de America de Nord (24%), America Latină (19%) şi Asia (16%); Africa nu (niruneşte decit9% din investiţiile străine, iar Oceania 5%”.

Marea Brilanie rămâne de departe cel mai mare investitor din lume; dar repartiţia investiţiilor sale s-a modificat sensibil: ele sunt mai puţin orientate înspre Europa, Statele Unite şi India, şi mai mult către celelalte zone din Commonwealth şi America Latină.

Posesiunile franceze rămân în principal în Europa (aproape trei cincimi), cu o puternică reorientare înspre Europa Orientală, şi în special către Rusia. Deocamdată nu se investeşte decât extrem de puţin în colonii.

Capitalurile germane sunt, de asemenea, investite în principal în Europa (mai ales în Austria, Rusia, Ungaria, România), dar şi în alte zone, precum Japonia, Mexic, Imperiul Otoman. Capitalurile Statelor Unite rămân în America (mai ales în Mexic, Canada, Cuba).

Aceste posesiuni în străinătate iau forme dintre cele mai diverse: subscripţia la împrumuturi publice (la care sunt foarte atenţi depozitarii francezi), împrumuturi acordate unor guverne, bănci sau întreprinderi, coparticipări sau cumpărări în diferite sectoare de activitate, sau, deja – «Ibid., *p. 42*

Tabelul nr. 25
Expansiunile coloniale între 1876 şi 1914

colonii					metropole	
	1876		1914		1914	
	suprafaţa (J*	supuşi”.	populaţia.	suprafaţa”.	populaţia.	lsuprafaţă.	populaţia
Marea Britanie	22,5	1, 9	256	33,3.5	398	O.3	46
Rusia	17	, 9	154	17., 2	335	5.4	13
Franţa	O,9		66	10..5	556	O.5	39
Germania				2.9, 3	125	O,5	64
Statele Unite			m3	O.7	9.	9.4	97
Japonia			3	O..2	19	O.4	53
total pentru cele şase man puteri	40,4	3.8	27	65.3.4	52	16.5	43
colonii aparţinând statelor (Belgia, Olanda...)		– mici		9.9.3	45		

În milioane de kilometri pătraţi „În milioane de locuitori.

SursJ: N. Buharin. op. de. p. ŞI.

În cazul anumitor trusturi ori grupări –, creări de filiale în străinătate. Astfel, Westinghouse îşi deschide încă

din 1903 o filială în Anglia, iar înainte de 1912, AEG are filiale la Londra, Sankt Petersburg, Paris, Geneva, Stockholm, Bruxelles, Viena, Milano şi în numeroase oraşe din America. Băncile joacă aici un rol decisiv, în 1913, trei cincimi din activele Societăţii Generale a Belgiei sunt repartizate în valori naţionale, iar două cincimi în valori din străinătate, mai ales în Austria, Rusia, Canada, Argentina şi în Noua Caledonie... Deutsche Bank are subfiliale în America de Sud (Argentina, Perú, Bolivia, Uruguay, Brazilia) şi în Spania; coparticipări în Elveţia, Irak şi China; interese în Austria, Imperiul Otoman, America Centrală, Africa de Est şi Africa de Sud... Diskonto Bank are filiale în Marea Britanie, România, Bulgaria, Brazilia şi Chile; coparticipări în Belgia şi Italia, în Argentina şi Brazilia, în Camerun, în Guineea, în Asia; interese în Europa (Marea Britanie, Finlanda, Austria, România, Rusia) şi în Africa... Băncile britanice numărau în 1910 mai mult de cinci mii de sucursale sau agenfii în întreaga lume, băncile franceze o sută patru sucursale, cele germane şaptezeci, iar cele olandeze şaizeci şi opt4.

„NI Buharin. *op* di *t* p. 40 1

În cadrul unei atari mişcări de expansiune a capitalismelor naţionale la scară mondială îşi fac loc diferitele puseuri naţionale decolonizare. Despre acestea vorbesc însemnările lui Cecil Rhodes, din 1895:

Mă aflam ieri în East End (un cartier muncitoresc din Londra] şi am asistat la o reuniune a şomerilor. Am auzit acolo numai discursuri urlătoare. Totul nu era decât un strigăt: „Pline! Pline!

— Retrăind scena în vreme ce mă întorcea înspre casă, m-am trezit şi mai convins decât înainte de importanta imperialismului... Lucrul pe care îl consider cel mai important este rezolvarea problemei sociale. Astfel: pentru a salva cele patruzeci de milioane de locuitori ai Regatului Unit de la un război civil devastator, noi. colonizatorii, trebuie să cucerim noi pământuri, ca să

instalăm acolo excedentul propriei noastre populaţii şi să avem noi pieţe de desfacere pentru produsele fabricilor şi minelor noastre. Imperiul, am spus-o întotdeauna, este o chestiune de burtă. Dacă vreţi să evitaţi războiul civil, va trebui să deveniţi imperialişti4[41]

Iar Joseph Chamberlain, ministru al coloniilor britanice, spunea în 1896, într-un discurs la Camera de Comerţ din Birmingham: „Dacă am fi rămas pasivi (...) cea mai mare parte a continentului african ar fi fost

Tabelul ni. 26

Creşterea cheltuielilor militare în principalele tari capitaliste

	1. Creşterea cheltuielilor militare pe cap de locuitor.	2. Cota cheltuielilor militare din cheltuielile totale ale statului
	din 1875 – din 1908 până în 1908 până în 1913 – 1914	1875” 1908
Marea Britanie	62 26 63 14 95 28 67 a	38.6 48. O 29. O 37. O 28.5 28, 3 – 33.5

41T . Leroy-Beaulieu. De ta colonisation diez kspeuples modernes, Guillaumin, 189]. p. 839. MI "Suhl mea (n a) Dar Leroy-Beaulieu insistă in notă: 'Colonizarea, prin deschiderea dc noi utjll/Jri capitalurilor, este unui dintre mijloacele de prevenire a scădcrii beneficiilor, u binefacere dintre cele mai Însemnate, deşi nimeni nu a «emnalat*o ptnă acum". "Ibid.. p. 842.

••'Vezi mai ales C Julien. I.Tmpire américain. s,Hohson(hnpenalmi. 1902. citat de Lenin, Llitipénalisme.... op. cit.t p. 118 "Hil'crding, Das Finatizkaţnitil, Vicna. 1910. citat de NV Buharin, op. bl., p 107. wO. Bauer. Neue Zeii. nr.24, 1913. p.STB.citat du pul P.-P Kev. Les Albaners àe classes, p. 140. Buhann. op cit., p. 17.

*Pasaj nescris in 1999.

Franţa	56, 9
Germania	
Statele Unite	

În procente. „Pentru Germania. 1881 – 1882. „Noincluzând cheltuielile „extraordinare şi punctuale11, a. Necomunicată.

Surse: O Schwarz, cilal după N. Buharin, *op. cu.* p 126 şi V. Sombart, *le Capitalisme moderne*, Irad în *l'Aimée du capitalisme*. Payol 1932, 1.1. p. 89

Ocupată de rivalii noştri comerciali (…). Prin politica noastră colonială, de îndată ce dobândim un nou teritoriu, noi îl dezvoltăm ca mandatari ai civilizaţiei, pentru progresul comerţului mondial". Iar Jules Ferry: „Politica noastră coloniala este fiica politicii industriale". P. Leroy-Beaulieu, membru al Institutului, profesor la Collège de France, directorat revislei *L'Économiste français, pu*blică în 1891 De l*a c*o*lonisation che*z *leş peu*p*les mo*d*ernes [Co*lo*nzarea la* p*opoarele mo*d*erne]; e*l porneşte de la această frază a lui Stuart Mill: „Putem afirma că, în situaţia actuală a lumii, întemeierea de colonii este cea mai bună afacere în care pot fi angajate capitalurile unei ţări vechi şi bogate". După care notează:

Colonizarea reprezintă forţa expansivă a unui popor, puterea sa de reproducere, dilatarea şi multiplicarea să în spaţiu; ea înseamnă supunerea universului, sau a unei largi părţi a acestuia, limbii sale, ideilor şi legilor lui. Un popor care colonizează este un popor care îşi pune bazele grandorii şi supremaţiei lui viitoare (…). Este cu neputinţă să nu considerăm [colonizarea] ca pe una dintre misiunile ce se impun în cazul statelor civilizate47.

Realismul economic şi rasismul se întrepătrund:

Nu este nici firesc, nici drept ca vechile civilizaţii occidentale să se tot înghesuie şi să se sufoce în spaţiile

restrânse care au constituit primul lor cămin, să adune aici minunăţiile ştiinţelor, artelor, civilizaţiei, *şti wda cum nivelul beneficiilor scade de la o zi la alta, din lipsa unor slujbt remuneratoare*”. Şi să lase poate o jumătate a lumii în mâna unor mici grupuri de oameni ignoranţi, neputincioşi, adevăraţi copii debili, împrăştiaţi pe suprafeţe uriaşe, sau a unor populaţii decrepite, lipsite de orice energic şi de orice direcţie, adevăraţi bătrâni incapabili de vreun efort sau de vreo acţiune cât de cât complexă şi de perspective”.

Buna-credinţă a civilizaţiei şi religiei apare ca o bine cu vin la re; rasismul şi certitudinea superiorităţii înlătura şi ultimele scrupule; interesele încolţesc; mitul soarelui de aur şi al orizonturilor nesfârşite animă şi el spiritele, iar armele moderne dau curajul necesar. Aşa că – britanice, franceze, germane, dar şi belgiene sau olandeze – expediţiile coloniale se ţin lanţ; atunci când situaţia o cere, se trece la masacrarea oamenilor sau a populaţiilor: aceasta este goana după profit...

Într-o proporţie mai mică şi într-o manieră diferită, Rusia, pe de o parte, şi Statele Unite, pe de alta, participă şi ele la această mişcare53.

Fricţiuni ale expansionismelor naţionale. Înăsprirea competiţiei economice şi financiare. Rivalităţi naţionale, alianje şi răsturnări de alianje. Toate acestea pe fondul naţionalismului, şovinismului şi rasismului, al defilărilor militare şi al expoziţiilor universale. Cheltuielile militare cresc, furnizând industriei naţionale a fiecărei ţări un important debuşeu, iar militarilor mijloacele necesare pentru noi cuceriri. Ele sâni deosebit de mari în cele patru ţări capitaliste dominante ale epocii.

Concentrare de capital, carteluri, trusturi, monopoluri; întrepătrunderea capitalului industrial şi a celui bancar în această nouă realitate: capitalul financiar; noul rol al statului, dat deopotrivă de legislaţia socială, de importanţa lui majoră în cazul marilor lucrări, de

expansiunea teritorială şi de militarism; exporturi de capital, colonizare, împărţire a lumii. Dincolo de noul capitalism industrial, există o nouă exiindere la scară mondială a capitalismelor naţionale dominante, care poate fi observată la începutul secolului al XX-lea şi pe care mulţi o numesc „imperialism”.

Astfel, încă din 1902, Hobson nota: „Noul imperialism se deosebeşte de cel vechi în primul rând prin faptul că substituie tendinţelor unui singur imperiu în expansiune teoria şi practica imperiilor rivale, ghidate fiecare de aceleaşi aspiraţii la expansiunea politică şi profitul comercial; în al doilea rând, prin faptul că marchează preponderenta asupra intereselor comerciale a intereselor financiare sau a celor legate de investiţiile de capita111 1.

Potrivit lui Hilferding, grafie imperialismului, capitalul financiar va putea depăşi, pentru un timp, contradicţiile ţinând de cadrul naţional:

Liniştit, el priveşte amestecul babilonic al popoarelor şi. deasupra tuturor a, el vede propria lui naţiune. Ea este reală, trăicşie în puternicul ei stat, sporindu-şi neincetat puterea şi marctia. Toate forjele urmăresc progresul ei. Astfel, interesele individului vor ajunge să se supună intereselor generale superioare, care constituie condica oricărei ideologii sociale vitale; statul, inamic al poporului, şi naţiunea devin acum un singur organism, iar ideea naţională, forţa motrice, se subordonează politicii. Contradicţiile dintre clase au dispărut, suprimate. Înghiţite de faptul că totul este pus în slujba intereselor tuturor. Periculoasă luptă de clasă, plină de urmări neprevăzute pentru deţinătorii di? proprietăţi, a făcut ioc acţiunilor generale ale najiunii, cimentată acum de o ţintă unică: mărirea naţionalăă.

Pentru Olto Bauer, „imperialismul este, de fapt, un mijloc de lărgire a limitelor acumulării”.

Dacă economia mondială este „un sistem de relaţii de

producţie şi de relaţii de schimb corespunzătoare, care îmbrăţişează totalitatea lumii” s\imperialismul reprezintă lărgirea la scară mondială a relaţiilor de producţie şi de schimb capitaliste, această lărgire operându-se. la începutul secolului al XX-lea, sub dominaţia capitalismelor şi burgheziilor britanice, germane, franceze, americane…

„Pacea” instaurată atunci – unii sunt de părere că după *pax britanuica* urmează *o pax germanica* – este o pace imperialistă, deja umbrită de norii războiului.

Expediţii coloniale, franceze în Dahomey, Madagascar, Ciad, Maroc; britanice în Africa de Sud şi Sudan; belgiene în Congo; italiene în Abisinia şi Tripoli; intervenţii americane în Hawaii, Porto Rico, Samoa, Filipine, Panamá: expansionism japonez în China şi Coreea; expediţie internaţională în China… Rivalităţile generează situaţii explozive în Fachoda (1898). În Maroc (1905 şi 1911); sau războaie, precum războiul burilor (1899 – 1902), războiul hispano-american (1898), războiul ruso-japonez (1905 – 1905) – prime avertismente ale unei alte conflagraţii care se anunţă, ţinând cont că de două ori puterile europene s-au bătut cu „ţări de peste ocean”. Apoi războaie naţionale, greco-turc (1897) şi balcanice (1912 şi 1913), unde interesele marilor puteri nu au fost absente.

Rivalităţi, concurenţă, fricţiuni, confruntări; interese industriale şi financiare, dar şi elanuri patriotice; chiar dacă nu este singura cauză, expansiunea imperialistă a capitalismelor naţionale de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea stă la baza declanşării41 Marelui Război” din 1914 – 1918, a acestui imens carnaj, pe care nu îi putea face suportabil decât ideea că va fi „cel mai cel”.

REZUMATUL ETAPEI A PATRA

În fiecare etapă a formării şi dezvoltării lor, capitalismele naţionale s-au alimentat din exterior: aur din cele două Americi, jefuiri, muncă silnicăf sclavie, exploatare a coloniilor, câştiguri de pe urma comerţului.

Aşadar, nici existenţa, nici chiar importanţă acestor resurse exterioare nu caracterizează imperialismul.

Imperialismul înseamnă funcţionarea şi dezvoltarea unui capitalism naţional la scară mondială: extorsiunea valorii prin produciie, realizarea valorii produse prin vânzarea mărfurilor, valorificarea sub formă de noi capitaluri a profiturilor anterior realizate nu mai sunt gândite şi organizate în principal la scară local-naţională, ci, dintr-odată, la scară national-mondială. Această nouă atitudine este impusă de entităţile capitaliste de mari dimensiuni: oligopoluri, care iau diverse forme, mari întreprinderi, trusturi, grupuri; ea se bazează din ce în ce mai mult pe alierea – uneori întrepătrunderea – capitalului industrial şi capitalului bancar, în cadrul aşa-numitului capital financiar; ea este apoi încurajată de unele fracţiuni ale burgheziei care, depăşind orizonturile local-naţionale, acţionează, în mod stimulator, la scară naţional-mondială şi care, în această dinamică, obţin sprijinul statului, a diplomaţiei sale, a flotei şi armatei lui.

Aşadar, odată cu imperialismul:

1. contradicţiile ţinând de mişcarea de reproducţie lărgită a capitalului se dezvoltă de-acum în cadrul national-mondial;

2. noi contradicţii apar şi se dezvoltă, în principal – pentru perioadă la care ne referim – în legătură cu realizarea valorii produse şi cu controlul diferitelor regiuni ale lumii.

Putem lămuri acest diagnostic” ajutându-ne de schema XII şi reluând contradicţiile capitalismului istoric distinse ceva mai înainte56.

Dacă e vorba de „contradicţia W, între capital şi muncă”, ea se manifestă mai întâi, sub forma să directă (supunere reală), în cadrul fiecărui capitalism naţional; cuceririle mişcării muncitoreşti şi legislaţiile naţionale au făcut ca ea să fie mai puţin brutală decât fusese în primele faze ale capitalismului.

SCHEMA XII

Formaţii sociale, clase, extorsiunea *şi* circulaţia valorii în sistemul imperialist de dinainte de 1914

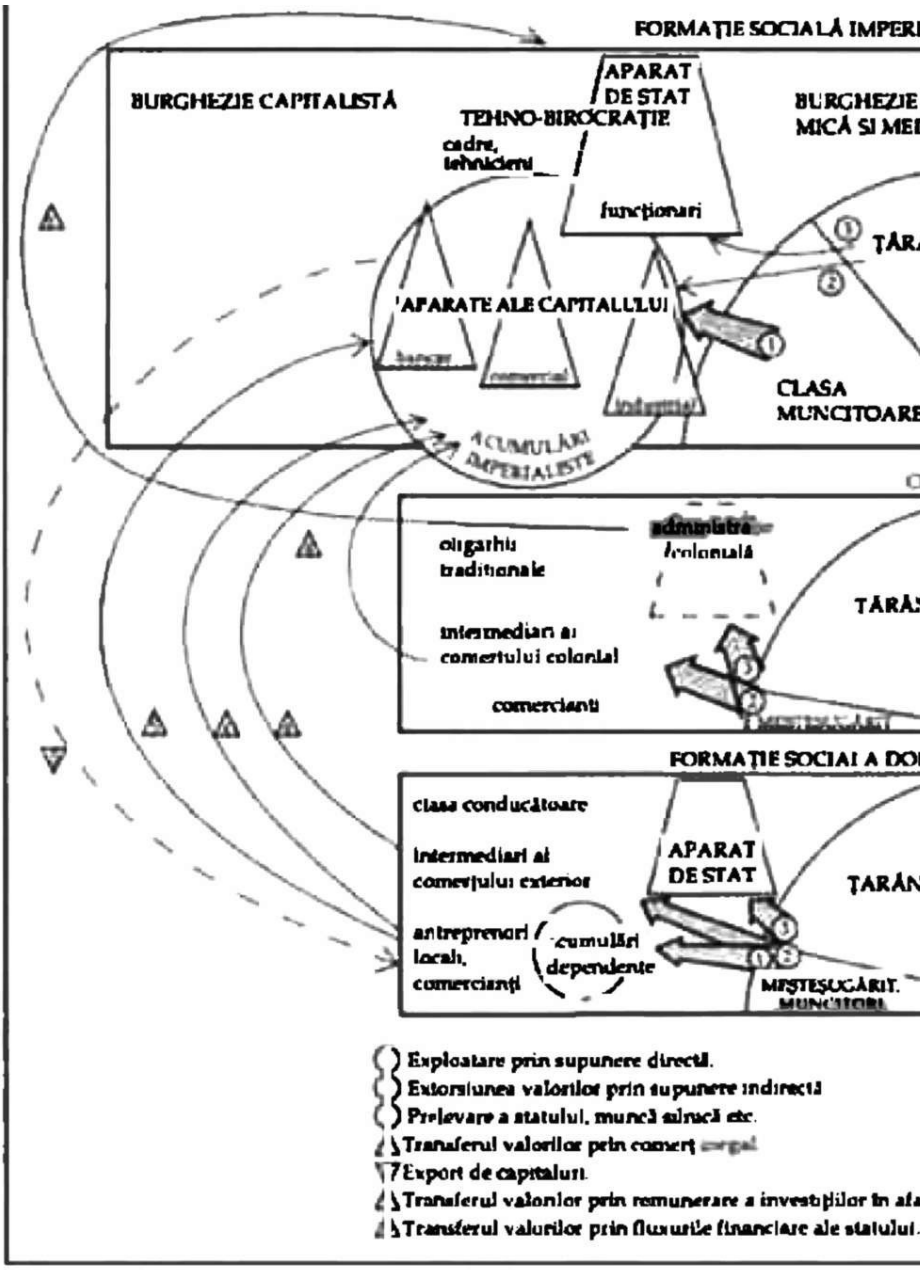
FORMAȚIE SOCIALĂ IMPERI
BURGHEZIE CAPITALISTĂ
APARAT DE STAT
TEHNO-BIROCRAȚIE
cadre, tehnicieni
funcționari
BURGHEZIE MICĂ SI MEI
ȚĂR
APARATE ALE CAPITALULUI
bancar
comercial
industrial
CLASA MUNCITOARE
ACUMULĂRI IMPERIALISTE
oligarhii tradiționale
administra
colonială
ȚĂRĂ
intermediari ai comerțului colonial
comercianți
FORMAȚIE SOCIAL A DO
clasa conducătoare
intermediari ai comerțului exterior
APARAT DE STAT
ȚĂRĂN
antreprenori locali, comercianți
acumulări dependente
MIȘTEȘUGĂRIT.
MUNCITORI
Exploatare prin supunere directă.
Extorsiunea valorilor prin supunere indirectă
Prelevare a statului, muncă silnică etc.
Transferul valorilor prin comerț
Export de capitaluri.
Transferul valorilor prin remunerare a investițiilor în afa
Transferul valorilor prin fluxurile financiare ale statului.

În acelaşi timp, la scară internaţională, ea linde să se dezvolte sub forma să indirectă (supunere formală), între capitalismele dominante şi producătorii tradiţionali din ţările dominate (mai ales colonizate).

Există o legătură între cele două aspecte? Această întrebare a făcut obiectul unor vii dezbateri în sferele intelectuale şi politice ale lumii muncitoreşti. Pentru unii, nu există nicio legătură: cuceririle muncitorilor din ţările capitalisto avansate au putut fi suportate de capital datorită sporirii productivitate legate de progresul tehnic, graţie creşterii nivelului de calificare al lucrătorilor şi intensificării muncii solicitate acestora. Pentru alţii, din contră, ţările şi capitalismele dominante beneficiază de transferuri ale valorii provenind din ţările dominate: remunerarea investiţiilor străine, dobânzilela datorii, transferurile implicate de schimbul inegal. Concesiile patronatelor şi statelor sunt astfel facilitate, iar clasă muncitoare, obţinând de aici anumite avantaje, devine *volens nolens* beneficiara, dacă nu chiar complicea, dominaţiei asupra altor popoare.

În ce priveşte „contradicţia X, între capitalismele naţionale”, ea şo adânceşte, în această perioadă, în principal între capitalismele dominante sau aspirante la un asemenea statut, legându-se atât de accesul la materiile primo sau la noile pieţe (pentru produse de consum sau echipamente), cât şi de creditele alocate sau investiţiile efectuate în străinătate. Ea se traduce prin tensiuni şi confruntări în diferite zone ale lumii şi va contribui la declanşarea primului război mondial.

În schimb, contradicţiile între capitalismele dominante şi noile capitalisme constituite rămân minore.

„Contradicţia Y, între capitalişti”, tinde şi ea să se acutizeze, în special pe plan internaţional. Într-adevăr, aşa cum am văzut, concertările şi organizările într-un anumit sector de activitate, înţelegerile, cartelurile şi trusturile şo înmulţesc cu rapiditate în fiecare ţară, fenomenul

rămânând însă limitat la nivel internaţional. Această contradicţie o întăreşte astfel pe cea dinainte, devenind o componentă importantă a ei.

În sfârşit, „contradicţia Z, între capitalismele dominante şi popoarele sau ţările dominate”, se manifestă în mod tot mai larg, odată cu noul val al colonizărilor, cu împărţirea lumii şi stabilirea zonelor de influenţă, la care participă nu doar vechile ţări europene, ci şi ţări noi (Statele Unite) sau ţări în curs de modernizare (Japonia, Rusia) Dominaţia se instituie uneori prin acţiuni militare de o extremă violenţă. O nouă contradicţie este pe cale de a se crea, una care va marcă profund cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea şi care va provoca probabil anumite reacţii chiar şi după anul 2000.

Termenul „imperialism” a desemnat această nouă realitate. Iniţial, el fusese un fel de stindard al celor care pledau pentru dominaţia Marii Britanii şi a Statelor Unite în lume. În cadrul mişcării muncitoreşti şi al literaturii marxiste, el a devenit apoi un termen incriminator; mai târziu, el va fi utilizat din abundenţă în luptele de independentă şi în mişcările de sprijinire a Lumii a Treia. Unii unr vedea atunci în imperialism din ce în ce mai puţin o formă sau un stadiu al capitalismului, şi din ce în ce mai mult dominaţia marilor puteri care îşi urmăresc propriile interese57.

Dar utilizarea curentă a termenului la singular tinde să îl globalizeze, cu riscul de a-l goli de o parte a conţinutului său. Fie că e vorba de capitalisme, de mari puteri sau de state, avem întotdeauna de-a face cu nişte actori naţionali care îşi extind dominaţia, se ciocnesc de rivali şi intră în conflict cu aceştia. Formant afirmarea şi ascensiunea imperialismelor, la sfârşitul secolului al XIX-lea, s-au desfăşurat pornind de la nişte baze naţionale puternice şi au condus, la începutul secolului al XX-lea, la o ciocnire a imperialismelor, la o confruntare între naţiuni care avea să genereze „Marele Război”.

Astfel, imperialismele la care ne-am referit au avut o dublă rădăcină: în nevoia de expansiune a capitalismelor naţionale dezvoltate şi în logica dominării ce caracteriza statele acestora iar când războiul va izbucni, cea care va prevala va fi dimensiunea naţională: internaţionalismul şi anticapitalismul lumii muncitoreşti unr apărea ca… oală de pământ din fabulă lui La Fontaine, în timp ce sentimentul naţional şi naţionalismul vor fi… oală de fier.

„În mod curios, ei vor găsi un sprijin în poziţia exprimată de] n «epţi Schumpoier, în 1919: „Contribution a une sociologique des imperialismes”. dup! *Impértaliuties el classes social*”. Êd de Mânuii. Paris, 1972. p 39153

5. MAREA DEGRINGOLADĂ (1914 – 1945)

Secolul acesta, care abia s-a încheiat, a văzut succedându-se două epoci radical diferite şi fără o altă cale de trecere decât războiul. Contemporanii noştri îşi pot imagina cu greu anii de odinioară: o eră a stabilităţii, a economiei, a prudenţei: o societate a drepturilor dobândite, a partidelor tradiţionale, a caselor respectabile; un regim al veniturilor fixe, al remunerărilor sigure, al pensiilor riguros calculate; o epocă a lui „trei la sută”, a vechilor utilaje, a înzestrării regulamentare. Concurenta ajutată de tehnică a făcut să dispară această cuminţenie şi a ucis orice blândeţe (…). Războiul a umflat ca un torent cursul firesc al lucrurilor, impunând alte necesităţi. Pentru satisfacerea lor – diverse, imperioase, schimbătoare cum sunt –, oamenii trebuie să lucreze mai mult şi într-un nim mai accelerat (…). Maşinismul şi diviziunea muncii înlocuiesc treptat eclectismul şi fantezia1.

Antrenate de logica lor – a acumulării şi a producţiei lărgite –, capitalismele naţionale au căutat în lume un spaţiu pentru propria lor expansiune, concurându-se unele pe altele şi ajungând la confruntări din ce în ce mai dure. În acelaşi timp, principalele puteri industriale au încercat să îşi extindă zonele de dominaţie, ceea ce a contribuit – inclusiv prin naţionalism, rasism, xenofobie, şovinism şi

prozelitism – la demultiplicarea antagonismelor economice în opoziţii naţionale, şi deci în opoziţii politice şi militare; acestea erau alimentate totodată de un şi ranchiune istorice, de credinţa în propria superioritate (a britanicilor, francezilor sau germanilor), de miturile măririi şi misiunii civilizatoare.

Toate acestea au fost de ajuns pentru declanşarea primului război mondial, care, la vremea aceea, a părut a fi cel mai sângeros, cel mai ucigaş, cel mai barbar… Războiul nu a rezolvat însă nimic, ba chiar dimpotrivă.

Nevoia de expansiune economică la scară mondială rămâne la fel de vie, în vreme ce vechiul sistem de plăţi internaţionale a fost distrus. Această lume sfâşiată va cunoaşte în anii douăzeci coexistenta prosperităţii şi a crizei, iar după 1929 va fi antrenată într-o nouă mare criză, apoi într-un nou mare război.

Charles de Gaulle, *U filde Pépéc*, 193Z *Brrgtr-lxvrouil*. 1954, p S4, 90

De la război la criză

„Capitalismul poartă în el războiul, aşa cum un nor poartă în el furtuna”, spusese Jaurès înainte de toate, capitalismul poartă în el criza şi necesitatea imperioasă a cuceririi de noi spaţii. Şi abia dezvoltarea sa concretă prin intermediul formaţiunilor sociale naţionale, abia confruntarea dintre capitalismele naţionale fac să se poată spune despre capitalism că este un purtător al războiului.

„Marele Război” din 1914 – 1918 bulversează Europa, accentuează declinul britanic, întăreşte poziţia Statelor Unite, fără a rezolva însă contradicţiile de dinainte de 1914. El deschide o lungă perioadă de criză, mocnită şi multiplă în anii douăzeci, apoi generală – în ciuda diversităţii sale – începând cu 1929.

1. Tulburările provocate de „Marele Război”.

Elanul frânt al mişcării muncitoreşti, declinul accentuat al capitalismelor europene, înăsprirea naţionalismelor… Şi totuşi, odată cu primul război

mondial, marea degringoladă abia începea...

Frumosul mit al internaţionalismului proletar s-a spulberat. Greva generală trebuia să împiedice războiul; clasele muncitoare trebuiau să refuze să se omoare între ele în contul capitaliştilor... Anul 1910: „La fiecare grevă, armata este de partea patronatului; în fiecare conflict european, în fiecare război colonial ori între naţiuni, da'>a muncitoare este înşelată şi sacrificată în beneficiul clasei patronale parazitare şi al burgheziei. De aceea Congresul (CSM) aprobă şi susţine orice acţiune de propagandă antimilitariste şi antipatriotică Sau: „în caz de război între puterile europene, muncitorii vor răspunde declaraţiei de război printr-o declaraţie de grevă generală revoluţionară". Anul 1912: pregătită printr-o campanie de mai mulţi ani. greva generală din 16 decembrie. Împotriva războiului, este un eşec, în ciuda amplorii şi momentelor sale „tari". Anul 1914: manifestul CSM din 28 iulie: „Guvernanţii (...) au poporul francez de partea lor în cazul în care, aşa cum au spus, lucrează cu adevărat pentru pace" 4.

Unii vor rămâne fideli până la capăt propriilor convingeri pacifiste: mulţi vor fi împărţiţi între o atitudine şi alta; alţii vor relua, în plin conflict, lupta pentru pace. Până la urmă, însă, milioane de proletari din toate ţările Europei vor accepta să se omoare între ei. Iar rupturile, divizările şi ranchiunele vor rămâne vii multă vreme de-acum încolo

Altă înfrângere: în preajma războiului, muncitorii din Europa se opuneau introducerii noilor metode de organizare a muncii. Se înregistrează

Citat în E. Dolkans. op. cit., t 11. p. 192 P. 195.

«Citat în Bnon. *op. at.*, t ti. p. 146 greve la Renault în 1912 şi 1913, la uzinele Dietrich (Argenteuil) şi uzinele Brasier (Ivry) în 1913; lucrătorii din aceste întreprinderi refuză cronometrajul:

Aplicarea lui în uzinele Renault a demonstrat în mod

clar la ce situaţie intolerabilă, la ce muncă extenuantă urma să îi conducă acest sistem pe lucrătorii destul de naivi pentru a-l accepta (...); muncitorul [este redus la starea unei brute căreia i se interzice să gândească, să reflecteze: la starea unei maşini fără suflet care produce intens, în exces, până ce o uzură prematură, transformând-o în non-valoare, o face să fie dată afară din atelier. Metoda Taylor este nemiloasă; că elimină non valorile şi pe cei care au depăşit vârsta deplinei activităţi musculare!

Iar Merrheim, în *La Vie ouvrière* din 31 martie 1913 nota:

Inteligentă este alungată din ateliere şi uzine. Acolo nu trebuie să rămână decât nişte braţe lipsite de minte şi nişte automate de carne adaptate automatelor de oţel şi fier.

Războiul conduce, însă, la implantarea metodelor de organizare ştiinţifică a muncii: armata le utilizează în atelierul central de reparaţii al serviciului auto. Iar Louis Renault vă sublinia în 1919, în faţa membrilor camerei sindicale a constructorilor de automobile, „interesul pentru organizarea muncii, pentru metodele care permit fabricarea celor mai delicate produse fără o mină de lucru specializată". Într-o circulară din 1918 adresată inginerilor săi, el sublinia deja „că există aproape toate elementele necesare unei organizări complete". În acelaşi timp, Bul Jcfju *des usines Renault* [Bw/elinul *uzinelor Renault*] îi avertiză pe muncitori că efortul lor nu va fi mai mic, ci din contră, va trebui să se intensifice: „trebuie să ştiţi că atunci când acest război se va sfârşi, va începe celălalt război, războiul economic (...). În acest nou război, voi veţi fi soldaţii din prima linie"[42]

În fine, asemenea celorlalte clase, clasa muncitorilor

42' Manifest al CSM din 1913, reprodus in Histoire Sconwitque el sociale de la France, t. IV, vol. I, p. 528 bis
'Citat după F DoUéans, op. cit., \ Hl. p 264

va fi şi ea decimată: din zece oameni activi în industria anului 1913, unul avea să moară în războiul din 1914 – 1918[43]

La toate acestea, trebuie să adăugăm: înecarea în sânge a tentativei de revoluţie comunistă, în Germania (ianuarie-martie 1919): înăbuşirea revoluţiei ungare (iulie 1919); apoi, în Franţa, sciziunea dintre comunişti şi socialişti, la Congresul din Tours (1920). În momentul în care, pentru cei mai mulţi oameni ai muncii, revoluţia sovietică dădea socialismului o patrie, mişcarea muncitorească din marile ţări capitaliste ale Europei Occidentale era slăbită, rănită, sfâşiată.

Ţările acestea sunt ele însele vlăguite şi în ruine, chiar dacă au fost unele industrii care s-au dezvoltat în timpul războiului, profitând de el. În total, aproximativ 8 milioane de morţi: 2, 7 în Germania, 1, 7 în Franţa, tot atâţia în Rusia, 1, 5 în Austro-Ungaria, 930.000 în Marea Britanie, 150.000 pentru Statele Unite; În Germania, ca şi în Franţa, unul din zece oameni aflaţi la vârsta activă, în Marea Britanie unul din douăzeci. Costul total al războiului a reprezentat 32% din averea naţională a Angliei, 30% din cea a Franţei, 22% pentru Germania, doar 9% pentru Statele Unite. Fiecare stat angajat în război a contractat faţă de cetăţenii săi enorme datorii publice: pe ansamblu, datoria publică a ţărilor beligerante a ajuns, de la 26 miliarde de dolari înainte de război, la 225 miliarde în 1920. La aceasta se adaugă datoria externă: Marea Britanie a împrumutat de la Statele Unite în jur de 4 miliarde de dolari, iar Franţa 3 miliarde. În 1921, comisia

---

43' Citai de B. Coriat, op. ri t.. p. 68; vezi şi P. Fridenson, Histoire des usines Renaull. t 1, Seuil, 1972. p. 76.
"Data fiind mobilizarea pe loc. proporţia este ceva mai scăzută peniru lucrătorii din industrie (8,8%) sau din transporturi (8.1%) dectt pentru agricultori (10%) sau pentru profesiunile liberale (IÛ.7%). (A. Sauvy, Histoire tojnoirjr^uf de la France, 1.1, p. 442).

aliaţilor pentru reparaţii de război va cere Germaniei despăgubiri de 33 miliarde de dolari.

Luând ca bază 100 anul 1913, indicele producţiei industriale este, în 1920:

— 141 în Statele Unite;

— 100 în Marea Britanie;

— 62 în Franţa şi 61 în Germania.

Rezervele de aur ale Statelor Unite au crescut de mai bine de patru ori în timpul războiului şi depăşesc, în 1921, 2, 5 miliarde de dolari (aproape două cincimi din totalul rezervelor mondiale).

În plus, odată cu Revoluţia din Octombrie, puterile Europei se văd lipsite, pentru mai multe decenii, de o piaţă promiţătoare, în care investiseră multă vreme. În Rusia, idealul socialist a condus la o ruptură atât faţă de capitalism, cât şi faţă de Occident. În Turcia, după dezmembrarea Imperiului Otoman, apoi în Persia (Iran) şi Afghanistan se afirmă noile dinamici naţionale. În urmă mai multor greve, boicoturi şi atacuri de trenuri, Egiptul – ocupat din 1882 şi aflat sub protectorat britanic din 1914 – determină guvernul Marii Britanii să îi proclame independenţa în 1922, o independenţă care ar fi trebuit – după cum intenţionau englezii – să rămână pur teoretică. Cât priveşte Japonia, aceasta şi-a sporit considerabil, pe timpul războiului, producţia industrială, schimburile comerciale şi posesiile din afara ţării, astfel că o nouă putere industrială este acum în curs de afirmare în Asia.

Slăbirea capitalismelor europene şi „declinul Europei”: disocierea celor două procese este imposibilă. Statele Unite sunt de-acum înainte cea mai mare putere economică; Germania îşi va reface puterea industrială; URS şi Japonia se vor angaja, fiecare pe o altă cale, într-un formidabil proces de industrializare; Marea Britanie şi Franţa păstrează încă anumite atuuri, prin aparatura lor industrială, prin reţelele lor bancare şi financiare, prin imperiile pe care le deţin Aşa cum prevăzuse Louis

Renault, abia semnate tratatele de pace, se declanşează un teribil război economic.

2. Criza din anii 1920 – 1930

În mod tradiţional, această perioadă este împărţită în patru intervale: boom-ul de imediat după război, criza reconversiunii din 1921, perioada de „prosperitate", criza din 1929 cu prelungirile ei din anii treizeci. Foarte des aspectele monetare (datorii şi plăţi internaţionale, inflaţie) sunt disociate de aspectele economice (producţie, schimburi comerciale).

Ipoteza pe care noi o propunem este că, din contră, avem de-a face cu una şi aceeaşi criză, care se dezvoltă sub forme diferite în anii 1920 – 1930: şi că – fără a fi dispărut (mai e nevoie s-o spunem?) contradicţiile fundamentale* – prin clasele muncitoare, pe de o parte, şi prin formaţiunile sociale dominante, pe de alta, contradicţiile dintre capitalismele dominante sunt cele care dau cheia marii crize a acestei perioade.

Distrugeri pricinuite de război? Enorme datorii publice? Daforii externe faţă de Statele Unite şi Marea Britanie? în Franţa, replica este una singură: „Germania va plăti". Aşa cum şi Franţa „plătise" după înfrângerea din 1871... Dar reparaţiile cerute Germaniei vor forţa industriile acestei ţări să îşi crească exporturile, mai ales de cărbune, oţel, produse metalurgice şi mecanice, fapt ce va înăspri competiţia germano-britanică.

În perioada războiului, puterea economică a Statelor Unite a crescut substanţial; puterea să financiară, de asemenea: investiţiile externe americane au ajuns, de la 3, 5 miliarde de dolari în 1913, la 6, 5 în 1919, pe când cele ale Marii Britanii scădeau de la 18, 3 la 15, 7; în paralel, rezervele de aur ale Statelor Unite cresc de la O.7 în 1913 la 2.5 miliarde de dolari în 1921, mult mai mult decât cele din Marea Britanie (de la O, 2 la O, 8). Echivalentul în dolari al lirei sterline a scăzut de la 4, 78 în 1914, înainte de distanţarea în privinţa rezervelor de aur, la 3, 78 în

ianuarie 1921; or, este puternic înrădăcinată ideea că, pentru a-şi reriştiga statutul de monedă mondială, lira sterlină trebuie să poată „privi dolarul în faţă” (adică să recâştige paritatea de dinainte de război şi să revină la convertibilitatea în aur).

În măsura în care industria britanică nu înregistrează însă nişte progrese ale productivităţii superioare celor ale concurenţilor săi, această politică face ca exporturile să fie mai costisitoare, deci mai dificile, iar redresarea schimburilor comerciale mai problematică; sau se ajunge la o reducere a consumului intern şi în special a puterii de cumpărare a muncitorilor, fapt ce conduce la dure confruntări sociale.

Vezi ju/mi. p 163 şi 187.

SCHEMA XJ11

Reţeaua angajamentelor financiare internaţionale după Primul Război Mondia14

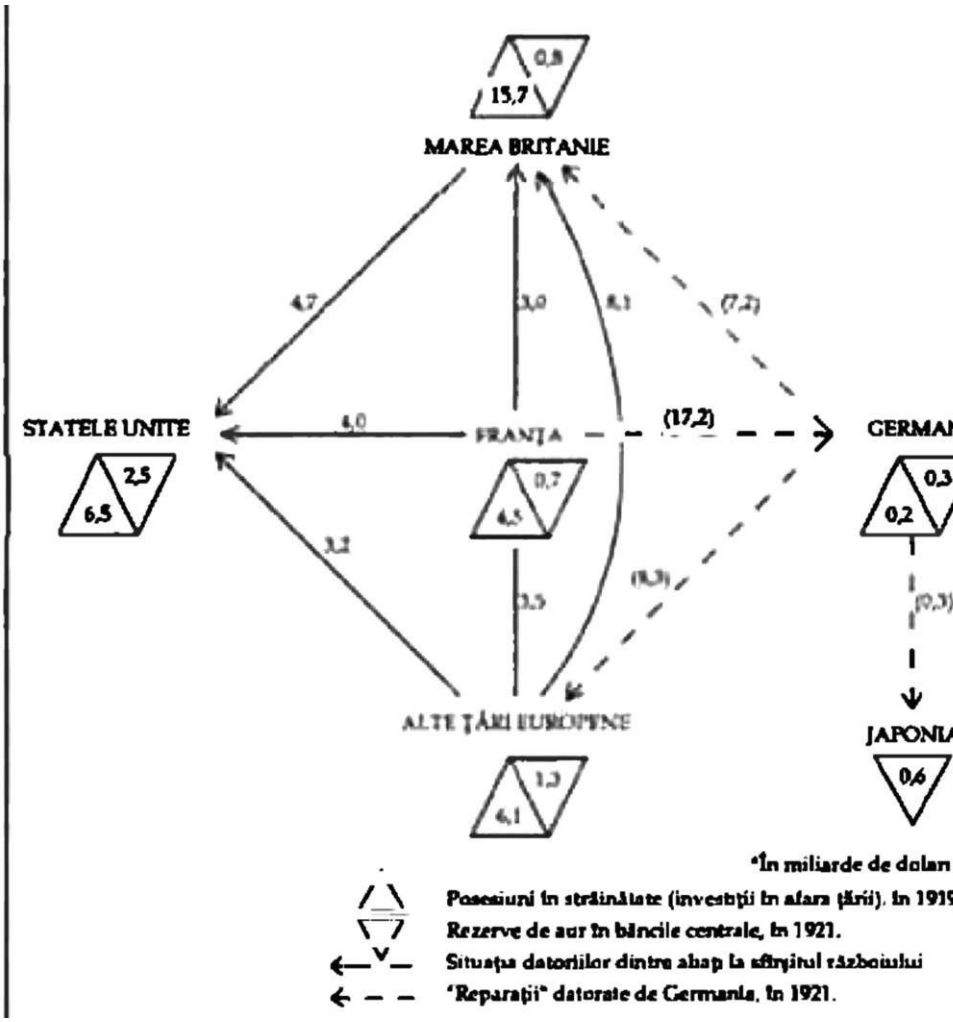

Plata reparaţiilor datorate de Germania, recâştigarea parităţii şi a convertibilităţii în aur a lirei sterline – în general, preocuparea pentru revenirea la un sistem monetar internaţional bazat pe aur şi tentativele de rezolvare a inextricabilei probleme a datoriilor internaţionale10: toate aceste probleme monetare şi financiare care marchează anii douăzeci au o dimensiune nu doar economică, ci şi socială. Profet prea puţin ascultat

la vremea respectivă, J.M. Keynes înţelesese foarte repede acest lucru: „În realitate, etalonul-aur nu e decât o relicvă a timpurilor barbare. Noi toţi, începând cu Guvernatorul Băncii Angliei, suntem acum interesaţi în primul rând de menţinerea stabilităţii în privinţa afacerilor, preţurilor, locurilor de muncă, şi este cu totul improbabil ca, atunci când vom fi nevoiţi să alegem, să sacrificăm în mod deliberat toate acestea pentru o dogmă uzată, care a avut cândva o valoare a ei: 3 – 17 – 10 1/2 pentru o uncie de aur", scrie el în 1923, în *A Tract on monetary Reform* [Mic *tratat ai reformei monetare*], în 1925 însă, după cinci ani de eforturi în acest sens, lira revine la paritatea sa de dinainte de război, iar convertibilitatea ci este restabilită.

Preţul plătit a fost unul foarte greu: criza din 1921, de o deosebită gravitate în Marea Britanie, cu o brutală scădere a exporturilor şi o rapidă creştere a şomajului (un milion de şomeri în ianuarie 1921, două milioane în iunie). Scăderea, în ritm susţinut, a exporturilor atinge nu numai produsele siderurgice şi cărbunele, că şi industriile linii şi bumbacului, că ţi construcţiile de maşini (în vreme ce exporturile nemţeşti reveneau în 1923 la nivelul din 1913). Cât priveşte şomajul, el va atinge de-a lungul anilor douăzeci mai mult de un milion de lucrători britanici. În schimb, Londra vă reintra în rândul primelor capitale ale lumii.

Francul francez revine oficial la convertibilitatea în aur abia în 1928, şi la o cincime din valoarea sa de dinainte de război. În ce priveşte marca germană, după prăbuşirea sa din 1922 – 1923, ea începe să se redreseze, cu ajutorul creditelor externe, mai ales britanice, odată cu dezvoltarea şi modernizarea aparatului industrial: în perioada 1924 – 1930, creditele externe obţinute de Germania sunt de două ori şi jumătate mai mari decât daunele plătite efectiv, fapt ce îi permite acestei ţări nu numai să se aprovizioneze cu materii prime, ci şi să îşi refacă rezerva de aur şi devize, şi chiar să îşi dezvolte

investiţiile din străinătate”.

Pe de o parte, e vorba de dimensiunile datoriilor internaţionale care, pentru a fi „şterse”, impuneau o dezvoltare considerabilă a producţiei şi schimburilor internaţionale, în măsură să permită obţinerea soldurilor necesare; pe de altă parte, există decizia responsabililor monetari ai epocii de a reveni la un sistem monetar bazat pe aur, care apăsa asupra reluării schimburilor comerciale britanice şi face vulnerabilă orice ţara aflată în incapacitatea de a-şi echilibra balanţa comercială. În acelaşi timp, niciun centru financiar nu îşi asumă responsabilitatea pentru tot acest proces: băncile americane nu au deocamdată capacitatea necesară, iar Londra – ocupată cum este să îşi recâştige poziţia de lider – nu deţine la vremea respectivă un loc care să îi confere suficientă putere. Asupra acestui aspect, diagnosticul lui C.P. Kindleberger este cât se poate de exact:

Sistemul economic internaţional a devenit instabil prin incapacitatea Angliei şi reticenţa Statelor Unite de a-şi asuma responsabilitatea stabilizării pe trei direcţii precise:

a) menţinând o piaţă relativ deschisă pentru mărfuri care nu au găsit un solicitant;

b) furnizând, în mod contra-ciclic, împrumuturi pe termen lung;

c) reducând amploarea crizei. Sistemul economic mondial era instabil, atâta vreme cât nu exista o ţară care să îl stabilizeze, aşa cum reuşise Anglia în secolul al XIX-lea şi până în 1913. În 1929, englezii nu puteau să o facă, iar americanii nu doreau Atunci când fiecare ţară începe să îşi protejeze propriile interese naţionale, interesul general-mondial a fost scos din discuţie şi. odată cu el, şi interesele particulare ale naţiunilor[44]

44" CP. Kindleberger, 77u World Depression 1929 1939. Universiiy of California Pr»s, 1973, p 292, citat de K Boy er şi J. Mistral, Accumulation. inflation, crises, p. 161-162. lsCf. lucrărilor istoricului J

În acest context internaţional fragil se dezvoltă diferitele capitalisme naţionale, fiecare în funcţie de propriul specific: capitalismul britanic, prins între vigilenţa concurenţilor industriali străini şi combativitatea unei clase muncitoare care refuză sacrificiile cerute; cel german, concentrat, dinamic, expansiv, susţinut de dorinţa naţiunii de a depăşi umilinţele la care a fost supusă după război; cel francez, mai dezbinat ca niciodată, împărţit între marea industrie şi activităţile meşteşugăreşti, între calmul provincial şi aventură imperialistă; cel american, purtat de frenezia producţiei de maşi, a consumului de masă, a ambuteiajelor şi speculaţiilor de bursă: apoi, toate celelalte: diferitele capitalisme europene, cel japonez, noile producţii ale „ţărilor noi”, cărora primul război mondial le-a oferit o şansă de afirmare.

Lupta de pe pieţele externe se înăspreşte: astfel, în vreme ce lira revine la convertibilitatea în aur, exporturile britanice scad ca valoare, între 1924 şi 1926, iar din 1927 până în 1929 rămân sub nivelul pe care îl atinseseră în 1924; exporturile franceze profitaseră de devalorizarea francului din prima jumătate a anilor douăzeci, dar odată cu stabilizarea financiară şi cu impunerea convertibilităţii în aur din 1928, exporturile din numeroase sectoare încep să scadă simţitor11. În această luptă, capitalismele vechi dau înapoi în faţa afirmării noilor economii.

Tabelul nr. 27

Repartiţia exporturilor mondiale de produse manufacturiere

	1913	192 9	1937
Marea Britanie	30.2	22.4	20, 9
Franţa	12, 1	10.9	5, 8

Marseille, profesor la Universitatea Pans VIII.

Statele Unite	13.O	20.4	19, 2
Germania	26.6 5	20,	21, 8
Japonia	2.3	3.9	6, 9
altele	15.8	21.9	25.4
total	100	100	100

Surs H. Magdoff*. l'âge de t'impérialisme, *p. 55*.

Astfel, accesul la pieţele externe este din ce în ce mai diminuat Or, capitalismul american tocmai cunoaşte o perioadă de acumulare şi de expansiune, la fel ca şi capitalismele japonez, german, francez... Pe de altă parte, criza care zguduie agricultura pe plan mondial, după „Marele Război" – supraproducţie, scădere a preţurilor, scădere a veniturilor agricultorilor – conduce şi ea la restrângerea pieţelor de desfacere pentru produsele industriale de bază. Numai raportându-ne la aceste realităţi economice fundamentale, şi nu rezumându-ne la a urmări, aşa cum o face J.K. Galbraith", peripeţiile speculaţiilor de bursă, putem înţelege marea criză dintre cele două războaie mondiale.

De-a lungul deceniului al treilea, în Marea Britanie, criza a avut un aspect cronic; la sfârşitul anilor douăzeci, ea este latentă în majoritatea celorlalte ţări capitaliste, mai ales în Statele Unite şi Franţa. Speculaţiile şi panica de pe Wall Street constituie un fascinant catalizator al crizei economice americane; conştientizarea acestei realităţi, a repercusiunilor ei bancare şi financiarc în lumea întreagă, a efectelor pe care le va avea în urma scăderii vertiginoase a schimburilor comerciale americane vor grăbi în toate celelalte ţări declanşarea unor crize care, de fapt, gestau sau erau deja amorsate.

O lume aruncată în aer

În 1929, indicele cursului valorilor din Statele Unite

se menţinea la aproximativ 200 – 210; în 1932, el coborâse la 30 – 40. Preţul pe ansamblu al mărfurilor a scăzut. În aceeaşi perioadă, cu 30 până la 40%, iar pe anumite

„J.K. Galbraith, *La Crise économique de* 1929, 1955, trad. fr., Payot, 1961.

pieţe, scăderea a fost încă şi mai dramatică în principalele tău industrializate ale lumii, producţia se reduce cu 30 până la 50%, de la caz la *caz*, iar valoarea comerţului mondial în 1932 se ridica abia la o treime din cea a anului 1923. Oficiul internaţional al muncii a calculat că, în 1933, în jur de 30 de milioane de persoane din lumea întreagă nu aveau de lucru (...). Niciodată nu se mai ajunsese la o asemenea situaţie. Perioada 1929 – 1933 va fi cea a unei man depresiuni economice[45]

1. America first...? Business firstl

După „Marele Război", Statele Unite reprezintă cea mai mare putere economică a lumii. Venitul naţional a ajuns de la 33 de miliarde de dolari în 1914 la 61 în 1918. Industria s-a dezvoltat, impunându-se de-acum înainte, la nivel mondial, în majoritatea sectoarelor de activitate: 75 milioane tone de minereu de fier extrase în 1917 şi 555 milioane tone de cărbune; 60 milioane tone de petrol extrase în 1920 (două treimi din producţia mondială); o producţie de energie electrică echivalentă cu cea a întregii Europe; aproximativ 40 milioane tone de oţel produse în 1920 (mai mult de jumătate din producea mondială); în plus. avansul considerabil al industriilor moderne: automobile, electricitate, chimie. Chiar dacă, în ciuda dezvoltării ei impresionante, flota americană nu a întrecut-o încă pe cea a Marii Britanii, comerţul american a ştiut să profite de nevoile şi dificultăţile celorlalte ţări, pentru a ajunge în 1920 la un nivel record: importuri în valoare de

45n L Kcbbins, La Grondé Dépression, 1929-1934, trad. fr Payot, 1935. p. 27-28.

mai mult de 5 milioane de dolari şi exporturi de peste 8 milioane. Iar dacă investiţiile externe ale Statelor Unite sunt încă, în 1919, *sub* jumătate din cele ale Marii Britanii (6, 5 faţă de 15, 7 miliarde de dolari), rezerva de aură Americii se ridică, în 1921, la 2, 5 miliarde de dolari, iar creanţele de război, în ce îi priveşte pe vechii aliaţi, sunt în jur de 12 miliarde de dolari.

În plus, intervenţia americană a fost decisivă pentru încheierea războiului; participarea preşedintelui Wilson la Conferinţa de Pace şi rolul jucat de acesta au întărit ascensiunea Statelor Unite în primul eşalon al puterilor lumii.

Senatul american refuză însă să ratifice Tratatul de la Versailles, respingând până şi aderarea Statelor Unite la Societatea Naţiunilor, organism la a căru i edificare contribuise în mod substanţial însuşi preşedintele Wilson. La alegerile din 1919, republicanii au câştigat majoritatea în Camera Reprezentanţilor, iar în 1920, republicanul W.G. Harding a fost ales preşedinte. Idealurilor de democraţie şi cooperare internaţională care îl animaseră pe Wilson, Harding le opune convingerile sale naţionaliste: „Am o asemenea încredere în America noastră, încât devine inutilă orice reuniune a puterilor străine care să ne spună nouă ce anume stntem datori să facem. Numiţi aceasta, dacă vreţi, egoism naţionalist, dar eu cred că este o atitudine izvorâtă din patriotism. Ocrotiţi în primul rând America! Gândiţi-vă în primul rând la America! Preamăriţi în primul rând America r”.

America finii De-acum încolo, Statele Unite se vor proteja împotriva invaziei de mărfuri străine (1922), iar poporul, alcătuit din imigran) i, împotriva imigraţiei (1924) Băncile americane, chiar dacă cele mai importante dintre ele au intrat deja într-un proces de „internaţionalizare” 17, nu au nici dorinţa, nici mijloacele de a controla un sistem mondial de plăţi. Iar dezvoltarea Americii. În perioada anilor 1920, se va face în general pe baza resurselor

americane şi pentru pieţele americane.

America firstt în măsura în care capitalismul american este deja un imperialism, orizontul său estealcătuit în principal de cele două Americi. În perioada războiului, legăturile dintre capitalismul britanic şi cel canadian au slăbit, iar Canada a intrat sub influenţa americană: în perioada 1904 – 1914, în Marea Britanie erau plasate de opt ori mai multe titluri canadiene decât în Statele Unite; în perioada 1921 – 1930, suma titlurilor canadiene plasate în Statele Unite este de douăzeci de ori mai importantă decât totalul celor plasate în Marea Britanie1.

Canada şi America Latină sunt de-acum principalele câmpuri de investiţii pentru capitalurile americane.

Iar America Latină este teritoriul unde se exercită intervenţia şi dominaţia americană, diplomaţia dolarului şi politica „ciomagului", având ca paravan sloganul: „O Americă pentru americani" (vezi tabelul nr. 28).

America first! în anii douăzeci, Statele Unite cunosc o extraordinară dezvoltare şi o prosperitate cu adevărat fascinantă, care se bazează, în principal, pe eforturile clasei muncitoare americane. În timpul războiului i, numărul muncitorilor americani depăşeşte 10 milioane, atingând 13 milioane în 1920 (dintre care 5, 5 milioane muncitori calificaţi); în 1930, se ajunge la 14 milioane (dintre care 6, 3 milioane calificaţi). Între 1913 şi 1919, salariul real a scăzut; principiul zilei de muncă de opt ore fusese teorctic instituit, dar el rămâne încă departe de a fi peste tot respectat. Organizarea muncii, sistemele de remunerare conduc la creşterea ritmului de producţie; oboseala, riscurile asumate pentru a se câştiga timp nu vor întârzia să lase urmări: 2 milioane de accidente de muncă pe an, la începutul anilor douăzeci, dintre care 20.000 mortale în fiecare an.

Dacă înainte de război, mişcarea muncitorească americană era cea mai slab organizată din toate marile ţări

capitaliste, iat-o acum supusă unei ofensive în ţoală legea. E vorba de injoncţiunea federală care pune capăt

MW. C. Harding (ianuarie 1929), citat după C. Julien, *op*. ni., p 171. „În 1914, marile bănci americane au 26 de sucursale în afara Statelor Unite; În 1918, numărul lor este de 61, dintre care 31 În America Lntină şi 26 în Europi (O. Pastre, *La Stratégie internaţionale des groupe's financiers ainérù-ains*, p 169. s.).

„J. Niosi, *La Bourgeoisie canadienne*, Boréal Express, Montréal, 1960, p. 39.

Tabelul nr. 28

Sucursale bancare şi investiţii americane în afara ţirii

CUK 5U sal În Iţiţii nc ba ar ţări 1940 meri a e cane 19 18 19 39 24					
America Latină	31	47	Ameri ca Latină	4, O	4.O
teritorii ale SUA de peste ocean	4	8	Canad a	2. 5	3.8
Europa	26	16	Europ a	1. 9	2.O
Asia alte ţări	O O	18 O	Asia alte ţări	}0 7	O.6 O.4
total	61	89	total	9. 1	10, 8

Mn miliarde de dolari.

Surse: *H. Magdoff*, L'Âge de l'impérialisme, *p. 72*; *C. Palloix*, L'Économie mondiale capitaliste el leş firmes

multinationales, *I. Îl*, *p. 126*; *H.U. Faulkner*, op. cit., *t.* II. *p 695 şi C. Julien*, op. cit., *p. 125 şi 172.*

grevei minerilor din 1919. E vorba de ac (iunea din 1920 a ministrului Justiţiei, M. Palmer, împotriva sindicaliştilor, a militanţilor socialişti şi anarhişti. E vorba apoi de hotărârile Curţilor de Justiţie, în special ale Curţii Supreme, care blochează aplicarea câtorva legi sociale ce fuseseră votate (mai ales cu privire la munca desfăşurată decopii). E vorba de „sindicatele galbene controlate de conducerile întreprinderilor: în 1927, mai multe sule de mari întreprinderi recurg la acest sistem, sindicatele respective reunind 1, 4 milioane de „aderenţi", în fine, există şi „metoda blindă": acţionariatul muncitoresc (mai bine de un milion de muncitori acţionari) şi paternalismul (cazare, programe de şcolarizare, cantine, asistenţă medicală, concedii „acordate" de întreprindere, şi care puteau fi oricând „retrase). Semn al decăderii mişcării muncitoreşti, numărul aderenţilor la A FI scade de la 4 milioane în 1920, la 3 în 1930 şi la 2, 5 în 1932.

În acest context, o parte a patronatului trece la aplicarea organizării ştiinţifice a muncii (taylorismul). mai ales în ce priveşte lucrul la banda rulantă. „Din 1921, scrie W.C. Mitchell, ştiinţa a fost pusă în slujba industriei mai intens ca niciodată" 19. Concentrarea activităţilor în mari

„H.U. Faulkner, op. cit., p. 608. Acest fapt este însoţii de o formidabilă concentrare a pro pe ic ti ti i private în mina câtorva patroni: cea mai hngată a suta partea populaţiei deţine, în 1922, 61.5% din acţiuni. 69% În 1939.76% În 1953 fi. – M. Chevalier, *La Structure financière de Unduit de am/rtcaine*, p 29; după K.J. Umpnun, *Review of Economics and Statithes*, nov 1959) întreprinderi face ca fiecare dintre acestea, chiar dacă nu reprezintă întreaga industrie americană, să aibă totuşi o importanţă decisivă pentru domeniul său productiv. US Steel, a cărui cotă din totalul producţiei de oţel „scade* în

1929 la 40%, dată fiind dezvoltarea lui Bethlehem Steel şi Republic Steel; producţia de automobile, dominată de Ford, General Motors şi Chrysler; electricitatea, de General Electric şi Westinghouse; chimia, de Du Pont şi de două grupuri apărute în anii războiului („aur *babies*") *t* Allied Chemical and Dye şi Union Carbide and Carbon. Această concentrare se accentuează după primul război mondial şi de-a lungul întregului deceniu al treilea; în anul 1929, se înregistrează 1 245 de fuziuni. Astfel, „în 1930, cele mai mari două sute de societăţi controlau aproape jumătate din avuţiile care nu se aflau în bănci (adică în jur de 38% din capitalurile investite în afaceri), însumau 43, 2% din venitul total al societăţilor industriale şi aveau la conducerea lor aproape două mii de indivizi" e în sfârşit, trei erau băncile care dominau: Chase Naţional Bank, Naţional City Bank of New York şi Guaranty Trust Co.

Aceste mari întreprinderi sunt primele care trec, pe o scară largă, la raţionalizarea producţiei sub diferitele sale aspecte:

Mecanizarea şi. În special, înlocuirea cu motoare cledrice a muncii omului şi a maşinii cu abur (care presupunea în continuare o anumită mină de lucru): În 1914, 30% din maşinile „energetice" din industrie erau maşini electrice, a căror putere totală era de 9 milioane CP; În 1929, 70% din producţia de energie era de origine electrică şi reprezenta 35 de milioane CP; *standordizarea* produselor într-un număr restrâns de tipuri verificate: În 1900, puteau fi întâlnite 55.000 de tipuri diferite de lămpi electrice; în 1923, nu mai existau decât 342; *planificarea muncii*: În toate atelierele, mari sau mici, cumpărarea de materii prime, ritmul lucrului şi exploatarea la maxim a capacităţii maşinilor erau minuţios reglate printr-un plan de producţie; *fabricarea pe bandă rulantă*: metoda utilizată în abatoarele Armours din Chicago (care constă în aşezarea porcilor sacrificaţi pe o bandă transportoare, ce îi trecea apoi prin dreptul fiecărui muncitor), s-a extins, ca

principiu, în industria automobilelor, în industria electrică. În producţia de frigidere şi în multe alte ramuri; *organizarea birourilor*: aceleaşi principii care stăteau la baza creşterii productivităţii din uzine au fost aplicate în birouri, contribuind şi acolo la creşterea randamentului muncii[46]

Dar nu este vorba numai de un nou mod de organizare a muncii, ci de un nou mod de inserţie a salariaţilor în societatea capitalistă, care se instituie odată cu fordismul: este, în acelaşi timp, *un nou model pentru producţia capitalistă de mărfuri* (cu salarii relativ ridicate pentru o anumită parte» a clasei muncitoare, şi cu o creştere puternică a productivităţii datorită producţiei de masă şi raţionalizării) *şi pentru realizarea valorii astfel create* (prin dezvoltarea consumului de mas t, care se extinde asupra unei părţi a clasei muncitoare, ale cărei condiţii de viaţă se apropie de cele ale păturilor medii), Este foarte interesant de urmărit procesul prin care acest nou model ajunge să se impună22...

Dacă descrierea abatoarelor din Chicago face să se prezinte „munca la banda rulantă" ca ţinând de „senzaţional", Henry Ford este cel care avea să aplice cum nu se poate mai sistematic acest mod de organizare a producţiei. Fiecare lucrător ocupă un post al lui, din care nu se mişcă, întrucât, după cum repeta Ford, „mersul nu este o activitate care se plăteşte". Piesele sunt, aşadar, cele care se deplasează, purtate de un transportor automatic; iar fiecare lucrător execută o operaţie ori, în unele cazuri, două sau trei: în secţiile de topitorie de la Highland Park, 95% dintre topitori şi modelori sunt „specializaţi într-o singură operaţie, pe care cel mai stupid

---

46» H.U. Faulkner, op cit. p 613. 615. 71J AkcTinan. op. cit . t II. vot 2, p 484

dintre oameni o poate învăţa în două zile" 2[47]

În 1926, pentru 79% din personalul angajat la uzinele Ford, timpul de pregătire era de mai puţin de o săptămână

Banda rulantă, descompunând la maximum sarcinile de lucru şi impunând o anumită cadenţă tuturor muncitorilor, permite creşterea considerabilă a producţiei. Astfel, asamblarea unui volant magnetic, realizată de un singur muncitor, necesita douăzeci şi cinci de minute; cu o bandă rulantă şi douăzeci şi nouă de muncitori „specializaţi" fiecare în câte o anumită operaţie, această asamblare nu ia mai mult de treisprezece minute; apoi, transportorul fiind accelerat, şapte minute; în fine, prin creşterea ritmului de muncă odată cu creşterea vitezei transportorului, se ajunge la cinci minute. Productivitatea a crescut, aşadar, de cinci ori. Dar fiecare muncitor trebuie să repete acelaşi gest la fiecare zece secunde, ceea ce înseamnă că în ziua lui de lucru de nouă ore el îl va face de mai mult de trei mii de ori, pentru tot atâţia volanţi magnetici.

Asemeni lui Charlot din *Timpuri noi*. mulţi nu acceptă, nu suportă, refuză: absenteismul şi aşa-numitul *tum-over* ating cote ridicate. În 1913, „pentru un efectiv de 15.000 de muncitori, 53.000 de persoane fuseseră angajate de-a lungul anului" 21; la sfârşitul aceluiaşi an, pentru a se mări cu 100 de persoane efectivele unei uzine, compania a trebuit să angajeze de probă 963 de oameni23. Pe de altă parte, secretarul Asociaţiei patronilor din

---

47 H Benyon. Working for ford, Penguin. 1973 ţi J.Wolf, Revue économique, martie 1957. p. 297, citat de B Coriaî. op cit , p. 95.

"K. Sward, 77* Legend of Henry Ford. 1948, p. 48, du p3 Lore ru i ça . op. àt. p 113.

Ne vins, Ford: thc Tune^ Ute Muri. Ute Coftipany, Sribik?r, 1954, p, 518, citat de B. Cariat, op ai., p. 95

"H Ford, op. cit., p. 168, citat de B Coriat, op, ai, p. 99

"Exista un corp do inspcctori carr controla modul In care sc cheltuiau salariile in familiile muncitoreşti. . (B. Coriat. cp nr. p. 96)

>kCitat dc Beynon, op ri/.. p 124 (după B Coriat. op. cil., p. 101).

Detroit îşi exprimă îngrijorarea: „Uzinele sunt un butoi de pulbere (...). Trebuie neapărat să facem ceva”[48]

Henry Ford este cel care a intuit ce anume trebuie făcut şi care a avut îndrăzneala necesară pentru a-şi pune ideea în aplicare: în vreme ce salariile din industria automobilelor sunt de doi până la trei dolari pe zi, el hotărăşte să le ridice la cinci dolari începând cu 1 ianuarie 1914. reducând ziua de lucru de la nouă la opt ore. Va fi aşa-numita *Five Dollars Dai/*. Efectele se simt imediat: absenteismul scade, iar binecunoscutul *lunx-cnxr* ajunge la mai puţin de0, 5%. Oamenii formează acum cozi interminabile în faţa birourilor de angajări de la Ford. Producţia va creşte rapid: două sute de mâi de automobile în 1913, cinci sute de mii în 1915, un milion în 1919, două milioane în 1923, mai mult de cinci milioane în 1929. Preţul pe bucată scade, iar preţul de bază al faimosului model T (produs până în 1927) ajunge de la 1950 la 290 de dolari. „Fixarea la cinci dolari a salariului pentru ziua de muncă de opt ore a fost una dintre cele mai frumoase economii pe care am realizat-o vreodată; dar ridicându-l la şase dolari, am reuşit să economisesc încă şi mai mult” 27: într-adevăr, Henry Ford ridică tariful pentru o zi de muncă la şase dolari, de la 1 ianuarie 1919. Şi la şapte dolari, începând cu 1 decembrie 1929.

Pentru Ford nu e vorba însă numai de asigurarea unei mâini de lucru disciplinate şi fidele. Înainte de toate, e vorba de deschiderea unor breşe, de lărgirea diferenţelor în sânul clasei muncitoare: între cei care lucrează la Ford şi ceilalţi, iar printre cei de la Ford, între cei care pot beneficia de cinci dolari pe zi şi cei care nu sunt (încă) demni de aceasta. La *Five Dollars Day* nu au dreptul:

— Muncitorii cu o vechime mai mică de şase luni.

---

48 H Ford. op cil., p 142 (citat do 8 Coriat. op. at.. p 144).
"Citatdej H Lorenzi şa ,cp. nf . şi J K Calbraîth,op. cit "Citat Je C. Julien, op. ni., p. 200

— Tinerii muncitori care nu au împlinit încă douăzeci şi unu de ani.

— Femeile (întrucât ele trebuie să se mărite).

În plus. se impunea o „bună moralitate1: „curăţenie şi seriozitate", interdicţia fumatului, băutului, a jocurilor de noroc şi frecventării barurilor... Fiw Doll*ars Day dev*ine, astfel, un instrument de control şi, într-un fel, de „dresaj" 2 e.

În acelaşi timp, se dorea însă ca aceşti „lucrători buni" să poată ajunge la un „bun nivel de consum" (aşadar să asigure o desfacere pentru produsele uzinelor Ford) şi să poată creşte „copii frumoşi" (aşadar să asigure uzinelor Ford o mână de lucru „sănătoasă" pentru viitor), lată ce spunea H. Ford:

Plătindu-i prost pe oameni, pregătim o generaţie de copâi şu bal i menta ţi şi subdezvoltaţi, atât fizic, cât şi moral; vom avea o generaţie de muncitori slabi, la propriu şi la figurat, care din acest motiv, se vor dovedi ineficienţi atunci când vor intra în activitatea industrială. Până la urmă, tot industria va fi cea care o să plătească24.

Propria noastră reuşită depinde în bună măsură de ceea ce plătim Dacă distribuim mai mulţi bani, aceştia vor fi cheltuiţi. Ei vor duce la îmbogăţirea comercianţilor, a vânzătorilor cu amănuntul, a fabricanţilor şi a muncitorilor de toate categoriile, iar această prosperitate se va traduce printr-o creştere a cererii pentru automobilele noastre30.

La cererea companiei Ford. În 1929 a fost realizată o anchetă la Detroit; din 100 de familii muncitoreşti, 98 dispuneau de un fier de călcat electric, 76 de o maşină de cusut, 51 de o maşină de spălat, 49 de un fonograf, 47 de un automobil. 36 de un aparat de radio şi 21 de un aspirator. În 1929, în Statele Unite se aflau în circulaţie 23 de milioane de automobile (19 la 100 de locuitori, faţă de 2 la 100 de locuitori, câte se înregistrau la aceeaşi dată în Franţa şi Marea Britanie); adunând şi unităţile pentru reparaţii, sau pentru fabricarea pneurilor, a diferitelor

furnituri şi a benzinei, în sectorul automobilelor existau mai mult de patru milioane de locuri de muncă. În paralel, se dezvoltă construcţia de şosele şi autostrăzi, precum şi industria de extrac ţie a petrolului; oraşele se extind, iar construcţia de locuinţe progresează într-un ritm fără precedent; progrese substanţiale se înregistrează, de asemenea, în privinţa echipamentului electric şi de telefonie, iar în zece ani producta de electricitate se dublează.

Pe de o parte, exploatarea unui segment al clasei muncitoare după metode de dinainte de 1914 (salarii mici, metode brutale de încadrare şi de concediere. /ûc/ory *systan* şi *swealing sistem*): pe de altă parte, producţia de masă. organizarea raţională a muncii şi o politică a salariilor mari, pentru alt segment al clasei muncitoare, şi, în consecinţă, consumul de masă la care acesta din urmă arc acces: iată bazele „prosperităţii" americane din anii douăzeci:

— O creştere cu 90% a producţiei industriale, între 1921 şi 1929;

— Un plan de investiri care, în aceşti ani, depăşeşte 20% din PIB;

— O productivitate pe ora de muncă ce creşte cu 47% în anii douăzeci (în vreme ce, în primele două decenii, ea crescuse cu 17%, respectiv 11%).

Unul dintre sloganurile lui Calvin Coolidge, preşedintele republican ales în 1924, era: „Afacerile sunt marca afacere a AmericiiM.

La sfârşitul anilor douăzeci, acest model va fi însă epuizat. Chiar dacă el fusese acceptat pentru salariile mari şi accesul la un anumit nivel al consumului, munca la banda rulantă rămâne deosebit de obositoare, iar efectul iniţiativelor lui Ford se atenuează. Creşterea productivităţii îşi încetineşte ritmul. Piaţa ajunge la saturaţie, în plus, criza agricolă, prin scăderea preţurilor şi a veniturilor, conduce la o reducere importantă a

debuşeului pentru industria automobilelor. Pieţele externe sunt aprig disputate, în al doilea semestru al anului 1929, profiturile constructorilor de automobile scad. Speculaţiile de bursă se înteţesc, animate de setea de câştiguri tot mai mari Un vârtej infernal se declanşează. Iar apoi, criza

Acea criză pe care economiştii americani – în euforia anilor douăzeci – o considerau imposibilă... Astfel, în 1928, Irving Fisher spunea: „Nimic care să semene cu un crah nu se poate întâmpla”; în 1929: „S-ar putea să apară o recesiune în ce priveşte valoarea acţiunilor, dar nu ceva care să semene cu o catastrofă”; în 1930: „În viitorul imediat, cel puţin, perspectivele sunt strălucite”. Iar la Harvard Economic Society, în noiembrie 1929: Mo criză de gravitatea celei din 1920 – 1921 este în afara oricărei probabilităţi”; în ianuarie 1930: „există semne potrivit cărora faza cea mai gravă a crizei a fost depăşită”; în noiembrie 1930: „ne aflăm acum în faza de declin a crizei”; iar în octombrie 1931: „o stabilizare la nivelul actual este mai mult decât posibilă” 31.

Preţurile cu ridicată, relativ stabile după 1922 şi cu o uşoară tendinţă de scădere imediat după 1925, ajung să scadă cu o treime între 1929 şi 1932. Indicele producţiei industriale care – luând ca bază 100 perioada 1923 – 1925 – atinsese 126 în 1929, coboară la 105 în mai 1930, la 89 în mai 1931, la 61 în mai 1932. Numărul şomerilor pe ansamblul sectoarelor de activitate se ridică la trei milioane în 1930 şi va depăşi şase milioane în 1931, zece milioane în 1932 şi treisprezece milioane în 1933; productivitatea muncii creşte în continuare (cu 23% între 1929 şi 1933); salariile scad, potrivit statisticilor, cu un sfert sau cu o treime, în acelaşi interval 1929 – 1933 Exprimând opinia unei părţi a patronatului american, Mellon, trezorierul din perioada preşedintelui Hoover, subliniază aspectul „pozitiv” al acestei drame: „Poporul va munci mai din greu şi va duce o viaţă mai morală” 52. E vorba de acelaşi Mellon care caricaturizase cândva liniile

de forţă ale „epurării” implicate de orice criză capitalistă: „Lichidaţi mâna de lucru, lichidaţi capitalul, lichidaţi agricultorii. NU

Prin votarea tarifului i lawley-Smoot, în 1930, se instituie totodată o protecţie împotriva concurenţilor străini Importurile scad de la 4, 4 milioane de dolari în 1929 la 1, 3 milioane în 1932; exporturile ajung de la 5, 2 milioane în 1929 la 1, 6 în 1932. Totuşi Statele Unite deţin aproape două cincimi din rezerva mondială de aur34.

În 1932, fostul preşedinte Hoover este învins de candidatul democrat Franklin D. Roosvelt. Utilizând din plin noua audienţă a radioului, Roosvelt a denunţat „dictatura industrială”, pe aşa-numiţii „regi ai economiei” şi „noul despotism”; el critică administraţia republicană şi anunţă o nouă politică: „Sacrificaţi de filosofiile politice ale guvernului anterior cetăţenii de la un capăt la celălalt al ţării îşi îndreaptă speranţele spre noi. Ei îşi doresc partea ce li se cuvine din totalul bogăţiilor naţionale. Jur să îi ofer poporului american acest *New Deal*, acest nou pact, adică şansa pe care el o aşteaptă”. Ales printr-un larg evantai de voturi eterogene – democraţi din Sudul conservator, fermieri nemulţumiţi, sindicalişti, şomeri, negri, minorităţi etnice şi religioase –, Roosvelt nu avea cum să ştie de la început conţinutul exact al acestui *New Deal*. El îl elaborează treptat, cu pragmatism şi tenacitate, bazându-se pe forţele sociale care îl puteau ajuta să avanseze (în special mişcarea sindicală), dar întâmpinând şi rezistenţe puternice (cristalizate mai ales în hotărârile Curţii Supreme).

Privind retrospectiv, se pot distinge trei linii de forţă:

— Reorganizarea şi relansarea sectoarelor fundamentale de activitate: în primul rând băncile, după criza bancară de la începutul anului 1933; apoi industria, prin NIRA (Naţional Industrial Recovery Act) din iunie 1933; agricultura, prin AAA (Agrâcultural Adjustement Act) din mai 1933; energia electrică, prin Tennessee Valley

Act din mai 1933 şi prin Public Utilities Holding Company Act din 1935; transporturile, prin Rail Road Emergency Act din 1933 şi prin Wheeler Lea Transportation Act din 1940;

— O politică vizând readucerea Statelor Unite într-o poziţie favorabilă pe piaţa mondială: abandonarea aurului ca etalon (19 aprilie 1933), devalorizarea progresivă a dolarului faţă de aur şi politica acordurilor comerciale reciproce, bazate pe Reciprocal Trade Agreements Act din 1934;

— În sfârşit, şi aici este esenţialul acestui *New Deal*, căutarea unui nou compromis social pe baza căruia principalele forţe sociale să se poată pune de acord. Nu este vorba, bineînţeles, de o răsturnare a capitalismului: „Administraţia mea, a declarat el în timpul campaniei electorale din 1936, este cea care a salvat sistemul profitului particular şi al liberei iniţiative" 36. Ce se urmărea acum era să se impună un ansamblu de reforme forţelor celor mai reacţionare şi intereselor celor mai egoiste.

Astfel, legat de NIRA, administraţia democrată propune patronilor un cadru la care ei să poată adera: interzicerea exploatării copiilor, săptămâna de lucru de patruzeci de ore pentru birouri şi de treizeci cinci de ore în industrie, un nivel al salariului minim (patruzeci de cenţi pe oră în industrie, doisprezece până la cincisprezece dolari pe săptămână pentru celelalte domenii). NIRA garanta lucrătorilor liberlatea de a se organiza şi de a-şi alege propriii reprezentanţi, fapt ce favorizează dezvoltarea sindicatelor. În 1937, greviştii vor recurge pe scară largă la ocuparea uzinelor în acelaşi an, dat fiind că NIRA fusese declarată neconstituţională de către Curtea Supremă, Roosvelt va relua principalele dispoziţii sociale în aşa-numitul Fair Labor Standard Act, cerând votarea rapidă a acestuia:

A venit momentul să luăm noi măsuri pentru a lărgi

frontierele progresului social (...). O treime din populaţie, din care o strivitoare majoritate lucrează în agricultură sau în industrie, este prost hrănită, prost îmbrăcată şi locuieşte în condiţii precare (...). O democraţie care trăieşte din propria muncă şi care se respectă nu poate aduce nicio justificare exploatării copiilor, nu poate invoca nicio raţiune economică pentru escrocheriile cu salariile muncitorilor şi pentru sporirea numărului de ore de muncă".

În paralel, Roosvelt iniţiază un amplu program de lucrări publice, creează un sistem de „bursa a muncii" pentru anumite categorii de şomeri, lansează acţiuni pentru construcţia de locuinţe ieftine. În 1936, Social Security Act sistematizează, pentru lucrătorii cu suficientă vechime în muncă, dreptul la pensie sau la asigurarea de şomaj.

În această perioadă, sporesc adeziunile sindicale. Multe dintre ele se fac în mod colectiv, în cadrul unei întreprinderi, punând în evidenţă inadecvarea vechiului sistem de sindicate pe meserii, pe care se baza AFL. Sistemul sindicatelor din industrie ia tot mai multă amploare, ducând la crearea, în 1935, a CIO. În 1938, CIO, cu patru milioane de aderenţi, are mai mulţi membri decât AFL. O parte a patronatului continuă lupta sistematică împotriva sindicatelor: poliţii private, spărgători de grevă, informatori infiltraţi în sindicate, filări şi intimidări ale sindicaliştilor (de la agresarea lor până la atentate sau la dinamitarea localurilor sindicale oria locuinţelor), manipularea şerifilor şi a judecătorilor corupţi. Prin curaj, perseverenţă şi solidaritate, acţiunea colectivă sindicală înregistrează însă succese importante: în 1937. după grevele de la General Motors şi Chrysler. CIO este recunoscut ca sindicat reprezentativ şi semnează un contract colectiv pentru industria automobilelor; Ford nu va ceda totuşi decât în 1941. În siderurgie, USS – teel, renunţând la politica să tradiţională, semnează contracte

colective cu CIO, contracte pe care producătorii „independenţi” le refuză însă vreme de mai mulţi ani.

Mult discutatul *Netu Deal* nu a reuşit să relanseze enormul mecanism de acumulare pe care îl constituie capitalismul american; doar războiul va reuşi să o facă. Desigur, şomajul s-a diminuat, deşi în 1940 el reprezenta încă 10% din totalul forţei de muncă. În medie timpul de lucru a scăzut simţitor, de la aproximativ cincizeci de ore la patruzeci de ore pe săptămână; salariile reale ale muncitorilor angajaţi cresc; contractele colective acoperă un număr din ce în ce mai mare de sectoare. Până la urmă, aportul decisiv al *New Deal* pentru capitalismul american pare să ţină de două aspecte:

— El a determinat o parte a patronatului să accepte concesiile care urmau să permită integrarea ansamblului clasei muncitoare în sistemul de consum;

— El a marcat o ruptură faţă de vechiul principiu republican: „Mai puţină guvernare în afaceri şi mai multe afaceri în guvernare”, deschizând calea unei „fructuoase cooperări” între guvernanţi şi oamenii de afaceri.

Căci, din momentul în care 4 lce este bun pentru General Motors este bun pentru America”, *America first* poate la fel de bine să însemne *Business first*!

2. Sterling first…

Reversul puternicei dezvoltări americane este declinul Europei Declin care atinge în special cele mai vechi capitalisme europene: pe cel britanic, care a dominat lumea în secolul al XIX-lea, şi pe cel francez, care n-a reuşit niciodată să se rupă de specificul său provincial şi rural. Fiecare va încerca din răsputeri, după modelul Marii Britanii, să îşi refacă monedă, ca instrument şi simbol al propriei puteri. Cum? Obligând clasă muncitoare să plătească preţul pentru aceasta, iar pe de altă parte, alimentându-se cu resurse şi bogăţii din imperiile pe care le stăpâneau.

Angajată imediat după război într-o politică de

revenire a lirei sterline la vechea sa paritate şi la convertibilitatea în aur, economia britanică a fost profund afectată de criza din 1920 – 1921, persistând apoi într-un fel de criză mocnită de-a lungul întregului deceniu al treilea. Keynes criticase în mod deschis implicaţiile unei astfel de politici:

Ameliorarea valorii internaţionale a lirei sterline şi aducerea acesteia la paritatea să în aur de dinainte de război, în vreme ce ea trebuia să îi fie inferioară cu 10%, înseamnă că, ori de râţe ori vom vinde ceva în exterior, fie cumpărătorul străin va plăti cu 10% mai mult în moneda sa, fie noi vom accepta cu 10% mai puţin în moneda noastră. Cu alte cuvinte, vom reduce preţurile în lire strelino la cărbune, la fier, la navlul maritim şi la orice alt produs cu 10% pentru a ne menţine în poziţie concurenţială (...) Astfel, politica domnului Churchill pentru ameliorarea monedei va deveni, mai devreme sau mai târziu, o politică de reducere a salariilor cu doi şilingi la fiecare liră sterlină (...). Deflaţia nu reduce salariile în mod „automat. Ea le reduce prin intermediul şomajului (...). Ruşine acelora care ajung să folosească [exagerarea valorii monedei] pentru agravarea unei depresiuni economice!”

Şi propune o altă politică:

Ce ne trebuie nouă astăzi, pentru a ajunge din nou la prosperitate, este o politică simplă. Noi dorim să îi încurajăm pe oamenii de afaceri să creeze noi întreprinderi, iar nu să îi descurajăm, aşa cum se întâmplă acum[49]

În 1925, lira sterlină revine la paritatea sa de dinainte de război, iar convertibilitatea în aur este

49" John Maynard Keynt», Tlte economic Conséquences of Mr. Oiurchill, 1925 (In Essays in Persuasion, Norton Library, New York, 1%3.111. 5. p. 244-27(1. citat după R. Marx, Le Déclin île iéconvtnie britannique, p. 28. 29 gi 30 mlbld.. p 30

restabilită. Dar cu ce preţ pentru clasă muncitoare!

Aceasta părea totuşi în plină putere imediat după război, având mai mult de opt milioane de lucrători sindicalizaţi şi un partid muncitoresc care, de la alegeri la alegeri, câştigă tot mai mult teren în raport cu partidul liberal. Patronatul este însă ferm pe poziţii, sprijinit fiind de un puternic partid conservator; în 1919, când izbucneşte greva lucrătorilor de la căile ferate, *Times* scrie: „La fel ca războiul cu Germania, şi acest război trebuie dus până la capăt"; în 1920, greviştii feroviari nu obţin naţionalizarea minelor, totuşi ob) în săptămâna de muncă de patruzeci şi opt de ore şi mărirea salariilor. Criza din 1920 – 1921 face însă să crească numărul de şomeri: 1 milion în ianuarie 1921, 2, 5 milioane în iulie: şomajul atinge jumătate dintre muncitorii din metalurgie, o treime dintre cei care lucrau în construcţiile navale; proprietarii de mine caută să reducă salariile, uneori cu până la 35%. Mişcarea muncitorească se izbeşte de inflexibilitatea patronatului (*lock-out*) şi a guvernului care, hotărât să „înfrunte o situaţie asemănătoare războiului civil", face apel la forţele armate; ea se divizează, suferă de pe urma indeciziei conducătorilor săi şi sfârşeşte prin a fi înfrântă. Guvernul muncitoresc minoritar din 1924 nu poate demara nicio reformă socială. Iar după revenirea la convertibilitatea în aur a lirei, atunci când patronatul impune o nouă scădere a salariilor, minerii intră din nou în grevă (1926); Consiliul general al Trade Unions hotărăşte să îi sprijine printr-o grevă generată: numai că guvernul conservator 11 determină pe rege să decreteze „starea de urgenţă" şi declară greva ilegală; divizându-se din nou, mişcarea muncitorească înregistrează un al doilea mare eşec. Încrederea în sindicate scade, numărul aderenţilor reducându-se la mai puţin de cinci milioane.

Începând cu 1927, conservatorii îşi consolidează avantajul prin votarea unei legi care limitează drepturile sindicale: anularea dreptului la grevă pentru funcţionari,

care, astfel, nu mai pot adera la Trade Unions Council; interzicerea grevelor de solidaritate, a grevelor vizând exercitarea unor presiuni asupra guvernului; greva generală este declarată ilegală; exercitarea dreptului la grevă este şi ea reglementată strict, iar vărsarea cotizaţiilor către Labour Party devine şi mai dificilă.

Clasă muncitoare este serios zdruncinată: mai întâi prin şomaj, care loveşte de-a lungul anilor douăzeci mai mult de un milion de muncitori (12% din populaţia activă) şi va atinge, la începutul anilor treizeci, trei milioane de salariaţi; ea este slăbită şi din cauza unei considerabile eterogenităţi, care ţine de marea diversitate a capitalismului britanic, de inegalităţile salariale, de diferenţele de statut, de tradiţiile meseriilor. Astfel, în 1926, cea mai mare parte a lucrătorilor de la căile ferate, din serviciile publice şi din minerit sunt plătiţi „la oră"; în schimb, jumătate dintre lucrătorii din industria textilă (dintre care două treimi în industria bumbacului) sunt plătiţi Mla bucată", situaţie similară pentru două cincimi dintre muncitorii din minerit şi confecţii, ca şi pentru o treime dintre cei care lucrează în industria chimică, mecanică, a sticlei, porţelanului... În plus, numeroasele sisteme de salarii degresive sau progresive, cu prime şi penalităţi, multiplică la infinit specificităţile şi diviziunile41.

Aşa se explică puternica scădere a salariilor nominale din perioada 1920 – 1922 şi cvasistagnarea dintre 1922 şi 1929, iar pe de altă parte, creşterea productivităţii (+ 12% din 1924 până în 1930 şi + 10% din 1930 până în 1934) – aşadar „reducerea lentă, dar constantă" a părţii reprezentate de salarii din totalul producţiei nete a industriilor prelucrătoare. Or, scăderea preţurilor cu ridicată şi mai ales la produsele alimentare ne face să credem că o parte dintre salariaţi au reuşit să-şi menţină puterea de cumpărare, iar unii chiar să şi-o amelioreze, în condiţiile în care între 1924 şi 1939 salariile reale au

crescut cu 15%. În plus, în anii treizeci vor fi luate sau generalizate o serie de măsuri: ziua de lucru de opt ore, săptămâna anuală de concediu (1938). Cei mai defavorizaţi primesc uneori câte un ajutor, adesea însă insuficient: ceva mai puţin de jumătate dintre bătrâni au o pensie care să atingă măcar un minimum decent; capii de familie bolnavi pot primi mici alocaţii; iar condiţiile de atribuire a ajutorului de şomaj rămân, de-a lungul întregului deceniu al treilea, diferenţiate şi restrictive. De aici şi acele marşuri ale foamei, mai ales în 1932, reprimate cu duritate de către poliţie12.

Şomaj, presiuni asupra puterii de cumpărare, productivitate crescută, sărăcie pentru cei mai slabi: clasă muncitoare britanică a plătit dur politica de redresare a lirei sterline din anii douăzeci, apoi efectele crizei din anii treizeci asupra capitalismului britanic.

4, W. Sombart. op. cit. t II, p. 444 &

ÜM Dobb. Éludes sur le développement du capitalisme: *R Marx*, La Grande-Bretagne amtemporaine; *C. Ambrosi şi Tacă*, *Hisfoi* «éconatmaue

Putem înţelege acum ce mize enorme pentru clasă conducătoare stăteau în spatele elegantelor dezbateri ale economiştilor britanici. În timp ce Keynes şi alte câteva voci izolate cereau creşterea cheltuielilor publice, o politică a creditelor mai puţin restrictivă şi iniţierea de lucrări publice, opunându-se pe de altă parte cercetării sistematice a scăderii salariilor nominale, economiştii în vogă la vremea respectivă vedeau în această din urmă principala solu ţie. Astfel, Pigou, elev al lui Marshall şi maestru al lui Keynes, considera că dacă nimic nu opreşte libera funcţionare a pieţei, „nivelul salariilor va avea întotdeauna tendinţa de a corespunde cererii de mină de lucru, în aşa fel încât locurile de muncă să fie garantate. Prin urmare, în condiţiile unei situaţii stabile, va exista un loc de muncă pentru toată lumea” 43. Iar Kobbins susţinea, în termeni încă mai explicifi:

În general, putem afirma fără a greşi că, dacă nivelul salariilor ar fi mult mai flexibil, şomajul s-ar diminua considerabil (…). Dacă nu ne-am fi încăpăţânat în ideea că nivelul salariilor nu trebuie coborât cu niciun chip, pentru a se menţine astfel puterea de cumpărare a consumatorilor, depresiunea economică actuală ar fi fost mult mai puţin violentă, iar şomajul care o însoţeşte nu ar fi atins o asemenea amploare44.

Teoria generală ar trebui să conducă, în opinia lui Keynes, la schimbarea viziunii clasice:

Am criticat teoria profesorului Pigou cu privire la şomaj nu pentru că ni se pare mai criticabilă decât teoriile altor economişti clasici, ci fiindcă, după cunoştinţa noastră, ea reprezintă singura tentativă de a se expune în termeni precişi doctrina şcolii clasice referitoare la acest subiect. Avem datoria de a o combate, sub forma aceasta redutabilă de i-a fost conferită".

În locul soluţionării capitaliste a crizei, care impunea clasei muncitoare sacrificii enorme şi care risca să conducă la serioase confruntări, Keynes propunea o altă solu ţie capitalistă, care printr-o relansare a activităţii, permitea reducerea şomajului, fără a amputa puterea de cumpărare a muncitorilor, în acest sens, la douăzeci de ani după *Five Dollars Day* a lui Ford, Keynes expune o teorie economică în măsură să justifice noile politici prin care se va căuta – şi în parte se va realiza – integrarea lumii muncii în societatea capitalistă, proces care se desfăşura deja în Statele Unite, dar care în Europa părea deocamdată mult prea fantezist…

Îndelungata criză din anii douăzeci şi treizeci loveşte mai ales sectoarele din prima industrializare, cele care au constituit puterea capitalismului britanic în secolul al XIX-lea: industria cărbunelui, metalurgia, industria

41 A.C. Pigou. *of Unempfoyineul*, 1933. citat de M. Stewart, *Kiync**, trad. fr, Seuil.

1969. p. 63

Robbira, 77* Grrui *Depression*. trad fr. f 1935, p. 218. citat de M Stewart *op* di *p* 63. M Keynes. *Central Tlieory of hjiptioynhml. Înurrst and Maney*, 1936: trad. În 1949. p 295.

textilă. În schimb, industriile din a doua generaţie se dezvoltă: industria electrică (ce îşi dublează numărul de salariaţi între 1924 şi 1937), construcţia de automobile (care îşi dublează producţia între 1929 şi 1937), transporturi rutiere, mătasea artificială, industria alimentară. Aceasta restructurare este consolidată prin importante concentrări de societăţi sau organizări sectoriale: industria cărbunelui cuprindea, în anii douăzeci, mai mult de o mie de întreprinderi: după 1930, Comisia de Reorganizare va decide în privinţa producţiei şi a exporturilor, iar Consiliul Central al Huilei va favoriza reorganizarea şi fuziunile. În siderurgie, Comitetul de Reorganizare iniţiază, în 1932. fuziunea a două mii de întreprinderi în aşa-numitul British Iron and Steel Industria textilă rămâne dispersată şi prea puţin eficientă: astfel, în 1927, în Marea Britanie existau 57 de milioane de şuveici, faţă de 38 de milioane în Statele Unite şi 6 milioane în Japonia; în schimb, producţia britanică se ridica la mai puţin de jumătate din cea a Statelor Unite şi era pe punctul de a fi egalată de cea a Japoniei. În industriile moderne, se constituie grupuri extrem de puternice: în chimie, Imperial Chemical Industries, ICI, cu participarea firmei engleze Nobel; în construcţiile de maşini, Rootes Motor Ltd ia fiinţă în 1932, prin fuzionarea a opt întreprinderi; Courtauld domină sectorul mătăsii artificiale; iar Lever (fabricarea săpunului) se asociază în 1929 cu societatea olandeză Margarine Unie pentru a forma grupul Unilever, în care Unilever Ltd (partea britanică) deţine 46% din capital, iar Unilever NV (partea olandeză) 54%.

În 1935, primele trei întreprinderi din fiecare sector controlează 83% din căile ferate, 82% din producţia de

petrol, 71% din cea a ţevilor de oţel, 71% din producţia de zahăr, 48% din chimie, 43% din industria mecanică şi din construcţia de automobile. dar numai 23% din industria textilă în aceeaşi perioadă, 30.000 de întreprinderi au între 10 şi 100 de angajaţi (însumând o cincime din totalul lucrătorilor din industrie), iar 130.000 lucrează cu mai puţin de 10 oameni (în total 500.000 de salariaţi). Moştenirea unui trecut prestigios apasă greu asupra destinului capitalismului britanic.

Există totuşi şi un atu în această moştenire: imperiul de colonii şi dominioane, imperiu care, după primul război mondial, s-a extins printr-un mandat asupra Africii Orientale germane şi printr-o zonă de influenţă în Orientul Mijlociu. Fiecare dominion dispune de un reprezentant în Societatea Naţiunilor, ceea ce asigură predominanţa anglo-saxonilor. La Conferinţa Imperială din 1926 se afirmă egalitatea, în materie de politică externă, între dominioane şi Marea Britanie, chiar dacă aceasta din urmă are nişte „responsabilităţi aparte" în privinţa apărării. Schimburile comerciale dintre Marea Britanie şi imperiul ei colonial rezistă mult mai bine crizei decât celelalte schimburi externe. Iar în 1931, când este întreruptă raportarea lirei sterline la aur, va fi instituit un tarif protecţionist. La Conferinţa de la Ottawa, din 1932, imperiul va fi numit British Commonwealth of Nations, fiind totodată încheiat un acord de „preferenţialitate reciprocă":

Marea Britanie acceptă în sistem de franciză majoritatea produselor din Commonwealth, iar Australia, Noua Zeelandă, India, Canada, Terra Nova, Uniunea Sud-Africană şi Rhodesia acordă produselor engleze tarife preferenţiale. În 1939, 38% din importurile Mari Britanii vor veni din Commonwealth (faţă de 26% în 1929), iar vânzările ei către Commonwealth vor reprezenta 45% din totalul exporturilor (faţă de 40% în 1929).

În paralel, investiţiile britanice din afara graniţelor scad în Statele Unite, stagnează în Canada, cresc în

Europa, Argentina şi Mexic, dar mai ales în câteva ţări din Commonwealth, precum Australia, Noua Zeelandă sau India46.

Tabelul nr. 29

Batanta pilfâlor curente I* ale Marii Britanii

	rţul de mărfuri	come turi din Investiţii în exterior	veni	alte raţiuni curente	r	au fi de vize	şold
19 20 1924	–279	—	199 +	221 +	21 +	162	+
19 25 1929	–379	—	250 +	213 +	1 +	68	+
19 30 1934	–324	—	174 +	127 +	66 —	89	—
19 35 1938	–360	—	199 +	133 +	77 —		105

În milioane de lire sterline (media anuală a fiecărei perioade).

Surs* P. Mathias, ûyi. *cât.*, p. 469

Veniturile aduse de aceste investiţii constituie de-a lungul întregii perioade interbelice o resursă esenţială pentru conturile externe ale Marii Britanii (vezi tabelul nr. 29). La rândul lor, termenii schimburilor se îmbunătăţesc, dată fiind mai ales puternica scădere a preţurilor la produsele de bază şi, în spécial, la produsele agricole din

„ţările noi”: pentru Marea

„Repartiţia pe regiuni a investiţiilor externe ale Marii Britanii (În milioane de dolari):

	1914	1938
Europa	1050	1750
Statele Unite	4 250	2 750
Canada	2800	2 700
America Latină	3700	4 900
Occania	2300	3350
Asia	3 550	5 250
Africa	2450	2150
total mondial	20.000	22 650

Suriil: *P. Mathias* 77 icfn-l imlufitrial Nûltoti, *p 469*.

Britanie, raportul dintre preţurile de export şi cele de import se ridică de la indicele 60 în 1881 – 1885 la 82 în 1926 – 1930 şi la 100 în 1930 – 19354?

Câştigurile oculte prin schimbul inegal accentuat de această ameliorare a termenilor comerciali, ca şi veniturile aduse de investiţiile externe corespund unei lărgiri şi intensificări a exploatării la scară mondială. În forme adaptate fiecărui tip de producţie, fiecărei formaţiuni sociale şi fiecărui mod de raportare faţă de metropolă, extorsiunea surplusului de muncă este din ce în ce mai activă pe toate cele cinci continente. Apar noi forme de sărăcie, noi nedreptăţi. Dar şi noi aspiraţii la libertate şi independenţă, ai căror purtători de cuvânt sunt adeseori din păturile înstărite sau din rândul intelectualilor, alteori dintre membrii clerului sau ai diverselor grupări religioase. Exact când imperiul devine mai important ca niciodată pentru capitalismul britanic, el este deja şubrezit de nenumărate fisuri.

3. Le franc d'abord?

Anumite fracţiuni ale capitalismului francez puseseră accentul, încă din anii douăzeci, pe „valorificarea" imperiului: planul Sarraut din 1921, înfiinţarea Băncii Siriei şi a Libanului (1919), a Băncii de Stat a AOF (1925), a Băncii Madagascarului (1925) ... Dată fiind înteţi rea concurenţei pe piaţa mondială, se instituie încă din 1928 o lege vamală care să susţină regimul preferenţial în interiorul imperiului şi care, în esenţă, suprimă taxele pentru schimburile comerciale dintre metropolă şi colonii. În 1931 se organizează Expoziţia Colonială de la Vincennes. În 1934 – 1935, Conferinţa Imperială nu reuşeşte mare lucru în afară de substituirea termenilor „colonii" şi „colonial" prin formula „de peste mări".

Odată cu criza din anii treizeci, replierea imperială este evidentă: în 1928 – 1930, schimburile comerciale cu coloniile nu reprezentau decât 12% din importuri şi 19% din exporturile Franţei; în 1936 – 1938 ele ating 27% din importuri şi 30% din exporturi. În 1913, doar o zecime din capitalurile franceze investite în afara ţării sunt în imperiu; această proporţie nu pare să se modifice substanţial între cele două războaie mondiale, în ciuda prezenţei active a câtorva mari grupuri: CFAO (grup cu capitaluri în principal marsilieze), SCOA (grup cu capitaluri lyoneze, legat de banca Demachy), Banca Uniunii Pariziene (asociată unor capitaluri bordeleze), Banca Indochinei, Banca Parisului şi a Ţărilor de Jos. Semnificativ pentru atitudinea capitaliştilor francezi în privinţa imperiului este faptul că investiţiile realizate aici vizează mai ales sectorul comercial (39%), bancar şi imobiliar (10%), şi mai puţin industria (10%) sau minele (7%) w. Aceste

Tabelul nr. 30

Investifii în afara graniţelor ale principalelor ţări capitaliste4

	1914	1930

Marea Britanie	50.4	43, 8
Franja	22, 2	8.4
Germania	17, 3	2, 6
Ţările de Jos	3.1	5.5
Statele Unite	6, 3	35.3
Canada	O.5	3.1
Suedia	O.3	1.3
total	100	100

Mn procente.
Surse: *H. Magdoff*, l'âge de timpfiriafâane, *p 56*

Investiţii din colonii nu vor fi, până la urmă, foarte consistente, mai ales că, în general, investiţiile externe ale Franţei se aflau deja în declin.

Este, de fapt, perioada în care apar şi primele fisuri, de o importantă pe care nouă, acum, ne este mai uşor să o apreciem: tulburările din Tunisia în 1920 – 1921, revolta lui Abd el-Krim în Maroc (1925 – 1926), revoltă condusă de Yen Bay şi răscoalele ţărăneşti din Indochina (1930 – 1931), mişcările, şi ele reprimate, din Tunisia şi Maroc, în 1937 – 1938. Aceste mişcări sunt „inadmisibile" nu doar fiindcă lovesc în interesele coloniale, ci şi fiindcă în opinia celor mai mulţi francezl ideile coloniale şi ideile republicane s-au amestecat într-un mod care astăzi poate părea ciudat, lată, de pildă, această însemnare a unui înalt funcţionar:

Republica este cea care, în mai puţin de patruzeci de ani, a refăcut o Franţa colonială şi a răspândit în lumea franceză ideile libertăţii şi ale progresului social (...). Misiunea acestei politici coloniale este dublă (...): instituirea de drepturi pentru populaţiile coloniale, apoi dezvoltarea şi favorizarea evoluţiei sociale şi economice a popoarelor indigene (...). [Astfel] Franja va putea face din popoarele băştinaşe pe care le conduce şi le instruieşte nişte popoare care să participe, ca asociate, la viaţa

acesteia, libere în obiceiurile şi evoluţia lor, însă federalizate într-o Franţă de peste mări[50]

Dar dacă imperiul a ajutat la amortizarea unei părţi a efectelor crizei din anii treizeci, în mod cert nu pe exploatarea lui s-a bazat în principal progresul capitalismului francez din anii douăzeci. Progresul de care vorbim este cât se poate de vizibil: luând ca bază 100 anul 1913, producţia

Tabelul nr. 31

Structura produsului industria] în Marea Britanie şi în Franţa.

	Marea Britanie			Fra nţa		
	bunuri de producţie	mijloace de consum”		bun uri de consum”.	mijlo ace de producţie	
18 81	53	47	18 75 – 84	78	22	
19 07	42	58	19 05 – 13	72	28	
19 24	47	53	19 35 – 38	59	41	

— În procente. „Inclusiv clădiri şi transporturi.

Sursî: T J Markoviteh. *Cahters le l’ISEA*, nr. 179. nov 1966, p. 2A7

Industrială coboară la 57 în 1919 şi, din cauza crizei, la 55 în 1921, după care urcă la 109 în 1924 şi 127 în 1928. Între 1922 şi 1929, rata de creştere a producţiei este de 5, 8% pe an, rată comparabilă cu cea a Germaniei (5, 7%), inferioară doar celei a Japoniei (6, 8%) şi superioară celei a Statelor Unite (4, 8%), a Marii Britanii (2, 7%) şi a

50 Cit,it de C Coq ue ry-Vid iov i tch, dupfl Connti&sAttce du tienbmonJc. op. cit., p. 231.

Italiei (2, 3%). Această creştere a fost mai semnificativă pentru producţia de echipamente industriale (care depăşeşte cu 50% nivelul de dinainte de război) decât pentru cea a bunurilor de consum (care depăşeşte doar cu 10% nivelul său antebelic).

Astfel, în cadrul industriei franceze, locul ocupat de sectorul mijloacelor de producţie este din ce în ce mai important, în vreme ce pentru industria britanică (foarte avansată în acest domeniu înainte de primul război mondial) mişcarea este inversă.

Dezvoltarea aceasta se bazează mai ales pe industriile din a doua generaţie. Producţia de electricitate creşte de patru ori din 1920 până în 1928; Ernest Mercier, susţinut de Rothschild, grupează societăţile din regiunea pariziană într-o Uniunea Electricităţii şi întăreşte legăturile dintre întreprinderile producătoare de materiale electrice: Compania Generală de Electricitate şi Alsthom (creată în 1928 prin fuziunea între Societatea Alsaciană de Construcţii Mecanice şi Thomson-Houston, o filială a grupului american General Electric). Industria automobilelor va realiza 250.000 de vehicule în 1928. ceea ce este mult pentru nivelul Europei, dar puţin în comparaţie cu cel al Statelor Unite; peste jumătate dintre acestea sunt produse de Renault, Peugeot şi Citroën. Industria cauciucului, care în 1929 înregistrează o producţie de opt ori şi jumătate mai nu: re decât cea din 1913, este dominată de Michelin. Progrese importante cunoaşte şi industria chimică, dominată acum de Kuhimann, dar în care se afirmă de asemenea câţiva nou veniţi, profitând mai ales de despăgubirile cerute

Germaniei: Oficiul Naţional al Azotului (capitaluri publice), Société du Rhône (capitaluri elveţiene), Progil (capitaluri din industria textilă: firma Gillet, din Lyon, şi firma Motte, din nordul Franţei). Progrese rapide în electrometalurgie şi în producţia de aluminiu, prin Ugine şi Pechiney... Chiar şi industria fierului şi cea siderurgică,

dominate în continuare de Schneider şi Wendel, progresează în această perioadă[51]

Această dezvoltare este stimulată de o creştere puternică a exporturilor, favorizate de devalorizarea francului până în 1926 – 1928: partea destinată exportului din producţia manufacturieră era de 7% la sfârşitul secolului al XIX-lea şi de 8% în perioada 1905 – 1913; ea depăşeşte 10% între 1920 şi 1924, dar va coborî până la 4% în intervalul 1935 – 1938 în 1930, se exportă 10% din producţia de huilă, 15% din cea a cauciucului, 17% din producţia de automobile, 25% din produsele industriei chimice, iar din cele siderurgice 29%; o cotă încă şi mai importantă o au însă industriile tradiţionale: 30% în cazul industriei pielăriei, 32% din ţesăturile de bumbac, 38% din cele de Una, 50% în cazul confecţiilor şi lenjeriei, al produselor farmaceutice sau al instrumentelor muzicale, 60% în cazul produselor de parfumerie, bijuterie, orologerie sau al produselor de marochinărie, 65% din ţesăturile de mătase naturală şi artificială31. Prin urmare, această creştere se explică în parte şi prin relativa devalorizare a muncii în Franţa – faţă de Statele Unite şi Marea Britanie – provocată de relativa deprecierea francului, fapt ce facilitează menţinerea sau chiar dezvoltarea fluxului de exporturi.

Ea se explică apoi prin importantele creşteri ale productivităţii. Valoarea producţiei pe muncitor a ajuns de la aproximativ 2.500 de franci[52]

În 1920 – 1924 (acelaşi nivel ca în 1905 – 1913) la

51" Vezi P Bernard, La Fin d un monde (1914-1929). si M Beaud. P. Danjou. J David. Une multinationale française: Peduney-Ugine-Kuhlniann. lrTJ. Marko vi te h art. cit., p. 307 s.

52M arftovilch ari. at; J.-J Canr, W Dubois, E Mabnvaud, La Croissance française A. Sauvy. Histoire économique de la France entre les deux guerre s, L I: Cepremap. Approches de l'inflation: l'exemple français, t. III

3.500 de franci în 1929 – 1934 şi la 4 250 în 1935 – 1938. Creşterea productivităţii a fost deosebit de puternică în perioada 1925 – 1935 (+ 37%) După ce. Între 1913 şi 1920, productivitatea pecap de lucrător industrial înregistrase o anumită scădere (în medie, de 1, 8% pe an), ea a crescut într-un ritm foarte rapid în anii douăzeci (+ 5, 8% pe an) şi a continuat să progreseze între 1930 şi 1937 (+ 2, 8% pe an). Luând ca bază 100 perioada 1913 – 1914. productivitatea industrială scade la 84 în 1920 şi ajunge la 136 în 1929. Ţinând cont de faptul că În această perioadă, se reduce săptămâna de lucru, iar concediile se generalizează, creşterea productivităţii orare devine şi mai evidentă, ea aproape dublându-se între 1920 şi 1938.

Această creştere a productivităţii este legată de importanţa lot mai mare acordată mecanizării şi motorizării, ca şi de modernizarea şi raţionalizarea aparatului industrial: de la 15% în 1896 – 1913. rata investiţiilor se ridică la 19% în 1928 – 1931: totodată, în numeroase sectoare economice se pun la punct diverse metode de intensificare a muncii, iar conducătorii marilor întreprinderi iau o serie întreagă de măsuri vizând o mai mare stabilitate a clasei muncitoare. Astfel, în siderurgie: „Reducerea numărului de muncitori legată de pierderile de război şi de creşterea salariilor – scria Eugene Schneider în 1931 – a condus la perfecţionarea şi diversificarea utilajelor, substituind vechea mână de lucru atât în administraţie, cât şi în procesul de fabricaţie”; numărul furnalelor creşte de la 73 în 1921 la 154 în 1929; în acest sector, fie că e vorba de Wendel sau de Schneider, este deja o tradiţie ca o parte a forţei de muncă să fie integrată în cartiere muncitoreşti, unde totul – de la locuinţă până la cimitir, de la magazin şi şcoală până la dispensar – aparţine uzinei. La Pechiney, înainte de cel de-al doilea război mondial, aproximativ doi lucrători din cinci trăiesc în „locuinţele Pechiney” şi, adeseori, în cartiere unde totul este controlat de uzină.

În minele de cărbune, numărul de ciocane pneumatice creşte de la 1 400 în 1913 la 13 300 în 1925; în paralel, este aplicat „sistemul Bedeaux”, care defineşte norma de lucru: muncitorul este penalizat dacă nu o realizează şi gratificat dacă o depăşeşte... normele respective fiind din când în când mărite; şi aici, se duce o politică de stabilizare-integrare. ce se sprijină pe „mândria de a fi miner” şi pe aşezămintele minereşti, cu locuinţe, grădini, şcoli, biserici, sărbători, cărbune gratuit, iar în Nord şi cu o limbă locală”, în construcţia de automobile şi în alte industrii mecanice, munca la bandă este principalul motor al creşterii productivităţii; la Renault numărul de maşini-unelte ajunge de la 2 250 în 1914 la 5 210 în 1920, iar la Citroën de la 3 450 în 1919 la 12 260 în 1927; numărul zilelor de munca „vie” investite în fabricarea unei maşini scade de la 563 în 1920 la 129 în 1929 (160 la Renault, unde modelele sunt mai variate şi organizarea „mai suplă”, însă doar 100 la Citroën)”.

Aşadar, progresele înregistrate pe linia productivităţii între cele două războaie mondiale se datorează atât mecanizării/motorizării/raţionalizării producţiei, cât şi intensificării muncii sub presiunea diverselor metode de organizare şi remunerare, adeseori susţinute de o politică paternalistă a marilor întreprinderi pentru stabiliza reazintegrarea propriilor muncitori. Aceste mari întreprinderi nu sunt totuşi decât o insulă în interiorul capitalismului francez: în unităţile cu mai mult de cinci sute de salariaţi lucrează numai o cincime din totalul muncitorilor activi în 1926 şi 1936.

ML Lengrand, Mineur *du Nord*, Scuil. 51 D. Bertau. Din h tis prrewrwk *ci structurrde cută St*. MP. Pridenson, *ap. cât.*, st M Înryssenel, *U> Division capitaliste du Iravatt*, p. 45 *i*.

În timp ce unităţile cu mai puţin de zece angajaţi însumează încă două cincimi dintre ei; or, în aceste mici întreprinderi se practica încă metodele tradiţionale de

exploatare a surplusului de muncă.

Faza de acumulare îşi atinge propriile limite spre 1926: dificultăţi tot mai mari de lichidare a stocurilor, ţinând, pe de o parte, de diferenţele de dezvoltare sectorială, iar pe de altă parte, de slăbirea puterii de cumpărare a muncitorilor şi ţăranilor; în plus, conducurenţa va deveni tot mai dură pe piaţa mondială şi se va înăspri încă mai mult odată cu stabilizarea financiară din 1926 şi cu raportarea francului la aur în 1928. Din 1926. preţurile cu ridicată încep să scadă: luând ca bază 100 anul 1913, ele coboară – pentru 94 de materii prime şi produse industriale – de la 793 în 1926 la 697 în 1928 şi la 579 în 1930, anul în care „criza americană" începe să aibă efecte şi asupra Franţei; această depreciere atinge mai ales minereuri le şi metalele, textilele şi pielea, produsele chimice şi cauciucul. Valoarea exporturilor începe şi ea să scadă: încă din 1926 pentru ţesăturile din lână şi mătase, pentru lenjerie şi obiecte de îmbrăcăminte, automobile, unelte ţi ansambluri metalice, iar în 1927 pentru lina toarsă şi ţesăturile din bumbac... În sfârşit, în 1926, profitul general ajunge la un nivel ce nu va mai fi niciodată atins în decursul următorilor paisprezece ani[53]

Astfel, în momentul în care criza americană începe să aibă repercusiuni asupra economiei franceze, aceasta din urmă se afla deja în plină perioadă de criză – criză ce va fi prelungită prin politica inflexibilă a deflaţiei şi a menţinerii convertibilităţii în aur a francului. Numărul maxim de şomeri care beneficiază de un ajutor social este atins în 1935 şi 1936 (mai mult de patru sute de mii)! n acelaşi timp, se constată: o scădere uşoară, dar constantă, a salariilor nominale până în 1936; o scădere a preţurilor

53S auvy, op. dl., t. I; 'Croissance sectorielle et accumulation en longue période', Statistique* et Études financières nr. 40; R Bnycr, La Crise actuelle: une mite en perspeciiir historique, Cepremap
rA Sauvy. qp. ht.m t. II; Cepremap, op cit, t. IV

până în 1935 (mai accentuată pentru preţurile cu ridicată decât pentru cele cu amănuntul); o stagnare prelungită a producţiei industriale la un nivel inferior cu 10 – 25% faţă de cel din 1928; o scădere a exporturilor, ca volum până în 1932, iar ca valoare până în 1936*7. Ca să nu mai vorbim de protec (ionism, malthusianism, ascensiunea dreptei, 1934... sau de apariţia Frontului Popular, ca replică la ameninţarea fascistă.

De două ori, în acest răstimp, mişcarea muncitorească franceză s-a aflat în poziţie de forţă: imediat după război, când CSM îşi regăseşte amploarea din 1913 (cu un efectiv de 900.000 de membri) şi când clasă muncitoare îşi dovedeşte spiritul combativ (1919 – 1920): apoi, în perioada Frontului Popular, odată cu marea mişcare din 1936 şi cu avântul, fără precedent în Franţa, al sindicalizării (opt sute de mii de sindicalişti în

Durata anuală a muncii în Franţa (evoluţie pe termen lung)

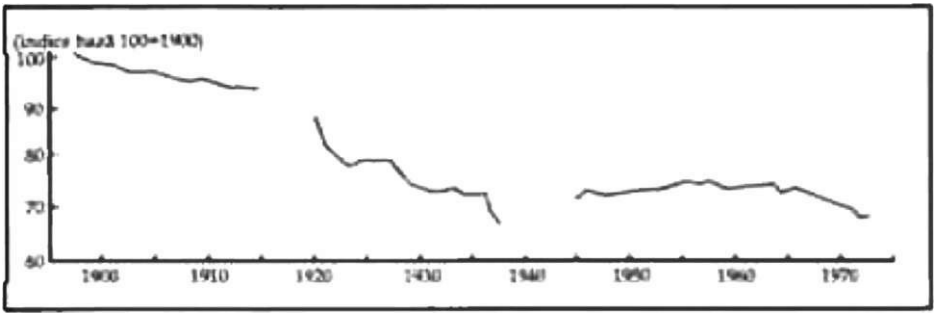

Sune: Siattstuţue» e\êtulei fmsnt & e. nr. 44 1979, p 15.

1935, patru milioane în 1937). Din 1919, se fac însă simţite serioase divergenţe în sânul mişcării muncitoreşti: unii fac grevă pentru respectarea zilei de muncă de opt ore, alţii pentru o schimbare radicală a societăţii; iar o altă prăpastie se deschide între cei care văd în URSS patria

socialismului (victoria socialismului în întreaga lume fiind de-acum condiţionată de succesele sovietice)... «şi variată gamă a celorlalţi, fapt care va duce la destrămarea SFIO, apoi a CSM, marcând o lungă perioadă de confruntări şi destabilizări. Această scindare se va simţi şi în cadrul Frontului Popular, în momentele dificile pe care el le va traversa înainte de război.

Totuşi, clasă muncitoare franceză în ansamblul ei – şi, mai larg. sfera salariaţilor – reuşeşte să menţină un raport de forţe care îi permite să beneficieze şi ea de sporurile de productivitate din sectoarele în care activează, iar aceasta sub două forme:

— Prin reducerea timpului de lucru;

— Prin protejarea şi creşterea salariului real.

SCHEMA XIV

În 1919 se votează legea care instituie ziua de muncă de opt ore, iar aplicarea ei antrenează o netă scăderea timpului de lucru în 1920 şi 1921.

Încetinirea activităţii provoacă, începând cu 1929, o nouă şi sensibilă reducere a timpului anual de muncă, în sfârşit, săptămâna de lucru de patruzeci de ore şi concediile plătite, hotărâte în 1936, generează o nouă scădere. Schimbarea este substanţială, dacă o comparăm cu lenta diminuare din perioada 1896 – 1913 şi cu parcimonioasa reducere (după o creştere simţitoare) din anii 1960. Şi nu e greu să ne imaginăm satisfacţia pe care acei salariaţi au avut-o câştigând mai mult „timp pentru viaţa lor".

Cât priveşte salariul real, el a crescut în mod le, pentru fiecare muncitor, cu 2, 2% pe an din 1920 până în 1930, şi cu 1, 5% pe an din 1930 până în 1937. În 1930, puterea de cumpărare a diferitelor categorii de salariaţi era în creştere cu 14 – 50% fă (a de 1914; structura consumului alimentar în familiile de muncitori se modifică: partea reprezentată de produsele cerealiere se diminuează

(12% în 1930 fă (a de 19% în 1905), mărindu-se în schimb procentul de carne de pasăre şi mezeluri (10% faţă de 9%), precum şi cel de fructe şi legume (16% faţă de 10%); rămâne stabil consumul de ouă/produse lactate/grăsimi (19%) şi de băuturi (13%) M. În aglomeraţiile industriale, doamnele din burghezia mijlocie sunt indignate: femeile muncitorilor au început să cumpere carne de pui!

Legea din 1919 referitoare la convenţiile colective a fost foarte puţin aplicată. Cea din 1928 cu privire la asigurările sociale va antrena o primă extindere a salariului indirect, a cărui pondere, în 1937, va fi de un sfert din masa salarială. În 1936, pe lângă creşterile salariale, săptămâna de lucru de patruzeci de ore şi concediile plătite, se constată o lărgire şi consolidare a dreptului sindical, generalizarea sistemului de convenţii colective şi apariţia delegaţilor de întreprindere…

Astfel, pe ansamblul acestei perioade, muncitorii au reuşit să obţină atât instituţionalizarea unor importante „cuceriri", cât şi să beneficieze – prin reducerea timpului de muncă şi sporirea puterii de cumpărare – de o parte a progreselor înregistra te în sectoarele în care activau, în ce priveşte patronatul, chiar dacă a fost determinat să facă toate aceste concesii, el a ştiut, pe de o parte, să obţină intensificarea muncii, prin efortul de modernizarea şi raţionalizare, iar pe de altă parte, printr-o politică paternalistă, să însereze mai bine, ori chiar să integreze largi fracţiuni ale clasei muncitoare în numeroase regiuni sau zone industriale. Deşi toată lumea din Franţa, fie ea de stânga sau de dreapta, respingea social-democraţia, tocmai aici, între cele două războaie mondiale, s-au pus bazele unui compromis social-democrat, lucru pe care Germania, leagănul social-democraţiei, nu l-a reuşit la vremea respectivă.

4. Deutschland über alles!

Un imperialism blocat în expansiunea să şi amputat. Un capitalism mutilat *şi* sever penalizat în folosul rivalilor

săi. Cu siguranţă!

Totuşi, aici mai limpede ca oriunde în altă parte, nu totul se reduce la capitalism, la avatarurile şi convulsiile sale. Există o armată învinsă şi casta militarilor. Există un popor umilit şi există naţionalismul. Exista fermenţii de nestăpânit ai rasismului, şovinismului şi xenofobiei, şi a existat apoi întâlnirea între un demagog ieşit din comun, arest popor rănit, nişte interese arzătoare şi fascinaţia lor prin intermediul radioului, propaganda, regia monumentală şi violenţa de masă. A existat o manipulare ideologică. Pentru bărbaţi: „*Arbeit macht frei*" („Munca te face să fii liber"… Se cum să negi acest lucru atunci când ştii ce înseamnă să fii şomer?); iar pentru femei: „*Kinder*, *Küche*, *Kirche*" („Copii, bucătărie, biserică". – Şi ce ar fi putut spune Biserică împotriva unor idei atât de „sfinte"?). Au existat loviturile de forţă, loviturile de poker, arbitrarul celui mai puternic, violenţa dezlănţuită sau ameninţătoare, lagărele.

În primul rând, e vorba de erori de raţionament, de o serie de laşităţi, de calcule greşite Dar nu cumva se poate vorbi şi de o largă complicitate a claselor conducătoare? Din moment ce răul era reprezentat de URSS, de comunism, de ameninţarea roşie, Germania nazistă nu putea să fie o utilă forţă contracarantă? N-avea ea să-şi găsească nişte foarte necesare compensaţii prin extinderea către Est? Pentru o vreme, pactul germano-sovietic a spulberat acest vis… Iar vâlvătaia războiului a cuprins întreaga lume.

Programul Partidului Naţional-Socialist din 1920 are câteva aspecte clar anticapitaliste. El preconizează naţionalizarea societăţilor pe acţiuni, care vor deveni Mbunuri ale comunităţii naţionale". Otto Strasser, iniţiatorul acestei linii de gândire, notează:

Industria germană, economia germană intrată pe mâna capitalului financiar internaţional înseamnă sfârşitul oricărei posibilităţi de eliberare socială, înseamnă sfârşitul

tuturor viselor legate de o Germanic socialistă (...). Noi. tinerii germani care am cunoscut războiul, noi, revoluţionarii national-socialişti, ne vom angaja într-o luptă deschisă împotriva capitalismului şi imperialismului, a căror încarnare este Pacea de la Versailles".

Imnurile naziste preiau şi ele această idee:

Suntem armata crucii încârligate; Fluturaţi drapelele roşii, Truditorilor germani noi dorim să le deschidem drumul spre libertate[54]

O.

Iar Hiller, în *Mein Kampf* (1925 – 1927):

Ca socialişti naţionali, vedem în drapelul nostru propriul nostru program. În culoarea roşie vedem ideea socială a mişcării noastre; în alb, ideea naţionalistă; în crucea încârligată, misiunea de a lupta pentru victoria bărbatului arian, care va fi şi victoria ideii de muncă creatoare, cea care dintotdeauna a fost antisemită şi va rămâne pentru totdeauna antisemită".

Iar Goebbels, în Rei>oluţia germanilor.

Care este ţelul socialistului german? El doreşte ca, pe viitor, în Germania, să nu mai existe niciun proletar. Care este ţelul naţionalistului german? El doreşte ca, pe viitor. Germania să nu mai fie proletarul Universului. Naţional-socialismul nu este altceva decât sinteza acestor două concepţii4 î.

Pe măsură ce mişcarea naţional-socialistă pătrunde tot mai adânc în rândurile burgheziei şi „birocraţiei" 43 mici şi mijlocii, apropiindu-se apoi de zona marelui capital

---

54 J Lhomme, "Le pouvoir d'achat de l'ouvrier français Le Mouvement social, apnlie- iunic 196fl; A. Sauvy.op. al., 1.1 şi 11; Ceprcmap. op. cil., 1.111. in fazele de deflatie, creşterea puterii de cumpărare i] salariaţilor se real i/enzà printr-o mai puternică rezistenţa la scăderea salariilor nominale

'••Citat de NI Foulant/as, Fascisme et Dictature, p. 207

"Citat de W Reich, Psychologie de masse du fo&cume. 1933. trad fr La pens/e molle. 1970.1.1. p. 80

"Ibid.

industrial şi financiar, mişcarea nazistă pune în surdină dimensiunea să anticapitalistă (1927), iar iniţiatorii acestui curent sunt eliminaţi imediat după câştigarea puterii (1933 – 1934).

Predomină acum un misticism al naţiunii şi al rasei, al sângelui şi al forţei. Hitler: „Nu inteligenta care taie firul în patru a scos Germania din impas, ci credinţa noastră (...). Raţiunea nu vă sfătuia să veniţi către mine, dar credinţa v-a poruncit să o faceţi" *4. Iar Goebbels către Hiller: „Pierduţi în adânca noastră deznădejde, am găsit în Dumneavoastră pe cel care ne arată drumul credinţei Aţi fost pentru noiâmplinirea unei tainice dorinţe. Nelinişstii noastre i-aţi spus cuvinte de eliberare Dumneavoastră ne-aţi întărit încrederea în minunea care va veni" 44. După care se dezlănţuie o adevărată isterie de fraze sforăitoare: „Germanie, trezeşte-te!" – uDeu*tschland über alle*s!" („Germania înainte de toate!") „ Popoarele care renunţă să îşi păstreze puritatea rasei renunţă la unilatea propriului lor suflet" 66. „Rolul celui mai tare este de a domina şi nu de a se contopi cu cel mai slab" 47.

Idei simple, formulări-şoc, rostiri raspicale şi repetări la nesfârşit datorită propagandei Hitler: „Fusesem dintotdeauna foarte interesat de activitatea de propagandă, artă care partidelor burgheze le era aproape complet necunoscută". Şi încă: „Propaganda trebuie menţinută la nivelul masei, iar valoarea ei nu trebuie măsurată decât prin rezultatele obţinute". La rândul său, Goebbels: „Propaganda are un singur scop: să cucerească masele. toate mijloacele care servesc acestui scop sunt bune". Inclusiv violenta, organizată, sistematizată, programată: agresivitatea membrilor SA şi ai SS, ofensele şi apoi atacurile împotriva evreilor, atacurile împotriva sindicaliştilor, împotriva roşilor (cei răi), SS eliminându-i pe cei din ŞA, statul SS...

Fireşte, au existat înfrângerea, amputările şi umilinţele: au urmat datoriile de război, ocuparea

Ruhrului, inflaţia absolută care a distrus moneda naţională, presiunea despăgubirilor, eforiul continuu din această perioadă de austeritate… Şi mai este criza din Statele Unite care loveşte în plin procesul de redresare economică de o extremă fragilitate a Germaniei, atât în interior cât şi în exterior: rezerva de aur a Reichsbank este topită: producţia industrială scade – dacă luăm ca bază 100 anul 1928 – la 59 în august 1932; numărul şomerilor creşte de la 2, 5 milioane în 1929 la 6 milioane în 1932 Există apoi o mişcare muncitorească slăbită de eşecurile de la începutul anilor douăzeci şi de profundul clivaj care face din PC german, strâns legat de URSS, şi din social-democraţie doi adversari ireconciliabili. Există o clasă conducătoare ea însăşi divizată, în cadrul căreia patronatul industrial şi financiar se opune proprietarilor de pământuri, industriile manufacturiere industriei grele, patronatul mediu (dispus să ajungă la un compromis cu clasă muncitoare) marelui patronat (dornic să îşi ia revanşa asupra mişcării muncitoreşti şi să retiştige puterea absolută). Stinnes, important magnat al industriei germane, a anunţat acest moment încă din 1919: „Marii industriaşi, toţi şefii vieţiiconomice îşi vor recăpăta influenţa şi puterea Ei vor fi chemaţi să o facă de poporul trezit la realitate, pe jumătate mort de foame, care va avea nevoie de pâine şi nu de fraze”. Iar Fritz Thyssen, în 1924: „Democraţia, la noi, nu înseamnă nimic. „În 1929. se creează un „front naţional unit” alcătuit din Partidul National-German şi Stai*lhetru, Că*ştile de Fier (mişcare iniţiată de Hugenberg, preşedintele Consiliului de Administraţie al companiei Krupp şi magnat al presei), Liga Pangermanistă şi Partidul Naţional-Socialist

Există, în sfârşit, clasele de mijloc: antreprenorii şi exploatanţii individuali aparţinând burgheziei mici şi mijlocii; funcţionarii şi slujbaşii din mica „birocraţie” şi din cea medie, traumatizaţi de efectele crizei; ţăranii a căror putere de cumpărare este serios afectată; clasă

muncitoare care cuprinde, aşa cum subliniază Reichul, unele categorii ce „se smburghezesc” şi în care femeile rămân în mare măsură sub influenţa Bisericii. În 1934, membrii Partidului Nazist sunt în proporţie de 21 % slujbaşi salariaţi (12% din populaţie), 13% funcţionari (5% din populaţie), 20% comercianţi şi meşteşugari (9% din populaţie); dar „numai” 11% din rândul ţăranilor 23% din populaţie) şi 32% din cel al clasei muncitoare (45% din populaţie), n 1940, o treime dintre cadrele SS provin din mediile „intelectuale”:

Tabelul nr. 32

Structura de clasă şi structura ideologică în Germania anilor 1928 – 1930 după W. Reich”.

Structura de clasă	Structura Ideologici		
P etarl	piol	nuc burghezi	burghezăă
R u L E T A O K; A T	(14, 4) lucrători din Industrie. transporturi! com erţ etc. (1 1, 8) lucrători din agricultur (2. 6)	(20, 1) lucru la domiciliu (O, 1) oameni de serviciu (1, 3) pensionari sociali (1, 7) slujbaşi subalterni (mal puţin de 250 mărci pe lună) (2, 8) funcţionari subalterni şi	(O.7)

ă (21, total 8)	pensionari (1, 4) (14, 4) total (7, 4)
C L A S A M 1 J L O L 1 E	pituri mijlocii de la oraşe (*6, 2*) dintre care: — mici exploatanti (cu 1 sau 2 angajaii) (1, 9) — mici exploatanji (cu 3 sau mai mulţi angajat!) (1, 4) – slujbaşi sau funcţionari medii (1, 8) – profesiuni liberale şi studenţi (O, 4) — mici proprietari şi rentieri (O, 6) păturimijlocii de la sate (6, 6) dintre care: — ţărani şi arendaşi derând (pânfl la 5 ha) (2, 4) — Ţărani

	mijlocaşi (între 5 şi 50 ha) (4, 2)	
BURGHEZIE (07)		burghezie (inclusiv (Irani înstăriţi şi proprietari de terenuri) (O, 7)
În milioane. *Sursă*: W. Reich, *op*. cri., 11, p 10 şi 11.		

Învăţători, profesori, studenţi61.

Baza socială a ascensiunii naţional-socialismului a reprezentat-o, aşadar, mai ales „birocraţia" mică şi mijlocie; însă alianţa cu marele capi la] a fost condiţia necesară şi esenţială pentru ajungerea la putere Mişcarea muncitorească organizată a fost foarte repede zdrobită prin intervenţii violente şi prin trimiterea în lagăre a celor care opuneau rezistentă. Cu toate acestea, după ajungerea la conducere a naziştilor, puterea de cu rupărare a clasei muncitoare pare să se menţină, şi chiar să progreseze pentru unele categorii – în vreme ce ea scade pentru funcţionari, pentru meşteşugari şi micii comercianţi, mulţi dintre aceştia trebuind să îşi închidă prăvăliile şi să devină salariaţi. Elementele care dau de-acum încolo marea forjă a puterii hitleriste sunt reducerea şomajului, statul totalitar şi perspectiva afirmării unei Germanii Mari.

Cinci milioane şi jumătate de şomeri în 1933, două milioane în 1935, mai puţin de un milion în 1939.

Producţia creşte cu mai mult de 100% între 1933 şi 1939, depăşind cu 26% nivelul său record atins în 1929. Politica marilor lucrări – autostrăzi, linii de cale ferată, aeroporturi (toate având şi o funcţie strategică) – dar şi a realizărilor urbanistice – construcţii, imobile impunătoare pentru regim. Armament: încă din 1935, cheltuielile germane pentru înarmare le depăşesc cu 50% pe cele ale francezilor, iar uzinele Krupp lucrează la capacitatea maximă; între 1935 şi 1939, ele au crescut de şase ori. Politica înlocuitorilor industriali, care stimulează chimia, metalurgia, industriile textilă şi alimentară, Totul realizat în contextul unei riguroase politici de control al preţurilor, de credit şi de neutralizare a excedentului în privinţa puterii de cumpărare; totul în contextul unei strategii de comerţ exterior bazate pe acorduri bilaterale şi mecanisme de plăti prin compensaţie, care permit o creştere a schimburilor comerciale mai ales cu ţări din America Latină, din Europa Centrală şi mediteraneană.

Dar această relansare, această politică, această dirijare a economiei se sprijină pe puternicele grupuri industriale şi bancare ale capitalismului german, pe care le şi consolidează. Marile companii străine – General Motors (Opel), Ford, Unilever, Shell, Schroeder – aveau să fie şi ele respectate, singura lor obligaţie fiind de a reinvesti în Germania toate beneficiile obţinute.

Multe din acţiunile deţinute de stat la bănci, întreprinderi siderurgice, şantiere navale sunt cedate particularilor, iar regiile municipale de producere a electricităţii sunt descurajate în favoarea industriei private; la Herman Goering Reichswerke, există atât capitaluri publice, cât şi particulare, dar aici aportul public se impunea pentru dezvoltarea unei producţii puţin rentabile, bazate pe minereuri de fier de concentraţie slabă. Cartelizarea capitalismului german va deveni încă şi mai puternică: numărul cartelurilor ajunsese de la 1.500 în 1923 – 1924 la 2 100 în 1930:

SCHEMA XV Clasele sociale din Germania la 19 (30

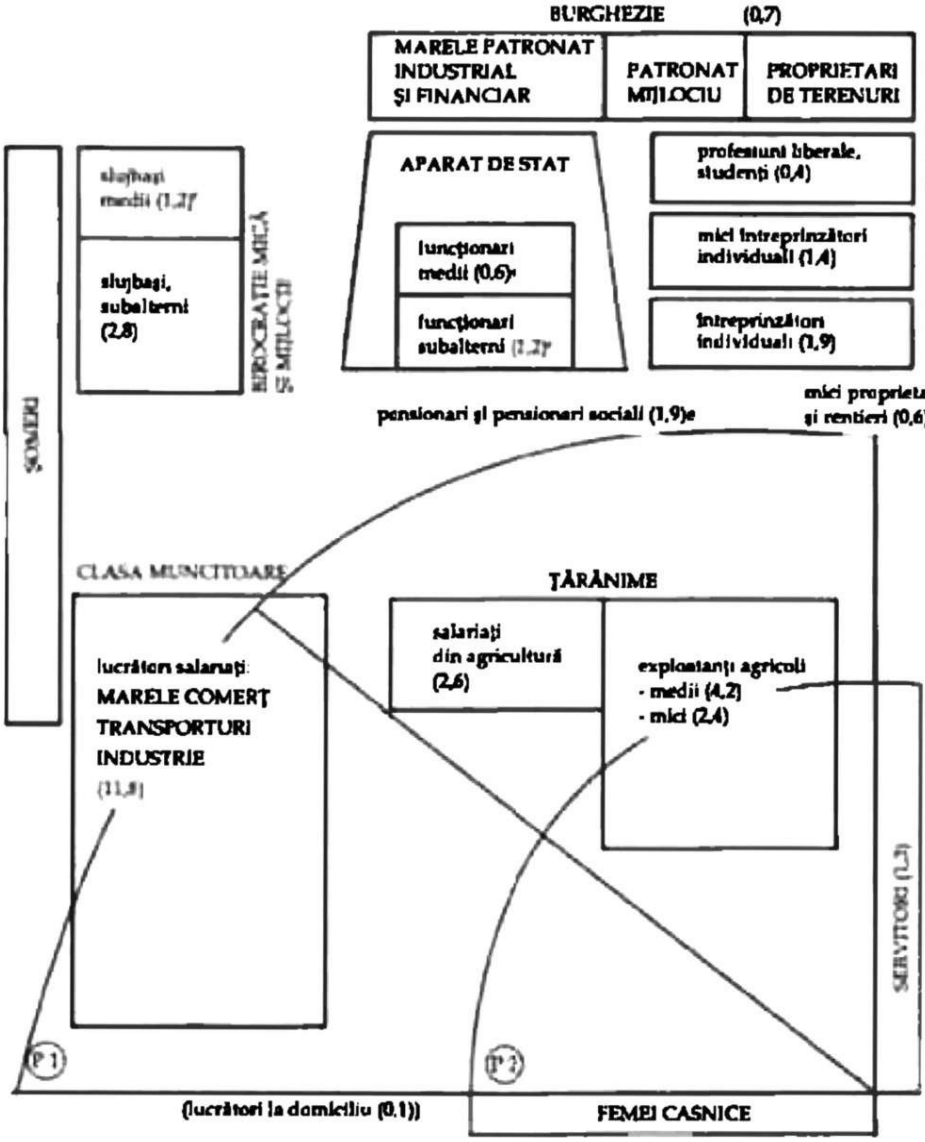

Cifrtte dintre paranteze reprezintl, în milioane, numărul persoanelor active din perioada 1928 – 1930. După W. Reich. Ptychofogu *de massé* du *fueâme*, *op*. I. I p

10 (M1 e: estimativ.

— *Ui*): *titra* p «oducpel matet & ale Q: af «producţiei pentru comuniul propriu începând cu 1926, IG Farben domină industria chimică; din 1926 – 1927, Vereinigte Stahiwerke reuneşte primii mari patru producători de oţel; după fuziunea, din 1929, între Deutsche Bank şi Diskonto Gesellschaft, trei sunt băncile care domină ansamblul sectorului bancar. O lege din 1933 sistematizează această „organizare" a capitalismului german, obligând întreprinderile să participe la cartelul care fiinţează în sectorul lor, intenţia fiind o raţionalizare atât pe vericală, cât şi pe orizontală. Iar în cadrul acestor carteluri şi al acestor *Konzems* se va organiza şi se va sistematiza efortul industrial necesar Reichului.

Puternic susţinut şi direcţionat de stat, capitalismul german *se* întăreşte, rezultând fără îndoială cea mai avântată formă existentă cândva a capitalismului de ştal.

Această dezvoltare are loc în cadrul unei societăţi prinse în plasa întreţesută de către stat şi partid. Goebbels o anunţase deja: „Statul va însemna organizarea superioară a vieţii publice şi private (...). Toate forţele naţiunii vor fi supuse statului, astfel încât ele să nu poată exercita nicio activitate în afara lui. Statul va fi imaginea desăvfrşită a principiului totalitarism" Vârful său de lance, organul de supraveghere, de control, de represiune va fi poliţia de stat: încă din 1933, Gestapo (poliţia politică) şi SS au fuzionat, sub conducerea lui Himmler; în 1936, toate poliţiile sunt subordonate aparatului Gestapo-SS. Între 1933 şi 1938, peste patru sute de mii de nemţi sunt arestaţi, mulţi dintre ei fiind trimişi în lagăre. Muncitorii sunt organizaţi într-un Front al Muncii creat încă din 1933, exact în perioada în care sindicatele sunt desfiinţate. Pentru destindere, există Kraf*l durcit Freude (For*ţa Bucuriei). De fapt, pentru toate categoriile de oameni există acum câte o organizaţie: pentru tineri, studenţi, cadre didactice, artişti, femei, părinţi... Radioul, presa,

cinematografele, învăţământul – toate sunt în slujba ideologiei şi propagandei naţional-socialiste.

În fine, prin *Mein Kampf*, Hitler a deschis poporului german umilit perspectiva unei Patrii triumfătoare: toţi cei „de acelaşi sânge trebuie să aparţină aceluiaşi Reich”. O dată adunai însă, ce poţi face cu un „popor lipsit de spaţiu”? Mişcarea naţional-socialistă trebuie „să găsească tăria de a reuni poporul nostru şi întreaga sa putere pentru a-l propulsa pe calea care îl va scoate din restrânsul său habitat actual şi îl va purta către noi teritorii”. Bineînţeles, Franţa trebuie distrusă: „Niciodată să nu îngăduiţi ca în Europa să apară două puteri continentale. În orice tentativă de organizare la hotarele Germaniei a unei a doua puteri militare, trebuie să vedeţi un atac împotriva patriei noastre”. Reichul trebuie însă să se extindă în Europa, către Est: „Acceptaţi că izvorul puterii noastre să nu fie în colonii, ci în Europa, în pământul patriei (...). Uriaşul stat de la Răsărit este gata să se prăbuşească”. Şi, până la urmă, de ce să se limiteze la Europa? 4 Un stat care, într-o vreme a contaminării raselor, veghează la păstrarea celor mai bune elemente ale sale trebuie să ajungă într-o zi stăpânul lumii. Fie ca susţinătorii mişcării noastre să nu o uite niciodată!”

Anul 1935: restabilirea serviciului militar în Germania; 1936: reocuparea Renaniei; 1938: Hitler comandant suprem al Reichswehr-ului, ocuparea Austriei, ultimatumul pentru Praga, acordurile de la München. Anul 1939: ocuparea Cehoslovaciei, a portului Memel, alianţa militară italo-germană, pactul de neagresiune germano-sovietic, invadarea şi apoi împărţirea Poloniei cu URSS, care va anexa o parte a Finlandei. Rugul celui de-al doilea război mondial este de-acum aprins. Germania domină continentul european. Dar atacarea URSS şi intrarea în război a Statelor Unite (1941) inversează raportul de forţe. Va mai fi nevoie de încă trei ani de război cumplit, de distrugeri masive (prelungire militară a producţiei de masă

şi a consumului de masă), de cincizeci de milioane de morţi (de şase ori mai mulţi decât în „Marele Război”) până ce germanii să capituleze; precum şi de folosirea primei bombe atomice, pentru a se ajunge la capitularea Japoniei

Două mari puteri deţin acum supremaţia în această lume complet devastată: Statele Unite, liderul incontestabil al taberei capitaliste; URSS, în centrul unui nou bloc, care pretinde a întrupa idealurile socialismului.

REZUMATUL ETAPEI A CINCEA

În csenti, criza din anii 1920 – 1930 are drept cauză aceleaşi contradicţii care, prin combinarea lor, au dus la războiul din 1914 – 1918: vlăguirea industriilor din prima generaţie; accentuarea competiţiei dintre capitalismele naţionale; presiunile mişcării muncitoreşti pentru obţinerea unei împărţiri mai puţin inegale a valorii produse. Iar aceste contradicţii se manifestă într-o lume la rândul ei riguros împărţită: zona de influentă americană, Commonwealth-ul britanic, imperiul francez (dar şi imperiile olandeze belgian) şi Uniunea Sovietică, deopotrivă încercuită şi repliată asupra ei înseşi: dat fiind protecţionismul, contradicţiile se adâncesc mai ales în interiorul acestor zone, iar crizele economice care se declanşează sunt accentuate ori atenuate în funcţie de politicile duse de conducătorii fiecărei mari puteri.

Pe de altă parte, industriile din a doua generaţie sunt în plină dezvoltare. Şi, ca o uluitoare răsturnare dialectică, sporirea puterii de cumpărare a diferitelor segmente ale clasei muncitoare, în loc să ruineze sistemul, aşa cum se aşteptau cei mai mulţi dintre capitalişti, se dovedeşte a fi un element de dinamizare economică şi de integrare socială: pe ansamblu, timpul de lucru se reduce, iar salariul real creşte pentru muncitorii din marile ţări industriale; şomajul se menţine însă la un nivel ridicat, atingând cote uriaşe în perioadele de criză.

Prin veniturile aduse de investiţiile în străinătate, prin schimbul inegal, prin „foarfeca” preţurilor şi

îmbunătăţirea termenilor de schimbbe, se dezvoltă un important transfer de valori din colonii – dar şi din ţările noi, producătoare de minereuri şi de produse agricole – către marile ţări capitaliste industrializate. Aşadar, relativa ameliorarea puterii de cumpărare a claselor muncitoare europene şi americane este în parte asigurată, sau compensată, din punctul de vedere al capitalului, prin exploatarea producătorilor din sectoarele primare – şi în special a ţărănimii – din lumea întreagă.

„Termenii de schimbai Europei industriale (ansamblul celor nouă\Ari: Marea Britanie. Germania, Franţa, Italia. Belgia, Luxemburg, Olanda, Suedia, EJveţia): raportul preţurilor de export faţă de preţurile de import, luând ca bazJ 100 anul 1913, creşte de la 96 în 1920 la 109 în 1929.138 În 1933. se J/Ind la 124 În 1937 (CP. Kindleberger. Tiv *Economic Journal*. martie 1955, citat după M Morel. *Lt. ehange internaţional*. Rivière, 1997. p 119)

Tot în această perioadă, aşa cum am văzut, concentrarea industrială se accentuează, luând diverse forme: mari întreprinderi, grupuri, Komrms-uri, carteluri. Societăţile industriale cu mai multe mii de lucrători nu mai sunt deloc rare; unele ajung chiar la mai multe zeci de mii de salariaţi. Rolul statului, în special în perioadele de război, dar şi prin marile lucrări publice ori prin salariul indirect, devine tot mai important[55]

În general vorbind, implicarea să în conducere, organizare şi administrare capătă tot mai multă consistentă; astfel, alături de ţărănime, declasa muncitoare şi de burghezia mică şi mijlocie, o nouă clasă prinde să se dezvolte: „birocraţia”; salariată ca şi clasă muncitoare, ea nu este însă direct confruntată cu producţia materială, aşa

55* 1n Franţa, cota chelluielilor publice din totalul producţiei interne brute creşte de la 11% în 1872 la 33% în 1920: ca scade la 27% în 1932, dar va urca la 41% in 1947 şi 49% Sn 1953. Copromap, fP.uolution des depen<es publiques en France (1872-1971).

cum sunt muncitorii şi ţăranii; iar prin felul ei de viaţă, ea este de multe ori mai apropiată de burghezia mică şi mijlocie[56]

Aceste evoluţii au loc într-o lume complet destrămată. Destrămată, înainte de toate, pentru că, după ce Rusia fusese atâta vreme o zonă bine delimitată pe piaţa mondială. URSS promovează acum colectivismul de stat[57]

Destrămată, apoi, pentru că Marea Britanie, imperialismul dominant de până mai ieri, nu mai poate asigura reglarea unui sistem mondial de plăti, iar Statele Unite, cea mai mare putere economică a vremii, nu a preluat această responsabilitate. Destrămată, mai departe, pentru că fiecare mare putere s-a polarizat asupra unui obiectiv naţional: prosperitatea americană, lira sterlină, francul, refacerea puterii germane. Destrămată, în sfârşit, deoarece, confruntată cu dificultăţile crizei, fiecare mare putere s-a închis în propriul ei cocon (Coomonwealth-ul pentru Marea Britanie, imperiu] pentru Franţa) sau în propriul său proiect (*Neio Deal*-ulamerican), în vreme ce, prin Hitler, Germania se mobiliza pentru mărirea naţională, reînarmare, cuceriri, stăpânirea întregii Europe şi a lumii.

Totuşi, în această lume destrămată, fiecare repliere protecţionistă nu face decât să contribuie la extinderea crizei, afectând ţările furnizoare – marile ţări industriale, ca şi ţările noi –, care vor cumpăra mai puţin. Iar, ţările ce

---

56 In Statele Unite, procentul slujbaşilor din totalul populaţiei active ajunge de la 10% In 1910 la 14% în 1920 şi 17% în 1940 (LG.Reynolds. Labor Economic* and Labor Relations, Prentice Hall. New York, 1949, p. 27).

57n Vczi M Beaud, Le Socialisme à ïfpreui>cdelhi*toirr. capitolele 4, 5,6 şi 7 Nevăztnd aici o realizare a socialismului, am analizat economia sovietică In termenii "colectivismului dc stat*, ptnâ spre 1985. iar dupJ accasta dată, in cei ai "etatismului".

se consideră lipsite de „spaţiul lorvital”, de o zonă de influentă şi de expansiune economică şi comercială suficientă, vor adopta nişte politici expansioniste, care vor duce la declanşarea războiului.

6. MARELE „SALT ÎNAINTE” AL CAPITALISMULUI (1945 – 1978)

În pofida celor care văd! n fiecare război, în fiecare criză, în fiecare semn de criză o nouă agravare a „crizei generale a capitalismului”, perioadă la care ne referim acum ne arată, în principal, un nou „sali înainte” al acestuia.

Sigur, într-o importantă parte a lumii, sistemul capitalist a fost abolit; o altă formă de acumulare şi industrializare, o altă structură a claselor sociale, o nemailntâlnită condensare a puterii statului fac să domnească aici alte modalităţi de producţie şi de afectare a resurselor.

Însă al doilea război mondial, reconstrucţia şi perioada de prosperitate care urmează, decolonizarea, internaţionalizarea capitalului şi noile industrializări din Lumea a Treia marchează un nou progres al capitalismului la scară mondială. Iar criză din anii 1970 – 1980 este, într-un fel, operatorul prin care se realizează această nouă expansiune a capitalismului, ca şi mutaţiile ce o însoţesc.

De la război la criza în fă (a unui bloc al colectivismului de stat – sau etatist – întins pe o arie considerabilă, şi într-un context mondial marcat de istorica mişcare de decolonizare, ţările capitaliste au cunoscut, o dată şterse urmele războiului, o excepţională perioadă de prosperitate. Numai că în înseşi condiţiile acestei prosperităţi se dezvoltau deja germenii unei noi crize.

2. Cele trei turtii

După cea dintâi victorie a unei ţări noi (Statele Unite) asupra unei vechi ţări europene (Spania), în 1898, Jaurès prevedea: „Statele Unite vor cântări din ce în ce mai greu în privinţa destinelor lumii (…). Bogăţia şi puterea Statelor

Unite reprezintă un sfert din bogăţia şi puterea globului". La sfârşitul primului război mondial, Statele Unite sunt cea mai mare putere a lumii; dar expansiunea lor se desfăşoară pe propriile lor teritorii, iar puterea lor se extinde asupra unor state din cele două Americi la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, Statele Unite reprezintă o uriaşă putere industrială, monetară şi militară: în 1945, producţia lor industrială este mai mare decât dublul celei din perioada 1935 – 1939; aici se obţin jumătate din întreaga cantitate de cărbune extrasă în lume, două treimi din petrolul mondial, mai mult de jumătate din electricitatea planetei; capacităţile lor de producţie ating 95 de milioane de tone la oţel, un milion de tone la aluminiu, 1, 2 milioane la cauciucul sintetic, capacitaţi care sunt enorme în domeniul construcţiilor navale, al aeronauticii şi vehiculelor terestre, al armamentului, maşinilor-unelte, chimiei etc. Statele Unite deţin 80% din rezervele de aur ale lumii, dispun de o puternică armată şi de bomba atomică.

În faţa URSS, a cărei putere s-a consolidat, la rândul ei, şi a cărei zonă de influentă s-a extins, Statele Unite (şi asumă rolul de conducător al taberei capitaliste, încă din 1943, ele studiază împreună cu responsabilii britanici modul în care s-ar putea reconstitui acel lucru care lipsise, din păcate, între cele două războaie mondiale: un sistem de plăţi internaţionale care să permită impunerea echilibrelor necesare, dar care să lase şi posibilitatea de extindere a schimburilor comerciale şi plăţilor; în 1944, este instituit la Bretton Woods un sistem bazat pe definirea fiecărei monede prin raportare la aur şi parităţile de schimb fix: acest sistem va fi numit „etalon de schimb-aur" (*Gold Exchange Standard*): de fapt. cel puţin în primii cincisprezece ani, dolarul va fi cheia de boltă a acestui sistem de plăţi. În 1945, Roosevelt şi Churchill pregătesc geografia politică de după război, negociind cu Stalin, la Ialta, zonele de influenţă ale fiecăruia; în acelaşi an,

trupele americane şi ruseşti fac joncţiunea în Germania şi apar ca adversare în Coreea.

O dată învinse Germania şi Japonia, se vor declanşa două procese care marchează perioada de imediat după război şi care sunt determinante pentru deceniile următoare:

— Împărţirea lumii în două blocuri, unul dominat de Statele Unite, celălalt de URSS;

— Decolonizarea.

Prin efortul de industrializare impus de Stalin înaintea şi în timpul celui de-al doilea război mondial, URSS a devenit o mare putere industrială; sacrificiile şi distrugerile pricinuite de conflictul armat au fost enorme (poate douăzeci de milioane de morţi, adică în jur de 10% din populaţie), dar în 1950, la sfârşitul celui de-al patrulea plan cincinal, indicele producţiei industriale îl depăşeşte cu 71% pe cel al anului 1940 (cu 60% la maşini şi echipamente industriale şi cu 80% la produsele chimice); producţia de cărbune atinge două sute cincizeci de milioane de tone, iar cea de ofel douăzeci şi cinci de milioane. Armata Roşie este numeroasă, puternică, bine echipată şi. În 1949, explodează prima bombă atomică rusească. URSS este prezentă, prin armata sa, în toate ţările Europei Centrale, iar Statele Unite au motive să se teamă că influenţa ei se va extinde în Turcia sau în acele ţări ale Europei în care partidele comuniste sunt puternice (Grecia, Italia, Franţa...). Va începe atunci o partidă de Go la scară planetară, fiecare dintre cele două supraputeri plasându-şi pioni, întărindu-şi zonele în care domină, ameninfindu-le pe cele în care adversarul pare descoperit – fapt care a condus la perioade de o tensiune extraordinară şi care a arătat cât de departe puteau fi împinse lucrurile. În 1947, este lansat Planul Marshall şi, ca un fel de replică, se constituie Kominform-ul; în 1948 – 1949, blocului sovietic din Berlin i se răspunde prin „podul aerian" organizat de către americani. În Vest, comuniştii sunt

înlăturadin guvernele la care participă, partidele comuniste sunt uneori interzise, iar un teribil război civil va duce la zdrobirea partizanilor în Grecia. În Est, comuniştii preiau controlul absolut al aparatelor de stat; în Polonia, Cehoslovacia şi Ungaria, funcţiile de şefi de Stat-Major sunt ocupate de generali sovietici. Războiul din Coreea pune în evidentă atât dorinţa de victorie a fiecărei părţi, cât şi preocuparea comună de a evita lărgirea conflictului, pentru a nu se ajunge la un nou război mondial. Statele Unite îşi institufionalizează alianţele militare: în cele două Americi (1947), pentru Atlanticul de Nord (1949), pentru Asia de Sud-Est (1954); la rândul ei, încă de la sfârşitul anilor patruzeci, URSS a stabilit legături solide – politice, economice, militare – cu democraţiile populare europene. Astfel se organizează – economic, monetar sica sistem de apărare – două lumi opuse: lumea capitalistă, până mai ieri hegemonică, descoperă astăzi că Pământul nu-i mai aparţine, că materiile prime şi pieţele de desfacere nu-i mm s*unt* accesibile, că există o altă formă de acumulare şi industrializare, bazată pe proprietatea colectivă asupra mijloacelor de producţie, pe planificarea, dirijarea şi constrângerea de către stat în acelaşi timp, apare încă o lume: Lumea a Treia. Ea se constituie în principal în urma puternicei mişcări de decolonizare pe care au generat-o, după război, consolidarea noilor burghezii şi a „inteligheţiei", conştientizarea caracterului insuportabil şi non-ineluctabil al dominaţiei coloniale, voinţa de independentă (cel mai adesea sub forma independentei naţionale). Slăbirea poziţiei metropolelor europene, ocupa (ia japoneză în Asia, participarea oamenilor din aceste ţări la bătăliile marilor metropole ale Europei, influenta analizelor marxiste şi a perspectivelor deschise de revoluţia sovietică, precum şi afirmarea unei mişcări de eliberare pornind de la o anumită specificitate naţională şi religioasă au pus în lumină, sub diferite forme şi urmând

diverse căi, existenţa unei alternative: faptul că era posibilă dezbărarea de dominaţia colonială, de administraţia şi exploatarea coloniale, de paternalism, rasism, de umilire şi oprimare… Îşi declară independenţa: Siria. Liban, Filipine, India, Pakistan, Birmania; sinuosul proces de obţinere a independenţei indoneziene; războiul din Indochina: revoltele şi mişcările populare din Africa de Nord şi din Africa neagră… înainte chiar de încheierea decolonizării politice a globului.

	Decolonizarea	Blo
1943	Independenţa Coreei garantată de Statele Unite, Marea Britanie şt China	Pla Wh Deb Sic
1944	Conferinţa de la Brazzaville. Manifestul partidului naţionalist marocan Istiqlal.	Deb Cor
1945	Independenţa proclamată în Indonezia, Laos, Cambodgia yi Vietnam: intervenţii franceze. Revolte în Constantinois şi Setif: represiune. Crearea unui nou stat al Liberiei. Independenţa Siriei şi Libanului. Crearea Ligii Arabe la Cairo.	Îna Eur

1946	Trupe franceze în Tonkin. Trupe engleze în Indonezia. Independenţa Transiordanici recunoscută de Marea Britanic. Independenţa Filipinelor. Eşecul negocierilor franco-vietnameze. Insurecţia generală din Tonkin. Acorduri olandezo-indoneziene.	Înc civi
	Decolonizarea	Blo
1947	Insurecţia din Madagascar Operaţiuni militare olandeze În ava. Independenţa Indiei şi a Pakistanului; războiul din Caşmii. Ofensiva franceză în Tonkin. Independenţa Birma nici Război ui din Indochina (con Druare).	Pla con Be PC În aju Ire Pa la Rio. electora Norvegi
1948	Armistiţiul danezn-indonezian.	Sci

		Asasinarea lui Gândi. Ceylon primeşte statutul de dominion. Primul război istaeliano arab. O nouă intervenţie olandeză În Indonezia. Războiul din Indochina (continuare).	Diz
		Decolonizarea	E
19 49		Evacuarea Djakartei de către olandezi. Formarea statelor Iordania şi Israel. Votul ONU pentru independenţa Libiei. Războiul din Indochina (continuare); acorduri asupra „independenţei” Laosului şi Cambodgiei: crearea „statului” Vietnam (Bao Dai).	T semna Consti Excom militar împotr Statele Formo

1950	Revolte în Coasta de Fildeş. Războiul din Indochina (continuare).	I Plăţilo activit macca din Gr
1951	Naţionalizarea petrolului în Iran; Comunita ministeriatul Mossadegh. Revoltele nelui şi Oţelului. Revoltele antişi alianţă dinin» Japonia şi Statele engle Invitaţia adresată Greciei intervenţia militară britanic Independenţa Libiei. Războiul din Indochina (continuar	
	Decolonizarea	Blocul ca
1952	Revolte şi greve în Tunisia; represiune, arestarea se/ilor neodestourieni şi comunişti. Revolte sângeroase la Cairo: Neguib ia puterea. Stare de alertă în Kenva, împotriva grupării Mau-Mau. Ruperea relaţiilor diplomatice dintre Irak şi Marea Britanic. Revoltă la Casablanca.	Acordul c Aliaţi şi C Prima bo

	Războiul din Indochina (continuare	
1953	Detronarea sultanului Marocului. Căderea lui Mossadegh. Grav atentat la Casablanca. Războiul din Indochina (continuare).	
1954	Dien-Bien Phu; conferinţa de la Geneva în privinţa Indochinei. Nasser ales preşedinte al Consiliului Egiptului; destituirea lui Neguib. Principiul autonomiei interne a Tunisiei. Abolirea Uniunii Olandezo-Indoneziene. Insurecţia din Aurès; începutul războiului din Algeria. Revolta Mau-Mau din Kenya.	Acorduri Pakistan, Conferint crearea OTASE. E Europene aderarea RFG la N
	Decolonizarea	Blocu

1955	Atentatul de la Casablanca: revenirea sultanului Marocului. Războiul din Algeria (continuare). Conferinţa afroasiatică de la Bandoeng.	
1956	Independenţa Marocului. Tunisiei, Sudanului. Malaeziei şi Ghanei. Naţionalizarea canalului Suez; intervenţia franco-britanică. Al doilea război israeliano-arab. Războiul din Algeria (continuare).	Presi asupra Fr pentru a i în Egipt.

noi state independente caută să-şi recâştige proprietatea asupra propriilor bogăţii naturale (naţionalizarea petrolului iranian, în 1951) sau a atuurilor lor economice (naţionalizarea Canalului Suez de către Egipt, în 1956) Şefii statelor din Lumea a Treia se întâlnesc şi încearcă să constituie o forţă care să aibă un cuvânt de spus în privinţa destinelor planetei. Astfel, în 1955, va avea loc conferinţa afro-asiatică de la Dandoeng, la care participă delegaţii a aproximativ treizeci de ţări, dar care reprezintă mai mult de jumătate din populaţia Terrei. Ele vor adopta aici un limbaj ce fusese, până atunci,

înăbuşit de dominaţia colonială. CP Romulo: „Am cunoscut, iar unii dintre noi cunosc încă, suferinţa de a fi înjosiţi în propria tară, umiliţi sistematic de o condiţie inferioară, nu numai din punct de vedere politic, economic şi militar, ci şi rasial (…). Pentru a-şi consolida puterea, pentru a o justifica în propriii ochi, albul occidental considera de la sine înţeles faptul că superioritatea să ar (îne de înseşi genele lui, de chiar culoarea pielii sale”. Soekarno: „Vreme de generali întregi, popoarele noastre nu şi-au putut face auzită vocea în lume (…). Noi am fost cei cărora nu îi s-a acordat nicio atenţie, cei a căror soartă era hotărâtă de alţii în funcţie de interesele lor, care erau puse mai presus de ale noastre şi care ne făceau să trăim în sărăcie şi umilinţă”. Din nou Soekarno: „Cum am putea noi spune că dominaţia colonială a dispărut, atâta vreme cât ţinuturi întinse din Asia şi Africa nu sunt încă libere…” Iar Nehru: „Asia vrea să ajute Africa”.

Acesta este contextul mondial în care se desfăşoară reconstrucţia ţărilor capitaliste devastate de război, deschizându-se astfel o perioadă de o extraordinară prosperitate.

2. O extraordinară prosperitate

După reconstructic, ansamblul ţărilor capitaliste traversează o remarcabilă perioadă de creştere economică. Niciodată lumea nu mai cunoscuse o asemenea dezvoltare a producţiei industriale şi a comerţului mondial.

Astfel, în ciuda amplorii distrugerilor pricinuite de cel de-al doilea război mondiali eforturile cerute de conflictul armat, mobilizarea muncitorilor pe scară largă pentru asigurarea producţiei, sistematizarea metodelor de organizare a muncii şi sporirea productivităţii au făcut ca, în deceniul 1938 – 1948. rata creşterii industriale să fie comparabilă cu cel mai ridicat nivel atins începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în anii 1900 – 1913. Pe această bază, se intră într-o nouă fază de extraordinară dezvoltare, dacă ne gândim că în decurs de aproape un

sfert de secol ratele de creştere se cifrează în medie la 5, 6% pe an pentru producţia industrială şi la 7, 3% pentru schimburile comerciale.

Pe parcursul acestui proces general, ponderea lumii capitaliste dezvoltate rămâne predominantă: trei cincimi din producţia industrială şi două

Tabel nr. 33

Ratele anuale medii de dezvoltare ale Industriei *şi* comerţului mondial

	Industria mondială	comerlul mondial
1860 – 1870	2.9	5, 5
1870 – 1900	3.6	3.2
1900 – 1913	4, 2	3.7
1913 – 1929	2, 7	O.7
1929 – 1938	2, O	— 1.15
1938 – 1948	4.1	O.O
1948 – 1971	5.6	7.3

Sursă: W.W. Rostow, op. cit. *t l*. I şi II 7, p. 49 şi 67.

Tabelul nr. 34

Ponderile celor „Trei Lumi" în producţia IndustriaH ţi comerţul mondia14

	cola	Îi	urnea	h	Imea	Lum
din	total	Italistă	cote	divista	ea	a)
		(din	total	(din	Treia	
		care SUA)		care URSS		
	pro					

ducea					
Ind					
ustrială					
193	76	(32)	19	(19)	5
6 – 1938					
196	62	(32)	29	(19)	9
3					
197	61	(33)	26	(16)	13
1					
cotă					
din					
coni					
crţul					
mo					
ndial					
193	64	(10)	1	O)	35
8					
194	59	(16)	5	(2)	36
8					
196	63	<H)	12	<b)	25
3					
197	68	(13)	10	(5)	22
1					

— În procente.

Sursât; W.W. Rostow, *al.* *t* t11 – 2 şi 11 – 8, p. 52 – 53 şi 74.

Tabelul nr. 35

Evoluţia produsului intern brut pe cap de locuitor în diferitele regiuni aţe lumii

regiune	p uţa (ia 1975*	op sul li de raţă de creaştere	produ pe cap locuitor dolari SUA din 1974	ntern brut raloarea în
		1950 –	19	1975

		1975”.	50		
Sudul Asiei	83 0	1.7		85	132
Africa	38 4	2, 4		17 0	308
America Latini	30 4	2.6		49 5	944
Estul Asiei	31 2	3.9		13 0	341
China (Rep. Populară)	82 0	4.2		11 3	320
Orientul Mijlociu	81	5.2		46 0	1 660
Ţâri în curs de Industrializare	19 12	3.O		18 7	400
Ţâri capitaliste dezvoltate ”.	65 4	3.2		2 378	5 238

În milioane. Mln procente”. „Tarile OCDE, exceptind Spania, Grecia, Portugalia, Turcia.

Sursd: *D. Morawctz*, Vingi-anq années de dérrloppmei – U économique, *p. 13*

treimi din comerţul mondial; iar între aceste [*ivi*, Statele Unite de (în întâietatea: o treime din producţia industrială a lumii. Să nu uităm însă că există şi o altă formă de acumulare şi industrializare, cu o eficacitate specifică, în ţările aşa-zis „comuniste”. Şi că o tendinţă de industrializare se manifestă în ţările Lumii a Treia: pe de o parte, ca efect al internaţionalizării grupurilor industriale din ţările capitaliste dezvoltate, iar pe de altă parte, ca rezultat al iniţiativelor – particulare sau de stat – aparţinând acestor ţări.

În fine, prin acest proces general de dezvoltare se accentuează inegalitatea la scară mondială; chiar şi atunci când ratele superioare de creştere indică tendinţa unei ajungeri din urmă, ca valoare absolută diferenţa dintre produsul pe cap de locuitor în ţările capitaliste dezvoltate şi în cele din Lumea a Treia se măreşte.

Creşterea economică de după război este cea mai puternică dintre cele cunoscute vreodată de ansamblul ţărilor capitaliste Mai lentă în Marea Britanie, apreciabilă în Statele Unite, ţinând cont de nivelul ridicat al producţiei la sfârşitul anilor 1940, ea este deosebit de importantă în Franţa şi Germania, şi încă şi mai substanţială în aponia. Această dezvoltare se

Tabelul nr. 36

Creşterea producţiei, a ofertei de muncă, a productivităţii şi capitalului pe cap de lucrător (ratele anuale medii 1950 – 1975)

Statele Unite.	Marea Britanic”.	Franţa	RFC	Japonia”.
1. producţia internii brută (în volum)	3, 35	2,	4.95	5. 8.6
2. efective angajate	O.39	O.	O.	1.2 O, 9
3. productivitatea muncii	2.3 1, 5	4.67	4.	8.6
4. capital pe cap – de lucrător	3.1 2, 7	4.52	5.	9.O

a. În procente.

pentru Statele Unite (punctele 2 – 4): 1952 – 1975. „Pentru Marea Britanie (punctele 2 – 4): 1949 – 1976. „ Pentru Japonia (punctele 2 – 4): 1955 – 1975.

Surse: „La spécificité du «modele allemand» *, Sfalüfityusi *el Eludes finûncibe-l* număr în afara senei. 1980, p. 30; J.H. Urenzi şi a *op. cit*... p. 104.330.332, 33*; H Can* şi a, *op*. ci/., p. 104, 115 jî 211

sprijină destul de puţin pe sporirea efectivelor de angajaţi; că se bazează, în principal, pe creşterea productivităţii muncii care, la rându-i său, se explică prin înmulftrea mijloacelor de productic puse la dispoziţia lucrătorilor şi implică o intensificarea muncii fiecăruia

Creşterea productivităţii a fost obţinută prin diferite modalităţi de constrângere la o muncă suplimentară, pe care capitalismul le-a pus la punct în decursul dezvoltării sale:

— Este vorba de diversele presiuni care se exercită asupra ansamblului lucrătorilor din agricultură, a transportatorilor „independenţi" şi a unui număr crescând de meşteşugari şi mici comercianţi, prin supunerea lor indirectă faţă de capital; astfel, agricultorii, „prinşi" Între preţul mărfurilor industriale pe care le cumpără şi cel al vânzărilor pe care le fac (la care se mai adaugă şi grelele datorii), sunt obligaţi să producă tot mai mult în fiecare an;

— Este vorba apoi, atunci când automatizarea nu e posibilă, de vechile metode ale muncii normate, ale lucrului la domiciliu, ale aşa-numitului *sweating* sysfem; ele se întâlnesc în confecţii, acolo unde lucrează mai ales femei, imigranţi recenţi sau chiar aflaţi într-o situaţie ilegală (mexicani la Los Angeles, turci în Paris);

— Este vorba, totodată, de tratamentul inegal, care permite unei mari întreprinderi ce ţine la imaginea sa de marcă să impună o scădere a preţurilor practicate de un mic întreprinzător, obligându-l pe acesta din urmei să ceară randamente sporite de la propriii săi lucrători., şi de la cei pe care îi utilizează ca interimari;

— Este vorba, nu mai puţin, de utilizarea unor noi echipamente, avfnd o mai mare capacitate, o mai mare viteză operaţională, beneficiind de progresele

automatizării şi modificând, în cele din urmă, natura muncii (mai puţin efort fizic şi contact direct cu materia primă; mai multă tensiune nervoasă, monotonie… şi responsabilitate în cazul unei erori) – aşa cum se întâmplă în metalurgie, industriile chimică şi textilă;

— Pretutindeni unde fuseseră prea puţin aplicate, mai ales în Europa şi Japonia, şi de fierare dată când acest lucru poate fi remediat, se pun în practică procedeele de-acum „clasice" ale organizării muncii: taylorism, fordism, sisteme de salarii care să stimuleze productivitatea (în Franţa, în 1973, 6, 5% dintre muncitori lucrează la bandă);

— Pentru o mai bună rentabilizare a echipamentelor din ce în ce mai costisitoare, se trece tot mai mult la munca în ture, care permite să se producă timp de paisprezece, şaisprezece sau douăzeci şi patru de ore pe zi; acest sistem, limitat în Franţa de dinainte de război la sectoarele în care tehnologia impunea activitatea în foc continuu, se dezvoltă în mod deosebit începând din 1957: proporjia muncitorilor care lucrează în ture ajunge de la 14% în 1957 la 31% în 1974;

— În sfârşit, este vorba de intensificarea muncii în birouri, în bănci şi case de asigurări, în oficiile poştale etc.; progresele mecanografiei, apoi introducerea informaticii şi a computerului permit şi aici creşterea ritmurilor de lucru.

Creşterea productivităţii din anii 1950 – 1960 a fost obţinută, aşadar, printr-un proces foarte diversificat de constrângere la o muncă suplimentară şi pe ba/a unui important efort de acumulare, permiţând folosirea celor mai moderne echipamente în unele cazuri, este vorba de prelungirea duratei lucrului, cu sau fără intensificarea lui (agricultori, camionagii, muncitori la domiciliu); în alte cazuri, este vorba mai ales de intensificarea muncii (munca la bandă, taylorism, salarii în funcţie de randament); în altecazuri, desubutilizarezintensificare a lucrului; în sfârşit, în alte cazuri, de degradarea condicilor de viaţă (munca de noapte, munca în ture, 3 x8 sau 4 x 8) … cu

toate combinaţiile posibile.

Vreme de două decenii, acest efort a fost – pe ansamblu – acceptat: în Europa şi în Japonia, de către o generaţie de lucrători care trecuseră prin război şi cunoscuseră privaţiunile şi distrugerile pricinuite de acesta, întrucât li se oferea acum, odată cu o putere de cumpărare cresc încă, accesul la „societatea de consum" şi la „consumul de masă" pe care Statele Unite le cunoscuseră în perioada interbelică; iar în Statele Unite, pentru că nu se putea alege decât între o represiune tot mai „energică" şi accesul (pe datorie) la un consum în continuare îmbunătăţit.

Darsă-i ascultăm pe muncitorii americani...

Phil Stallings, sudor la Ford:

Nu mă mişc de la locul meu, o suprafa (5 de un metru, un metru şi jumătate, toată noaptea Ne oprim numai atunci când se opreşte bunda. Se execută cam treizeci şi două de operaţii la o bucată, adică la o maşină – Patruzeci te opt de maşini pe ori. opt ore pe zi. Treizeci şi două ori patruzeci şi opt ori opt. Calculaţi. Atâta fac eu (...). Zgomotul este îngrozitor. Îi dai drumul şi te trezeşti că sar o mulţime de scintel (îşi arată braţele). Asta e o arsură; sunt plin de arsuri. Iar de zgomot n-ai cum să scapi. Înjuri şi ţi dai bătaie mai departe. Dacă eşti mândru, e bine să-ţi laşi mândria acasă. Eu am colecţia mea de timbre[58]

Hobart Foote, depanator la Ford:

Phil Stallings a ajuns să urască uzina. Eu nu. Compania este cea care îmi pune o pâine pe masă. Pot să îmi hrănesc familia şi nu e puţin lucru, cu cei doi copii mari pe care fi am. Plus ratele pe care le plătim pentru două maşini. Eu sunt plătit la patruzeci de ore pe săptămâna de nici nu mai ştiu când. pentru asta muncesc (...). Mai trag încă treisprezece ani şi s-au făcut treizeci.

---

58 Ibid, p. 153, 155. %IM.. p. 166. 164 şi 165. 'Ibid., p. 30.

Cliul o să ies la pensie, o să am o grădină a mea. Undeva în sud. O să mă mai duc la pescuit, la vânătoare... O să privesc cum răsare soarele şi cum apune. O să am la ce mă gândi.

Gary Bryner, responsabil sindical la General Motors:

Tatăl meu lucra ca maistru într-o uzină. Treaba lui era să-i facă pe oameni să muncească. S-a lăsat de asta şi a intrat într-o ofelărie, la piese. Acolo, tot cum ştia el: cu dt munceşti mai mult, cu atât scoţi mai mulţi bani (...). Nu era prea moale pentru sindicat. El era muncitor şi se afla acolo ca să câştige o leafă (...). Eu am fost maistru vreo şase, şapte săptămâni, după care mi-am dat seama că nu-mi convenea (...). M-am angajat pe post de controlor la depănare (...). Era o muncă monotonă, plicticoasă. Eu controlam, nu strângeam şuruburi. Opt ore acolo era un tip, iar după el venea un altul care făcea acelaşi lucru fără oprire, toată ziua, toată săptămâna, tot anul. Ani întregi. Când te gândeşti la asta, \\zici că trebuie făcut ceva. Oamenii sunt nişte animale aparte. Ei se pot adapta.

Şi Mike Lefèvre, oţelar:

Cui să-i bagi pumnul în gură? Nu poţi băga pumnul în gură unui sistem4.

Mereu mai mult. Mereu mai repede. Fără oprire. Toată ziua. Toată săptămâna. Tot anul. Ani întregi... Muncitorii beneficiază de o parte a prod un (iei suplimentare pe care au fost conştiinşi să o realizeze în această

Tabelul nr. 37

Nunilrul de maşini în circulaţie în principalele] Jri capitaliste

	St atele Unite	M area Britanie	Fr anţa	RF G	Ja ponia
1. Nunilrul total.					
1947	30,	1,	1.5	O,	0,

1957	7	9	2	03	
	55,	4,	4.	2,	O.
1975	7	2 O	4	2	
	10	14	15,	17	17,
	6, 8	, 2 3	, 9	2	
2. Nunilrul de maşini la 1.000 de locuitori în 1975	50 0	25 5	29 9	28 4	15

„În milioane.

Surse: *W.W. Roslow*, Les étapes de la crossance, *p. 100 – 110* îi *202 – 203, şi INSEE*, Annuaire statistique de la France, *1979*

perioadă. Salariul orar de persoană e roş te cu 7, 9% în Japonia între 1955 şi 1975, cu 6% În RFG în anii cincizeci şi cu 2, 8% pe an în Marea Britanie între 1949 şi 1971, în timp ce, în Statele Unite, creşterea salariului orar real era de 2, 5% pe an între 1948 şi 1970. În Franţa, salariul săptămânal real creşte în medie cu 4% pe an din 1949 până în 1973, în vreme ce în cele mai faste perioade anterioare (1870 – 1895 şi 1920 – 1930) el crescuse în medie cu 2% pe an[59]

Nivelul consumului creşte, structura consumului se modifică, iar achiziţionarea de noi bunuri durabile, simboluri ale „societăţii de consum", se generalizează.

Această creştere economică se traduce prin sporirea construcţiilor de locuinţe şi printr-un nou impuls al urbanizării; prin dezvoltarea reţelei de şosele şi autostrăzi; prin extinderea ieşirilor în weekend şi a marilor exoduri din perioada concediilor anuale; printr-o lărgire a cheltuielilor pentru sănătate; prin generalizarea recursului la credite nu numai pentru cumpărarea unei locuinţe, ci şi

59K Ti'prmiJp, op. cit, I III« p 106 s.: J. II. Lurcn/.i ş.a., op cit., p. 205; Économie prospective mtermihonûle, nr 2. aprilie 19flÛ; "Specificitatea modelului german", Sfitfistifut et Études financière», 1980, p. 9.

pentru achiziţionarea de maşini şi de bunuri durabile. Dacă acest plus cantitativ, această creştere, este un lucru indiscutabil, în schimb plusul calitativ, ameliorarea, nu e la fel de uşor de perceput: maşina, de pildă, devine o necesitate pentru deplasarea la locul de muncă şi, adeseori, o obligaţie împovărătoare; iar cheltuielile pentru destindere, vacanţe şi sănătate devin şi ele necesare prin ritmul de viaţă şi de muncă mult mai susţinut...

Totuşi, încă o dată, se răspândeşte convingerea că, în sfârşit, a venit şi

Tabelul nr. 38

În procente, din familiile respectivei categorii. M1953.

Răspândirea bunurilor durabile în familiile de muncitori şi funcţionari din Franţa.

	muncitori			funcţionari		
	1954	1955	1975	1954	1955	1975
automobil	8. O”.	47. O	73. 6	. O”.	18 3	53, 4	71.
televizor	O. 8	45, 9	86, 8		13 6	46, 9	84.
frigider	3. 3	56, 4	91. 3	9	9, 6	67, O	92.
maşină de späht	8.5	44, O	77. 1	7	6. 2	43, O	75,

Sursă: *Ceprvmap*. Approches de l’information: l’exemple français, *I ÎI*! *p*. *94*.

vremea abundenţei[60]

60I deile lui Colin Clark {The Conditions of economie Prozess. 1940, cd a 2-a 1951, trad fr. 1960) au fost popularizate In Franţa dc]. Fou rast il\ Le Grand Espoir du XX' siècle, 1952: J.K Galbraith, The afflue ni Society, 1959, trad. fr. 1961; L Erhard, Une politique de l'abondance, 1962. trad

Economiştii încearcă să aşeze această dezvoltare într-un model teoretic, fie potrivit opticii keynesiene, căutând să transpună într-o anumită dinamică echilibrul dintre economisire şi investiţie[61]

fie potrivit opticii neoclasice, sistematizând relaţiile dintre produs şi factorii productivi – Unii stabilesc cronologii sau extrapolări[62]

Iar în vreme ce câţiva marxişti se obstinează să anunţe la fiecare şchiopătare conjuncturală desăvârşirea inexorabilei crize generale a capitalismului, toţi ceilalţi economişti conferenţiază într-o liniştitoare euforie. Astfel, în 1971, P. Samuelson declară: „Era postkeynesiană a găsit mijloacele unei politici a monedei şi impozitului care să permită crearea acelei puteri de cumpărare indispensabile evitării marilor crize (...). Cu cunoştinţele noastre de astăzi, ştim în mod cert cum să evităm o recesiune cronicări.

3. O nouă mare criză

Anii şaizeci: criza părea imposibilă. Anii şaptezeci: criza era în plină desfăşurare, cu tot cortegiul ei de consecinţe, imposibil de (inul sub control.

Încetinire a progresului economic, creştere a şomajului, accentuare a inflaţiei, scădere a puterii de cumpărare a muncitorilor; incertitudine, îngrijorare, angoasă latentă; ascensiune a dreptei în Europa şi în

---

fr. 1963.

61 R F Har rod dcschiscsc accastJ calc In 1939, în £civjofriic journal, prin "An essay in dynamic theory"« apoi, In 1948. prin Touxird a dynanne Econoniy: W.Fclîner, Trends and Cycles in economic Actmty, 1956: E.D. Domar. Essays in the TheOry cf economic Crototh, 1957; N. Kaldor, "A model of economic growth", Economic Journal, decembrie 1957.

62" W.W. Rostow, The Procesa of economic Grxwlh, 1953: W A. Lewis, Theory of economic Growth. 1955. trad fr. 1963: W.W Rostow, TheSta^es of economic Crwrfi, i960, trad fr. 1962: publicaţii a]e lui F. Perroux si 15EA din anii 1950-1960.

Statele Unite. Sentimentul unei mari ameninţări, teamă... După primul război, care urma primei „Mari Depresiuni" economice, după al doilea război, care a fost generat de „a doua mare criză mondială", nu cumva din această a treia „mare criză" avea să rezulte un al treilea mare război mondial?

Cum s-a ajuns aici?

Este un lucru condiţionat de însăşi logica dezvoltării capitaliste: în cadrul mişcării de acumulare se dezvoltă obstacolele care, la un moment dat, o vor face să se poticnească. Astfel, în prosperitatea anilor şaizeci existau deja germenii crizei din anii şaptezeci.

Tabelul nr. 39

Creştere, inflaţie şi şomaj în principalele ţări capitaliste

	Statele Unite	Marea Britanie	Franţa	RFG	Japonia
rata creşterii anuale a produsului intern brul.					
1960 – 1970	3.8	2,8	5.6	4.7	11.2
1970 – 1973	4.7	4,3	5,6	5,9	3.1
1973 – 1978	2.4	O.9	2.9	2.O	3.7
Indicele preţurilor la consum".					
1973	4	11 8	12 0	12 9	11 124

1977	15	24	1B	14	204
6	9	3	6		
numirul de şomeri” *					
1968	2.8	O.	03	O.	O, 6
	6		3		
1973	4.3	O.	O.	O.	O, 7
	6	4	3		
1977	6.8	1.	1,	1.	1.1
	5	1	O		
1979	6,	1.	1,	O.	1, 1
2	3	2	8		

PIB ca volum. „Bază 1970 «100. „În milioane.

Surse: Economie prospective internaţionale, nr. *1, ian. 1980; IN5EE*, Annuairr statistique de la France, *1979*: *ONU*, Annuaire statistique, *1978*: *BIT*, Annuaire des statistiques Şu înroail, *1979*.

În funcţie de indicatorii reţinuţi de metodele de calcul, pot apărea unele decalaje. Dar pe ansamblu, în decursul anilor şaizeci, nivelul profitului din principalele (ari capitaliste începe să descrească. În Marea Britanie, el coboară de-a lungul întregului deceniu al şaptelea până în 197510 (10-i.b. ei. În Germania, el stagnează, cu un uşor declin, începând din 1960 şi scade din 1968 – 1969 până în 1975<[63]

63" Sune (şi indicatori utilizaţi):

LoLseau, Malier, Winter, citaţi in K. Boy et şi]. Misiral, Accumulation. inflation, crises, p 241 (cxccdcnt brut de exploatare/a toc dc capital brut la început de perioad.1);

A G Frank, citat în J H. Lorcnzi s a , op. cit, p. 193 (nivelul profitului brut);

Économie prospectixv internationale, nr 1, ianuarie 1980, p 78-79 (nivelul marjei brûle din sectorul manufacturier);

Économie prospective internationale, nr. 3. aprilie 1980. p. 74 si 76 (rentabilitate înainie de impo/itarc a capitalului fin; ansamblul societăţilor noi ifi na ne ia re);

— b în Franţa, el este în declin începând cu 1968 – 1969 şi scade simţitor între 1973 şi 1975 (1° J e l; în Statele Unite, el coboară începând din 1965 – 1966, până în 19740°«ucu Numai în Japonia el progresează de-a lungul anilor şaizeci, înregistrând unele reveniri, potrivit statisticilor, în 1970<, a b», 1971<, O <îşi 1973<t0-*>.

Aceasta pentru că, din punctul de vedere al capitalului, se erodează într-adevăr atât condiţiile de producere a valorii şi plusvalorii, cât şi condiţiile de realizare a lor.

Legat de sectorul producţiei, se manifestă mai înlii o intensificare a mişcărilor muncitoreşti pentru mărirea salariilor, conducând, de-a lungul acestei perioade, la o creştere netă a salariului real pentru toţi lucrătorii. Conform profundei intuiţii pe care Ford o avusese cu câteva decenii mai înalte, sporirea puterii de cumpărare a salariaţilor facilitează vinderea mărfurilor din sectorul bunurilor de consum, sprijinind, astfel, procesul dezvoltării economice. În anumite sectoare sau în anumite întreprinderi, aceasta are însă repercusiuni asupra împărţirii valorii adăugate şi contribuie la scăderea rentabilităţii capitalului.

În ce priveşte producţia efectivă, e vorba apoi de refuzul tot mai categoric pentru anumite forme de organizare a muncii: refuzul subutilizării, al muncii „parcelate", repetitive; revolte împotriva „cadenţelor infernale", împotriva ritmurilor de la bandă care duc la uzura psihică, generând căderi nervoase sau accidente. Organizaţiile sindicale iniţiază o serie întreagă de greve, mai ales în industria automobilelor (la Renault, în Franţa); totodată, se înregistrează greve ale „gulerelor albe", salariaţii din această categorie revoltându-se împotriva automatizării, a subutilizării şi a cadenţelor de lucru (în oficiile poştale, bănci, case de asigurări), în Italia, de

---

Cepwmap. Approches de l'inflation: l'exemple français, t. Ml. p 364 s. (rentabilitatea bruta economici).

exemplu, se organizează o mişcare de supraveghere a cadenţelor, în ateliere. De asemenea, apare un refuz al muncii: rata absenteismului creşte. pe ansamblul industriei germane, de la 4% la 11% între 1966 şi 1972, iar în industriile minieră şi metalurgică din Franţa de la 6, 5% la 9, 5%, între 1964 şi 1973; la Renault, în Franţa, ea ajunge de la 4% la 8, 5% între 1961 şi 1973. iar la Chrysler. În Statele Unite, de la 7, 6% la 9, 7% între 1970 şi 1975. Rotaţia mâinii de lucru (*tuni* owr), care depăşeşte 100% în sectorul topitoriei de la Fiat, în Italia, 40% la Ford, în Marea Britanie, şi 25% tot la Ford. dar în Statele Unite, creşte între 1966 şi 1972 de la 40% la 60% în opt dintre industriile prelucrătoare americane. Dezinteres faţă de muncă, neatenţie, defecte de fabricaţie: aşa cum explică Cary Bryner, sindicalist american, atunci când intervin monotonia, plictiseala, oboseala, lucrătorul ajunge să-şi spună: „«La naiba cu toată porcăria asta!» (...) şi lasă să treacă o maşină de pe bandă. Dacă ceva n-a fost bine sudat sau instalat, cineva o să remedieze greşeala – cel puţin aşa se speră”[64]

În sfârşit, dezvoltarea producţiei de masă a antrenat agravarea poluării; primii atinşi – agricultorii, pescarii, prietenii naturii, locuitorii – protestează, se organizează în diverse asociaţii şi obţin amplasarea a tot mai multe dispozitive împotriva poluării; adeseori, muncitorii, temându-se pentru locul lor de muncă, sunt neîncrezători sau ostili faţă de ecologişti; alteori, ei realizează că sunt primii care suferă de pe urma poluării, obţinind în consecinţă o îmbunătăţire a condiţiilor de igienă şi de muncă. În orice caz, toate acestea înseamnă cheltuieli suplimentare pentru întreprinderi.

Or, aceste scăderi de randament, aceste sporiri ale

64" Citat Jupa S. Terkd, op. cii.t p. 169. Vezi, de asemenea, A. Garz (cd), Critique de la Jitnskin du Irmfail: B. Cort a t. cşj. nf.;].H Lorenz i sa., oj). cit

costurilor au loc într-un moment în care concurenţa se înăspreşte, mai ales că modelul consumist al anilor cinci zeci-şaizeci se erodează şi el.

Marele val al reconstrucţiei, apoi cel al construirii de noi locuinţe se atenuează; achiziţiile de obiecte de uz căznic au scăzut, ajungându-se deja la o saturaţie a pieţei. Desigur, după frigidere apar congelatoarele, iar după televizoarele alb-negru apar cele color, dar dotările majorităţi căminelor atinseseră de-acum un anumit nivel.

În plus, diversele asociaţii ale consumatorilor denunţă acele produse care se uzează prea repede; sunt tot mai numeroşi cumpărătorii atenţi la calitatea şi la durata de viaţă a produsului pe care îl cumpără.

În acest stadiu, consumul ar putea fi relansat numai de o creştere masivă şi durabilă a puterii de cumpărare a păturilor celor mai defavorizate. Or, inegalitatea apare ca inerentă societăţii capitaliste. În Statele Unite, conform criteriilor administraţiei americane, se înregistrau treizeci şi cinci de milioane de săraci, adică o cincime din populaţie; în Franţa, în 1970, existau zece milioane de persoane care nu puteau scăpa din cercul vicios al sărăciei, adică tot o cincime din totalul populaţiei, în Statele Unite, în 1966, cei mai bogaţi 10% din populaţie au nişte venituri de douăzeci şi nouă de ori moi mari decât veniturile celor mai săraci 10% dintre cetăţeni: în Franţa, în acelaşi an, proporţia respectivă este egală cu optsprezece[65]

Astfel, dezvoltarea capitalistă a economiei, care generează şi întreţine această inegalitate, se va împiedica din nou de ea.

În toate marile ţări capitaliste, tendinţa de ansamblu

65" B Rosicr, Crotssunof el Crises copt toii*tts; J.M. Chevalier, La Pataveteaux État-lims; M Parudi. L'Économie et la Société française Je 7 $45 à 1970', Crcdoc, Les Insolite* en France.
"CA Micha le t. Le Capitalisme mondial; C. Pal loi x.
L'Internationalisation du capital; Indicateurs du VII' Plan, aprilie 1980

este de majorare a costurilor, de saturare a pieţelor şi de accentuare a competiţiei, fapt ce explică scăderea rentabilităţii începând cu anii şaizeci.

Rămân. bineînţeles, pieţele externe. Pentru fiecare capitalism naţional, accentuarea exportului ar trebui să permită cel puţin atenuarea saturaţiei progresive a pieţelor interne. Din 1967 până în 1971. exporturile cresc cu o rată anuală de 9% pentru Statele Unite, 12% pentru Marea Britanie, 16% pentru Franţa şi RFC, 23% pentru Japonia, în privinţa industriilor mecanice şi metalurgice, cota exporturilor din cifra totală de afaceri creşte, între 1960 şi 1970, de la 18% la 25% pentru Franţa, de la 31% la 37% pentru RFC, de la 41% la 76% pentru Italia în Franţa, în perioada 1963 – 1973, partea producţiei exportate ajunge de la 16% la 23% pentru ansamblul industriei şi de la 22% la 33% pentru industria diverselor echipamente11. Altfel spus, concurenţa dintre producătorii industriali ai fiecărei ţări şi cei străini se intensifică, atât pe pieţe terţe, cât şi pe pieţele naţionale. Aşa apar plângerile producătorilor francezi de aparate electrocasnice împotriva italienilor, apoi împotriva japonezilor… cele ale constructorilor de automobile americani împotriva europenilor şi japonezilor, ale europenilor împotriva americanilor şi japonezilor, fluy *american! Anchetez fra*n*çais! Ja*ponezii nu trebuie s-o mai spună: ei cumpără produse japoneze.

Pentru a vinde, devine tot mai necesar să fii prezent în ţara respectivă; să realizezi acolo anumite montaje, dacă nu chiar producţii întregi. Astfel, începe să capete amploare ceea ce până atunci fusese numai o formă de excepţie a internaţionalizării capitalului: implantarea de filiale sau preluarea controlului unor întreprinderi în străinătate. Din 1967 până în 1971, rata anuală de creştere a investiţiilor externe este de 8% pentru Marea Britanie, 10% pentru Statele Unite, 12% pentru Franţa, 24, 5% pentru RFC şi 32% pentru Japonia. În aceeaşi perioadă,

capitalul investit în străinătate ajunge de la 108 la 165 de milioane de dolari (vezi tabelul nr. 40).

După cum se poate constata, marile grupuri americane, germane, elveţiene şi japoneze investesc cu precădere în celelalte ţări capitaliste, în vreme ce „vechile capitalisme" francez şi britanic păstrează în continuare un procent important din posesiunile lor în Lumea a Treia. Dacă ne referim la investiţiile în ţările dominate. Marea Britanie este prezentă pe toate

Tabelul nr. 40

Capital investit şi filiale in sh-iinitate (peţirile de origine)

ţările de origine a capitalurilor					
Statele	Marea Britanie	Franţa	RFG	Elvefia	Olanda
Repartiţia * pe (irite de origine.					
din valoare totali a capitalului					
Investit în striinitate:					
1967	55,2	16	5,8	2,9	3,3
1971	52,5	14	5.8	4.	4.17
numirul de filiale					
În					

strlinitate, în 1969.						
pentru fiecare tari de origine	96 91	71 16	2 023	2 916	14 56	
repartiţia” acestor filiale după locul lor de implantare:						
alte (Sri capitaliste	74, 7	68 , 2	59. 7	82 .2	85. 7	
lumea a treia	25. 3	31 , 6	40, 3	17 , 8	14. 4	
repartiţia” pentru filialele din lumea a treia:						
Africa	8.3	40 .O	66. 6	21 .8	15. 8	
Asia	18, 8	31 , 5	9.2	28 .3	23, 9	
America Latină	72. 8	28 , 5	24, 1	49 , 9	60. 3	

„În procente, nu: neprecizat.

Surse. ca Micha Ict, op. cit., p. 30; C Palloix, după *La France ei le tien-monde*, p. 92.

cele trei mari continente ale Lumii a Treia, în vreme ce Statele Unite, Elveţia şi RFC preferă America Latină: iar Franţa, Africa…

Simultan, băncile americane îşi întăresc prezenta în străinătate, mai întâi în America Latină, iar apoi şi în Europa şi Asia. (Vezi tabelul nr. 41.)

Utilizarea de tehnologii mai performante şi de utilaje mai costisitoare, accentuarea competiţiei, cercetarea şi cucerirea pieţelor de desfacere externe, internaţionalizarea producţiei: toate aceste procese, sirfns legate între ele, vor fi însoţite de o intensificare a concentrărilor de întreprinderi. În Statele Unite, acest al treilea mare val de concentrări – după cel din

Tabel nr. 41

Sucursalele bancare americane din stra înâlate

	19 50	19 60	19 69	1975
America latină	49	55 5	23	419
Teritorii SUA de peste ocean	12	22	38	
Europa	15	19 3	10	166
Asia	19	23	77	125
Orientul Mijlociu	O	4	6	17
Africa	O	1	1	5
total	95 4	12 0	46	732

Surse: *H Mngdoff*» of) rit, *p 72*; *C Paltoix*, L'Économie mondiale capitaliste (...), *I* II, *p.126"*, *pentru 1975*. *O. Pasirt*, lJt Stratégie internaţionale des groupes financiers américains, *p. 280*.

1897 – 1903 şi cel din anii 1920 – va apărea încă în cursul anilor cincizeci; la începutul deceniului al şaptelea, se înregistrează în jur de o mie de fuzionări pe an; cele mai mari o sută de societăţi controlau, în 1929, 44% din

activele societăţilor industriale, iar în 1962, 58% din ele, Enorme puteri financiare şi industriale americane domină acum pruducţia şi comercializarea petrolului (Standard Oil, Mobil, Texaco, Culf], construcţia de automobile (General Motors, Ford, Chrysler), echipamentele electrice (General Electric, Western Electric), informatică (IBM), teletransmisiunile (ITT) ...

În Franţa, numărul fuzionărilor creşte după 1960 şi în special începând cu 1963: opt sute cincizeci de fuziuni între 1950 şi 1960, mai mult de două mii între 1961 şi 1971; iar la sfârşitul anilor 1970 au loc „mariajele" dintre Saint-Gobain şi Pont-a-Mousson, Pechiney *şi* Ugine Kuhimann, Wendel şi Marine Firminy, BSN Gervais Danone, Empain *şi* Schneider, Mallet Neuflize Schluniberger, ca şi consolidarea celor două mari grupuri financiare, Sue/, *şi* Paribas14. În RFG, concentrarea propriu-zisă este dublată „de solida concentrare a puterilor în sânul consiliilor de administraţie ale marilor bănci şi ale principalelor întreprinderi (...); astfel, în 1973, 35 de reprezentanţi ai celor mai mari trei bănci deţineau nu mai puţin de324 de mandate în consiliile de supraveghere din întreprinderile germane" 13.

În întreaga lume, avem de-a face cu puternice grupuri industriale şi financiare care se supraveghează, coexistă, se confruntă sau se aliază.

„*J.-M. Chevalier*, op. cit. *P. Dockes*, Îl nici naţionale du capital; *Allard*, *Bea ud*, *Brilon*, *Levy*, *Lienart*, Dictionnaire des groupes industriels et financiers eu înincc; *B. Bellon*. le Pouvoir financier et l Industrie en France.

— „La spécificité du module allemand", *Statistiques et Études financières*, 1980

4. Criza Sistemului Monetar Internaţional (SMI) şi progresele

Lumii a Treia

În această luptă a titanilor, grupurile americane

dispun de un avantaj care falsifică în bună măsură derularea jocului: moneda americană, dolarul, este de fapt moneda întregii lumi. Desigur, ceea ce fusese stabilit la Bretton Woods era în principiu un *Gold Exthange Standard*, un sistem al etalonului de schimb-aur, cu definirea fiecărei monede în raport cu aurul şi cu parităţile de schimb fixe; dar ceea ce a funcţionat, în realitate, de-a lungul întregului deceniu al şaselea era un sistem de plă (i bazat pe dolar şi în care toate monedele se defineau prin raportare la acesta, el însuşi fiind convertibil în aur şi, mai ales, „la fel de bun ca aurul", *„aş good aş golf*.

Întrucât după război, ca de altfel şi în anii cincizeci, ceea ce marchează relaţiile economice şi monetare ale ţărilor capitaliste este „penuria de dolari", „foamea" de dolari. Din 1946 până în 1955, excedentul balan (ei de plăti curente americane este de 38 de miliarde de dolari (întregul stoc de aur al lumii fiind, în 1951, de 34 de miliarde de dolari, dintre care 24 de miliarde sunt deţinute de Statele Unite...). Din acel moment, Majutorul american" este necesar atât pentru reconstrucţia şi relansarea activităţii economice a partenerilor Statelor Unite, cât şi pentru men (inerea exporturilor americane; din 1945 până în 1952, acest ajutor se cifrează la 38 de miliarde de dolari (26, 5 nerambursabile şi 11, 5 sub formă de împrumuturi; 33, 5 ca ajutor economic şi 4, 5 ca ajutor militar), dintre care 29 pentru Europa şi 7 pentru ţările din Asia şi din Pacific.

Pe măsură însă ce economiile principalelor ţări capitaliste se refac şi se modernizează, schimburile lor comerciale îşi recâştigă amploarea, monedele lor se afirmă, conturile lor se îmbunătăţesc, iar ponderea lor în raport cu cea a Statelor Unite începe să crească. Cota Statelor Unite din ansamblul producţiei lumii capitaliste scade de la şapte zecimi în 1950, la mai puţin de două treimi la începutul anilor 1960 şi la mai puţin de jumătate la începutul anilor 1970; în acelaşi timp, cota lor din

totalul schimburilor „occidentale” coboară de la jumătate la o treime, apoi la un sfert. Pe ansamblu, economia americană beneficiază în exterior de două atuuri majore:

— Excedentul său comercial (mai mult de 70 de miliarde de dolari pentru perioada 1950 – 1970):

— Veniturile nete aduse de posesiunile sale în străinătate (aproximativ 36 de miliarde de dolari din 1950 până în 1970) u.

La aceasta se adaugă faptul că dolarul este moneda întregii lumi, ceea ce îi permite oricărui investitor SUA, oricărui comerciant SUA, oricărui speculator de bursă SUA să dispună de mijloacele de a face achiziţii oriunde în lume, fără alte frâne în afara celor instituite de autorităţile monetare şi bancare americane. Profesorul James Tobin recunoaşte cu multă francheţe acest lucru în fă (a unei comisii a Congresului din 1963:

E plăcut să ai o iadă cu bani în propria ogradă, iar *Gold Exchange Standard* ne aacordat acest privilegiu, ca de altfel şi Africii de Sud. De zece ani încoace am putut să ne permitem deficite în balanţa noastre de plăti» Întrucât titlurile noastre de creantJ sunt acceptate în general ca monedă”.

(ar secretarul de stat în sectorul Finanţelor. CD Dillon:

Noi obţinem un real beneficiu din faptul că ne-am putut finanţa deficitele crescind posesiunile externe în dolari. Aceasta nu s-ar fi întâmplat dacă dolarul nu ar fi fost o monedă de rezervă, dacă noi nu am fi fost bancherul mondial (…). La primul deficit, ar fi trebuit, într-un fel sau altul, să ne echilibrăm conturile (…). Cineva însă trebuia să fie bancherul lumii şi să furnizeze aceste lichidităţi suplimentare. Rolul acesta le-a revenit Statelor Unite, şi pe bună dreptate, întrurit noi suntem ţara cea mai puternică din punct de vedere financiar şi avem cea mai puternică monedă11.

În anii şaizeci «într-adevăr, sumele americane dirijate

înspre exterior cântăresc tot mai greu: cheltuieli guvernamentale, cheltuieli militare (mai ales prin investiţiile crescinde în războiul din Vietnam, care se ridică la aproximativ 35 de miliarde de dolari între 1961 şi 1970), ajutoare economice şi militare acordate regimurilor pe care Statele Unite au hotărât să le susţină (56 de miliarde de dolari din 1957 până în 1967). În plus, excedentul comercial se subţiază la sfârşitul anilor şaizeci (odată cu accentuarea concurenţei internaţionale), înregistrându-se, pentru prima oară din 1935, deficituri comerciale: 2, 7 miliarde de dolari în 1971, 6, 9 miliarde de dolari

„Pentru perioada 1950 – 1970, se pot stabili u rină I oare le cifre (În miliarde de de lari):

	tal	lo	eleme nte care afecte a zJ contu rile Statelor Unite
— investiţii SUA realizate în strlinitate:	5	11	
«plitite la ieşirea capitalurilor din Statele Unite	2)	(4	M²)
finanţate prin autofinanţare sau împrumuturi locale	3)	<7	
— venituri din investiţii real l/a le în străinătate:		90	
— repatriate în Statele Unite	3)	<6	< 63)
reinvesti te pe 1<*	7)	(2	
— redevenţe pentru licenţe		15	(4 15)
— venitul net total adus de posesiunile din străinătate			< + 36)

M Beaud. 8 Bellon. P. François, *lire le capitalisme*, p

176; C Coux, după *Critique de t'ea xiomie politique*, nr. 2, şi *Monde dramatique*, martie 1973. „Citat după H Magdoff. *op cil*. p. 100 – 101. „Citat după H Magdoff. *op*. *at*... p. 101

	Storul de aur al Statelor Unite.	Posesiuni în $ în afara teritoriului Statelor Unite
195 5	22	12
196 0	18	19
196 5	15	25
196 8	11	32
197 2	10	82

În miliarde de dolari, după H Magdoff, op. rif, p 104; S. Amin, op. cit., p 461; Beaud ş.a., *op*. *àt*. *f* p. 177.

În 1972. Astfel, posesiunile (avuţiile) în dolari din străinătate apar ca „umflate", determinând unele guverne să prefere convertirea lor în aur (un caz spectaculos este cel al guvernului generalului de Gaulle). Se asistă alunei la o dublă mişcare, soldată în final cu o criză a dolarului:

— Creşterea avuţiilor în dolari ale partenerilor Statelor Unite;

— Scăderea stocului de aur american.

Încă din 1960, avuţiile în dolari din afara Statelor Unite depăşesc stocul de aur american; ele sunt de trei ori mai mari decât acesta în 1968 şi de opt ori în 1972. Băncile europene, deţinând acum dolari, deschid credite în această monedă (masa de Meuro-dolari" apropiindu-se, la finele lui 1971, de o sută de miliarde). Statele Unite suspendă convertibilitatea dolarului la 15 august 1971;

Washingtonul îi coboară cursul cu 8% faţă de aur în decembrie 1971, scăzându-i valoarea încă o dată în 1973, fapt ce permite ameliorarea situaţiei industriilor americane faţă de concurentele lor europene şi japoneze. Qtă vreme a fost puternic, dolarul era un mijloc de dominare; scăzându-i cursul, el favorizează competiţia comercială. Cu atât mai mult cu cât preţurile americane – care creşteau foarte puţin la începutul anilor şaizeci (cam cu 2% pe an până în 1965) – urcă mult mai repede (cu aproximativ 5%) de-acum încolo.

Petrolul însă, şi mai ales cel din Orientul Mijlociu, este plătit în dolari, la preţuri fixate şi ele în dolari. Devalorizarea, apoi coborârea cursului dolarului sporesc neliniştea oligarhiilor din ţările producătoare, ce îşi văd smulse bogăţiile propriului lor subsol, iar avuţiile sporind într-o monedă care, brusc, nu mai pare să fie „la fel de bună ca aurul”. La un nivel mai profund, se conturează tendinţa de trecere într-o nouă etapă din îndelungata luptă pentru controlul resurselor naţionale şi pentru o împărţire mai favorabilă a valorii pe care ele o înglobează. Să amintim numai câteva date:

1938: naţionalizarea petrolului mexican; boicotarea de către societăţile americane.

1948: Împărţirea 50/50 a beneficiilor de către guvernul venezuelean; răsturnarea acestuia printr-o lovitură de stat.

1951: naţionalizarea petrolului iranian de către guvernul Mossadegh; boicotarea petrolului iranian apoi căderea guvernului Mossadegh.

Anii ’50: ţările producătoare obţin treptat împărţirea 50/50 a beneficiilor.

1960: crearea OPEC (organizaţia ţărilor producătoare şi exportatoare de petrol).

Anii ’60: crearea companiilor naţionale (Venezuela, Kuweit, Arabia Saudită, Algeria – în 1963, imediat după câştigarea independenţei –, Irak, Libia).

1970: Siria, blocând reţeaua Tapline, împiedică evacuarea unei părţi a petrolului din Arabia Saudită; Libia îşi reduce livrările şi impune o mărire a taxelor…

n octombrie 1973, când izbucneşte al patrulea război israeliano-arab, decizia de reducere a livrărilor şi de creştere a preţului petrolului este şi ea o formă de presiune pentru reducerea avantajelor imperialismului, în plus, scumpirea din 1973 a petrolului permite în bună măsură compensarea scăderii preţului său relativ: la începutul anilor 1970, în schimbul unui baril de petrol nu se puteau importa decât două treimi din ceea ce se importa în 1949”.

În mod paradoxal însă, există, în acest moment, o convergenţă între interesele societăţilor americane şi cele ale ţărilor producătoare de petrol. Societăţile petroliere americane sunt interesate în creşterea preţului la petrol, pe de o parte fiindcă ele încep să exploateze zăcăminte din ce în ce mai costisitoare (cele din Alaska sau de pe fundul mărilor), iar pe de altă parte, fiindcă sunt pe cale de a se transforma în societăţi energetice şi fiindcă e nevoie de o netă creştere a preţului energiei clasice ca să se asigure rentabilitatea noilor forme de energie (nucleară, în special). Industriaşii americani sunt la rândul lor interesaţi de această scumpire: ei se aprovizionează în proporţie de 80% cu petrol brut american la trei dolari barilul… în vreme ce europenii şi japonezii se aprovizionează în proporţie de 100% cu petrol brut cumpărat la doi dolari barilul; adăugându-se devalorizării dolarului, creşterea preţului petrolului din lumea întreagă va contribui şi ea la îmbunătăţirea situaţiei industriaşilor americani faţă de concurenţii lor din Europa şi Japonia.

Aşadar, în mod indirect, creşterea preţului petrolului întăreşte poziţia Statelor Unite faţă de principalii săi concurenţi capitalişti. Dar, în primul

„M Bea ud. B. Bel Ion şi P. François, op. cit.: J – M. Chevalier. Le *Nouvel Enjeu petrolier*. Vezi, de asemenea, S.

Amin, *L'Accumulation à I echelle mondiale* S. Amin. A Faire, M. Hussein. C. M assiah. *La Crise de timp/nahane*: Y. Fin. A Fahri. J.-P. Vigier. /II *Cnse de l'impérialisme et la Troisième Cuent mondiale* rând, ea duce la sporirea considerabilă a sumelor încasale din exporturi de către ţările producătoare de petrol.

Statele capitaliste au reacţionat în mod diferit. În funcţie de raporturile de forţă sociale şi de situaţiile politice specifice. RFG a decis să depăşească rapid efectele scumpirii petrolului: tactică a fost una destul de dură, soldată cu o creştere bruscă a şomajului, cu o presiune energică asupra puterii de cumpărare a oamenilor şi cu sute de mii de lucrători străini trimişi înapoi în ţările lor de origine; dar mărirea preţurilor a păstrat o anumită moderaţie, marca germană a rămas solidă, iar balanţa comercială a redevenit în foarte scurt timp pozitivă. În schimb, în Franţa. În Italia, în Marea Britanie (ultima beneficiind, totuşi, de existenţa unor resurse petroliere proprii), adoptarea unei anumite strategii a fost mult amânată, iar presiunile exercitate asupra puterii de cumpărare a muncitorilor au luat. În mare măsură, forma inflaţiei şi a şomajului.

Cei care credeau că vor „recupera" scumpirea petrolului printr-o creştere ulterioară a preţurilor la produsele industriale au avut de suferit pierderi importante: între 1974 şi 1978, preţul petrolului a urmat îndeaproape preţurile industriale, iar în 1978 – 1979, el a căpătat un nou avans substanţial faţă de acestea2". Creşterea preţului petrolului şi aurului: dereglarea sistemului monetar internaţional, care conduce la adoptarea ratelor de schimb flotante: slăbirea dolarului, a cărui principală forţă rezidă în faptul că nicio altă monedă nu este în măsură să îşi asume rolul de monedă mondială; galopul „creaţiei" monetare, fiecare mare bancă multinaţională fiind capabilă să acorde credite în diferite devize şi să contribuie, astfel, la impunerea acestor

monede la scară mondială”; speculaţiile internaţionale; inflaţiile naţionale şi cea mondială; întreprinderi ori sectoare prinse în vârtejul crizei; şomaj, nelinişte, teamă pentru viitor…

În esenţă, scenariul crizei poate fi rezumat astfel:

1. Epuizarea schemelor de acumulare din anii 1950 – 1960 în toate ţările capitaliste (saturarea pieţelor şi rezistenţa opusă de oamenii muncii), plus scăderea rentabilităţii, în cursul anilor 1960.

2. Căutarea acerbă a debuşeelor externe; sporirea exporturilor şi a investiţiilor în străinătate; accentuarea concurenţei intercapitaliste.

3. Acumularea cheltuielilor suportate de imperialismul SUA; destabilizarea dolarului şi a sistemului monetar internaţional; criza dolarului, odată cu suprimarea raportării sale la etalonul-aur (1971).

4. Ripostă americană în faţa concurenţilor europeni şi japonezi, prin

Preţul petrolului a ajuns de la doi dolari pe barâl în 1973, la? cec dolari în 1974. treisprezece h sfârşitul lui 1978 şi treizeci în 1980

n] n vremi ce dolarii aflaţi în circulaţie în Statele Unite (bancnote şi depozite bancare] au ajuns de la 220 de miliarde în 1970 Ij 360 de milijrde în 1979, avuţiile în ilolari în băncile din afara Statelor Unite au crescut de la 100 de miliarde în 1970 la 660 de miliarde în 1979

scăderea cursului dolarului (1971 şi 1973) şi creşterea preţului petrolului.

5. În dinamica deschisă prin procesul de decolonizare de după război, încercarea reuşită a ţărilor petroliere de a obţine o mai bună împărţire a valorii produse (1973).

6. Tentativa de remediere a efectelor acestei scumpiri, fie prin reciclarea capitalurilor din ţările petroliere, fie prin creşterea preţurilor industriale; indexarea moderată (1974 – 1978), apoi creşterea puternică a preţurilor la produsele petroliere (1979 –

1980).

7. Solicită rea de către celelalte ţări ale Lumii a Treia a unei „noi ordini economice internaţionale”; şi, mai ales, voinţa Lumii a Treia de a se industrializa… ceea ce loveşte în interesele anumitor sectoare industriale din ţările capitaliste dezvoltate.

Astfel, criza în cauză rezultă deopotrivă din:

— Contradicţiile interne proprii proceselor capitaliste de acumulare, cu specificităţile lor în cadrul diferitelor capitalisme naţionale

— Competiţia şi rivalităţile care opun principalele ţări capitaliste dezvoltate (2, 3, 4):

— Opoziţiile de interese, sau chiar antagonismele, între ansamblul ţărilor capitaliste dezvoltate – fiecare (ară într-un mod specific, potrivit propriei istorii şi propriilor resurse – şi ansamblul ţărilor din Lumea a Treia – ţări producătoare de petrol, ţări producătoare de alte materii prime, ţări în curs de industrializare, ţări prezentând un interes strategic… (5, 6, 7).

Înlănţuirea acestor contradicţii multiple şi neîncetata lor interacţiune sunt cele care vor conferi gravitatea deosebită a crizei de care vorbim.

Noile mulaţii ale capitalismului13

(în 1980], nimic nu îi împiedică pe unii să spere că, dintr-o criză a capitalismului, se va naşte socialismul; iar pentru cei care nu recunosc o împlinire a socialismului în situaţia – aşa cum se prezenta ea – a ţărilor unde exista stăpânirea în comun asupra mijloacelor de producţie şi planificarea centralizată, o asemenea perspectivă obligă la reluarea în profunzime a reflecţiei asupra socialismului24. Este oare compatibilă o rată importantă a acumulării cu mersul către socialism? Cine va hotărî nivelul ei şi cine se va însărcina să o realizeze? Cum s-ar putea scăpa de atitudinile – vechi de când lumea – de supunere, dependentă, teamă? Cum s-ar putea evita perpetuarea sau reconstituirea dominaţiei unei clase asupra alteia? Sunt

probleme care se pun în moduri diferite, potrivit istoriei, naturii, situaţiei fiecărei formaţiuni sociale naţionale.

Nimic nu îi împiedică pe unii să creadă că această criză aflată în plină desfăşurare nu va conduce la lucruri încă şi mai dramatice: la tiranii absolutiste moderne, la înmulţirea conflictelor armate, dacă nu chiar la un al treilea război mondial, cu riscul de distrugere totală a planetei.

Cel mai probabil este ca prin această criză, ca şi prin celelalte pe care le-a cunoscut, capitalismul să înregistreze o serie de mutaţii profunde, dar şi de noi progrese. Semnele unui astfel de viitor sunt deja prezente: în cadrul evoluţiilor în curs se pot distinge liniile sale de forţă, ca şi zonele de incertitudine.

1. Estul şi Vestul

Să începem printr-o certitudine care... conduce la câteva interogaţii majore

[La sfârşitul anilor 1970], Iu mea tinde din ce în ce mai mult să se împartă în două tabere: tabăra capitalistă şi tabăra colectivistă: cu două supraputeri, Statele Uniteşi URSS; cu două grupuri de puteri intermediare şi alte două grupuri de ţări slab dezvoltate şi dominate.

Începând cu al şaselea deceniu, tabăra aflată în expansiune este cea colectivistă; dacă în Europa frontiera pare să fi rămas cea stabilită la Ialta, URSS găseşte de-acum înainte solide puncte de sprijin în Asia, în Orientul Mijlociu, în Africa st chiar în America Latină; pentru a-şi extinde influenţa, ea dispune de trei atuuri:

— Reală voinţă, în ţările dominate de imperialismul occidental, de a scăpa de această dominaţie şi aspiraţia lor la independenţa naţională;

— O formă de acumulare care a fost testată în ţările slab dezvoltate: colectivismul de stat;

— O formă de organizare politică (stat, partid, organizaţii de masă) şi de mobilizare ideologică (largă utilizare a temelor socialiste), testata la rândul ei.

În faţa acestei expansiuni, Statele Unite au început să se sprijine, mai ales în America Latină şi în Asia, pe regimuri dictatoriale unde puterea se află în mâinile unor oligarhii restrânse, susţinute de armată, pe regimuri poliţieneşti care nu ezită să recurgă la teroare, tortură şi crimă. State puternice, aşadar, însă care se pot dovedi, la un moment dat, de o extremă fragilitate, aşa cum s-a întâmplat cu regimul lui Shah în Iran sau cu dictatura clanului Somoza în Nicaragua.

Dincolo de aceste câteva observaţii, apar o serie întreagă de întrebări: oare (pe perioada crizei, la bara colectivistă va continua să progreseze? Nu cumva, în anumite ţări, arc să întâmpine şi ea dificultăţi, impunându-se o intervenţie militară directă, ca în 1980, în Afghanistan? Vor izbucni din nou războaie „locale”? Vor fi ţări sau grupuri de ţări care să reziste vreme îndelungată neînrolate în niciuna dintre cele două tabere – şi, dacă da, ce mijloace ar avea ele pentru a face faţă unei „eventuale noi împărţiri a lumii”? Căci nu vor ajunge oare, URS şi Statele Unite, la un moment în care o nouă Ialta mondială săli separă preferabilă – o dată ce s-a realizat un echilibru acceptabil” pentru ambele părţi – în locul prelungirii acestei neîntrerupte confruntări?

Alte incertitudini: relaţiile dintre cele două tabere vor fi şi mai tensionate – ducând, în diferite regiuni, la confruntări militare – sau mai degrabă se vor destinde – permiţând o dezvoltare a schimburilor comerciale şi tehnologice? într-un fel, tabăra colectivistă, cu imensele sale nevoi de utilare şi de consum, poate constitui o enormă piaţă de desfacere pentru marile grupuri industriale occidentale25, Dar, cu tehnologia pe care a împrumutat-o de la acestea şi cu o clasă muncitoare plătită sub nivelul practicat în Vest, ea poate fi şi un concurent redutabil, aşa cum începe deja să se vadă pe pia (a occidentală de automobile

Până la urmă două mari întrebări rămân deschise şi…

decisive:

— Se va extinde o tabără în detrimentul celeilalte?

— Între cele două tabere, tendinţa principală va fi înspre confruntare sau înspre dezvoltarea schimburilor?

Ce răspunsurile la aceste întrebări va depinde modul de articulare a celor două mari sisteme de producţie, capitalist şi colectivist de stat. Dar răspunsurile la aceste întrebări depind ele înseşi de felul în care va arăta istoria următoarelor decenii şi de relaţiile care se vor stabili între aceste două popoare, aceste două naţiuni, aceste două sisteme sociale, aceste două supraputeri, URS şi Statele Unite.

2. Fărâmiţarea Lumii a Treia

În perioada de prosperitate, dezvoltarea economică din ţările industrializate antrenase „dezvoltarea subdezvoltării" în ţările dominate36. În timpul crizei, disparităţile, inegalităţile au devenit tot mai accentuate la scara întregii lumi, inclusiv în interiorul Lumii a Treia.

În primul rând, s-a creat o prăpastie între ţările exportatoare de petrol cu o populaţie restrânsă şi ansamblul celorlalte ţări ale Lumii a Treia; profitând de „criza petrolului", aceste ţări petroliere au obţinut un nou

Tabelul nr. 42

Creştere şi producţie: inegalităţi între marile zone ale lumii

	PIB rata de creştere anuală 1960 – 1976	PNB* pe cap de locuitor 1976	cota grupului de ţări În lume". 1976	
			populaţie	produs
				exporturi

					brut	de bunuri şi servicii
ţări exportatoare de petrol	6 691	3	O, 9, 5	1, 1		5, 7
alte Un din Lume a a Treia	5, 7 8	53 2	52, 3	15, 6		22,
ţări capitaliste dezvoltate *	4, 3” 14	64 2	16, 6	64,		63.9
ţări colectiviste de stat *	5, O” 061	1 3	31, O	19,		7, 8

*! n dolari 5UA. „În procente – Perioada 1960 – 1977.

Surâd. EtarteM Mondială. *Ritjtpori nur ic déirlojtprinent dann în) mt*\de 1979, p 4.14, 16 51144 – 145.

partaj al valorii obţinute de pe urma „mărfii” lor, astăzi strategice, devenind, într-un fel, „noii bogaţi” ai planetei: venitul lor mediu pe cap de locuitor îl depăşeşte acum pe cel din ţările industrializate; oligarhiile aflate aici la putere acumulează averi fabuloase; pe ansamblu, populaţiile profită de pe urma acestor bogăţiij iar statele respective utilizează lucrători emigraţi din ţările vecine sau din Europa.

Inegalităţile sunt enorme: locuitorii ţărilor capitaliste dezvoltate şi ai ţărilor producătoare de petrol (16, 5% din

populara globului) dispun de două treimi din producţia mondială J în vreme ce ţările Lumii a Treia (mai mult de jumătate din populaţia planetei) nu au decât 15%; iar în interiorul acesteia, ţările sărace din Africa şi Asia (aproape 30% din populaţia mondială) nu dispun decât de 2, 4% din produsul mondial, constituind practic o „altă lume", supusă mizeriei, foametei şi unei rate a mortalităţii covârşitoare. Este vorba de o inegalitate la nivel planetar, deja vizibilă în datele statistice, dar care devine încă mai pronunţată prin inegalităţile naţionale.

Între ţările cele mai bogate şi cele mai sărace apar – în sudul Europei, America Latină, Africa şi Asia – (ari sau grupuri de ţări unde venitul mediu începe să crească.

Tabelul nr. 43

Creştere şi producţie. Inegalităţi în sânul Lumii a Treia

	I'IB: rata creşterii anuale	PNB* pe cap de locuitor		Cota grup de tăr1 în lu me".
1965 I	19 74	197 6		19 76
1 1974	I I 19 77	populaţie exporturi de		pro bru t ri şi nici
Un expoitatoare				

de petrol	(9, 5) ” * 691	6 3	O, 1	1, 1	
(Jri cu venituri mici, din:					
Africa	4. 1	2.4 8	157	3, 3	O,
Asia	3. 9	5, 5	158 .5	25 1	2,
(Iri cu venituri „Inter mediare”.					
Africa subsa hariană	5. 9	1.6 6	523	4,	1.S
Ameri ca Latină şi Antile	6. 5	4. O 8	194 O	3,	3.2
Asia de Est Şi Pacificul	8. 3	8. O	671 O	4,	1.4
Europ a de Sud	6. 9	4. O 8	194 O	3,	3.2
Orient ul Mijloci u Şi Africa de Nord	7.5 7.O		989 5	3,	1.8

În dolari SUA. „În procente. „Perioada 1960 – 1976. *Sursă*: Banca Mondială, *rap al,* p. 12 şi 14

Explicaţia rezidă într-un nou val de industrializare

care capătă aici o amploare crescândă.

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, industrializarea capitalistă cuprindea în principal Europa şi America de Nord. Între 1914 şi 1945, ea se accentuează aici, în vreme ce în Rusia sunt inaugurate noile metode ale colectivismului de stat; apoi ea se extinde în Europa mediteraneană, Australia şi America Latină. Începând cu 1950, industrializarea progresează prin metodele colectivismului de stat în Europa de Est şi China, iar sub forma capitalistă de acumulare, în sudul Europei şi America Latină. După încheierea decolonizării, apar noi zone de industrializare – capitaliste sau colectiviste – în Asia de Est şi de

Tabelul nr. 44

Creşterea producţiei şi a locurilor de muncă din industrie, în lume”.

	Lume”	URSS şi tiri colectiviste	Ţi n europene	capital isle europen e	A merica de Nord	A merica Latină	ntul ciu, de Est	Ori Mij As de Su Est
prod uefia industriali 1960 1977	52 142	42 174	60 122	62 129	54 151	51 170		
locuri le de munci din industrie 1960 1977	79 112	72 112	92 97	87 102	73 139” *	73 138*”.		

Indice bază: 100 – 197Û. „Făr J Albaroa. Mongolia, China, Vietnam şi Coreea de Nord – Cifre din 1976

Sursî: Annuaire statistique de i’ ONU,]978

Sud-Est, în jurul bazinului mediteranean şi în câteve ţări din Africa. Industrializarea acestor (Ari continuă sau chiar se accentuează pe parcursul crizei din anii „70.

Întrucât unul dintre aspectele acestei crize constă în realocarea industriilor la scară mondială.

Din 1970 până în 1977, ratele anuale medii de creştere din industrie sunt deosebit de ridicate în ţările din Asia de Est şi de Sud-Est: Coreea de Sud (17%), Indonezia (13%), China naţionalistă (12%), Thailanda (10%). Filipine, Singapore şi Malaezia (9%), I long Kong (7%). Fireşte, ratele de creştere ridicate trebuie înţelese la justa lor proporţie, ţinându-se cont de baza de pornire slabă. Iar, pe de altă parte, se ştie că aceste creşteri economice se datorează în bună măsură implantărilor sau patronajului marilor grupuri industriale occidentale şi... japoneze Totuşi: noi burghezii, noi „tehno-birocraţii” se formează aici, iar odată cu de noi clase muncitoare; uneori, poate fi vorba de state totalitare sau dictatoriale: chiar şi ele vor trebui să fină cont, însă, de raporturile de forţă, iar raporturile de forţă sociale nu sunt niciodată fixate definitiv.

În aceeaşi perioadă (1970 – 1977), o cre Mere industrială importantă se înregistrează şi în câteva ţări din America latină: Republica Dominicană (14%), Ecuator (13%), Brazilia (11%), Paraguay (8%), Guatemala, Nicaragua şi Salvador (7%), Mexic (6%). Zonă oprimată de dominaţia americană, ţări bogate deja în revoluţii, în mişcări ţărăneşti şi muncitoreşti, în cuceriri populare şi tresăriri ale democraţiei... Continent purtător de atâtea promisiuni, dar chinuit, covârşit. răscolit, mai ales în ultimul timp, de nenumărate represiuni sângeroase... Ţări pline de speranţe, dar şi de doliu...

Tot între 1970 şi 1977 se înregistrează o rată însemnată a creşterii industriale în câteva ţări din Africa

(Nigeria, 10%; Coasta de Fildeş, 8%), din Africa de Nord (Tunisia, 9%; Maroc, 8%; Algeria, 6%). din Orientul Mijlociu (Irak, 12%; Siria, 11%) şi din Europa mediteraneană (Iugoslavia şi Turcia, 9%). Rata creşterii industriale, care fusese de 13% pe an în Iran, din 1960 până în 1970, coboară la 3% între 1970 şi 1977; la fel, rata de 9% înregistrată în Grecia, Spania şi Portugalia în anii 1960, scade la 5% după 1970

Astfel, din punctul de vedere al conducătorilor Occidentului capitalist, nu este deloc lipsit de importanţă faptul că aceste evoluţii şi, deci, criza au dus la fisurarea, dacă nu chiar la „fracturarea[66]

1 Lumii a Treia. Există de-acum ţări „alăturate", prin regimul lor, taberei capitaliste, tari „alăturate" taberei colectiviste, şi cele care încearcă – expresia este deja învechită – sărămină „nealiniate". Există diferenţe culturale şi religioase care acum cântăresc mai greu decât frontul comun ce se crea odinioară împotriva coloniştilor şi a colonizării, în general. Din punct de vedere economic, există în această perioadă:

— Ţâri producătoare de petrol;

— Tari producătoare de minereuri;

— (ari ce apar în calitate de gazde primitoare pentru grupurile industriale occidentale;

— Ţări care intră într-o a doua etapă a industrializării lor;

— Tari care abia încep procesul de industrializare;

— Tari agricole sărace din Asia şi Africa.

În plus, există – şi această diversificare este transversală în raport cu cea precedentă – o foarte mare varietate de regimuri politice şi de alianţe de clasă care fiinţează în aceste ţări:

— Dominaţia unei oligarhii tradiţionale, sprijinite de către armată;

---

66 Allard, Beaud, Bollnn. Wvy. Licrurt, op. ol.: O. Pastre. op. nl

— Dictatură militară (În cadrul căreia relaţiile pot fi mai bune sau mai rele cu diversele fracţiuni ale claselor înstărite);

— Dominaţia unei „tehno-bi roc raţii" de stat, sprijinite de către armată;

— Alianţa dintre o „tehno-birocraţie" de stat şi, de pildă, mica burghezie, o parte a ţărănimii sau burghezia nou constituită;

— Regim populist (cu tentă progresistă, religioasă…).

Iar în fiecare dintre aceste cazuri, tipurile de relaţii stabilite cu ţările capitaliste sau punctele de sprijin pe care ele le pot găsi aici sunt, la rândul lor, de o extremă diversitate…

3. Uti centru multipolar?

Rivalitatea dintre principalele ţări capitaliste a contribuit şi ea, într-o anumită măsură, la declanşarea crizei din 1970: concurenta internaţională ce se exacerbează odată cu saturarea progresivă a pieţelor naţionale; accentul pus pe exporturi şi investiţii în străinătate – de multe ori reciproce; refuzul poziţiei de lider absolut pe care Statele Unite şi-o asumaseră după război; zdruncinarea unui sistem monetar internaţional bazat pe dolar…

Nicio tară însă nu se grăbeşte să preia ştafeta, întrucât niciuna nu dispune de puterea necesară. Europa, fragmentată cum este, nu poate constitui o adevărată putere, şi nici nu va putea să fie atâta vreme cât rămâne divizată prin partajul hotărât la Ialta. Japonia îşi moderează ambiţiile, mulţumindu-se, pentru moment, cu spaţiul asiatic – la fel cum Statele Unite se rezumau, după 1918, la ţările din cele două Americi. Singurul rival al Statelor Unite este URSS; ambiţia sa, astăzi, constă în a restrânge, în a zdruncina sfera de influentă americană.

Astfel, tabăra capitalistă este sortită să rămână dominată de către Statele Unite; însă Washingtonul a trebuit să facă o serie întreagă de concesii celorlalte puteri

capitaliste, acceptând anumite compromisuri: recunoscându-le nişte „zone de influentă aparte” (chiar dacă nu exclusive) în lume; acceptând (din realism sau din slăbiciune?) ca fiecare să dispună de o mai largă autonomie în definirea propriilor poziţii, în special faţă de URSS; instituind treptat un sistem monetar în cadrul căruia fiecare monedă forţe să poată fi recunoscută şi apreciată mai bine.

În contrapartidă, Statele Unite îşi găsesc printre ţările capitaliste industrializate puncte de sprijin, „relee” sau aliaţi. Astfel, prin IBM-Franţa, IBM este prezent în numeroase ţări din Africa şi America Latină; în 1975, băncile americane nu deţineau în mod direct decât cinci filiale şi sucursale în Africa, dar cinci sute prin propriile lor filiale europene Grupul financiar american Morgan este legat în multe feluri de grupul financiar francez Suez, iar filiala să britanică Morgan Grenfeld şi Suez au creat împreună filiale în Hong Kong şi Singapore27. Astfel, în sectorul bancar şi industrial se ajunge la un sistem ierarhizat, care, mai ales prin relaţiile la nivel de state, funcţionează deja în sectorul politic şi militar Este vorba de o ierarhie suplă, multiformă, dinamică, structurată pe patru niveluri principale:

1. IMPERIALISM DOMINANT STATELE UNITE
2. IMPERIALISME-RELEU
M AREA-HRITANIF RFC
FRANŢA JAPONIA
ALTELE
3. JÄR1-PUNCTE DE SPRIJIN
(în jurul Mediteranei)
— Pentru Statele Unite r (în Orientul Apropial)
— Pentru fiecare imperial ism-rcicu *J* (în Africa)
(în Asia) [(în America latină)
4. Alle ţări

(în jurul Mediteranei) (în Orientul Apropial) (în Africa) (în Asia)

(în America Latină)

Apartenenţa la „corpul” imperialismelor-releu implică nu numai o putere economică suficientă (deopolrivă bancară, industrială, comercială), ci şi o capacitate – de presiune şi intervenţie – politică şi militară; influenţa ideologică sau culturală, prestigiul ştiinţific şi tehnic pot fi, la rândul lor, apreciabile.

Apartenenţa la acest „corp” nu este niciodată definitivă. Importanţa unei ţări depinde de raportul de for (e, iar acesta se poate schimba oricând. Aici se află şi o miză a crizei. Fiecare dintre capitalismele dezvoltate, dacă vrea să rămână în grupul dominant, trebuie să nu se lase depăşit în interiorul ansamblului, iar în unele domenii chiar să o ia înainte, Responsabilii particulari şi publici ai fiecărui capitalism naţional urmează, aşadar, să aibă în vedere:

— „girarea” regresiunii activităţilor considerate nerentabile… sau care nu sunt necesare;

— Menţinerea şi modernizarea potenţialului agricol, ce va constitui un element al raportului de forţe în următoarele decenii;

— Modernizarea şi adaptarea industriilor din a doua generaţie la noile lor perspective (viteză de „croazieră” în ţările dezvoltate, progrese importante în ţările în curs de industrializare), atât în privinţa bunurilor de consum, cât şi a echipamentelor;

— Angajarea în bune condiţii a dezvoltării industriilor din a treia generaţie, ele fiind la baza noii forme de acumulare, pe cale de a se institui.

Din perspectiva claselor conducătoare din ţările imperialiste, condiţia principală este restructurarea activităţilor productive în vederea unei competitivităţi sporite, aşadar închiderea anumitor întreprinderi şi lichidarea totală sau parţială a unor sectoare productive; aceasta înseamnă implicit o presiune crescândă asupra lumii muncii, pentru recâştigarea de către întreprinderi a

propriei rentabilităţi; inflaţia, şomajul pot fi, atunci, mijloace ale pomenitei rentabilizări (deci nu semne ale eşecului politicii duse, ci chiar mărci ale acestei politici); mijloace similare sunt şi multiplele eforturi pentru limitarea creşterilor salariale şi, în general, pentru repunerea în discuţie sau restrângereaavantajelorcâştigate de oamenii muncii: securitate socială, servicii publice, sector naţionalizat, dreptul la grevă şi drepturile sindicale, mai ales în Anglia d-nei Thatcher şi în Franţa preşedintelui Ciscard d'Estaing; la un nivel şi mai profund, se pot observa eforturile neîncetate ale patronalelor pentru fărâmiţarea acestei lumi a muncii, fie prin dezvoltarea unor forme de angajare precare (contracte cu durată determinată, muncă la normă parţială, interimat, subutilizare, muncă la domiciliu), fie zdruncinând ceea ce s-ar putea considera drept „cuceriri unificatoare" (salariu minim, săptămână normală de patruzeci de ore, indemnizaţie de şomaj garantată...). Prin aceste mijloace se frânează treptat scăderea părţii veniturilor pe întreprindere din valoarea adăugată naţională24; se refac cele mai bune condiţii de profit pentru întreprinderile cele mai performante în fine. se creează un context favorabil punerii în mişcare a unui model de acumulare nou.

„Ponderea relativii a „excedentelor br\He de exploatare" În % din masa de remunerare a salariaţilor

	ele	Stat ea Unit e	Mar nţa Brit anie	Fra G	RF nia	Japo
19 60		37.O	36.2 O	71. 9	66. 3	100.
19 65		40.O 2	33, 2	61. 6	53.	79.5
19 72		30, 2 6	30, 9	56. 8	43. O	73.
19		28, 2	24,	41,	40,	49.9

Sursî: *după* Compte. *s* nationaux des pays de\OCDE <1950 – 1973), *vol 1*, *OCDE. 1980*

eÂn 1979, şaptesprezece grupuri industriale şi energetice aunalizat profituri declarate a şi mai mari de un miliard de dolari: unsprezece grupuri petroliere în frunte cu Royal Dutch Shell (6.7 miliarde) şi Exxon (4.3); şase grupuri industriale: ATT (5.7) în telecomunicaţii: IBM (3. O) în informatică; General Motors (2.9) şi Ford (1, 2) În construcţia de automobile; General Electric (1.4) În utilaje electrice; Kodak (1. O) în industria fotografici. Dintre cele unsprezece grupuri petroliere, şapte sunt amoricane, la fel ca toate cele şase grupuri industriale (*Le Monde*, 19 iulie 1980).

4. Un nou model de acumulare

Începând cu 1980 puteau fi deja percepute principalele componente ale acestui nou model de acumulare:

— Noi industrii-vector;

— Noi mutaţii în procesul muncii;

— O schimbare sensibilă a modului de viaţă care va relansa un Nnou consum de masă”;

— O diversificare crescândă a formelor de mobilizare a muncitorilor.

Noile industrii-vector privesc:

— Noile forme de energie (nucleară, solară.) şi noile tehnologii permiţând economisirea energiei consumate în transporturi, producţie, locuinţe;

— Noile tehnici de fabricare a materialelor, a diverselor substanţe şi elemente (biochimie şi bioindustrie, noi sinteze...);

— Aplicaţiile electronicii (informatică, teletransmişii sau, ca să folosim termenii la modă pe atunci: telematică, tehnotronică).

Electronica, mai ales, pare că va provoca importante

schimbări în procesul de producţie, în organizarea muncii, în viaţa de zi cu zi şi în privinţa consumului. De stăpânirea ei par să depindă în mare măsură nivelul cercetării, eficacitatea producţiei şi. prin urmare, locul fiecărei ţări în „ierarhia internaţională”.

Odată cu aceste noi tehnologii, şi în special cu leletransmisiile şi electronică, procesul direct de producţie, procesul muncii vor fi profund transformate în industrie, desigur, dar şi în cadrul birourilor, oficiilor poştale, băncilor, în sistemul educativ şi de sănătate, în agricultură… într-adevăr, de-acum înainte devin tot mai posibile:

— Stocarea informaţiilor necesare şi accesul la ele;

— Teletransmisia informaţiilor, solicitărilor, comenzilor, imaginilor;

— Tratarea problemelor complexe, care presupun un număr considerabil de informaţii, reguli şi parteneri;

— Dirijarea sistemelor productive complexe şi coordonarea lor simultană în spa (iuf între ele, ca şi în funcţie de ordinele clienţilor sau de stocuri…

Franţa se afla într-o clară întârziere faţă de Statele Unite şi Japonia. Astfel, de la patru mii de roboţi industriali ci (i existau în lume în 1975, se ajunge la aproape zece mii în 1979. dintre care trei mâi în Statele Unite, mai multe mii în Japonia (estimarea variază în funcţie de modul în care sunt definiţi)., şi o sută cincizeci în Franţa31. Aceste maşinării sunt utilizate deja de mai mulţi ani în industria automobilelor. Astfel, la General Motors:

„M.-F. Sovy, teza sa de muterai la Facultatea de Economic Politici de la Universitatea Paris VIII.

Tabelul nr. 45

Producţiile industriale din prima, a doua şi a treia generaţie, în Franţa

prima generaţie

cirbune	oţel brut	linii

produs (milioane de t)	produs (milioane de t)	de cale ferată în folosinţă (mii de km)	bumbac (mii de t)
1950 52, 5	8.6	41, 3	293
1965 54, O	19.6	37.8 a	267” / 250J*
1978 22, 4	22, 8	34.5 b	161
a doua generaţie			
aluminiu produs (milioane de t)	electricitate produşi (milioane de kWh)	petrol consumai de kWh)	automobile fabricale (mii)
1950 60	33.000	8.4	358
1972 504	163 574	99.3	3 017
1978 550	202 555	105. O	3 507
a treia generaţie			
ansambluri electrice ţi electronice (indice bază: 1949 –	electricitate de origine nucleari (milioane de kWh)	cilll ori tran sportaţi pe calea aerului (mili	pucul de comp uterc la 1 ianuarie (mii)

100)		oane)		
1940 55		O.1		
1950 107		1.2		
1960 310	130	3.9		1964
			O.8	
1972 881	13 780	16.7		1968
			3.4	
1978 1 260	17 051	23.3		1978
			23.8	

a. 1966. b. 1977. c. Bumbac utilizat în industrie, d. Producţia de fire. e. De companiile naţionale.

Sursà: B Rosier, <? >. cil., p. 16 şi INSEE. *Annuûirc statistique de la France*, 1979, 1968 şi 1951.

Când au introdus unimatele, scoteam [la bandă] şaizeci ţde maşini] pe oră. Citai clipi, am ajuns la o sută. Un unimateste un robot de sudare. Seamănă cu un ţânţar. Trece de la un punct de sudură la altul, apoi dă drumul maşinii şi se retrage aşteptând-o pe următoarea. Poate suda până la o sută zece pe oră. Nu oboseşte niciodată, nu se revoltă niciodată şi niciodată nu lipseşte de la locul de muncă. Bineînţeles, nici nu-şi cumpără maşină. GM pare să nu înţeleagă acest lucru".

Odată cu roboţii, orice muncă repetitivă – atât de atacată prin grevele mişcării sindicale din anii şaizeci – şi, în general, munca la bandă pot fi înlocuite în decursul următorilor douăzeci de ani. Iar asta mai ales acolo unde costul forjei de muncă sau atitudinea muncitorilor, prin neadaptarea sau nerentabilitatea lor, o impun cu necesitate: în alte zone ale lumii se vor dezvolta totuşi în continuare sistemul taylorist de organizare a muncii şi benzile de producţie... În plus. robotizarea va fi cel mai adesea realizată doar într-un sector al liniei productive: în amonte sau în aval vor persista sau se vor extinde posturile de muncă necalificată.

Mulţumită informaticii, telecomunicaţiilor, automatizării marilor linii productive, se poate dezvolta munca în „ture autonome" sau „ateliere autonome" – numite de unii „autogirate". Acolo unde roboţii industriali vor fi inapţi sau prea costisitori, muncitorii unui atelier se vor putea organiza în mod autonom... cu condiţia să respecte obiectivele, normele, ordinele ce le vor fi transmise de către computer: în unele cazuri, ci vor putea discuta sau emite obiecţii... dar probabil că masă de informaţii disponibile şi combinarea regulilor nu le vor lăsa decât o foarte mică „marjă de libertate".

În plus – după cum avertizează psihosociologii care s-au aplecat asupra noilor perspective astfel deschise – indivizii, dar şi echipele vor intra într-un regim concurenţial.

Organizarea autoritară bazată pe relaţiile de la superior la inferior trebuie să dispară (...). În noul model, niciun individ nu va depinde de un superior. EI Îşi va negocia, în deplină libertate, adeziunea la o structură într-o continuă mişcare, (esută din relaţiile reciproce dintre el şi cei cu care operează schimburi de bunuri şi servicii (...). O structură nonautoritară implică existenţa unei concurente interne (...). Fiecare individ va avea, astfel, o situaţie similară cu cea a unui proprietar ce îşi administrează propria întreprindere".

Totodată se vor dezvolta noi forme ale activităţilor de prelucrare parţială (odată cu transmiterea de ordine şi informaţii tehnice de către computerul „clientului dominant"): noi forme de ateliere dispersate, de ateliere săteşti şi de muncă la domiciliu (deja aplicată în Franţa, cu angajaţii de la „Informaţii" telefonice)! n unităţile productive grupate, se va putea dezvolta un orar flexibil, computerul permiţând trasarea regulilor (deci

3JGary Briyner. citat după S. Terkel. *op dt*. p. 167.

yJ.W. Formier, citat de D Pignon şi]. Querzola, după *Cniique dt Ui durition du trûoaii*. Seuil. 1973. p 158

Tabelul nr. 46

Previziuni asupra evoluţiei parcului de echipamente automatizate în Franţa, din 1978 – 1980 până în 1985

Aplicaţii	1978	1980	1985
Maşini unelte cu comandă numerică	4500	5800	10.000
roboţi	150		3.000
automate programabile			10 – 700
minicomputere pentru scrii mari	1.000 (parc 1977)		5 – 10.000
automatizări de proces	2500 (parcul de proces)		cvasitotald computerelor
concepţie asistată pe computer	aprox 100		3 – 400 sisteme1
citire şi tratare a documentelor	10CTA 23 centre CCP		54 CTA generalizare
telecopiere	5.000	25.000	85.000
maşini de scris cu memorie	10.000	18.000	70.000

terminale:	80.000	11	239.0
	2.000	00	
«„puncte	800	1	14
de vânzare”.	150	700	
ghişee	9.000	13	26.00
	200	0	
terminale	47 400	10	205.0
conectate b	6.000	00	
la reţeaua			
PTT:			
bănci şi	21 100	35	55
finanţe	700	900	
servicii/	6 200	23	62
birouri	400	600	

a. Cifră pentru 1983. b. Cifră din 1976. *Sursù*: J.-H. Lonenzi ş.a. op. cit., *p*. 377

marjă mai mare sau mai mică a alegerii), coordonarea şi efectuarea controalelor.

Odată cu aceste noi tehnologii, cu această nouă organizare a muncii, încep să se dezvolte un nou mod de viaţă şi noi forme ale consumului de masă.

Există creşe unde copiii sunt supravegheaţi electronic (Japonia): apar tot mai multe şcoli unde fiecare copil are în faţă, în loc de o tablă şi un pupitru de lemn. un ecran şi o tastatură pentru interogarea computerului (Japonia şi Statele Unite); a fost concepută şi realizată o „casă electronică”.

SCHEMA XVI

Ierarhia imperialistă şi circulaţia naţional-mondială a valorii în anii1 70

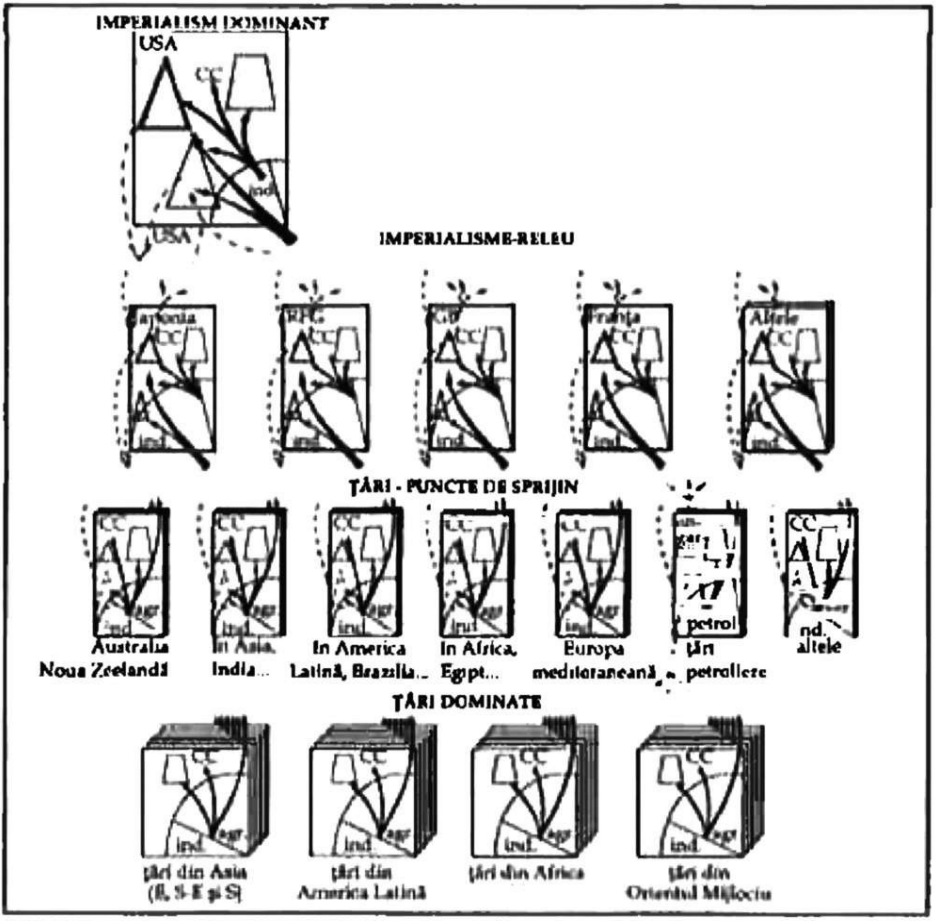

Formație socială națională (cu sfera producției materiale: agricultură și industrie). Pentru a se simplifica reprezentarea, clasele sociale nu au fost figurate (a se raporta la schemele precedente)

Aparatul de stat național

Aparatul capitalului financiar

CC : clasa conducătoare

Aparatul capitalului industrial

Aparatul capitalului industrial dominat în principal de capitalurile străine

Exportul de capitaluri, împrumuturi, ajutoare guvernamentale*...

Circulația națională/mondială a valorii produse (atît prin comerțul de mărfuri și comerțul invizibilelor, cît și prin repatrierea beneficiilor, vărsăminte de dobînzi și dividende etc.)*

* *Pentru cele două fluxuri, nu au fost indicate decît punctele de pornire și sosire, întreaga rețea, inextricabilă și densă, nu putînd fi reprezentată în acest schemă.*

ce îşi trezeşte locatarul dimineaţa (după cei-a pregătit acestuia cafeaua şi pâinea prăjită), care controlează automat nivelul proviziilor, încălzeşte mâncaroa, răspunde la telefon, înregistrează emisiunile preferate de la televizor; tot că îi „supraveghează" şi îi descurajează pe vizitatorii neaşteptaţi sau nedoriţi (Statele Unite). Se experimentează apoi un sistem de programare individuală a „traseului urban optim", în măsură a permite fiecărui conducător auto care şi-a indicat destinaţia să-şi programeze itinerarul şi ghidarea manevrelor necesare – înscrierea pe banda din dreapta, întoarcerea la dreapta, încetinirea – (Japonia); în cu rând, un „înger păzitor" electronic va sfătui şoferul (atenţie, mişcări prea bruşte, viteză prea mare etc.). Câteva firme americane încearcă să pună la punct un sistem electronic şi de tracţiune care să permită intrarea individuală a vehiculelor pe autostradă; acestea ar forma un fel de „trenuri automobile", fiecare vehicul nepornindu-şi motorul decât la ieşirea de pe autostradă...

Jocurile electronice se înmulţesc şi se diversifică. Primul ziar pe ecran a fost experimentat în Statele Unite; electronică şi teletransmisiile vor transforma în profunzime modurile de acces la diversele informaţii: numere de telefon, mersul trenurilor, starea timpului, turism, noutăţi cot idiene (generale sau de specialitate), date ştiinţifice şi tehnâcc, cataloage de vânzări prin corespondenţă... şi chiar mesaje personale.

Începe să se facă simţită, aşadar, o profundă schimbare a modului de viaţă, antrenând o creştere progresivă a cererii de produse electronice:

— Înnoirea stocului de bunuri tradiţionale fabricate de industriile din a doua generaţie (automobil, telefon, combină muzicală de înaltă fidelitate, televizoare...);

— Desfacerea de noi bunuri (sisteme de supraveghere şi de comandă la distanţă, terminale

individuale cu ecrane de vizualizare, computere personale…).

Noi tehnologii, nouă organizare a muncii, noi consumuri şi noi moduri de viaţă. Ne putem aştepta ca aceasta să antreneze instituirea unui control permanent al fiecărui lucrător, pregătirea, munca şi destinderea acestuia ajungând să fie sistematic analizate şi programate. Evoluţia cea mai probabilă [în 1980] pare să stea într-o extremă diversificare a modurilor de mobilizare a lucrătorilor, înregistrându-se:

— La un pol, straturi şi categorii perfect integrate, aflate în largul lor în universul programelor, al tastaturilor, al ecranelor, vocilor sintetice şi roboţilor;

— La celălalt pol, grupuri şi pături care, rospingând o asemenea lume, vor ajunge la o marginalizare totală;

— Iar între cei doi poli, şi legate în principiu de polul dominant. se vor perpetua modurile tradiţionale de mobilizare a muncii: munca la domiciliu, meşteşugărit şi puncte de lucru dependente, mici întreprinderi de prelucrări parţiale, noi forme de muncă normată, de muncă interimară, temporară, contractuală.

Dacă ne gândim că, prin grupurile industriale şi financiare multinaţionale, acest sistem va funcţiona pe toate cele cinci continente, la cele patru niveluri ale ierarhiei imperialiste şi în mai mult de o sută de ţări (fiecare având propria legislaţie, tradiţii şi raporturi de forje diferite), ne dăm seama că vom avea de-a face cu o întreagă paletă de situaţii, diversificate inclusiv prin specificităţile naţionale, culturale, religioase: un capitalism multiplu şi unic. diform” şi coerent, diversificat şi structurat…

5. Ifu sistem naţional/mondial diversificat şi ierarhizat în 1962, J.F. Kennedy, spunea: „Ajutorul acordat străinilor este o metodă prin care Statele Unite îşi menţin o poziţie de influenţă şi de control asupra lumii întregi, susţinând un mare număr de ţări care, în caz contrar, s-ar

prăbuşi definitiv ori s-ar alinia blocului comunist*05. Esenţialul a fost spus. Sprijin economic şi militar, ajutoare umanitare, împrumuturi rambursabile sau nu, investiţii industriale sau comerciale, schimburi de mărfuri, prezenţă culturală şi militară: iată tot atâtea legături care, între [esindu-se, întăresc relaţia de dependenţă. Lor li se adaugă cele care au ca iniţiator sau ca intermediar ţările imperialiste secundare şi punctele de sprijin continentale.

Un asemenea sistem împiedică în primul rând orientarea prea multor ţări înspre tabăra colectivistă, constituind totodată un extraordinar sistem de drenare a valorii produse la scară mondială.

Această drenare se efectuează într-un mod ce poate fi perceput şi măsurat prin veniturile aduse de investiţiile realizate în străinătate. Astfel, între 1970 şi 1976, grupurile industriale şi financiare americane au făcut investiţii în valoare de 67 de miliarde de dolari (dintre care 27 de miliarde au ieşit din Statele Unite), obţinând de pe urma lor, în aceeaşi perioadă, venituri de 99 de miliarde de dolari (dintre care 42 au fost reutilizate în afara graniţelor americane, iar 57 au fost repatriate în Statele Unite): ceea ce înseamnă un excedent de 32 de miliarde pentru aceste grupuri, iar pentru conturile externe americane un câştig net de 30 de miliarde*14.

Drenajul respectiv se efectuează în primul rând prin plata datoriilor externe şi a dobânzilor aferente. Îndatorarea ţărilor dominate a devenit, într-adevăr, masivă în perioada din jurul anilor ’70, constituind o nouă „înlănţuire”, o nouă formă de dependenţă. Datoriile ţări lor în curs de dezvoltare au ajuns de la 40 de miliarde de dolari în 1965 la 70 de miliarde în

UK. Vergopoulos, *le Capitalisme difforme*, 1974. „Citit după H. Magdoff, *ap. al*, p. 110.

Ofw oferite de Surveycf Cummt Business, *după S Latoudw*, Critique de Dnpteriahsnte, *p 209*.

Tabelul nr. 47 Datoriile firilor dominate

pe ansamblu	Un cu „venituri miei”.		(Jri cu „venituri medii”.
datorii în curs pe termen lung şi mediu. 1965 – 38* 1970 68 1977 260 (prev. 1985) (740)	11 17 49 (124)		27 51 211 (616)
ratio aţ achitării datoriilor în % din exporturile de bunuri şi servicii 1970 1977 (prev. 1985)	11, 8 (18, 1)	9, 6» OW	13 ” 13, 5 (17, O)	10.2 11.8 (18.3)

În miliarde de dolari. „Estimare.

a. Cifrele din 1965 nu sunt obţinute din aceleaşi serii ea şi cifrele pentru ceilalţi ani, dar diferenţele de mărime rămân semnificative, b. Ţări din Africa, c. Ţări din Asia.

Sune: Fitk, Fahri el Vigier, *op. ài.*, p. 83; Barca Mondială. *Rapport sur le développement dana le monde*. 1979, p 11 şi 31.

1970 şi la 260 de miliarde în 1977; în 1985, se prevede că ele vor atinge 740 de miliarde de dolari.

Totalul lor reprezintă de patru, cinci ori rezervele de schimb ale ţărilor cu venituri slabe; de două ori. două ori şi jumătate rezervele de schimb ale ţărilor cu venituri medii. Tranşele anuale pentru onorarea datoriilor externe reprezintă în medie a zecea parte din veniturile totale obţinute de pe urma exporturilor; în 1977, acest *ratio* a atins niveluri deosebit de ridicate, în cazul anumitor ţări:

mai mult de 20% pentru Bolivia, Mauritania şi Egipt, 28% pentru Uruguay, 30% pentru Perú, 32% pentru Chile, 43% pentru Guineea şi 48% pentru Mexic, adică uneori mai mult de o treime (dacă nu chiar aproape o jumătate) din totalul acestor venituri de export...

Drenarea valorii se efectuează de asemenea prin schimburile internaţionale de servicii şi mărfuri. Un aspect major al capitalismului diversificat la scară mondială, al „capitalismului diform", este extrema disparitate a costurilor forţei de muncă: între costul forţei de muncă a unui muncitor american sau european care include – dată fiind urbanizarea, salarizarea generalizată şi ruptura de lumea rurală – o locuinţă echipată, maşină, cheltuieli pentru sănătate, destindere, şcolarizarea copiilor etc., şi cel al unui muncitor din Asia de Sud-Est trăind la limita subzistenţei ori al unui muncitor din Lumea a Treia, ataşat în continuare unei comunităţi rurale (unde o mare parte din producerea/reproducerea forţei de muncă este asigurată prin autoconsum şi schimb în natură) deosebirile sunt foarte mari. Diferenţele de salarii pot servi aici ca indicatori (vezi tabelul nr. 48).

Evantaiul merge de la 1 până la 9 pentru al treilea indicator (costul orei de muncă pentru un grup, în 1979, inclusiv cheltuielile indirecte) şi de la 1 la 16 pentru primul indicator; în ce priveşte al doilea indicator, diferenţele depăşesc adeseori proporţia de 1 la 10, atingând o dată proporţia de 1 la 17. Fiind vorba de valori medii, aceşti indici sunt cât se poate de ilustrativi, ştiindu-se de altfel că deosebirile sunt enorme între un tehnician bine plătit dintr-o ţară imperialistă şi un zilier din Africa sau Asia – ori un copil de pe aceste continente (căci. la sfârşitul anilor 1970, aproximativ o sută de milioane de copii din diferite colţuri ale lumii lucrează în condiţii comparabile cu cele din Europa în curs de industrializare din secolul al XIX-lea, sau chiar mai rele*7).

Sistemul capitalist mondial actual este, într-o măsurfl

niciodată atinsă până acum, deopotrivă unic (piaţă mondială, multinationnlizare a producţiei) şi disparat (disparitatea costurilor forţei de muncă, un larg evantai de Mvalori naţionale" pentru aceeaşi marfă). Prea puţin contează de-acum încolo dacă gândim în termeni de valoare medie mondială şi de „profituri-extra" sau de valori naţionale inegale, căci fenomenul fundamental este următorul: la fel cum petrolul din Lumea a Treia vândut la preţuri mici în ţările capitaliste industrializate le permitea acestora să beneficieze de o parte din renta petrolieră, tot astfel forţa de muncă din Lumea a Treia, cumpărată la preţ scăzut şi pusă la lucru în diferite segmente productive aparţinând unui proces de producţie multinaţional, dominat de grupuri industriale şi financiare, le permite acestora din urmă să beneficieze de o parte a valorii produse în cadrul Lumii a Treia: lucrul acesta poate fi obţinut fie prin intermediul grupurilor multinaţionale şi al preţurilor lor de transfer, fie prin intermediul pieţei mondiale şi a) sistemului de preţuri mondial (variaţia termenilor de schimb nefiind decât un indice a) ameliorării sau deteriorării partajului).

Or, fenomenul nu este nici marginal, nici limitat. El este masiv. Înainte de primul război mondial existau treizeci şi cinci până la patruzeci de milioane de muncitori în întreaga lume; în anii '70, se înregistrează mai mult de o sută şaizeci de milioane în lumea capitalistă: aproximativ o

Tabelul nr. 48

Disparităţi ale remunerării forjei de munci în lume

	tiri imperialiste	ţări „Puncte de sprijin".	ţări dominante
salariu lunar".	Statele Unite 1972 50 RFC	Mexic 1972 15 Braz	Coree Sud 1972 Cha

			ilia				na
	197	40		197	87		197
	2	0		0			1
				Indi			Filip
				a			ine
				197	30		197
				0			1
tarif orar mediu”.							
pentru producţii							
compara bile							
produse electronice	Stat ele Unite	3.1 3					Hon g Kong
de consum	Stat ele Unite	2.3 – 2, 6		Mex ic	O. 53		Tai Wan
fabricare a	Stat ele Unite	3, 67					Tai Wan
material elor	Stat ele Unite	2.3 – 3		Mex ic	O. 48		Hon g Kong
de birou	Stat ele Unite	3.3 6					Sing apcire
semâcon ductori	Stat ele Unite	3.3 2					Cor eea
	Stat ele Unite	2.2 3					Jam aica
Industria textilă	Stat ele Unite	2, 49					Trin idad
	Stat ele Unite	2.2 8		Mex ic	O, 53		Hon duras
							Cost a Rica
	Stat ele Unite	2.1 1					Hon durasul
							brit

							anie
Indicele costurilor orare ale unui muncitor pentru grupul multinaţional Philips în 197*”.	RFC	14 4	Aust ralia	97	Core Sud	21	
	Bel gia	14 3	Aust ria	95	Hon g Kong		
	Sue dia	14 2	Itali a	93	Sin ga porc		
	Ţări le de Jos	13 9	Finl anda	87	Tai Wan		
	Dan emarca	13 6	Spa nia	79			
	Elve ţia	12 9	Irlan da	67			
	Nor vegia	12 7	Grec ia	42			
	Stat ele Unite	11 6	Braz ilia	40			
	Can ada	11 0	Mex ic	33			
	Japo nia	10 3	Port ugalia	26			
	Fra nţa	10 0					
	Matva Britanie	74					

În dolari. „Bază 100 – Franţa.

Surv. CA Michalcl, *op cât*, p. 144: Fitt. Fahri şi Vigier. *op dt. a* p. 125: *LTxjHmtian*, 4 iulie 1980

sută zece milioane în ţările imperialiste şi capitaliste dezvoltate, şi cincizeci de milioane în ţările Lumii a treia. Totodată, mai multe sule de milioane de ţărani sâni în curs de proletarizare: alungaţi de pe pământurile lor, din satele lor şi obligaţi să-şi vândă forţa de muncă pentru a trăi, ei creează acele/tăv Mds din America Latină, acele cartiere de maghernițe din Lumea a Treia, acele supraaglomerări

urbane din Asia în care se înghesuie aşa-numiţii „lucrători liberi”, disponibili necondiţionat pentru noua industrializare.

Iar sistemul imperialist trebuie perceput, înţeles – aşa cum am subliniat – ca deopotrivă *unic* (dominaţia principală a Statelor Unite, cu dolarul ca monedă mondială; piaţă mondială, preţuri mondiale ale produselor de bază şi ale marilor produse fabricate) şi *diivrsificat* (mare varietate de situaţii pe cele cinci continente; extremă diversitate a situaţiilor naţionale şi locale; coexistentă a unor moduri foarte diverse de utilizare a inimii de lucru, mai ales că ea însăşi se reproduce în condiţii foarte diferite). Este vorba de un sistem ierarhizat: cu Statele Unite ca imperialism dominant pe ansamblul domeniilor – economic, monetar, tehnic, militar, dar şi politic, ideologic, ca şi în privinţa modului de viaţă şi a difuzării informaţiei; cu imperialisme-releu, vechi puteri coloniale (Marea Britanie şi Franţa) sau puteri mai recente (RF şi Japonia), fiecare având specificităţile ei, atuurile şi slăbiciunile sale, ca şi propria zonă de influenţă – puteri a căror poziţie, dată fiind criza, nu este deloc sigură în ierarhia naţiunilor din veacul al XXI-lea; cu, de asemenea, „ţările-puncte de sprijin”, care nu sunt, cel puţin pentru moment, imperialisme, dar care prin situaţia lor geopolitică, prin ponderea lor (demografică, economică, militară, ideologică, politică) şi prin capacitatea lor de influentă şi intervenţie, constituie elemente-cheie pentru o regiune sau alta a lumii – printre acestea, ţările petroliere ocupând, pentru alte câteva decenii de-acum încolo, un loc aparte; în sfârşit, cu „ţările dominate”, cele mai numeroase, decalate prin ponderile ca şi prin potenţialităţile lor, şi a căror importantă poate depinde de rezervele de minereuri aflate în propriul subsol, de o situaţie strategică

„După S. Amin, *Cia & se el N-ai ion*, p. 158: S. Ruhalc (La *Classe ouvrière es I en expansion perutanente*,

Spartacus, 1972, p 73, 79 şi 89) oferiseşi el o evaluare la nivelul întregii lumi (în milioane de muncitori):

	la 1950	la 1960
Europa (fără URSS)	54.2	69, 5
America de Nord	23, 1	24.2
America de Sud	103	12, 3
Africa	2, O	2.O
Asia	29, 6	47, O
URSS	30, 6	32, O
Total	150, O	187, O

sau politică specială sau de populaţie – aici fund cuprinse inclusiv ţările cele mai sărace şi mai neglijate.

Acest sistem ierarhizat are o extraordinară supleţe, ceea ce îl face deopotrivă vulnerabil şi adaptabil. Dincolo de diferenţele dintre popoare, culturi, graiuri, religii, moduri de a trăi şi de a muri, există o reţea multiplă de legături care îi conferă unitate: legături economice (schimburi comerciale, împrumuturi, „ajutoare" sau „asistenţe" diverse...), dar şi alianţe ale claselor la scară mondială – clasele conducătoare ale ţărilor imperialiste sprijinindu-se pe clase ori forţe organizate (armată, poliţie) din ţările-puncte de sprijin sau din cele dominate (de unde şi importanţa ajutorului militar, a asistentei poliţieneşti, a prezenţei şi intervenţiei serviciilor secrete...). La limită, se pot crea ţări din mai multe bucăţi, se pot susţine artificial anumite regimuri, se pot „fabrica" pături sau grupuri conducătoare prin intervenţia unor grupuri industriale şi financiare, a statelor şi a serviciilor speciale din ţările dominante[67]

67" Cf. noţiunea dc "protonaţiuni" avansată de Jean Zicgler. In Miim basse sur l'Afrique

Reţeaua în care se adună toate aceste legături creează apoi noi inegalităţi, noi disparităţi: împărţirea (prin prelevări) a valorii obţinute pe baza producţiei realizate în ţările-puncte de sprijin şi ţările dominate va creşte puterea grupurilor industriale şi financiare, ca şi avuţia claselor dominante din ţările imperialiste, sporind în paralel sărăcia naţiunilor celor mai sărace. Sprijinul acordat claselor conducătoare din Lumea a Treia a permis acumularea de averi fabuloase[68]

dar şi dezvoltarea unor noi pături legate de aparatul de stat sau de cel al capitalului multinaţional, conducând la apariţia de noi inegalităţi ce vin să se adauge celor deja existente.

Astfel, „tranşa de 10%" cea mai bogată a populaţiei dispune în ţările capitaliste dezvoltate de 25 până la 30% din venitul naţional; în ţările din Lumea a Treia, acest procentaj se ridică la 35% (India, Venezuela, Mexic, Argentina) sau chiar 50% (Brazilia, Honduras) [69]

Iar aceste disparităţi creează noi „solidarităţi": familiile conducătoare din Lumea a Treia îşi plasează avuţiile în ţări „sigure" din sfera imperialistă (Statele Unite şi Elveţia[70]

fiind paradisuri fiscale...); ele cumpără acţiuni în cadrul grupurilor industriale sau bancare din ţările dominante şi sunt mari consumatori de produse sofisticate şi de lux. Industriile din numeroase ţări dominate nu au niciun fel de autonomie, fiind integrate în procese de producţie a căror organizare şi coordonare sunt în mâinile

---

68" Treclnd peste averile emirilor sau ale prinţilor petrolului, pot li evcxite aici bogăţiile acumulate dc fostul Şah al Iranului şi de familia sa, ca si dc clanurile sau I imiliilc aflate la putere In America de Sud.

69" Bjnca Mondial fi. Răpiri sur ie développement dans le monde, 1979, p. j88

704 ,Cf J<?an Zieglcr. Une Sutsse au-dessus de ioul soupçon

marilor grupuri industriale. Iar transformarea structurilor de producţie

SCHEMA XVN Oasele sociale din Statele Unite în anii 197Q

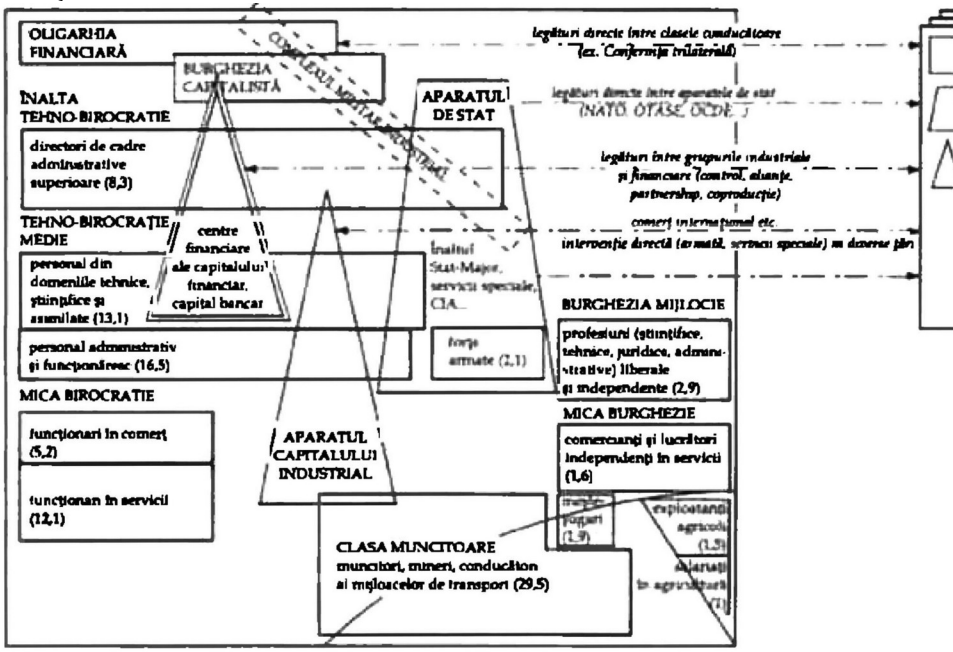
OLIGARHIA FINANCIARĂ
BURGHEZIA CAPITALISTĂ
ÎNALTA TEHNO-BIROCRAŢIE
directori de cadre administrative superioare (8,3)
APARATUL DE STAT
legături directe între clasele conducătoare (ex. Conferinţa trilaterală)
legături între grupurile industriale şi financiare (control, alianţe, partnership, coproducţie)
TEHNO-BIROCRAŢIE MEDIE
centre financiare ale capitalului financiar, capital bancar
personal din domeniile tehnice, ştiinţifice şi asimilate (13,1)
personal administrativ şi funcţionăresc (16,5)
Înaltul Stat-Major, servicii speciale, CIA...
forţe armate (2,1)
BURGHEZIA MIJLOCIE
profesiuni (ştiinţifice, tehnice, juridice, administrative) liberale şi independente (2,9)
MICA BIROCRAŢIE
funcţionari în comerţ (5,2)
funcţionari în servicii (12,1)
APARATUL CAPITALULUI INDUSTRIAL
MICA BURGHEZIE
comercianţi şi lucrători independenţi în servicii (1,6)
CLASA MUNCITOARE
muncitori, mineri, conducători ai mijloacelor de transport (29,5)

jlifnfe dai p-iam-xx & ridict, în rodia «*, wwadkrul pe MMla viitf «dindftM MU pilin toculi imănt* Mt-tifi duptunghi şi *ni pentru* «ratr qfn: l/T Amiuăff te lirtitiţufJ ia traiZ.]37 fi.

Tabelul nr. 49

Structura populaţiei active* în diferite ţări ale sistemului imperialist

Im] d	penalis mul lominant	Impérialisme
St;	Iţele Unite 1978	Franţa RFG 1975 1978 1978

pers. de prof.	14.3		15.5	12, 8	7.2	
ştiinţifice, tehnice,	10.1		3.3	3.1	3.7	
liberale etc. directori şi	17, 3		14. O	18, 9	15.7	
cadre administr. şup.	6.1	13,	7.3	8.5	14, 3	8,
pers. administr. şi	5	8.8				
asimilat pers. comercial,	2.8		9.6	5, 7	11, 3	
comercianţi, vânzltori	33, O	2,	36. O	35, 3	36.6	1
lucrători în servicii	1 O, 8		5, 2*	4, 9	h 2.41	
agricultori, crescători de	102, 5	27, O	55, 3			
animale; lucr. În dom.						
forestier, al pescuitului,						
vânătorii muncitori						
calificaţi şi necalificaţi,						
conducători ai miji. de						
transp. alte categorii în						
afara categoriilor total (în						
milioane)						

„În procente. – a. Membri ai forţelor armate. – b. Şomeri din rândul acestora.

Sursă: *BIT*. Annuaire des i la fă tiques du Inovaţi, *1979*.

Tabelul nr. 50

Indicatori soci o-< co nom ici pentru diferite tău din ierarhia imperialişti

Imp d erialismul	—	Impérialisme

	ominant						
	Sta	tele	fran (a	RFG	Japor		
	Unite						
populaţia în 1977*	220	8	53	61	113	7290	
PNB*” pe cap de locuitor în 1977	520	11 554	670	4 380	5 922	3 679	
consumul de energie*” pe cap de locuitor în 1976							
% venitului realizat de tranşa de 10% a celor mai bogaţi	26.61		30, 4	h 30, 3	27,		
% venitului realizat de transă de 20% a celor mai săraci	4.5		6, 5	7.9”.			
rata alfabetizării	99	600	99	99	99	680.500	
adulţilor în 1975 numărul de locuitori pentru un medic în 1976 speranţa de viaţă la naştere în 1977	73		72	76			

În milioane de locuitori. *” în dolari. „Echivalentul în kg de cărbune a. 1972. b. 1970. c. 1973. d. 1969 nu: no precizat Sursă: Barca Mondiali, *Rapport sur le développement dan** le monde, 1979

naţionale trebuie analizată de-acum înainte în raporturile sale cu sistemul imperialist mondial. Astfel,

dezvoltarea „terţiarilor” în Statele Unite[71]

corespunde, pe de o parte, creşterii productivităţii în agricultură şi industrie, precum şi accentuării diviziunii muncii (în sarcini de conducere, previziune, planificare, informare, coordonare, cercetare, învăţământ, control, supraveghere...) pe care se bazează, în bună măsură, această creşetere a productivităţii; pe de altă parte, ea ţine şi de faptul că producţia materială se dezvoltă acum mai mult în ţările-punct de sprijin şi dominate, ceea ce implică o consolidare a claselor muncitoare de aici.

În sfârşit, această unitate a sistemului imperialist este acompaniată de conflicte, rivalităţi, raporturi de forţă. Nu este vorba numai de intervenţii ale armatelor, poliţiilor, serviciilor secrete, miliţiilor particulare sau mercenare ale ţărilor dominante Este vorba totodată de noi rivalităţi, de noi antagonisme sau de noi expansionisme: naţionale, dar şi religioase, etnice ori de clan; din 1945, s-au înregistrat o sută treizeci de războaie civile sau regionale, la care au participat optzeci şi una de tari aparţinând aproape toate Lumii a Treia; în termeni reali, bugetele militare ale Lumii a Treia au crescut de patru ori în anii ’60 şi 70.

Şi deja unele ţări din Lumea a Treia (India, Pakistan, Filipine, Brazilia, Argentina) îşi construiesc propria industrie de armament.

Până la urmă, unitatea sistemului imperialist ţine în

71" Dupa L Gerardin, In Statele Unite, procentul din populara activă reprezentat de lucrătorii In agricultură scade de la 45% In 1870 la 2% ln 1980; iar cel al angajaţilor din industria propriu-zisă a ajuns de la 17% In 1860 la aproximativ 35-40% Intre 1914 şi 1950, pentru a sc 3 do j la 23% in 1980: proccntul salariaţilor din "serviciîlc materiale" a crescut In mod neunifomi. ajunglnd de la 17% în 1860 la 28% In 1980: iar cel al angajaţilor din scrviciilc dc informare a crescut de la 5% în 1870 la 47% In 1980 (Le Monde, 6 iunie 1979)

"In 1978. KIC. Franţa şi Suedia alocau 3.3% din PNB cheltuielilor militare. Marea Britanic 4,7%. Statele Unite 5%, China 10%. URSS 11-14%, Arabia Saudita 15%... (J Isnard 91 M Tatu. Le Monde, 19 februarie 198(1 si P Lcluurnier. L'Expansion. 21 martie 1980]

foarte mare măsură de confruntările, rivalitatea şi tensiunile ce caracterizează relaţiile cu blocul colectivist de stat dominat de către URSS. În 1978, s-au cheltuit în lume mai mult de patru sute de miliarde de dolari pentru armament; aproape cinci sute de miliarde în 1980: în jur de 6% din produsul mondial brut* – în vreme ce modestul obiectiv de 1%N din produsul naţional brut al ţărilor bogate atribuit ca ajutor pentru ţările sărace abia este realizat în câteva state în 1965 şi 1978, cheltuielile militare mondiale se repartizau astfel:

	NATO	Pactul de la Varşovia	China	Lumea a Treia	Alţi
1968	56	25	9	6	4
1978	43	29	10	14	4

Tabelul nr. 51
Cheltuielile militare în Lumea a Treia

	rata anuală de creştere		cota* din totalul importurilor de arme din Lumea a Treia	
	1968 – 1973	1973 – 1978	1950 – 1978	
Orientul Mijlociu	+ 25	+ 4 + 8 + 8	43	22 10 2 9 8
Extremul Orient	+ 8	5 + 4 + 2 + 4		
Asia de Sud	+ 8	+ 3 + 15		
America Centrală				
America de Sud				
Africa de Nord				

Africa Sud-Sahariană

În procente. „Exceptând China, I.aos, Cambodgia, Vietnam. Suratf: P. Fă bre, Jupă *L'Pxûh omisle du tiers-momie t* doc. 1979.

Şi cum să nu îţi treacă prin minte că *e* loc şi de mai rău: când Marea Depresiune economică de la sfârşitul secolului al XIX-lea s-a continuat cu primul război mondial, când criza din anii 1920 – 1930 a condus la un alt război mondial şi când această a treia mare criză este departe de a fi depăşită? în vreme ce, pe de altă parte, se dezvoltă atâtea mijloace care ar putea să devină factori ai progresului...

REZUMATUL ETAPEI A ŞASEA

Şi mi-am zis atunci că toată aceasrô violent bezmetică semăna unui orb înarmat cu un pistol.

Chestor I It Mis

Manufacturile de prelucrare a bumbacului din secolele XVI-XV111; marile întreprinderi metalurgice, apoi siderurgice din secolul al XIX-lea; întreprinderile de automobile sau de electricitate, apoi grupurile din informatică şi teletransmisiuni – pretutindeni logica aplicată este una şi aceeaşi: constrângere la munca în surplus, realizarea valorii produse şi a plusvalorii, sporirea capitalului pentru obţinerea de supraproducţii; tot mai multe mărfuri şi mai multă plusvaloare. O logică a creşterii, aşadar, dar şi o logică a crizei, întrucât producţia crescândă conduce într-un fel *sau* altul ia saturaţie (dată fiind puterea de cumpărare existentă), la înăsprirea competiţiei, la declinul rentabilităţii. Criză, capitaluri disponibile, rezervă mai mare de mână de lucru: aceasta înseamnă, totodată, căutarea de noi picte, de noi procedee, de noi producţii.

Cum s-ar putea nega fascinanta creativitate a acestui sistem care în câteva secole a făcut să se ajungă de la nişte

războaie de ţesut mecanice acţionate de forţa apei curgătoare sau a aburului la robofi industriali capabili să realizeze o suită de operaţii complexe, de la tiparniţe la teletransmisiuni, de la descoperirea Americii la explorarea spaţiului cosmic? Şi cum să nu fii îngrijorat de forja distrugătoare a acestei dinamici de-a lungul întregii sale desfăşurări (adesea în combinaţie cu alte aspecte: cupiditate, credinţă religioasă, sentiment naţional, „misiune civilizatoare", rasism etc.): masacrarea indienilor din cele două Americi şi jefuirea avuţiilor pe care le stăpâneau; distrugerea modului de viaţa rural tradiţional şi proletarizarea ţăranilor săraci, mai întâi în Anglia; utilizarea risipitoare a resurselor ce nu mai pot fi înnoite (cărbune, petrol, minereuri); degradarea mediului şi a ciclurilor biologice terestre. În spécial prin poluarea acrului şi a apei; riscul unor stricăciuni care să afecteze generaţii întregi de oameni, prin utilizarea forţei nucleare; exploatarea nelimitată – fizică sau psihică – a forţei de muncă, epuizare, uzură precoce a lucrătorilor, accidente…

Creare, dar şi distrugere a resurselor, oamenilor, mediului. şi, de asemenea, crea re/distrugere a societăţilor. Cu câteva secole în urmă, societăţi rurale dominate de aristocraţii restrânseşi de puterea absolută a principilor: în cadrul lor se formează embrionii burgheziei şi ai claselor muncitoare ce se vor dezvolta odată cu industrializarea. Astăzi, în Statele Unite, o oligarhie restrânsă care dirijează puternice grupuri industriale şi financiare, legată fiind de o paletă diversificată a burgheziei mari, mijlocii şi mici (industriaşi, oameni de afaceri, profesiuni liberale, întreprinzători individuali…), dar şi de păturile superioare ale „tehno-birocraţiei – M salariate (directori şi tehnicieni din aparatul capitalului sau din administraţie, 41 patroni" ai cercetării, învăţământului, sănătăţii…); o urbanizare şi o salarizare pe scară largă, o clasă muncitoare şi o „mică birocratic" bine integrate în ciclul consumului pe bază de credit. Această oligarhie americană este legată apoi de

clasele conducătoare din celelalte ţări capitaliste, fie prin instanţele internaţionale la care participă guvernele, fie prin alianţele sau controalele stabilite între grupurile industriale şi financiare, fie, în sfârşit, prin instanţe precum „Conferinţa Trilaterală” în care se întâlnesc şi cooperează înalţii conducători publici sau particulari; ea a ţesut sau a permis să se stabilească, dinspre Statele Unite, multiple legături cu clasele şi păturile conducătoare, forţele armate, poliţiile, serviciile speciale ce conduc tările-punct de sprijin şi ţările dominate.

Împotriva acestei logici, indignarea în faţa nedreptăţii, generozitatea, obstinaream speranţă făcuseră să se nască în secolul al XIX-lea ideea socialismului: împlinirea pe Pământ a ideilor de solidaritate, fraternitate, echitate sau egalitate, de dreptate socială, securitate, democraţie. Primele desprinderi de capitalism s-au făcut, toate, în numele socialismului.

La sfârşitul anilor 1970, Împotriva logicii capitaliste, împotriva imperialismului, fiinţează şi funcţionează un alt mod de producţie: etatismu140. În ţările în care s-a înfăptuit o revoluţie ce ar putea fi considerată drept socialistă, constrângerile economice şi sociale, necesitatea industrializării – aşadar obţinerea unui surplus, impunerea unei constrângeri la muncă suplimentară şi transformarea în muncitori a vechilor lucrători din mediul rural – au fost determinante. Or, clasă conducătoare s-a impus aici prin preluarea aparatului de stat, iar utilizând constrângerea statului ea a impus claselor producătoare atât disciplina muncii, cât şi disciplina socială.

Pe de altă parte, ca şi în cazul capitalismului, etatismul se împleteşte cu realitatea naţională: puterea rusă, exaltată de ideologia socialistă şi găsind un sprijin în vigoarea luptelor antiimperinliste, reuşeşte prin intermediul etatismului să se înzestreze cu un aparat economic şi militar care să facă din ea a doua mare forţă a lumii. Iar unele ţări din Lumea a Treia, unde o alianţă a

claselor a permis răsturnarea vechilor oligarhii şi ieşirea de sub dominaţia imperialistă, găsesc în etatism o modalitate de dezvoltare a industriei şi a dotărilor de diferite genuri.

În fiecare moment al său, capitalismul a funcţionat deopotrivă la scară naţională/regională/locală şi la scară mondială; lucru valabil mai ales astăzi, date fiind sistemul capitalist ierarhizat care acoperă cele cinci continente, piaţa mondială, grupurile multinaţionale, datoriile internaţionale.

În fiecare moment al său, capitalismul a fost deopotrivă un factor de unificare, sau chiar de uniformizare şi un factor de accentuare a diferenţelor, a disparităfilor şi inegalităţilor; pe de o parte, mai ales odată cu extraordinara dezvoltare a mijloacelor de transport, de schimb, de comunicare şi informare, se generalizează proletarizarea, salarizarea, urbanizarea, standardizarea obiectelor de consum, a proceselor de producţie, a modului de viaţă; pe de altă parte, secol după secol, se stratifică moduri dintre cele mai variate de mobilizare a mâinii de lucru şi de incitare la muncă suplimentară, acestea operând în contexte sociale de o infinită varietate.

În fiecare moment al său, capitalismul a fost deopotrivă creator şi distrugător; de-acum încolo însă, în joc este însăşi existenţa planetei şi a umanităţii.

În fările imperialiste, mişcările muncitoreşti au reuşit să se organizeze şi – în bună măsură datorită avantajelor pe care imperialismul le oferea claselor conducătoare – au obţinut concesii importante, atenuări ale rigorii logicii capitaliste, posibilitatea de a influenţa în mod real luarea deciziilor, precum şi o împărţire mai favorabilă a beneficiilor produse. De-acum înainte – trebuie să o spunem, luând în considerare toate implicaţiile acestui fapt – clasele muncitoare şi, în general, lumea muncii din ţările dominante sunt deopotrivă:

— Solidare cu popoarele şi ţările Lumii a Treia, fiind

supuse ca şi ele unei logici a producţiei orientate strict între profit;

— Dependente, sub aspectul locului de muncă, al nivelului de trai şi al traiului însuşi, de producţia „propriului" capitalism naţional şi având, din acest punct de vedere, interese comune cu „propria" clasă conducătoare.

Dezbărarea de „propria" burghezie capitalistă ar însemna probabil – date fiind precedentele şi presiunile inerente – trecerea la o nouă societate de clasă, dominată de o „nouă clasă conducătoare" (ce ar fi alcătuită pe baza înaltei „tehno-birocraţii" şi a cadrelor din aparatele sindicale şi de partid) cu instituirea unui sistem care să combine etatismul şi economja de piaţă. Nu ar fi imposibilă nici trecerea la socialism; numai că ea este mult mai complexă decât şi-o imaginau vizionarii din secolul al XIX-lea, implicând nu doar socializarea mijloacelor de produejie, ci – mai ales – dezbărarea de multimilenarul reflex al dependenţei şi supunerii: în sens pozitiv, crearea acelor relaţii şi căi care să permită implicarea colectivă în luarea marilor decizii.

În acest punct, democraţia este o cucerire fundamentală: cucerire a burgheziei şi cucerire în ciuda sau împotriva burgheziei – în măsura în care aceasta ar fi preferat ca democrata să rămână afacerea unei minorităţi restrânse a celor înstării şi competenţi –, ea este. aşa cum ne-o arată istoria ultimului secol, condiţia fundamentală a oricărei înaintări către socialism. Democraţie, libertăţi individuale, drepturi ale omului, toate reprezintă cuceriri esenţiale pe care suntem datori să le păstrăm şi, pe cât posibil, să le extindem, să le întărim, să le aprofundăm.

În ţările Lumii a Treia, în ţările dominate totul trebuie început acum. Combaterea dominaţiilor îngemănate ale imperialismelor, vechilor clase exploatatoare şi ale celor noi – burgheziile nou constituite şi „tehno-birocraţiile" – şi combaterea efectelor pricinuite

de o exploatare milenară, la care se adaugă formele moderne de jaf: producţii slabe, nivel mai mult decât scăzut al sănătăţii şi alimentaţiei, mortalitate, analfabetism. Recucerirea independentei – naţională sau „continentală” – pare mai mult decât necesară; şi nu e vorba de eliberarea de sub o anumită dominaţie pentru a se intra sub o alta, ci de constituirea unui larg ansamblu de ţări nealiniate.

În acest cadru, metodele etatismului s-ar putea dovedi eficiente, în măsura în care permit dezvoltarea anumitor sectoare de activitate. Vor fi, poate, inventate noi forme de producţie, care să conducă la dezvoltarea forţelor de producţie şi transformarea raporturilor sociale pe direcţia socialismului; unii chiar speră că, folosind tradiţiile comunităţii săteşti sau ale solidarităţii populare, propria înţelepciune a vieţii, propriile tradiţii filosofice şi religioase, anumite popoare, aflate astăzi în mizerie, să poată născoci o nouă ştiinţă a producţiei, a traiului, a muncii, a deciziilor, care să dinamiteze acea realitate pe care tinerii atâtor ţari o presimţiseră în 1968: caracterul inacceptabil al unei lumi care, prin dinamica sa, generează o tot mai largă dezorientare şi eroziune a valorilor.

Astfel, în decursul anilor ’70—80, puterea transformatoare, creatoare şi distructivă a capitalismului este vizibilă, direct sau indirect, pe aproape întreg globul”. În faţă să se află blocul etatist alcătuit de URSS şi de ţările pe care le domină, cu prelungiri pe diversele continente ale unei Lumi a Treia sfâşiate. Iar ca un contrapunct la aceste două realităţi dure – capitalistă şi etatistă – pâlpâie speranţa într-un altceva, într-o altă cale pentru socialism (a cărui realizare în practică este în mod hotărât mult mai dificilă decât se crezuse în secolul al XIX-lea) sau, mai simplu, într-o „nouă ştiinţă a producţiei, a traiului, a muncii, a deciziilor”…

În ultimii douăzeci de ani ai secolului al XX-lea, etatismul generalizat se va asfixia, în vreme ce

capitalismul îşi va găsi un nou suflu prin

TaMj sens în W99 *apropierea cuceririlor ştiinţei. URSS şi imperiul său se vor dezmembra. Ţările cele mai dinamice ale fostei Lumi a Treia şi zone largi ale Chinei vor intra în jocul iniţiativei particulare*, al *pieţii şi al înserării în sistemul capitalist mondial* no ţară. dar două sisteme", promit conducătorii Chinei la reprimirea în administrare a Hong Kong-ului. „Deuăsutede ţări şi un singur sistem\aşa pare să sune deviza, neproclamată, a principalilor conducători capitalişti, către sfârşitul secolului. Cu atât mai mult, cu cât un puternic reviriment liberal va traversa întreaga planetă, iar surâzătoarea alegorie a mondializării va acoperi o dramatică adâncire a inegalităţilor şi constituirea unor coloşi economici mondiali care nu vor avea scrupule în a-şi face jocul pe eşichierul lumii.

7. SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XX-LEA: ÎNCEPUTUL UNEI BASCULĂRI A LUMII? 1

Sfârşitul secolului al XX-lea se caracterizează printr-o mutaţie crucială2. Dincolo de oscilaţiile hegemoniei americane, nu asistăm oare – odată cu progresele înregistrate de majoritatea ţărilor asiatice, şi în principal de India şi China – la începutul sfârşitului supremaţiei occidentale? În spatele proceselor de industrializare a ţărilor din Sud şi al dezbaterilor pe tema dezindustrializării în ţările din Nord. n-ar trebui să întrevedem dispariţia „capitalismului industrial" care a dominat secolul al XIX-lea şi prima jumătate a secolului al XX-lea. şi apariţia unui nou capitalism, „tehno-ştiinţific", care îşi pune pecetea pe toate celelalte straturi capitaliste şi pe ansamblul celorlalte activităţi?

În plus, dacă urmările Celui de-al doilea război mondial au consfinţit superioritatea sistemelor de acumulare – etatism şi capitalism – faţa de ansamblul sistemelor tributare, prăbuşirea sistemului sovietic, odată cu schimbările din anii 1980 – 1990, marchează eşecul

etatismului generalizat: desigur, nu este sfârşitul istoriei, dar capitalismul se impune în scară

Textul primcă ediţii a acestcă cărţi, alcătuită din cele şase capitole anterioare, a fost scris Inirc 1979 şi 1980. Amploarea, fo-a şi viteza schi robirilor în desilşurare au Ucut necesară redactarea unui al şaptelea capitol, care a cunoscut o primă versiune pentru noua ediţie Points Seuil din 1987, o a doua pentru ediţia din 1990. O a treia pentru ediţiile în olandezi şi jdponr/3 din 1994 şioa patra versiune pentru prezenta ediţie, din 1999. Evoluţia titlului – *Au coeur de h mutation* [fu *miezul sdum Mni*] în 1987 şi 1990, *Un tourmmi historique*? [*Ocotitură* istorial?] în 1994 şi *le Debut dun bwculement du mande*? (*Incqiutul unei basculina lumii*?] în 1999 – subliniază atât continuitatea, cât şi aprofundarea diagnosticului; accablă avansare a reflecţiei s-a operat mai ales redaciind articolul a părul în *Munde diplomatique în* octombrie 1994, „Le basculement du monde", volumul *Le Basculement du monde*. *De fă terre*, *des hommes et du capitalisme* [*Bascularta lumn*. *Despre pârnând*. *oameni* şi *capitalism*] (La Découverte, 1997). apoi pregJÜnd, împreuni cu O. Doi H uş şi alţi câţiva colrgi de diverse specializări, volumul colectiv editat de GEMDEV asupra mondializirii (1993 – 1998) şi definitivând studiul „Capitalisme, logiques sociales el dynamiques transformatrices" („Capitalism, logici socia Je şi dinamici transformatoare"] pentru colocviul internaţional „Evoluţia şi transformarea sistemelor economice. Abordări comparative ale capitalismului şi socialismului" (CEMI-EHES ŞI GERME-Pans VII. 19 – 20 iunie 1998)

Ţin să le aduc mulţumirile mele istoricilor K. Bonnaud şi]. Chesneaux, geografului O. DolHus. economiştilor M. Fouquin, C. Kebabdjian. A. deâolédo şi M. Vahabi, cărora le-am prezentat primele versiuni ale acestui capitol şi care au venit cu observaţii utile îl mulţumesc, de asemenea, lui C. Beaud. care a citit această nou.1 parte de

mai multe ori.

Vezi *infra*. p. 333. nota 105.

mondială – şi nimeni nu ştie pentru câtă vreme – drept cel mai eficient sistem de acumulare, de producere de mărfuri şi de transformare socială.

În acelaşi timp, odată cu multinaţionalizarea, accentuarea interdependentelor şi ansamblul de procese denumite generic „mondializare" se încheie o perioadă multiseculară în care esenţa vieţii economice putea fi analizată în termeni de „naţional" şi „internaţional"; pe de altă parte, nu putem reduce totul la mondializare, atâta vreme cât, în multe domenii, diferenţele şi disparităţile, în loc să se atenueze, se accentuează. Iar faptul că raporturile financiare şi schimburile de mărfuri devin dominante în cvasitotalitatea societăţilor din lume, totul fiind din ce în ce mai acaparat de globalizarea monetară şi financiară, suscită, în mod insidios, o profundă modificare a societăţilor, radicalizează inegalităţile şi contribuie la ascensiunea acraţici4.

În sfârşit, în vreme ce toate societăţile aspiră la dezvoltarea economică, creşterile realizate şi cele în curs de realizare au început să dăuneze echilibrelor esenţiale ale planetei. Iar spirala neîntreruptă a producerii de bunuri de consum, conjugată cu creşterea demografică şi distrugerea resurselor, vor pune generaţiile viitoare în faţa unor probleme din ce în ce mai dificile.

Mai mult ca oricând, ţinând cont de importanta mutaţiilor, este necesar să înţelegem ce se întâmpla în perioada actuală. O dală cu marea schimbare la care asistăm în prezent, comparabilă sub multe aspecte cu „Marca Depresiune" economică de la sfârşitul secolului al XIX-lea, se desfăşoară un proces complex de descompunere/recompunere a lumii, în privinţa căruia termenul „mondializare" oferă o imagine destul de înşelătoare. În spatele ei, numeroase evolu (îi în curs par să constituie liniile de forţă ale unei „cotituri istorice

mondiale” 9, poate chiar ale unei „basculări a lumii” 6.

Marea mutaţie de la sfârşitul secolului al XX-lea

Anii 1973 – 2000 pot fi, în multe privinţe, comparaţi cu „Marea Depresiune” economică din perioada 1873 – 1895: criza occidentală, împotmolirile din diverse regiuni ale Africii şi Americii Latine, creşterile economice fără precedent în anumite zone din imensa Asie, apariţia de noi tehnologii, „mondializarea”. Însă, odată cu prăbuşirea sistemului sovietic, relansarea puterii economice americane, progresele construcţiei europene, resurgenţa spiritului liberal şi înfiinţarea de mari firme multinaţionale, cu implantări în aproape toate colţurile lumii, capitalismul şi-a dovedit încă o dată capacitatea de a se adapta şi de se relansa.

Incapacitatea guvernanţ ilar de a propune o acţiune potrivi ţi situat 1[72]

În car* ne aflam

Trimitem, farà a relua demersul său. la cele trei studii publicate de K Bonnaud în 1992 Profiilmde oczie pentru a pomeni erudiţia şi ambiţia întreprinderii sale. Cititorul va găsi, după bibliografia generali a acestei cârti, la subtitlul – 6. Despre schimbarea în Curs», referinţele bibliografice la care trimit în acest capitol, numele autorului şi data apariţiei cărţilor

AVozi M Beauii. 1997

I. O nouă „Mare Depresiune09 economică de sfârşit de veac?

La fel ca marea criză de la sfârşitul secolului al XIX-lea, perioada de scăderi şi de instabilitate economică începută în 1973 nu poate fi înţeleasă dacă nu luăm în considerare interacţiunea a patru mari contradicţii ale capitalismului modern: între diferitele firme, între întreprinderi şi muncitori. Între capitalismele naţionale,

---

72 Vezi p. 161-162.179, 261-262 st M. Beaud 19Ä9, pag. 282. ■M Beaud. 1989. pag. 286-287

dar şi între capitalismele dominante, ţările dominate şi ţările în curs de industrializare7

Din acest punct de vedere. „Îndelungata criză" din anii 1973 – 1990 prezintă asemănări evidente cu „Marea Depresiune" economică din perioada 1873 – 1895".

Tabelul nr. 52

Comparaţie între „Marca Depresiune" economici de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi „Lunga Criză" din anii 1973 – 1990.

„IV larea Depresiune" econom din anii 1873 – 1895		Lică „Lunga Criză" din anii 1973 – 1990
Destabilizarea puterii predominante şi a monedei sale	Marea Britanie Lira sterlină	Statele Unite Dolarul
Vlaguirea unor vechi economii	Franţa. Belgia, Ţările de Jos	Ţările din Europa Occidentală şi de Est
Afirmarea noilor capitalisme naţionale	Statele Unite, Germania	Japonia, NP1, India, China
Vechi industrii în declin	Cărbune, fier, fontă, textile	Siderurgie, construcţii navale, automobile, electromenajere
Noi tehnologii şi noi industrii	Electricitate, motorul cu explozie utilizind petrol, telefonul, automobilul, avionul	Energie nucleară, gaz natural, economii de energie, informatică, telecomunicaţii, domeniul spaţial, biolehnologii. materiale noi
Internaţional	Imperialism,	Firme

izare mondializare	şi	credit internaţional, exporturi de capital. Împărţire a lumii	multinaţionale, xeno<redit, xeno-monode, geofinanţe, recompunere a lumii

La fel ca în cazul „Marii Depresiuni” economice de la sfârşitul secolului al XIX-lea, se începe o nouă „Împărţire a cărţilor” la scară planetară, economia predominantă confruntindu-se cu câteva puteri în ascensiune: cu un secol înainte, Marea Brilanic rămânea sigură pe ea în fă (a afirmării noilor puteri economice reprezentate de Germania şi Statele Unite; în anii 1970 – 1980, Statele Unite para fi stăpâne pe joc în faţa unei Japonii care păstrează cu acestea legături foarte strânse şi a unei Europe care tot încearcă să se unifice; iar dacă ne gândim la marile ţări din Lumea a Treia – Brazilia împotmolită în problemele sale economice, India şi China parcă blocate de propriile demografii –, acestea nu au aerul că ar fi pregătite să acceadă la putere. Dar nu a fost oare nevoie de o jumătate de secol (1895 – 1945) pentru că Statele Unite să ajungă în poziţia de putere hegemonică a lumii occidentale? Cine va putea spune, aşadar, ce se va mai întâmpla de-acum până în 2040?

Ca în cazul „Marii Depresiuni” economice de la sfârşitul secolului al XIX-lea, vedem şi acum vechi economii vlăguite: într-un fel, ansamblul Europei Occidentale; într-un alt fel, tari care, asemeni Argentinei, se angajaseră, între cele două războaie mondiale, într-o rapidă ascensiune; dar şi toate ţările blocului sovietic» ajunse la o asfixiere economică şi socială sub greaua povară a sistemului etatist. În schimb, se afirmă noi capitalisme în Asia, cu cei „patru dragoni”, apoi câteva ţări din Asia de Sud-Est, cu monarhiile petroliere din Orientul Mijlociu, precum şi câteva oaze de reuşită în ansamblul din ce în ce mai neomogen constituit de fosta Lume a Treia în

fine, în interiorul celor două „tări-continent”, India şi China, sunt angajate puternice dinamici economice.

Ca în cazul „Marii Depresiuni” de la sfârşitul secolului al XIX-lea, economiile avansate sunt marcate de declinul industriilor tradiţionale: cărbune şi siderurgie, construcţii navale, producea de bunuri pentru echiparea locuinţelor... Iar aceasta cu atât mai mult, cu cât în urma proceselor naţionale de industrializare şi a dislocării întreprinderilor din Nord către Sud, tocmai aceste industrii se dezvoltă în ţările mai „ieftine” din fosta Lume a Treia.

În paralel, raportul salarial fordist care, după război, stătuse la baza prosperităţii din marile ţări capitaliste, suferă un dublu atac. Pe de o parte, muncitorii supuşi celor mai dure condiţii de lucru (lucrul la bandă, munca în ture de „3 X 8”, plata „la bucată” sau la randament) au acuzat sau respins, începând cu finele anilor ’60, formele deconstrângere la muncă, cele care. alături de dubla evoluţie a stării lor materiale şi a societăţii, le păreau tot mai puţin suportabile, iar aceasta în vreme ce „societatea de consum” şi risipa pe care ea o implică erau supuse unei sumedenii de critici şi repudieri: ale asociaţiilor de consumatori, ale „generaţiei 1968”, ale mişcărilor ecologiste. Pe de cealaltă parte, un puternic reviriment ni ideologiilor liberale a pus în discuţie intervenţiile statului şi ale puterii sindicale, ale reglementărilor şi negocierilor, preconizând revenirea la arbitrajele – pure şi dure – ale piefei.

În ţările cu dominantă liberală (Statele Unite, Marea Britanie), surparea fordismului s-a tradus prin înmulţirea slujbelor slab sau foarte slab remunerate şi instabile, dar şi prin accentuarea inegalităţilor: în Europa continentală, eforturile pentru conservarea – în liniile sale esenţiale – a protecţiei sociale a salariaţilor au fost însoţite de niveluri ridicate ale şomajului4 şi de crearea unor largi zone de sărăcie; în Japonia, soluţiile au fost căutate mai întâi în

întreprinderi, prin presiunea neîncetată a flexibilităţii şi adaptabilităţii. Statele Unite au fost însă obligate să menţină un minimum de protecţie socială, iar Europa să încerce o stăvilire a şomajului; în ce priveşte Japonia, ea a trebuit, dată fiind agravarea dificultăţilor sale, să pună sub semnul întrebării unul dintre simbolurile consensului ei social, „slujba pe viaţă”. Pe ansamblul lumii capitaliste, se constată tendinţa înspre o fragmentare crescândă» a tipurilor de locuri de muncă, a nivelurilor şi modurilor de remunerare şi, în cele din urmă, a societăţilor –, înspre o tot mai accentuată precaritate şi formarea unor largi pături de excluşi.

În acelaşi timp, la fel ca în cazul „Marii Depresiuni” economice de la sfârşitul secolului al XIX-lea, apar noi tehnologii: noi energii (nucleară, bazată pe folosirea gazului natural sau a unor surse neconven (ionale) şi economii de energie; noi tehnici (mai ales pentru stocarea, circularea şi tratarea informaţiei, pentru cucerirea şi valorificarea spaţiului cosmic, pentru stăpânirea materiei vii, cu toate aplicaţiile sale, de la producţia animală şi vegetală până la intervenţii asupra organismului uman etc.); noi materiale, noi frontiere (adâncurile oceanului, spaţiul cosmic, intimitatea materiei, viaţa); precum şi noi activităţi, atingând toate domeniile, inclusiv pe cele care au scăpat dintotdeauna logicilor economice.

Deşi cooperările multinaţionale şi transnaţionale se înmulţesc, este lesne de observat că fiecare ţară se angajează în aceste procese potrivit propriului său specific: Statele Unite cu capacitatea lor de a mobiliza simultan, în marile proiecte, finanţări publice, competenţe universitare şi dinamica întreprinderilor; Germania şi Marea Britanie cu puterea întreprinderilor lor industriale şi a aparatului lor bancar; Franţa cu tradiţia să etatistă şi cu programele sale centralizate, susţinute de marile „organisme de stat”; Japonia cu aptitudinea sa de a face să dialogheze, iar apoi să coopereze actori publici şi privaţi, şi

cu hotărârca sa din ce în ce mai clară de a se angaja pe o cale de dezvoltare net tehnologică. Numai aceste cinci ţări realizează laolaltă, în 1990 ca şi în 1980, trei sferturi din exporturile de înaltă tehnologie mondială10.

În fine, ca în cazul „Marii Depresiuni" economice da la sfârşitul secolului al XIX-lea, se înregistrează noi paşi înainte în directă internaţionalizării şi mondializării Progresele tehnologice în materie de telecomunicaţii şi informatică au făcut posibilă o creştere substanţială a capacităţilor de stocare, tratare, difuzare, circulare, utilizare a informaţiilor, fapt ce contribuie la transformarea în profunzime a tuturor activităţilor umane, de la producţiile materiale la „comunicare trecând prin cultură, administraţie şi finanţe; fapt ce permite totodată, pas cu pas. domeniu cu domeniu, unei minorităţi care sporeşte în valuri succesive – de la câteva zeci de mii la sute de milioane – să aibă acces la noile tipuri de consum şi la posibilităţile lărgite de comunicare, al căror simbol este în prezent Internetul.

În acelaşi timp, relaţiile financiare şi monetare internaţionale – transformate, la rândul lor, de progresele în materie de telecomunicaţii şi informatică – au ajuns tot mai greu de stăpânit, după abandonarea sistemelor de reglare anterioare şi odată cu valul liberal, cu înmulţirea centrelor financiare şi sporirea numărului de operatori – În sfârşit, firmele, şi mai ales cele foarte mari, au de-acum mijloacele de punere în aplicare, la scară planetară, a unor strategii comerciale, financiare şi productive extrem de suple şi de mobile.

Astfel, oricare ar fi similitudinile cu criza de la sfârşitul secolului al XIX-lea, nu putem vedea totuşi în procesul care marchează anii 1980 – 1990 o nouă „Mare Depresiune*[73]

73 'UNCI'AD. 1986. p. 33. Astfel, tentativa de relansare keynesiană şi sociala a economici. reali/aU in Franţa decJtre guvernul de sllnga. In perioada rnai-iunie 1981, a fosl "contra curentului", lucni care a

economică de sfârşit de veac. Mai degrabă, este vorba de o „mare mutaţie” care se petrece în întreaga lume.

2 ă Crizele anilor ŞO: interacţiuni asimetrice într-o lume inegală

Ţinând cont de: 1) ansamblul relaţiilor comerciale, productive, monetare şi financiare, 2) circulaţia persoanelor, informaţiilor şi reprezentărilor, 3) dinamica modurilor de viaţă şi a culturilor şi 4) diferitele proiecte şi strategii, nicio ţară, nicio societate şi chiar nicio microsocietate nu mai poate fi considerată acum drept o insulă izolată sau o entitate închisă, neavând decât cu totul accidental unele relaţii externe.

Firele interdependenţei se înmulţesc şi se diversifică. Ponderea, puterea, strategia, locul în sistemul mondial lărgesc sau restrâng, după caz, spaţiile de manevră. De aici şi avalanşa discuţiilor cu privire la dependenţă, presiune externă, deconectare şi, în general, pentru fiecare ţară sau grup de ţări, cu privire la capacitatea de a fi stăpân pe propriul destin.

Economia americană, pe măsură ce se internaţionalizează, devine tot mai integrată economiei mondiale: cota importurilor şi exporturilor din produsul naţional brut a crescut considerabil în anii 1970 (de la 7 – 8% la 18 – 21%); ea a scăzut apoi în privinţa exporturilor şi s-a stabilizat în jurul valorii de 20% în privinţa importurilor. Activele deţinute de străini în Statele Unite s-au dublat între 1980 şi 1985 (ajungând de la 500 la 1.000 de miliarde de dolari); activele deţinute de americani în afara Statelor Unite au crescut ceva mai puţin (de la 600 la 950 de miliarde de dolari între aceleaşi date) 11. Stocul de investiţii ale firmelor americane în străinătate a sporit substanţial: de la 100 de miliarde de dolari, în 1973, la 220 de miliarde în 1980 şi la 455 de miliarde în 1990; cel al

---

contribuit In parle la eşecul ei Vezi M fraud. 1983şi 1985 'MJNCTAD. 1986, p 155.

firmelor neamericane în Statele Unite a progresat încă şi mai spectaculos în anii 1980, ajungând de la 20 de miliarde de dolari în 1973 şi 60 de miliarde în 1980 la 435 de miliarde în 1990 2.

Pentru fiecare economie naţională devin tot mai importante ponderea schimburilor comerciale cu alte ţări, pătrunderea firmelor multinaţionale, nivelul datoriilor externe. Aceasta a condus la o foarte strânsă interdependenţă, care se manifestă cu putere, uneori chiar cu brutalitate, în decursul anilor ’801J.

Politica de „asanare” economică (scăderea inflaţiei, reducerea protecţiei sociale, limitarea sau chiar amputarea puterii de cumpărare) angajată la începutul primului mandat al lui R. Reagan şi susţinută şi în alte ţări occidentale, mai ales în Marea Britanie a d-nei Thatcher şi în Germania de Vest, a avut un efect sensibil asupra economiei mondiale. Utilizările domestice globale ale fondurilor (consum, cheltuieli guvernamentale şi investiţii) au cunoscut o anumită scădere: în Statele Unite în 1980 şi 1982. În Comunitatea Europeană în 1982 şi 1983, iar în Japonia în 1980, 1981 şi 1983N.

Efectele asupra „ţărilor în curs de dezvoltare” au fost brutale: exporturile acestor ţări înspre ansamblul ţărilor capitaliste crescuseră în medie cu 21, 5% pe an din 1975 până în 1980; ele scad cu 7, 4% în 1981, cu 14, 5% în 1982 şi cu 6, 7% în 198315. Această reducere a veniturilor obţinute din exporturi va afecta ţările Lumii a Treia: produsul intern brut al statelor din America Latină şi Caraibe, care crescuse cu 5, 4% pe an din 1973 până în 1980, scade trei ani la rând, în 1981, 1982 şi 1983; la fel, cel al ţărilor din Africa subsahariană, care crescuse cu 3, 6% pe an din 1973 până în 1980, *scaàc*, tot trei ani la rând, în 1982.1983 şi 1984” \ Aceasta va constitui una dintre sursele aşa-numitei crize a datoriei externe a Lumii a Treia, din anii ’80.

Efectele interdependenţei dintre diferitele economii

nu se opresc aici: urmând doar în linii mari programul enunţat în campania electorală, preşedintele Reagan a redus anumite cheltuieli federale, sociale sau colective, dara menţinut un nivel ridicat al cheltuielilor militare şi pentru cercetare: ceea ce se urmărea era menţinerea supremă (iei strategice a Statelor Unite şi, simultan, „propulsarea" sectoarelor de vârf, ştiinţifice, tehnologice şi industriale: astfel, cheltuielile militare au crescut de la 134 de miliarde de dolari în 1980 la 227 de miliarde în 1984, ceea ce reprezenta 22, 6%, respectiv 26, 7% din bugetul federal, în condiţiile în care deficitul acestui buget se accentuase, ajungând de la 74 de miliarde de dolari în 1980 la mai mult de 200 de miliarde în 1983, 1985 şi 198617 în paralel, deficitul extern curent al Statelor Unite s-a agravat şi el în perioada 1982 – 1987, Aceste două mişcări au sporit nevoia de împrumuturi a administraţiei şi operatorilor americani, conducând totodată la creşteri bruşte ale raţei dobânzilor nominale: ratele dobânzilor reale, care, în Statele Unite, fuseseră negative în 1979 şi 1980, au devenit pozitive în 1981 şi au rămas la un nivel ridicat din 1982 până în 1985". Cursul dolarului fata de toate celelalte monede a urcat, atingând un nivel maxim în 198519.

Această creştere a dolarului – care a făcut şi mai dificile exporturile, încurajând importurile – a contribuit la agravarea deficitului balanţei comerciale şi a celei de plăti curente a Statelor Unite; aceasta din urmă, excedentară în 1981, a înregistrat un deficit de 41 de miliarde de dolari în 1983, de 102 miliarde în 1984 şi 113 miliarde în *1985*[74]

Datoria externă a Statelor Unite a ajuns de la 130 de miliarde de dolari în 1980, la 300 de miliarde la sfârşitul anului 198321; ea va creşte în continuare, situaţia pe plan extern a Statelor Unite devenind oarecum critică în 1987

74 M. Dehove şi J Matins. -Les grands traits de l'évolution du SMl de 1974 à 19S4-, faudei de VIRES, ianuarie. 1986.

şi cnntinuând să se degradeze în anii 1990”.

„Scumpirea” dolarului a influenţat situaţia economică din ţările care plătesc în această monedă o mare parte din importurile lor. Efectul a fost cu precădere dramatic pentru ţările cu datorii din fosta Lume a Treia, unde volumul datoriei externe, în raport cu volumul sau valoarea propriilor exporturi, creştea cu o viteză foarte mare. Datoriile externe în curs ale acestor ţări atingeau 481 de miliarde de dolari în 1980, 552 de miliarde în 1982, 711 în 1985, adică 90%, respectiv 116% şi 136% din exporturile lor13. Ratele reale ale dobânzii pe care aceste ţări au trebuit să o plătească pentru datoriile lor externe au atins niveluri insuportabile în perioada 1982 – 1985: 20% pentru Nigeria, 18% pentru Argentina şi Chile, 17% pentru Mexic, 16, 5% pentru Brazilia, 10% pentru Coreea de Sud31. Achitarea datoriilor a devenit brusc o sarcină apăsătoare: rambursarea anuală, care reprezenta în medie 10% din veniturile aduse de exporturi în 1977, atinge 16% în 1980 şi 20% după 1982; aceste cifre sunt mult depăşite pentru ţările cu datorii foarte mari, de exemplu Chile (55%), Mexic (49%), Brazilia (35%) şi numeroase alte ţări din America Latină; situaţia este similară şi pentru Birmania (37%), Egipt (34%), Algeria (34%), ca şi pentru multe alte ţări din Africa subsahariană2.

Această creştere a datoriilor a avut efecte dezastruoase pentru economiile ţărilor din Sud, brusc frânate sau blocate în ascensiunea lor economică: astfel, apar serioase riscuri pentru băncile care le-au acordat împrumuturi, iar prin ele, pentru întreaga economie capitalistă – situaţie care va trezi amintirea marii crize din anii ’30. Au avut loc nenumărate negocieri, care s-au încheiat prin reeşalonări şi, în multe cazuri, sub presiunile exercitate de experţii FMI, prin aplicarea unor politici de „ajustări structurale” 2*: salariul mediu real a scăzut cu 15% în Chile, din 1981 până în 1985, cu 36% în Mexic, din 1982 până în 1985, cu 40% în Perú, din 1980 până în 1985,

cu 9% în Brazilia, din 1982 până în 1983. Şomajul înregistrat oficial a crescut de patru ori în Singapore între 1980 şi 1983 şi în Thailanda între 1980 şi 1982; el a fost în mod sensibil mai ridicat în Birmania şi Indonezia în intervalul 1980 – 1982 şi în India între 1980 şi 1984[75]

Astfel, cursul ridicat al dolarului a creat o situaţie tot mai greu de acceptat atât pentru producătorii şi exportatorii americani, cât şi pentru principalii parteneri ai Statelor Unite. Atunci când au fost atinse cursuri evident excesive, speculatorii şi operatorii preocupaţi de „bună gestionare" şi-au concretizat câştigurile, apoi au căutat să-şi reducă averile deţinute în dolari Riscul era acela al unei mari prăbuşiri. Guvernatorii băncilor centrale au reuşit, începând cu iarna anului 1985, să împace „aterizarea lină" a dolarului – cu acea dificultate deosebită reprezentată de faptul că nimeni nu ştia cu exactitate la ce altitudine se afla terenul de aterizare. În acest context. Statele Unite au căutat – prin planul Baker, anunţat în toamna lui 1985 – să pună puţin balsam pe rănile sângerânde ale ţarilor cu datorii din Sud, şi în primul rând din America Latină.

Dar scăderea dolarului a fost însoţită de o scădere a preţului în dolari al petrolului: OPEC îşi pierduse preeminenta din 1973; începând cu 1981, producţia să mă depăşită de cea a altor (ari; în plus, organizaţia era acum divizată, Arabia Saudită contribuind la această devalorizare, preocupată fiind să recâştige anumite sectoare ale pieţei şi să facă mai puţin rentabile sau nerentabile exploatările costisitoare. Cursul petrolului, care ajunsese pe culmi ameţitoare în 1979 (până la mai

---

75» Banca Mondiali, 1986, p. 39
"PNUD, 1992, p S4
"Banca Mondiala. 1986. p 230-231.
" Vezi M F. Lhéritcau. 1986: P. Jacqucmot si M. Raffinol. 1985, capitolul 9.
"UNCTAD, 1986, p 162-163

mult de 80 de dolari pe barilul de „*arabiari* tifl/jf”), suferind apoi o descreştere în prima jumătate a anilor ’80, a coborî de la 38 de dolari pe baril în decembrie 1985 la 10 dolari spre finele lui iulie 1986, pentru a se fixa ulterior la aproximativ 20 de dolari pe baril; după o scurtă creştere la peste 40 de dolari în timpul Războiului din Coif din vara lui 1990, cursul respectiv a tins să coboare sub 20 de dolari29. Pe ansamblu, această scădere a fost deosebit de profitabilă pentru ţările consumatoare de petrol (Japonia, ţările importatoare din Europa şi Lumea a Treia). Însă ea a ridicat serioase probleme ţărilor producătoare de petrol (ţări din Europa de Nord şi din Golf) şi a pus în situaţii extrem de dificile, uneori de-a dreptul dramatice, ţările intens populate, a căror economie este într-un înalt grad dependentă de petrol: Mexic, Nigeria, Algeria, Egipt…

Ca preţ real, petrolul coborâse la cursul său de dinainte de 1973. În general, toate preţurile la materii primeau cunoscut o descreştere importantă: în cifre reale, ele sunt cele mai joase înregistrate de un secol încoace, la un nivel comparabil cu cel atins în 1932 – 1933*°. Prin urmare, povara fazei actuale a crizei – suportată, în ţările industrializate, de către şomeri, grupuri sociale marginalizate, anumite categorii de muncitori în vârstă şi, tot mai mult, de generaţiile în afirmare (supuse şomajului, precarităţii locului de muncă şi, adeseori, dereglementării) – este, într-o bună măsură, suportată de producătorii din ţările Lumii a Treia: agricultori, salariaţi, dar şi lucrătorii din sectoarele informale, ca şi toţi cei lipsiţi de un loc de muncă, toţi cei fără resurse, toţi dezrădăcinaţii din Sud – pe scurt, de săracii ţărilor sărace.

Toate aceste lucruri pun în lumină impresionantă interdependenţă ce caracterizează lumea de astăzi: o interdependenţă marcată de asimetrii.

„Dar în acest fascinant joc de „Yo-Yow mondial, perspectivele sâni răsturnate rând pe rând. Astfel, o depreciere a dolarului înseamnă, printre altele, o creşlerc

a yenului faţă de el: Întreprinderile japoneze câştigd mai puţin sau pierd şi îşi vor extinde investiţiile în străinătate Vezi M Beaud, im p 138 s.

„Articolul lui D Gallois, *Le Monde*, 2 decembrie 1993.

Articol lui E Foltorino, *Le Monde.6* mai 1986.

Intru că influentele care predomină sunt cele exercitate în primul rând de Statele Unite şi de celelalte ţări din Nord; o interdependenţă care se traduce prin multiple unde de şoc şi de contraşoc, cu efecte atât de atenuare, cât şi de amplificare; o interdependenţă din ce în ce mai ramificată, manifestată de la evenimentele mondiale până la muncitorii din cele mai obscure târguri de provincie sau din minele de la capătul lumii, până la pescarii din cele mai îndepărtate insule şi la ţăranii din văile cele mai uitate de timp.

O interdependenţă pe care actorii cei mai puternici o integrează în strategiile lor pentru a obţine beneficii cât mai mari, dar pe care o suportă

— Şi din pricina căreia, de cele mai multe ori, suferă – cei slabi şi nepu* tincioşi.

3. Revirimentul liberal, creşterile şi crizele din anii VO

Revirimentul liberal din anii ’80 ar fi putut rămâne o simplă „tresărire” care să atingă doar Marea Britanie, ca fostă putere dominantă, şi Statele Unite, ca putere dominantă a celei de a doua jumătăţi a secolului al XX-lea. Dar lucrurile au mers mult mai departe, ajungându-se la o adevărată schimbare a climatului ideologic: o schimbare comparabilă cu acea afirmare a intervenţionismului care se manifestase, punctual, în contextul crizei din anii ’30, apoi la scara întregii lumi – mai întâi în timpul războiului din 1939 – 1945, după care în a doua parte a anilor ’40 şi în anii ’50

— date fiind nevoile de reconstrucţie şi dezvoltare, ca şi provocarea reprezentată de ţările aşa-zis comuniste.

În anii ’80, guvernul Marii Britanii aflat sub

conducerea d-nci Thatcher a aplicat această politică ultraliberală (reducerea sferei de intervenţie a statului, privatizări, dereglementări, scăderea protecţiei sociale, atacuri împotriva sindicatelor…); continuată fără prea mult aplomb de guvernul conservator al lui j. Major, ea a permis revenirea la putere a laburiştilor, prin foarte pragmaticul T. Blair; acesta însă, o dată ajuns la conducere, devine un promotor al social-liberalismului.

În Statele Unite, politica lui R. Reagan fusese mult mai eteroclită, cu reduceri importante ale cheltuielilor sociale, micşorări ale impozitelor şi o creştere sensibilă a deficitelor publice. Sub preşedinţia republicanului C. Bush (1988 – 1992), cheltuielile federale au rămas ridicate, iar apărarea intereselor americane a fost în continuare prioritară în negocierile legate de comerţul mondial. Alegerea în 1992 şi realegerea în 1996 a democratului

— Şi, totodată, foarte pragmaticului – B. Clinton nu aduc o schimbare radicală: fireşte, deficitul public a fost redus graţie creşterii economice şi reducerilor bugetare, discursul liberal a devenit mai social, în vreme ce naţionalismul economic continua să predomine, prin punerea în prim-plan a apărării interesului naţional şi a imperativului competitivităţii, cuplată cu aplicarea „politicilor comerciale strategice”.

În Europa, punctul de vedere liberal s-a impus în dezbaterea ideologică, a pătruns în înalta administraţie, contaminând până şi discursurile stângii. Totuşi, intervenţia statului continuă să se manifeste sub diferite forme. Corporatismele, bine închegate, nu au fost puse în discuţie» iar nenumărate „cuceriri” sociale au fost respectate în continuare. Aşadar, inflexiunea liberală s-a concretizat mai mult prin „retuşuri şi ajustări”. În Franţa, de pildă, guvernul „stângii multiple”, creat în iunie 1997 de L. Jospin, a reuşit

— Mai degrabă decât guvernările de dreapta – punerea în practică a unor programe de privatizări şi

dereglementări; ministrul Economiei pare, de altfel, foarte apropiat poziţiilor liberal-sociale pe care le-au formulat împreună, în 1999, britanicul T. Blair şi germanul G. Schroeder, doi şefi de guvern ai mişcării socialiste, care, constatând că „majoritatea oamenilor au renunţat la perspectiva unei lumi împărţite între dreapta şi stânga”, au reluat împotriva social-democraţiei procesele pe care dreapta le-a tot intentat stângii de atâtea decenii încoace.

În Asia, cra/o-ul liberal a făcut parte mult timp din discursul internaţional impus. Concurenţa, în anumite domenii, poate fi necruţătoare: dar în toate ţările care beneficiază de o creştere economică puternică, determinantă este acţiunea combinată a statului, a câtorva familii şi grupuri

— Sau, în China, rolul câtorva elemente ale aparatului de stat (în special din rândurile armatei), al clanurilor şi reţelelor oculte: iar când criza va izbucni, reflexele naţionale şi de stat vor intra din nou în joc.

În Rusia şi în fostul imperiu sovietic, discursul care s-a impus după căderea sistemului etatist a fost adesea unul ultra liberal, dictat uneori de ideologi occidentali fără prea multă responsabilitate: acolo unde el s-a tradus prin măsuri lipsite de discernământ, şi mai ales în Rusia, s-a instalat un mare haos, în care reţelele puterii şi organizaţiile mafiote şi-au împărţit sectoarele cele mai „grase”. Fondul Monetar Internaţional, impunând aici, la fel ca în toate ţările aflate în dificultate, reţetele unui liberalism doctrinal

Tabelul nr. 53

Dezvoltarea economiei mondiale (rate anuale medii)

	Întreaga lume	Economii cu venit ridicat	Economii cu venii mediu	Economii cu venit mic
198	3, 1	3.2	2.8	4, 3 4, 2

0 – 1990	2, 3	2.1	2.5
1990 – 1997			

Surtd: *Banca Mondială*, Rapport sur le développement dans le monde, 1998 – 1999 Le Snitoiriw service du déivloppement, *Paris*. *ESKA*. *1999*, *p 233*

drept o condiţie a finanţării, nu a ajutat prea mult la reconstrucţia unei economii solide şi coerente.

Ideologia care propovăduia virtuţile şi avantajele liberalismului a funcţionat din plin în anii ’90, clamată de conducătorii politici cu surâsuri interesate, dictată de marile instituţii financiare internaţionale, răspândită de învăţământul universitar, de televiziuni şi de toată presa aşa-zisă de informaţie. Iar segmente largi ale opiniei publice acceptă fără împotrivire ideea că liberalismul asigură creşterea economică şi prosperitatea.

Şi totuşi, dacă privim primii opt ani ai deceniului, creşterea economică pare mai degrabă să se fi înfrânat, în comparaţie cu anii ’80: şi aceasta atât la nivel mondial, cât şi pentru ţările bogate din Nord sau pentru ţările angajate în efortul de modernizare şi recuperare.

Fiind vorba de „economii cu venit ridicat”, între ţările capitaliste bogate performanţele cele mai semnificative par să aparţină Statelor Unite şi Marii Britanii. Această diferenţiere se explică totuşi, în parte, prin decalajul între ciclul evolutiv american şi cel european – anul 1990 constituind o depresiune pentru Statele Unite şi un vârf pentru Europa31.

Tabelul nr. 54

Dezvoltarea ţărilor bogate (rate anuale medii)

Statele Unite	Marea	Fra nţa	Japonia

Britanie			
1980 – 1990 2, 9 3, 2		2, 4	4.O
1990 – 1997 2.5 1, 9		1.3	1.4

Sursî: *Banca Mondială*. Rapport sur le développement dans le monde, 1998 – 1999, \bid, *p. 232 – 233*.

Diferenţa majoră între creşterile economice anglo-americane şi cele din ţările continentale ale Uniunii Europene se explică, în această perioadă, prin faptul că, în cazul primelor, pragul salariului minimal a fost practic abolit, ajungându-se ca în termeni reali, salariile mici să scadă în continuare, protecţia socială să se diminueze, iar inegalităţile să se accentueze şi mai mult. În schimb, în cazul celorlalte ţări, pragul salariului minim protecţia socială au fost, pe ansamblu, păstrate la acelaşi nivel – iar dacă inegalităţile s-au accentuat, principala cauză a fost instalarea unui şomaj important şi durabil, care a condus la marginalizarea unor segmente tot

„Astfel, pentru perioada 1989 – 1996, Comisia Economică a Naţiunilor Unite pentru Europa „nu constată nicio diferenţă semnificativă între rata medie de creştere a Europei Occidenule şi cea a Statelor Unite". Citat după *U Monde*, 18 înarlie 1998.

Tabelul nr. 55

Dezvoltările (arilor Eat-europene şi asiatice (rate anuale medii)

	Asia de Est	Ch ina şi de la Pacific	In dia	Europ a de Est Asia Centrală	Ru sia
19 80 – 1990	7, 8	10. 2	5, 8	2.9	2.8

19 9, 9 11. 5, — 5.4 — 90 – 9 9 9.O 1997

Sürstl; *Banca Mondială*, Rapport sur te développement dans U monde, 1998 – 1999, ibid., *p 232 – 233*.

mai importante ale societăţii. În ambele cazuri, flexibilitatea şi precaritatea locului de muncă au sporii, în primul rând pentru tineri şi pentru muncitorii necalificaţi, dar şi pentru mulţi dintre lucrătorii „vârstnici”.

În ce priveşte Japonia, apar deja primele semne ale unor dificultăţi, care urmează să se manifeste cu brutalitate odată cu declanşarea tirului automat al crizelor asiatice.

De fapt, pentru primii opt ani ai ultimului deceniu, cele mai spectaculoase procese sunt creşterile economice ale ţărilor din Asia şi prăbuşirea economică a ţărilor din fostul bloc sovietic.

După dezmembrarea (JRSS şi surparea imperiului sovietic, din anii 1989 – 1991, majoritatea ţărilor din Europa de Est au cunoscut o tranziţie dificilă de la etatism la o economie de piaţă mai mult sau mai puţin supravegheată, în care statul să îşi asume, totuşi, un anumit rol. Numai că, asemeni Federaţiei Ruse, cele mai multe ţări din vechea URSS au cunoscut, după proclamarea independenţei, o veritabilă prăbuşire, libera iniţiativă şi mecanismele de piaţă neputându-se institui fără anumite reguli şi fără un stat eficient, capabil să instaureze statul de drept; vechiul sistem centralizat nu mai funcţiona: principalele bogăţii fuseseră acaparate, iar principalele zone ale puterii ocupate de către clanurile vechii nomenclaturi, repliate acum asupra naţionalismului (uneori cu un discurs liberal) şi mai mult sau mai puţin legate de reţelele mafiote – acele reţele care se dezvoltaseră tot în sânul regimului sovietic, în cârdăşie, pe

atunci, cu anumite elemente din aparatul de partid.

Miracolul, de astă dată – căci în fiecare deceniu al celei de-a doua jumătă (i a secolului, capitalismul a ştiut să se prevaleze de miracole – se petrece în Asia: 5, 9% creşterea anuală în imensa Indie, în cursul primilor opt ani din ultimul deceniu; mai mult de 6% în Cambodgia; mai mult de 7% în Coreea de Sud, Indonezia şi Thailanda; mai mult de 8% în Malaysia y Vietnam; aproape 12% în imensa Chină. Revistele economice o confirmă: majoritatea comentatorilor nu vorbesc decât despre această creştere, care, în opinia lor, ar prevesti o lume în care Asia să aibă o pondere pe măsură.

„Prevestirea" nu este falsă, dar a o întemeia pe o singură fază de creştere dovedeşte o necunoaştere a istoriei, întrudt capitalismul a progresat întotdeauna prin creşteri şi crize. Iar această nouă criză arată slăbiciunile dinamicilor din respectivele ţări asiatice: modelul prea orientat către inserţia în economia mondială, atât prin exporturi, cât şi prin investiţiile şi finanţările străine, la care se adaugă datoriile excesive, lipsa de prudenţă a băncilor şi angrenajele speculative. Este suficient ca numai câţiva agenţi de bursă străini să realizeze profituri şi că doar câteva fonduri de plasament străine şi el (n-a finanţişti naţionali să îi urmeze, pentru ca procesul crizei să se declanşeze: el va fi probabil benefic pentru sistemele financiare şi bancare ale ţărilor respective, sever pentru aparatul productiv şi devastator sub aspect social, până în rândul claselor mijlocii. Dar toate acestea vor fi probabil uitate în câteva cincinale.

Anunţată prin prăbuşirea bahtului thailandez în iulie 1997, criza se extinde rapid în Malaysia, Indonezia şi Filipine. Ea dă la iveală slăbiciunile financiare şi bancare ale Coreei de Sud, la sfârşitul anului, la fel cum o va face şi în cazul Japoniei. Iar în vreme ce în Asia se înregistrau scăderi sensibile ale producţiei", vara lui 1998 aduce o criză paralelă în Rusia şi puternice convulsii în Argentina

şi Brazilia: toate acestea pun în evidenţă limitele şi fragilităţile sistemului bursier mondial, sistem care cunoaşte o corecţie severă în septembrie-octombrie 1998. Slăbiciunile sistemului 9 ău bancar şi financiar şi rigidităţile aparatului său productiv dau la iveală fragilitatea fortăreţei japoneze: intrarea acesteia în criză ar ameninţa în mod direct Statele Unite, deci întregul sistem"; guvernul nipon hotărăşte atunci un vast program de asanare bancară în acelaşi timp, criza asiatică, agravată, în parte, de tratamentele paleative ale Fondului Monetar Internaţional şi, în special, de ratelendicate ale dobânzilor pe care el le impune, este stăvilită, în parte, de China care. nedevalorizându-şi monedă, pare a contribui într-o manieră pozitivă! a stabilitatea economiei mondiale. O Chină care numără de-acum mai bine de un miliard două sute de milioane de locuitori şi unde, sub autoritatea aparatului de partid, coexistă formele de producţie cele mai diverse, de la mica întreprindere familială la marile trusturi de stat, de la etatism şi

„În noiembrie 1997, moneda naţionali a pierdut 58. din valoarea sa în Thailanda, 53% fin Indonezia. 33% În Filipine. 32.8% În Malaysia. 14.3% În Coreea de Sud, 12.3% În Singaporr şi 12, 1% În Taïwan (*Fortune*, 24 noiembrie 1997. p. 32 – 33).

Jln 1998, scăderea IJNB faji de anul preordent a fost de mai mult de 15% În Indonezia, de 8%! n Thailanda, de 7% În Malaysia, de aproape 6% În Corcea de Sud şi Hong Kong (Forturi*, 7 septembrie 1997. p. 30 şi *Far fastern* conw» e *Reiicn*\1Ü lume 1992, p. 12).

„Concret, la finele lui 1997. Japonia acordase credite în valoare de 120 de miliarde de dolari (inlor asiatice aflate în dificultate, fapt ce apoşi tot mai mult asupra sistemului siu bancar, deja îngreunul de creanţele insolvabile sau îndoielnice; În schimb, ea deţine 320 de miliarde de titluri din Tezaurul american. În timp ce datoria externi a Statelor Unjte atinge un nivel record colectivism la toate

formele capitalismului, cu multiple zone contaminate de clientelism, corupţie şi activităţi ale mafiilor.

Plasat subsemnul liberalismului, ultimul deceniu al secolului al XX-lea a fost unul de călduri dogoritoare şi de friguri glaciarei de creşteri şi de crize, de rutină şi de haos; unii veghează încă asupra riscurilor inflaţiei, în timp ce alţii se îngrijorează de ameninţarea deflaţionistă; unii sunt preocupaţi de limitele unei speculaţii bursiere în care raporturile dintre remunerarea acţiunilor şi preţ ating cel mai scăzut nivel înregistrat vreodată35, alţii anunţa o nouă logică bursieră, unde creşterile plusvalorii pot alimenta neîncetat nu numai speculaţiile, ci şi cheltuielile de consum ale acţionarilor. În vreme ce mulţi sunt neliniştiţi de chiar limitele fizice ale creşterilor economice (deteriorarea planetei! apa…), alţii proslăvesc o „nouă economie”, bazată, în esenţă, pe informaţie.

Iar dacă există liberalism la acest sfârşit de secol, acesta este un liberalism care se înscrie într-un sistem deopotrivă unic şi diversificat, ce a împins inegalitatea la extrem. Într-o lume a inegalităţilor excesive, este vorba, într-un fel, de un liberalism al celor hiperputernici.

4. Realităţi şi ideologii ale mondializării în anii ’90, termenul „mondializare” a făcut furori în lumea mediatică, a servit ca argument în discursul politic, a alimentat nenumărate dezbateri, i-a obligdt pe cercetători să-şi modifice unghiul de analiză…

Chiar dacă unii autori, precum R. Boyer, pun la îndoială importanţa şi, într-un fel, realitatea mondializării”, această modă se explică, într-o anumită măsură, prin conturarea noilor realităţi ce marchează ultimele decenii ale secolului: sfârşitul împărţirii tripartite a lumii care funcţionase după ultimul război mondial globalizarea financiară şi extinderea la nivel planetar a undelor de şoc induse de zguduirile monetare şi bursiere, rarefierea îngrijorătoarea păturii de ozon şi indiciile schimbărilor de climă ca urmare a activităţilor umane, Internetul… Cuvânt

rotund, fără asperităţi şi deci alunecos, „mondializarea” – cu perechea sa, „globalizarea”. apropiată de englezescul gJofw/üafion – este un cuvânt bun la toate: el poate substitui atât „imperialismul”, „capitalismul mondial 1 sau „dependenţa”, cât şi formulările care exprimă mersul înainte către o umanitate solidară şi fericită. Prin urmare, întrebuinţarea crescândă a termenului nu este neutră: înscriindu-se în mareea neoliberală, unde se reafirmă şi poziţiile extreme, el este folosit pentru a justifica anumite opţiuni sau pentru a acoperi unele renunţări.

În absenţa unei definiţii larg acceptate, utilizarea cu totul neunitară a cuvântului contribuie la ambiguitatea discursurilor şi dezbaterilor. Acestea se clarifică în parte dacă vom recunoaşte că termenul „mobilizare” este întrebuinţat pentru a desemna trei categorii de procese: 1) din ce în ce mai multe fenomene se petrec, în prezent, la scara întregii planete: 2) interacţiunile şi interdependenţele se înmulţesc şi se accentuează pe întreg globul; 3) noi realităţi se creează şi se extind la scară mondială.

Coexistă, aşadar, trei utilizări ale cuvântului „mondializare”:

1) mondializarea ca „atingere a dimensiunii mondiale de către o realitate” (ieri mondializarea prezenţei umane sau a tehnicilor productive pe diferitele continente, astăzi mondializarea informării instantanee sau a consumului anumitor produse);

2) mondializarea ca „multiplicare şi intensificare a interdependenţelor la nivel mondial” (interdependenţe rămase multă vreme firave, diluate în timp şi deci slabe, dar întărite şi demultiplicate graţie, în bună măsură, schimbărilor din transporturi şi comunicaţii);

3) mondializarea ca „mişcare organică de înglobare” (în cazul mondializării contemporane existfnd o puternică legătură cu dinamicile capitalismului).

Pe aceste baze, mondializarea din zilele noastre este

prima în care sunt cuprinse toate cele trei categorii de procese: există aici deopotrivă extindere la scară mondială a diverselor realităţi, accentuarea şi intensificarea unei largi game de interdependenţe mondiale, ca şi o mişcare organică, dominată de dezvoltarea capitalismului la scară mondială, care impulsionează, accentuează şi accelerează ansamblul – cu opuneri de rezistenţă şi contratendinţe, pentru fiecare dintre aceste dinamici. Ea îşi are rădăcinile în lunga transformare începută în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, odată cu formarea şi afirmarea capitalismului, şi se înscrie în prelungirea diverselor dinamici – expansiuni naţionale, internaţionalizări, multinaţionalizări, continentalizări – impulsionate de capitalismele naţionale dominante.

Contrar sferei pe care o evocă termenul „globalizare", mondializarea de astăzi este polarizată, inegală, asimetrică. Fireşte, toţi oamenii vor fi de-acum înainte atinşi de cel puţin unul dintre aspectele mondializării: în ce priveşte modul de viaţă sau de consum, în materie de cultură şi de informaţie, prin dinamicile economice şi circulaţia mărfurilor, sau ca urmare a poluării, distrugerii resurselor şi schimbărilor de regim climatic... Dar în locul fermecătoarei apropieri, al reciprocităţii şi solidarităţii pe care le evocă imaginea unui „sat planetar", marea majoritate a celor şase miliarde de locuitori ai Terrei vor suferi o serie de evoluţii asupra cărora nu vor avea niciun fel de control.

Cel ce se impune ca factor determinant este ansamblul geopolitic – calificat că „Triadă" de K. Ohmae- sica „arhipelag metropolitan mondial" de geograful O Dollfus[76]

e – care corespunde ansamblului de tari capitaliste dezvoltate: aici se concentrează cele mai mari mase ale

76 Q Dollfus, 1994, p. 22 s.

J^Glcva vor fi discutate în a doua parte a acestui capitol.

puterii de cumpărare, ale consumului şi economisirii, ale cercetării şi dezvoltării, ale mijloacelor financiare şi capacităţilor militare; aici se pun în practică strategiile planetare, atât ale marilor state (şi, în primul rând. ale Statelor Unite), cât şi ale marilor firme mondiale şi ale principalilor actori financiari ai lumii, cei care exercită o influentă reală asupra instituţiilor economice şi financiare internaţionale; aici sunt inventate şi dezvoltate noile tehnici şi, odată cu ele, noile procedee, noile produse, noile moduri de consum şi de viaţă; de aici se pregătesc să apară noile pericole tehnoştiinţifice, după cum tot de aici au pornit, până în anii ’80, majoritatea poluărilor industriale.

Fiecare dintre aceste aspecte ar merita să fie analizat în detaliu”. Să ne oprim însă acum, ca ilustrare, numai asupra globalizării monetare şi financiare.

Acest aspect al mondializării este o realitate: progresele tehnologice în materie de telecomunicaţii şi informatică au făcut posibilă executarea instantanee a oricărei reglări monetare şi a oricărui ordin financiar, în

---

"Sumele implicate In aceste şase tipuri de piefe — contracte pe tennen asupra ratelor, contracte pe termen asupra devizelor, contracte pe termen asupra indicilor bursieri, opţiuni asupra ratelor, opţiuni asupra devizelor, opţiuni asupra indicilor bursieri – au crescut de |a aproximativ 650 de miliarde de dolari ia Inccputul lui 1987 la mai mult de 12 000 de miliarde la sfirşitul iui 1997 (BNP, Lettre de conjoncture, februarie 1999, p. 2).

"Schimburile de pe pieţele monetare, financiarebursiere,care. pe vremea lui Keynea, reprezentau de do ui ori mai muJt dedt schimburile de mărfuri, reprezinţi astazi de mai multe zeci de ori valoarea acestora — sporind în continuare cu rapiditate O alţi evaluare, raportul dinlre. pe de o parte, totalitatea achiziţiilor gi a vlnzărilor de devize pe pieţele de schimbai, pe de alta parte, ansamblul operaţiunilor legate de comerţul mondial de miriuri era de 6 In 1979.20 In 1986, 57 In 1995 ţi. foarte probabil, va atinge valoarea 100 ln anii 2000 Vezi M Beaud, 1997, p. 123.

Muiide, 30 decembrie 1998, p 12 «Forlune, I martie 1W, p. 18.

41M. Beaud, 19S9. p. 292. Vezi, de asemenea, p 122 s. si 29C s

orice colţ a) lumii; ele au permis totodată crearea de noi valori financiare, din ce în ce mai abstracte şi mai sofisticate (contracte pe termen*jxt\ures*\şi opţiuni [options] – asupra ratelor, devizelor şi indicilor bursieri) 40. În acelaşi timp, se înregistrează o înmulţirea operaţiunilor de schimb, crearea unui păienjeniş de relaţii monetare şi creşterea în volum a activităţilor financiare şi bursiere, cu speculaţii neîncetate şi arbitraje din ce în ce mai fine; au apărut noi pieţe financiare, dezvoltându-se o sferă monetară/financiară în care pot interveni actori din toate colţurile lumii, 24 de ore din 24, cu operaţiuni ce privesc întreaga planetă; o sferă monetară/financiară care se lărgeşte continuu41, care tinde tot mai mult să se supună unor impulsuri şi logici proprii, şi în cadrul căreia panicile, mereu posibile, par din ce în ce mai puţin controlabile de către marile organisme monetare şi financiare, naţionale şi internaţionale.

Prin urmare, nu trebuie pierdută din vedere supremaţia, în această „sferă financiară mondială", a capitalismelor naţionale dominante şi, în primul rând, a Statelor Unite, La finele lui 1998, capitalizarea bursieră este de aproape 10.000 de miliarde de dolari pentru New York Exchange Standard (NYSE). de 6 700 de miliarde de dolari pentru principalele opt pieţe europene şi de 3 600 de miliarde de dolari pentru principalele pieţe din zona Asia-Pacific42. La începutul anului 1999, 65% din plăţile privind exporturile mondiale sunt efectuate în dolari – şi 20% într-o monedă a Uniunii Europene; 56% din rezervele de schimb mondiale sunt în dolari – şi 26% într-o monedă a Uniunii Europene43. Desigur, o parte din dolarii obţinuţi în lume sunt xenodolari, rezultaţi din creditele acordate în dolari în afara Statelor Unite de către bănci care nu sunt neapărat americane; euro, creat la începutul lui 1999, nu este încă o monedă de uz general în Europa şi nu a putut să îşi dea întreaga măsură ca monedă mondială; iar sistemul bancar japoneza trebuit să suporte un tratament

energic pentru a ieşi din impas. Totuşi, principalii actori monetari şi financiari se află încă în Statele Unite, în Uniunea Europeană şi Japonia; iar creditorul internaţional rămâne, în ultimă instanţă, Rezerva Federală Americană, în relaţie cu Fondul Monetar Internaţional şi în coordonare cu marile bănci ale Grupului celor Şapte (G7).

Paradoxul constă în faptul că dezechilibrele monetare şi financiare americane sunt parte integrantă a acestei sfere financiare mondiale: ele contribuie la funcţionarea sa, dar vor sta la baza crizei pe care o anunţă deja o serie întreagă de indicatori. „Echilibrul precar (...) al economiei mondiale din anii '80, scriam încă din 1989, se datorează în bună măsură... dezechilibrelor din Statele Unite, care sunt în cele din urmă generatoare... de grave tulburări în funcţionarea economie mondiale-44 Zece ani mai târziu, deficitul extern curent american avea să se accentueze, ajungând de la 155 de miliarde de dnlari în 1997 la 233 de miliarde în 1998 \negativ începând cu 1987, soldul extern net al Statelor Unite a ajuns de la – 620 de miliarde de dolari (8% din PIB) în 1995 la – 1 550 de miliarde de dolari (17, 8% din PIB) în 19984[77]

totalul bugetului revenit din investiţiile externe este deficitar în 1997 şi înregistrează un deficit de 23 de miliarde de dolari în 199817.

În mod paradoxal, lumea a contribuit la finanţarea creşterii economice americane din ultimii douăzeci de ani ai secolului; astăzi, Statele Unite au mare nevoie de această finanţare (de unde şi importanţa rezultatelor de pe Wall Street): dar creşterea nestăvilită a cursurilor conduce la o deteriorare a raportului dintre preţurile acţiunilor şi veniturile pe care ele le asigură. Câştigurile care se caută sunt, din ce în ce mai mult, plusvalorile; or, cursa pentru plusvaloare de dragul plusvalorii conduce în mod automat

---

77 xVczi Lettre de conjoncture a BNP, aprilie 1999. p. Ä. Iar în 1999, deficitul urma să se agraveze

la o corecţie severă, care corecţie poate declanşa oricând o criză extrem de gravă.

Va fi oare Europa suficient de coerentă, de puternică şi de credibilă pentru a constitui un pol al stabilităţii?

În lume, două mari ţări-continent, India şi China, sunt spaţiile care permit conservarea unei anumite autonomii, lor putându-li-se adăuga Rusia în momentul în care va reuşi să se redreseze şi să ajungă la o oarecare stabilitate.

Câteva dintre ţările mici şi mijlocii, de îndată ce au suficientă coeziune şi un stat capabil să impulsioneze o anumită strategie, vor putea continua să navigheze prin viitoare – urmărind mai mult satisfacerea nevoilor propriei populaţii şi mai puţin ancorarea pe pieţele externe, după cum par să fi înţeles că trebuie procedat mai mulţi dintre conducătorii ţărilor din Asia. În urma crizei din 1997 – 1998.

Dar multe dintre ţările mici şi mijlocii, ca de altfel majoritatea populaţiei acestei planete, sunt de-acum obligate să suporte procesele planetare asupra cărora nu au niciun control – inclusiv perioadele de criză.

Întrucât – deşi termenul „mondializare” încearcă să mascheze acest lucru, să îl facă uitat – inegalităţile mondiale sunt profunde: de mai multe decenii încoace, date fiind dezvoltarea capitalismului într-un context liberă] şi extinderea ariilor unde predomină relaţiile monetare şi comerciale, inegalităţile se accentuează în cvasitotalitatea ţărilor, aşa cum se accentuează şi între ţări. Rezultanta este adâncirea inegalităţilor între, pe de o parte, clasele înstărite, paturile bogate şi foarte bogate ale lumii şi, pe de altă parte, populaţiile sărace şi foarte sărace: la scara întregii planete, cincimea cea mai săracă (20% din populaţie) deţinea 2, 3% din resursele mondiale în 1969 şi numai 1, 1% în 1994; cincimea cea mai bogată (tot 20% din populaji) deţinea 69% din resursele mondiale în 1969 şi 86% în 1994. Un elveţian câştigă într-o zi ceea ce un etiopian câştigă într-un an; câteva familii foarte bogate

dispun pentru cheltuielile anuale de ceea ce le-ar permite să trăiască timp de un an câtorva sute de mii de familii sărace.

Dincolo de aceste diferenţe extraordinare la nivel de resurse, procesele mondializăriişi accentuarea interdependentelor aduc regiuni şi ţariintregi în situaţii extrem de dificile, adeseori insuportabile. Ele generează totodată răbufniri ale afirmării identitare – naţionale, regionale, etnice, religioase –, crearea deenclaveşi înmulţirea disparităţilor. I. a fel cum capitalismul este deopotrivă creator şi distructiv, mondializarea, prin procesele ei de unificare, scoate în evidentă diferenţele şi suscită altele noi.

Astfel, în măsura în care corespunde unei anumite realităţi, termenul „mondializare" acoperă un ansamblu de procese care joacă un rol extrem de inegal şi de asimetric. Iar aceasta cu atât mai mult, cu cât ele sunt strâns legate de o serie întreagă de alte mutaţii, precum puternica extindere a raporturilor monetare şi comerciale, accentuarea inegalităţilor prin crearea noilor forme şi zone de sărăcie, recursul tot mai sistematic al firmelor la tehnoştiinţă, periclitarea – da la nivelul local până la cel mondial – a diversităţii biologice şi a echilibrelor fundamentale ale Terrei.

Până la urmă – dincolo de încercarea dea stăpâni procesele economice, monetare şi financiare – obiectivul major este acela de a şti dacă va putea fi găsit un echilibru stabil între expansiunea activităţilor umane şi reproducerea biofizico-chimică a Pământului, iar asta în condiţiile unei umanităţi profund inegale41. Aceasta este problema crucială a lumii noastre, problemă pe care o evită majoritatea celor care vorbesc despre mondializare.

Liniile de forţă ale basculării lumii

Schimbări comparabile cu celc care caracterizaseră „Marea Depresiune" economică de la sfârşitul secolului al XIX-lea; împletirea de creşteri, crize, reculuri şi progrese;

procese de unificare/diversificare însumate sub termenul generic de „mondializare”: unui economist i-ar fi suficient acest tablou pentru a vorbi despre „marea mutaţie” din anii 1980 – 1990.

Atât pentru istoria umanităţii, cât şi pentru cea a capitalismului e vorba însă de mult mai mult, după cum o arată şi termenii utilizaţi în lucrările recente”: „marea dezordine”, „răsturnarea”, „răsucirea”, „sfârşitul lumii”, „sfârşitul istoriei”... În ce ne priveşte, am preferat termenul „basculare”, pentru sensul său foarte precis de „trecere rapidă de la o stare la alta”, dar şi pentru că evocă o mişcare de ansamblu sub multe aspecte ireversibilă.

Îmbinarea legăturilor internaţionale şi a spaţiilor multinaţionale, păienjenişul de relaţii comerciale, tehnologice şi informaţionale, globalizarea monetară şi financiară: capitalismul contemporan reuneşte într-un mod tot mai compact economii şi societăţi. Prăbuşirea sistemului sovietic şi a spaţiului plurinaţional etatist organizai în jurul său, fulgerătoarea extindere a raporturilor financiare şi comerciale în cvasitotalitatea societăţilor, dinamicile activităţilor economice şi ale înavuţirilor în toate ţările lumii, inclusiv în India şi, astăzi, în China: fluxurile şi impulsurile capitalismului mondial încep să treacă peste diguri şi baraje – atât peste cele create în vremurile de demult, cât şi peste cele construite în ultimele decenii.

„M Beaud, 1997

„C Sioffacs, 1987; F Fukuyama, 1992, B Bădieşi M. – C Smouts, 1992, 1995; J-Y. Carfanlan. 1993; M Beaud. 1994; M Touraine, 1995: M Beaud. 1997

Din acest moment, fie că e vorba de declinul capitalismului industrial, de slăbirea dominaţiei occidentale, de supunerea crescândă a societăţilor faţă de economic, de prejudiciile pe care activităţile umane le aduc Pământului sau de accelerarea tornadei de schimbări

radicale, multe lucruri ne fac să credem că ne îndreptăm spre declanşarea unei „basculări a lumii”.

1. Noua structurare a lumii

Era mai ieri: cel mult un sfert de secol în urmă.

Trei lumi”: prima lume, capitalistă, industrializată, bogată, cu Statele Unite predominante, dar din ce în ce mai obligate să ţină seama de creşterea puterii economice a Japoniei, pe de o parte, şi a principalelor ţări din bătrâna Europă, pe de alta. A doua lume, comunistă, orientându-şi eforturile înspre industrializare şi creşterea producţiei, dominată de URSS, o Uniune Sovietică profund marcată de logica etatismului şi de practicile staliniste. În fine, Lumea a Treia, o grupare eterogenă formată – în ultima fază a decolonizării – din ţări care au suferit, prin dominaţie sau colonizare, diverse forme de exploatare, de destructurare, de înapoiere şi sărăcire.

Ca punte de legătură între prima şi a treia lume, câteva ţări-punct de sprijin şi noi ţări industriale în curs de modernizare, ce se înscriu în structura ierarhizată a sistemului naţional/mondial capitalist. La intersecţia între a doua şi a treia lume. două mari ţări-continent: China care, după ruptura sa de URSS, a fost tentată să devină nouă putere conducătoare a unui nou bloc comunist, în încercarea sa continuă de a se afirma că prima şi cea mai influentă dintre toate ţările sărace: şi India care, afişându-şi fără rezerve apartenenţa sa la Lumea a Treia, păstra legături solide cu URSS.

Niveluri ale avuţiei din ce în ce mai inegale, în special prin îmbogăţirea ţărilor petroliere slab populate: ritmuri de creştere şi de modernizare profund disparate, în special odată cu suita de „miracole economice11: Lumea a Treia a fost prima care s-a dezmembrat, făcând că încă din anii ’80 să se vorbească despre o fostă (sau ex) Lume a Treia. Apoi, la sfârşitul anilor ’80 şi începutul anilor ’90, a fost rândul blocului sovietic şi al Uniunii Sovietice înseşi să se dezmembreze, pe ruinele lăsate de dublul eşec al

totalitarismului şi al gestionării economiei de către stat.

Într-un articol publicat în *The National hiterestm* vara lui 1989, F. Fuku-yama a anunţat „sfârşitul istoriei”, teză pe care autorul urma să o dezvolte într-o lucrare din 1992 şi care avea să suscite o avalanşă de reacţii şi dezbateri: în 1999, perspectiva lui rămâne neschimbată: „Nimic (...) nu-mi

MV*7. i supra. capitolul şi clatină (...) vechea concluzie: democraţia liberală şi economia de piaţă sunt singurele posibilităţi viabile pentru societăţile noastre moderne” 51.

Forţa cuvintelor: „democratic liberală”, „economie de piaţă M... Tare că totul este spus. Şi totuşi: idealul democratici liberale este el astăzi cu adevărat împlinit? Democraţiile occidentale nu suferă ele de faptul că „nu prea mai au nici cadru, nicio axă a lor”? În plus, ceea ce triumfă astăzi este cu adevărat „economia de piaţă”? Nu e mai degrabă capitalismul care, prin multe aspecte ale sale, înseamnă tocmai negarea economiei de piaţă? Iar legătura dintre capitalism şi democraţie este ea clar stabilită? Nu ne arată istoria că acest capitalism se împacă la fel de bine cu democraţia liberală ca şi cu social-democraţia şi că poate prospera chiar sub regimuri dictatoriale sau totalitare? Şi apoi. putem noi da uitării forţele de profunzime cuprinse în sentimentul naţional, credinţa religioasă, apartenenţa la o anumită civilizaţie, selea de bogăţii şi de dominare?

Întrucât capitalismul reprezintă o putere transformatoare care se dezvoltă în cadrul societăţilor mobilizând aproape toate resorturile umane, dezvoltarea sa suscită în mod necesar noi mize şi noi confruntări, care conduc la noi raporturi de forţă. Sfârşitul istoriei, la fel că satul planetar, mondializarea fericită şi domnia economiei de piaţă, este una dintre acele formulări înşelătoare care stimulează somnul raţiunii.

De fapt, la acest sfârşit de mileniu, dacă e ceva care

să triumfe, acest ceva este capitalismul şi. mai precis, blocul capitalist bogat – marile state şi marile firme ale Triadei – a cărui influenţă rămâne predominantă în lume. Blocul acesta continuă într-adevăr să controleze nu numai cea mai mare parte a producţiei de mărfuri, ci şi partea esenţială a mijloacelor financiare, a cercetării ştiinţifice şi tehnologice, ca şi a capacităţii de inovare...

În cadrul Triadei, Statele Unite au cea mai mare greutate: ele domină practic în toate domeniile, nu au de dat socoteală nimănui şi încearcă să le impună tuturor a legile lor. Ele sunt singura ţara în măsură să păstreze un deficit comercial durabil, grafie finanţărilor externe care vin nu numai de la propriii lor investitori, dar şi de la plasamentele atrase din toate colţurile lumii – ţări cu mari fonduri economisite, oligarhii ale ţărilor sărace sau în curs de modernizare, venituri din traficurile mafiote mondiale51. Statele Unite şi-au lărgit piaţa internă prin NAFTA (Asociaţia de

11F Fukuyama, „La finde l'histoire dix «ans apri>s. *Lt Monde*, 17 iunie 1999. p 1. Kegasim de fapt aici sensul prüf und al ideologiei mondiali/Jrii: lumea pe cale de a se unifica prin intermediul pieţei – o piaţă căreia isc trec cu vederea inegalităţile, asimetriile şi raporturile de forţa.

„M Beaud. 1997. p *234*

31 Aşa cum am vî/. ut ceva mai înainte, soldul extern net al Statelor Unite a devenit negativ în 1987, atingind – 1 550 de miliarde de dolari (17.8* din PIB) în 1998 Prelungirea tendinţei actuale ar duce la un total al daioriilor de 3 6511 de miliarde de dolari (36% din IIB) În 20Ü3 Ve/. i *Irttre de conjoncture* a BNP din mai 1999. p 2

Tabelul nr. 56

Ponderea celor trei mari puteri capitaliste ale lumii, în 1997 (în % din totalul mondial)

	Statele Unite	Japonia	UE 15	Ympreunt
Populaţie	4, 6	2, 2	6,	13, O

		2		
Produs brut 25.7		15,	28.	70, O
	9	4		
Capitalizare		15,	23,	80, 4
bursieră 42, O	3	1		

Sirrsfl: Banca Mondială, *Rapport sur tû développement lians le monde*, 7995 – 1999, op. cit., p. 212 – 213 şi 242 – 243.

În co priveşte ponderea lor în cheltuielile pentru cercetare şi dezvoltare, vezi tabelul nr. 59.

Liber-Schimb Nord-Americană), care cuprinde inclusiv Canada şi Mexicul; ele îşi sporesc legăturile atât cu celelalte zone ale celor două Americi, cât şi cu Europa, Asia şi ţările Pacificului; totodată, utilizează organismele internaţionale pentru a-şi impune propriile puncte de vedere, iar în caz de eşec, recurg la diverse forme de presiune şi şantaj.

Comerţ extern, flux de capitaluri şi credite: toate aceste fluxuri internaţionale le leagă mai mult ca oricând, între ele, pe cele trei componente ale Triadei. Iar în Triadă, acolo unde statele par să aibă tot mai puţine ambiţii şi proiecte, oligopolul capitalist mondial este cel care, din ce în ce mai mult, fixează orientările şi dă impulsurile. Prin băncile sale şi organismele lui financiare, el stă la baza globalizării monetare şi financiare; iar prin foarte marile sale firme, el are o pondere determinantă în ce priveşte ansamblul activităţilor productive şi comerciale, cercetarea, investiţiile, consumul.

Cota cifrei de afaceri a primelor două sute de firme mondiale din produsul mondial, care era de 17% în 1960, a atins 24% în 1984 şi 31% în 1995”. În 1995, cele mai mari 500 de întreprinderi din lume” însumau mal mult de 35 de milioane de salariaţi56: cu active în valoare de ceva mai mult de 32.000 de miliarde de dolari, ele au avut o cifră de afaceri de aproximativ 11 400 de miliarde de dolari –

aproape jumătate (47%) din produsul mondia157 – şi au realizat profituri de mai mult de 320 de miliarde de dolari[78]

1 – adică mai mult decât produsul brut total a 43 de ţ. În cu venituri slabe însumând ceva mai mult de 1 miliard de locuitori[79]

Potrivit evaluărilor disponibile, firmele multinaţionale realizau. În anii ’80. jumătate din comerţul mondial – 30% din comerţul lor fiind un comerţ intrafirmă”, adică în interiorul spaţiului firmelor multinaţionale, şi deci de o altă natură decât comerţul „adevărat”, făcut din schimburi

78 Acea* 15 ci frJ se si tueazA între cea a popula (ici active din Franţa (26 dc milioane) şi cea a Germaniei (42 de milioane) |Ba nea Mondială, 1995, p. 231].
"Vo/j "(Thcl Fori une Clobal 500", 1996 şi Banca Mondial«, 1995 «-[The) Fori une Global 5tX)", I09é. p 72.

79 Banca Mondială. 1995, p, 182
Madeuf. "Du paradox«? à l'autci-orga nisa lion", Cahier du GEMDEV. nr 5. noiembrie1 1985, p. 51.
wExpor1urilü sucietăţilor-mamă. plus vtnzările in ţările lor de implantare şi exporturile filialelor In străinătate; cu privire la spaţiul economic creat de multinaţionale şi de filialele lor. vezi M Beaud. 1989, p 67 s şi 74 s
^LINCTAD, 1993.
"In 1984, dintre principalele 200 de firme multinaţionale. 51.5% er au americane, 18.5% japoneze. 18.5% din Comunitatea Europeană (F. Clairinonte şi]. Cavanagh. "Le club des deux cents". \t Momie diplomatique, decembrie 1985.) In 1987, dintre cele mai mari 100 de firme muliinaţinnalc, 40 sînt americane, 14 japonezr, 37 europene [Fori une, 25 aprilie sil august 1988); zece ani mai tirziu. 32 sînt americane. 26 japoneze, 39 europene (Fnriune, 3 august 1998).
"In 1991, cheltuielile pentru dezvoltare şi cercetare erau, pa cap de locuitor si la valoarea dolarului din 1987. de: 218 dolari In ţările cu venituri ridicatc. 106 în noile ţări industrializate din Asia, 29 în Federaţia Rusa. 6 în ţările cu venituri medii (cxccptlml Rusia), 1 dolar în ţările cu venituri slabe (exceplind China). Sursă: Comunilatca Europeană, 1994, cilâtă dc Banca Mondială. 1999, p 1
în fata sa, după prăbuşirea imperiului sovietic şi dizolvarea URSS, incep să se afirme, în primul rînd, cele două mari ţări-continent ale Asiei.

între parteneri distincţi; în anii ’90, ele vor realiza două treimi din comerţul mondial – 40% fiind un comerţ intrafirmă. Privind din alt unghi: în 1992, 37.000 de firme multinaţionale controlau 170.000 de filiale în străinătate, adică un total de active productive de 2000 de miliarde de dolari; ansamblul vânzărilor lor în străinătate61 – adică în afara tării societăţii-mamă – reprezenta 5.500 de miliarde de dolari, sensibil mai mult decât comerţul internaţional care, în acel an, era de ordinul a 4.000 de miliarde de dolari*5.

Or. aproape toate firmele foarte mari care domină producţia, schimburile comerciale şi cercetarea tehnologică din întreaga lume îşi au sediul-bază în cele trei principale centre capitaliste ale Triadei*3.

Departe de o economie de piaţă care să reunească actori de calibre comparabile, departe de o mondializare care s-ar apropia de imaginea unui sat planetar, ne aflăm. Încă mai mult decât în secolele anterioare. În prezenţa unui ansamblu deopotrivă naţional, multinaţional şi mondial, extrem de inegal şi de ierarhizat, dominat de oligopolul capitalist şi de puterile Triadei. În sânul acestei

---

China şi India sint singurele doua jări miliardare in oameni. una şi cealaltă au un trecut încărcat de istorie şi bogat în împliniri. Şi una şi cealaltă au fost dominate, umilite şi speră acum să scape de gustul amar care le-a rămas. Şi una şi cealaltă ştiu să îmbine piaţa şi administraţia, centralizarea şi descentralizarea, îndemînarea manufacturieră şi cunoaşterea ştiinţifică, statul şi socictatca. Şi una şi cealaltă au dezvoltat sub direcţionarea statului importante capacităţi de producţie şi au ştiut să lase să se dezvolte, sub nişte forme adecvate, entită(i capitaliste de o importantă astăzi cresclndă. Fireşte, ca produs pe cap de locuitor, ele sint încă departe de ţările bogate, dar deţin o anumită putere in domeniul nuclear si spatial; studen|ii şi cercetătorii lor sînt, de altfel, prezenţi în toate domeniile de viitor, mai ales în informatică, dacă ne gindim la India; iar cci mai boga(i 10% din populaţia lor "cîntăresc" mai mult decît o marc ţară europeană. In plus, calculai în raport cu puterea de cumpărare, şi nu cu rata de schimb, produsul lor brut reprezintă mult mai mult, în special în cazul Chinei; de

concentrări de bogăţii s-au determinat liniile de forţă ale consumului din următoarele decenii, orientările cercetării şi ale aplicaţiilor saleMJ structura şi aria de răspândire a schimburilor internaţionale – deci, implicit, caracteristicile diviziunii muncii, luarea (sau neluarea) în seamă a problemelor de mediu la scară planetară…

Tabelul nr. 57

Ponderea în 1997 a principalelor puteri de la începutul secolului al XXI-lea

	Lumea întreagă	Statele Unite	UE 15	Japonia
Populaţie (în milioane]	5829	268	363	126
Produs brut.				
— la rata de schimb	29926	7690	8510	4772
— cval. la PPC*”.	36951	7690	7466	2951
Rata de creştere (în %)				
— 1980 – 1990	3.1	2, 9	2.6	4.O
— 1990 – 1997	2, 3	2, 5	1.5*	1.4
	China	**India**	**Rusia**	**Brazilia**
Populaţie (în milioane]	1 227	961	147	164
Produs brut.				
— la rata de schimb	1055	374	403	773
— eval. la PPC*	4 382	1587	618	1020

Rata de creştere (în %)				
— 1980 – 1990	10, 2	5, 8	2.8	2, 8
— 1990 – 1997	11.9	5, 9	— 9	3, 1

„În miliarde de dolari. „Evaluare la paritate cu puterea de cumpărare.

Sursă: Banca Mondială, *Rûfiwi sur*le. *développement dans le monde*, 1995 – 1999, op. cit., p. 212 – 213 şi 142 – 243. a Euiopa celor Doisprezece. 1981 – 1990 (sursî: *RAMSF*. *S*. 1992, Dunod, 1991, p. 409). b. Estimare după UNCTAD, *Trade and Développement Raport*, 1998. p. 4.

douăzeci de tini încoace, amândouă aceste ţări realizează nişte ritmuri de creştere care le fac să înceapă a cântări serios în economia mondială – aşa cum s-a văzut în perioada crizelor asiatice din 1997 – 1998; în fine, amândouă dispun de o imensă piaţă internă potenţială, capabilă atât să-i intereseze timp îndelungat pe fu mizorii străini, cât şi să permită o închidere naţională vreme de câteva decenii.

Pentru toate aceste motive, dacă nu se ajunge la cine ştie ce prăbuşire sau blocaj – altminteri, oricând posibile –, aceste două ţări se vor număra cu siguranţă printre primele mari puteri ale lumii, în a doua treime a secolului următor.

Apoi, ar mai fi Rusia, dacă reuşeşte să se redreseze; ar fi cele câteva ţări mari din fosta Lume a Treia, Brazilia, Pakistan, Indonezia, plus altele, nu atât de mari, dar coerente în jurul statului, care ar putea de asemenea să se afirme Dar există şi un larg sector al umanităţii care suferă astăzi din pricina sărăciei, a înrăutăţirii condiţiilor de viaţă şi. mai ales, a lipsei de perspective pentru tinerele generaţii, şi care riscă să ajungă în faţa următoarei alegeri: fie, printr-o multitudine de demersuri individuale,

să plece, pentru a încerca să trăiască mai bine, în ţările bogate sau mai puţin sărace – şi atunci va fi un nou val de migraţii în faţa căruia tot mai multe ţări îşi vor închide porţile; fie să se întoarcă împotriva păturilor sau grupurilor etnice mai înstărite din propria regiune sau ţară, ori să se focalizeze împotriva principalului deţinător de bogăţii, simbolul dominaţiilor trecute şi prezente, adică împotriva Occidentului.

O întoarcere împotriva acestuia este deja perceptibilă sub diverse forme, mergind de la contestarea opţiunilor occidentale (politici de ajustare structurală impuse ţărilor în dificultate, rate ridicate ale dobânzilor impuse ţărilor asiatice aflate în criză în 1998, reluarea bombardamentelor americane împotriva Irakului la începutul lui 1999, războiul NATO împotriva Serbiei în primăvara lui 1999) până la punerea în discuţie a Occidentului ca atare (de către regimuri populiste sau forţe ţinând de un integrism islamist).

Observator erudit al istoriei lumii, R. Donnaud a subliniat foarte convingător profunda asimetrie ce a caracterizat ultimele cinci veacuri: MDE la sfârşitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XX-lea, cel care a făcut Istoria a fost Occidentul. Restul lumii, cel mai adesea, l-a urmat sau i s-a supus" 65. Sau, referitor la dinamismele concentrate în Occident: „Etapă care începe către finele secolului al XV-lea şi se încheie la începutul secolului al XX-lea reprezintă o minunată şi înspăimântătoare concentrare a progresului, o hipertrofiere regională care înseamnă o atrofiere mondială, o strălucire localizată care înseamnă o întunecare generalizată, o reducere a scenei istoriei umane care înseamnă o elevare a scenei şi a

Donnaud, Lrc Toumiifte., 1992, p *24*.

Istoriei. (…) Progresului raţiunii occidentale şi va corespunde un recul al moralei neoccidentale, progresului libertăţii occidentale – un recul al egalităţii neoccidentale

etc.”

„Marea mutaţie” actuală marchează cu siguranţă sfârşitul acestei etape. Ne îndreptăm noi oare spre o reechilibrarea lumii, în cadrul căreia marile civilizaţii şi marile continente atâta amar de vreme dominate şi dispreţuite îşi vor găsi locul ce îi se cuvine? Sau, odată cu afirmarea capitalismelor asiatice, vom asista la începutul unui declin relativ al capitalismelor occidentale şi al acelei „Europe neţărmurite” 1, cum o numea F. Perrnux? Ultima carte încă nu a fost jucată: următoarele decenii vor fi decisive.

Era unei lumi dominate de Europa aparţine trecutului. Deja *leaderşlitp*-ul occidental se exercită tot mai greu, mai puţin faţă de ţările mici sărace. Acum se scrie o pagină nouă: ţinând cont de dinamicile demografice şi economice asiatice, de creşterile demografice din Africa şi America Latină, de scăpărările naţionalismelor, particularismeşi integrismelor, de prăbuşirea statelor-naţiuni şi înmulţirea zonelor sfâşiate în neîncetate confruntări, de in sfârşit. migrările pe care le antrenează toate aceste rupturi şi dezlănţuiri, Europa, în special Occidentul nu ar trebui oare să se pregătească a culege furtună pe care a semănat-o, cucerind lumea pentru a-i aduce credinţa creştină, progresul, civilizaţia? Furtună din care. până acum, nu s-au făcut simţite decât primele pale de vânt.

Iată o linie de forţă sigură a basculării lumii.

2. Monetarizare/comercializară7: societăţile sub jugul economiei

Monetarizare, comercializare, extindere a capitalismului în toate câmpurile societăţilor: formule rebarbative prin abstracţia lor şi care ar trebui poate ilustrate.

Un copil se plimbă cu tatăl său pe un drum de ţară; deodată copilul se opreşte nedumerit şi întreabă: „Tată, noi cui trebuie să-i plătim?” Parcuri de distracţii, piste de schi

cu plată, plaje cu taxă de intrare… tot mai puţine activităţi în aer liber scapă puterii banului.

Apa de fântâna era gratuită; apa de la robinet se plăteşte, iar vânzarea (în stiele, butelii, bidoane) de ape minerale ori „de izvor” creşte în toate oazele de opulentă ale lumii noastre; în vremece, în multe mahalale, controlul asupra unui robinet de apă – şi ea de o calitate dubioasă – constituie un bun prilej pentru extorcarea de bani. Pentru toate ţările, producţia de apă potabilă este pe cale de a deveni o veritabilă activitate economică; pentru ţările care nu o au, apa va deveni un produs de import. Această apă va constitui miză majoră la începutul secolului viitor. Când va ajunge

„*Uem*… p, «3.

În în – *marchandisation* (n în).

ea mai scumpă decât petrolul?

Un proces asemănător se constată în privinţa aerului: aer purificat: o gură de oxigen cu plata în anumite intersecţii din México: tot mai multe construcţii prevăzute cu aer condiţionat: proiecte de „oraşe artificiale” pe care le prefigurează câteva prototipuri („biosfera 1”, „biosfera 2”): treptat, aerul devine o marfă.

Să luăm apoi cazul sănătăţii: în aparenţă, dintotdeauna medicii şi farmaciştii au trebuit să fie plătiţi; în realitate, totul s-a schimbat: sisteme de sănătate din ce în ce mai costisitoare, obiective ale laboratoarelor farmaceutice legate de cercetare, producte şi piaţă, grupuri de presiune medicale. O dovedeşte, dacă mai este nevoie, afacerea sângelui contaminat: interes naţional, necesitatea de vidare a stocurilor, competiţia laboratoarelor – principalele explicaţii ţin de economie, de raţiunile de stat şi de cele ale pieţei. O dovedeşte, de asemenea, înmulţirea „afacerilor* din medicină, chirurgie, procreaţie, prelevarea de organe sau de ţesuturi Cel care domină este banul; aşa cum se întâmplă tot mai mult şi în sfera educaţiei, presei, culturii, artei…

Acelaşi lucru se întâmplă şi în noul domeniu al stocării, difuzării şi tratării electronice a informaţiei: ne-am fi aşteptat să se ajungă la o gratuitate de gen „serviciu public” sau de un alt ţip: or, cea care domină este clasica logică a comerţului, cu monopoluri, control al pieţelor şi creare de rarilăţi. Logica pieţei şi a profitului animă uriaşele transformări actuale din telecomunicaţii şi multimedia: apar sau se creează noi necesităţi: pentru a le face faţă, se impun o serie întreagă de cheltuieli, deci o putere de cumpărare; iar utilarea şi consumul se vor efectua în cadrul fixat de marile grupuri capitaliste ce domină aceste domenii.

Astfel, domnia mărfii nu se va traduce în primul rând prin înmulţirea sau acumularea de produse materiale, aşa cum s-a crezut în secolul al XIX-lea şi într-o perioadă din cel de-al XX-lea, odată cu înflorirea societăţii de consum; ea va însemna – după cum începe deja să se constate – supunerea de către forţele pieţei a tuturor momentelor din viaţa omului. O tuturor aspectelor funcţionării unei societăţi şi. din ce în ce mai mult, a tuturor dimensiunilor unei Terre care nu mai înseamnă decât „mediul înconjurător” al oamenilor. Pe scurt, o logică a comerţului extinsă asupra oamenilor, societăţilor şi Terrei întregi.

Concomitent, în tot mai multe dintre regiunile sărace ale lumii, autoproducţia – producţia familială pentru nevoile familiei, producţia sătească pentru nevoile satului – înregistrează un recul: atât sub efectul extinderii producţiilor pentru oraşe sau pentru export, încurajate de agenţii publice sau de comercianţi intermediari, cât şi sub presiunea concurenţei dintre produse, adeseori subvenţionate, concurenţă ivită n dată cu îmbunătăţirea transporturilor.

Pentru oricine priveşte în jur, citeşte, călătoreşte, schimbarea aceasta este într-adevăr impetuoasă: generalizare a statului de marfă şi, mai mult ca oricând, a mărfii capitaliste, în detrimentul economiilor tradiţionale,

al economiei domestice şi al gratuităţii; monetarizarea întregii vieţi sociale, tot mai invadate şi fermecate de puterea banului: şi, să nu uităm, extinderea salarizării iar în contrapondere, sectoarele „informale”, noile straturi ale sărăciei, noile marginalizări, zonele de retragere sau de supravieţuire a societăţilor supuse raporturilor bazate pe circulaţia banilor.

Extinderea sferei pieţelor şi a relaţiilor monetare este însoţită – şi aici este lucrul esenţial – de profunde transformări ale societăţilor noastre: creşterea rolului tehnologiei, cercetării, ştiinţei; diviziunea tot mai accentuată a muncii; demultiplicarea necesităţilor, cu noile lor forme şi noile moduri de a le satisface; transformarea valorilor, a structurilor sociale, a motivaţiilor şi comportamentelor; dispersia locurilor de decizie şi diluarea responsabilităţii. În acelaşi timp, activităţile productive care, până în vremurile moderne, fuseseră în slujba societăţii, tind să devină predominante în raport cu ansamblul celorlalte activităţi sociale: economicul se autonomizează în raport cu societăţile umane.

Această autonomizare se produce prin lărgirea sistemului de piaţă şi dezvoltarea capitalismului – între care trebuie făcută o distincţie[80]

— şi una şi cealaltă puţind foarte bine să se articuleze cu afirmarea sistemului etatist Autonomizarea a fost posibilă prin disirugerea, adeseori violentă, a formelor sociale anterioare, în care dimensiunile amestecate ale religiosului. socialului, economicului şi politicului, legăturile de familie, relaţiile de dependentă, de supunere sau loialitate, sistemele de solidaritate şi de redistribuire creau reţele complexe, luând forme dintre cele mai diverse în funcţie de tipurile de societăţi”.

Regăsim aici analiza lui K. Polanyi: după dislocarea

---

80 Ibidirm., p 21.
Mă rele» în spécial la G Becker Vezi M BeaudsiC. Dostalcr. 1993.19%, p 137 a. "Vezi M. Beaud, 1982. 1985 1<Vc/.i M Bea ud, 1989

societăţilor tradiţionale prin generalizarea „pieţei autoreglatoare” şi extinderea sa – dincolo de producţia de mărfuri – asupra pământului, muncii şi banilor, „societatea este administrată ca un auxiliar al pieţei. În loc că economia să fie încastrată în relaţiile sociale, relaţii le sociale sunt încastrate în sistemul economic” 70 Devenită „sursă şi matrice a sistemului” 71, piaţa autoreglatoare reduce relaţiile umane şi sociale la raporturi băneşti.

De-acum înainte, economia domină societăţile. În faţa numeroaselor probleme tratate odinioară în termeni politici sau etici, se impun astăzi argumentele economice; existenţa ca bărbat, femeie sau copil în cadrul societăţii tine în prezent de banii fiecăruia; viaţa nenumăratelor familii.

până în cătunele cele mai izolate sau insulele cele mai îndepărtate, este legată de convulsiile piefelor mondiale; în domeniul ştiinţelor economice apar curente tot mai puternice care pretind că aduc răspunsuri la orice problemă prin simplul calcul economic, considerând că totul nu ar fi acum decât o chestiune de maximalizare sau optimizare72. Astfel, dominată crescândă a economiei asupra societăţilor noastre tinde să fie dublată de o dominaţie crescândă a raţionamentului economic asupra mentalităţilor, a modului de a gândi, a judecăţilor şi deciziilor noastre. Iar până la urmă, nu doar îmbunătăţirea condiţiei fiecăruia dintre noi, nu doar creşterea nivelului de trai par să depindă în mod direct de creşterea economică, ci însăşi existenţa oamenilor, şi chiar fericirea lor.

Creşterea economică a devenit, într-adevăr, finalitatea supremă a cvasi-totalităţii societăţilor contemporane. Societăţile lumii capitaliste dezvoltate, în ansamblul lor, „merg înspre creştere”: ele nu văd soluţionarea problemelor lor decât în creşterea economică şi au nevoie de ea pentru a-şi menjine propria lor coerenţă, o coerentă pe care nimic altceva nu mai pare fi în măsură

să le-o asigure. După primele semne ale crizei, şi în fiecare dintre etapele sale, creşterea economică a apărut ca unica salvare. D. Clinton, ca să luăm un singur exemplu, propunea combaterea şomajului, sărăciei, a lipsurilor din domenii precum educaţia şi sănătatea, prin dublarea produsului naţional în decurs de o generaţie: aceasta fără a se întreba de ce decenii după decenii de creştere economică nu permiseseră ştergerea acestor neajunsuri în cea mai mare. mai bogată şi mai puternică tară din lume; iar la capătul celui de-al doilea mandat al său. dacă scăderea şomajului a însoţit într-adevăr creşterea economică, în schimb inegalităţile s-au adâncit, au apărut noi forme de sărăcie, care îi ating inclusiv pe „titularii" salariilor mici, iar pentru populaţiile sărace, accesul la educaţie şi asistenţă medicală s-a degradat

Tot pe terenul creşterii economice încercaseră URSS şi ţările din imperiul sovietic să învingă Occidentul capitalist71; ştim cu toţii ce s-a întâmplat. Tranziţia de la etatism la economia de piaţă a fost mai bine sau mai rău dirijată, traumatismul mai mult sau mai puţin profund, scăderile producţiei mai mult sau puţin însemnate; o serie întreagă de ţări au suferit, asemeni Rusiei, o sărăcire generalizată, odată cu formarea noilor inegalităţi, a noilor pături sociale şi a unor generaţii adâncite într-o foarte mare sărăcie; iar populaţiilor lor, neîncrezătoare pentru multă vreme de-acu în încolo în idealurile colectiviste, conducătorii le promit mai multă putere de cumpărare şi mai multe bunuri: pe scurt, creşterea economică.

În ce priveşte fosta Lume a Treia71, aceasta este traversată de dinamici tot mai divergenţe. La un pol, aşa cum am văzut, ţările din Asia care, de la Coreea de Sud până în Asia de Sud-Est, treönd printr-o parte a Chinei, sunt angajate într-un marş forţat către industrializare şi modernizare, având că perspectivă ajungerea din urmă a celor mai bogaţi: creşterea este aici deopotrivă motor şi tel, motivaţia unei întregi generaţii care vede în ea

posibilitatea dea ieşi din sărăcie, prilejul unorânavuţiri extraordinare pentru oligarhii şi pentru un mic număr de întreprinzători care vor reuşi să forţeze succesul. La celălalt pol, în Asia deSudşi în Africa, sunt ţările în care coexistă bogăţiile, tradiţionale sau recente, şi mizeria extremă a unor pături largi ale populaţiilor, pentru care singura problemă care se pune este supravieţuirea, inclusiv în desele confruntări şi sfâşieri pe care le generează lupta pentru supravieţuire. Între cei doi poli, se află acele ţări – mai ales din America Latină şi din lumea arabo-musulmană – care, cunosdnd primele faze de industrializare şi modernizare, au fost grav afectate de criza din anii ’80; unele par a se fi împotmolit în blocaje de durată, probabil explozive; altele şi-au reluat tatonările în vederea creşterii economice.

Astfel, în cele mai diverse situaţii, aproape totul pare să depindă acum doar de creşterea economică. O creştere care, prin „asaltul” mărfurilor şi păienjenişul de raporturi băneşti, corodează sau zdruncină societăţile unite prin alte tipuri de coerente. O creştere care afectează din ce în ce mai mult mediul înconjurător şi chiar procesele de reproducere a biosferei.

Drama este că numai creşterea economică nu poate rezolva niciunul dintre neajunsurile sociale pe care pretindem că ea le-ar soluţiona. În primul rând, trebuie ca majoritatea avuţiilor generate de ea să nu rămână în mâna celor puternici şi bogaţi; apoi, trebuie ca partea pe care o vor primi populaţiile sărace să şteargă efectele distrugerilor sau privaţiunilor pe cââe acestea le-au suportat – căci orice creştere înseamnă şi distrugere; şi trebuie, mai departe, ca o parte adecvată a roadelor creşterii să fie afectată… soluţionării tuturor problemelor care intervenin – ceea ce presupune că puternicii zilei şi cei care conduc să dorească, să decidă şi să controleze punerea în practică a acestei „alocări”. Şi chiar dacă toate cele trei condiţii vor fi întrunite, încă o problemă – pe care

nimeni nu vrea să o vadă – trebuie rezolvată: puternicele dinamici capitaliste, purtătoare de creşteri şi crize, contribuie în aceeaşi măsură la crearea unor noi necesităţi şi la „revelarea" lor în sânul claselor şi păturilor cu putere sporită de cumpărare – necesităţi care, în valuri succesive, ajung să fie resimţite în rândul populaţiilor mai puţin bogate, până la cele mai sărace 5. Ar fi bine să putem stăpâni această creştere a necesităţilor, dar cu însă reuşim într-o lume atât de inegală ca a noastră?

În mod fundamental, ne confruntăm cu următoarea realitate: societăţile noastre, umanitatea, evoluţia omenirii, lumea sunt supuse mai mult ca orirind – şi într-un mod inexorabil – extinderii raporturilor comerciale şi băneşti, cu toate riscurile pe care acest lucru le presupune.

Iată o altă linie de forţă a basculării lumii.

3. Creşteri care pun în pericol Pământul

S-a scurs mai bine de un sfert de secol de la prima conferind a Naţiunilor Unite asupra mediului înconjurător, de la Stockholm (1972). Deteriorarea mediului s-a agravat, conştientizarea acestui proces a progresat, legislaţiile naţionale s-au înăsprit, convenţiile internaţionale s-au înmulţit: mai mult de o sută cincizeci de acorduri mondiale sau regionale au fost semnate, printre care cele de la Viena (1985), Montreal (1987) şi Londra (1990) cu privire la protecţia stratului de ozon; convenţia de la Basel (1989) referitoare la producerea şi circulaţia deşeurilor periculoase, sau textele adoptate la conferinţa Naţiunilor Unite pe probleme de mediu şi dezvoltare, de la Rio de Janeiro (1992): convenţii cu privire la climat şi biodiversitate, declaraţia asupra pădurilor, agenda XX17[81]

81 Vczi M. Beaud ş.a (coord), 1993.
"World Commission on Environment and Development 1987, 1988
■^Vivi inaî ales M Beaud ş a (roord). 199.1. partea intii: "Les hommes et la planste" 'We'/i M. Beaud, " Face à la croissarvc mortifère, quel développement durable?", Revue hen-montle. vol. XXXV, ian.-martie 1994, p. 131 -49 si M Beaud. 1997

...Iar apoi, după conferinţa de la Berlin asupra efectului de seră (1995), adoptarea de către ţările industrializate a unui protocol pentru reducerea emisiilor de gaze cu efect de seră, la conferinţa de la Kyōto (1997): protocol a cărui punere în aplicare a făcut obiectul unor noi discuţii la conferinţa de la Bonn (noiembrie 1999), urmând să se traducă în deciziile conferinţei prevăzute a se desfăşura la I laga, în noiembrie 2000.

Între timp, după raportul I lammarskjöld (*Cee de făcut*? *t* 1975) şi raportul Brandt (*Nord-Sud*: *un program de suprainefuire*, 1980), raportul Brundtland" (1987) pusese, în inter-relaţionările lor, problemele agravării inegalităţilor în lume, ale dezvoltării şi salvgardării mediului. Neputând adopta o veritabilă strategie mondială, responsabilii şi specialiştii din diferite colţuri ale lumii au căzut de acord asupra noţiunii de „dezvoltare durabilă", formulă ambiguă, acceptabilă atât pentru ţările din Nord cât şi pentru cele din Sud, atât pentru ecologiştii cei mai ataşaţi de natură, cât şi pentru adepţii soluţiilor bazate pe progresele ştiinţifice st tehnice cele mai îndrăzneţe Formulă care descrie suficient de bine ceea ce se doreşte,

---

"Vezi W K relie (coord.), 1989, p. 4;J -N. Biraben, "E&saf sur l'évolution du nombre des hommes". Population, nr. 1. 1979, p. 22-23; J. Va Il in. după M Beaud şa. (coord), 1993. p 300; Banco Mondială. 1992, p 28. Prognozele, prezentate dc L. Brown ş.a. 1998, prevăd pentru 2050 o populaţie cuprinsă intre ceva mai put in de 8 si ceva mai mult de 11 miliarde de paininleni (p. 71), adică ocrc$tere. în prima jumătate a secolului ai XXMea, cu ceva mal puţin de 2 pini la ceva mai mult de 5 miliarde; in cursul cetei de a doua jumătăţi a secolului al XX-lea. numărul de locuitori ai planetei a crescut cu 3,6 miliarde "W. Krelle {coord). 1989: A Madrioon. 1995; M. Beaud. 1997.

^Vezi schema X, tupra pag 152

"B.Elcmad, "Structure géographique et par produits de la production mojvJialc d'énergie au XIX'el XX- siècle«. Un «urvol stJtttţtique". Rrvut *it Irurigir. octombrie 1992, p 695

"J T Hnughion ş a . 1990

ml» 11. Bourrelier si R Dicthrich. 1990. p. 58

evitând însă să pună deschis, pentru perioada în curs, problema tuturor creşterilor…

Creşteri ale populaţiilor, creşteri ale nevoilor de trai, creşteri ale producţiilor, ale taxelor şi reziduurilor. Creşteri pricinuind planetei stricăciuni care se văd tot mai bine de la o zi la alta: poluări cu deşeuri chimice ale râurilor, solului, aerului, oceanelor; distrugerea pădurilor şi terenurilor, înaintare a deşerturilor; deteriorări ale păturii de ozon, riscuri de bulversări ale climei. Pentru prima dată în istoria umanităţii, efectele activităţilor umane sunt pe punctul de a distruge fragilul echilibru care a făcut cu putinţă viaţa pe Pământ711.

Miezul problemei este aici: creşterea demografică pare ineluctabilă, încă multe decenii de-acum încolo, pentru o largă majoritate a omenirii; creşterea economică se impune în toate societăţile, de la cea mai bogată până la cea mai săracă. Nevoile de creştere sunt mereu reînnoite şi lărgite prin creşterea necesităţilor. Or, creşterile noastre degradează mediul, calitatea vieţii şi planeta întreagă.

În faţa discursurilor liniştitoare care promit bunăstarea şi fericirea la 12, 15 sau 20 de miliarde de oameni, noi invităm să se reflecteze asupra unui singur lucru: ne aflăm prinşi într-o mişcare accelerată cum nicio altă generaţie nu a mai cunoscut; suntem antrenaţi în nişte procese de creştere fără precedent în lungul drum al aventurii umane* şi care, cu modurile de producţie şi de viaţă actuale. ne conduc la limitele capacităţilor de autoreproducere ale planetei.

Creşterea populaţiei: 5 până la 8 milioane de pământeni în anul 20.000 î.e.n. şi 50 de milioane în anul 5.000 î.e.n.; în jur de 250 de milioane Ij începu lui erei noastre, 600 de milioane în 1600, 1 miliard în 1800.2 miliarde în 1927, 6 miliarde în 1999, între 8 şi 13 miliarde în 2050 w. Creştere, aşadar, încă o creştere extrem de accelerată: o foarte îndelungată vreme, dublarea populaţiei mondiale se realiza în decurs de mii de ani (mai

mult de o sută de generaţii): în secolul nostru, populaţia mondială s-a dublat (de exemplu între 1950 şi 1987) sau chiar triplat (de exemplu între 1927 şi 1999) în răstimpul unei vieţi de om.

Creşterea producţiilor: se ştie cât de dificilă este evaluarea în bani a producţiilor pentru societăţi structurate după logici economice şi sociale disparate. şi implicit pentru perioade de mai multe secole; cifrele care urinează nu permit, aşadar, decât desprinderea unor ordine de mărime. Pe baza diferitelor lucrări*", se poate estima că producţia medie pe cap de locuitor al planetei nu a sporit decât infim vreme de mii de milenii; ea a crescut de aproximativ 10 ori între 2000 î.e.n. şi 1500 (adică în 3.500 de ani), de 1.3 ori între 1500 şi 1820 (adică în 320 de ani) şi cu ceva mai mult de 6 ori între 1820 şi 2000 (adică în 180 de ani). Aşadar, creşterea economică din ultimele două secole este un fenomen excepţional în istoria umanităţu: şi nimeni nu poate spune dacă e vorba de începutul unui proces de durată sau de o tranziţie excepţională care va conduce la un nou regim semistaţionar, ori, de ce nu, de un fel de apoteoză care va fi urmată de un mare haos.

Trebuie de asemenea semnalat faptul că «dacă lenta creştere dintre 2000 î.e.n. şi 1500 en. nu a săpat diferenţe majore între populaţiile pătnăntului, creşterea începută odată cu industrializarea capitalistă din Îiuropa a fost extrem de inegală la scara planetei: unele populaţii au sărăcit; altele nu au cunoscut decât o creştere moderată, adeseori însoţită de o degradare a condiţiilor de viaţă; altele au cunoscut o mărirea producţiei pe cap de locuitor de 20 şi chiar 35 de ori – cifre de excepţie în istoria omenirii –, însoţită de o schimbare profundă a condiţiilor de trai. Acesta este momentul în care s-au creat profundele inegalităţi dintre diferitele regiuni ale lumii, pe care le constatăm astăzi".

Creştere accelerată a populaţiilor şi creştere

accentuată a producţiilor pe cap de locuitor: producţia mondială brută totală s-a mărit de aproape 40 de ori între 2000 î.e.n. şi 1500 e.n. (în 3.500 de ani), de 3, 25 ori între 1500 şi 1820 (în 320 de ani) şi de aproape 37 de ori între 1820 şi 2000 (în 180 de ani). Această creştere recentă, care ni se pare la urma urmelor normală, constituie o ciudăţenie cu totul aparte în istoria omenirii, şi încă mai mult în istoria planetei: niciodată oamenii nu au mai extras, prelucrat, transformat, aruncat, poluat atât de mult.

Vreme îndelungată, activităţile societăţilor umane conduseseră cel mai adesea la găsirea unui echilibru cu mediul în care ele se dezvoltau; în unele cazuri, ele contribuiseră la provocarea de dezechilibre sau distrugeri locale ori regionale: distrugeri ale terenurilor, despăduriri, favorizarea desertizării, poluare a durilor şi fluviilor din apropierea marilor aglomerări: dezechilibre şi distrugeri pe măsura efectivelor, activităţilor şi capacitaţilor tehnice ale acestor societăţi, deci limitate, şi care se traduceau cel mai adesea prin migraţii – care migraţii sunt astăzi tot mai puţin posibile. Accentuarea proceselor de creştere, mondializarea lor, impactul sporit al tehnicilor au făcut ca dezechilibrele şi distrugerile astfel provocatesă nu se mai limiteze la niveluri locale, regionale, ale ansamblurilor fluviale, continentale sau oceanice, ci să atingă şi dimensiunea planetară. Căci la nivelul întregului glob se răsfrâng de-acum înainte atât efectele prelevărilor, cât şi cele ale reziduurilor.

În ce priveşte prelevările, să reţinem un singur exemplu: producţia anuală mondială de energie primară comercială a ajuns de la 10, 6 milioane de tone echivalen Kărbu ne în 1800, la 501 milioane de tone în 1890, 1 335 în 1913, 2 496 în 1950 şi 10 875 în 1990: şi aici, creştere accelerată. La fel stau lucrurile şi cu reziduurile; să reţinem un singur exemplu: emisiile anuale de gaz carbonic, măsurate în milioane de tone de carbon continui,

au ajuns de la mai puţin de 100 în 1860, la 1.000 la sfârşitul primului căzboi mondial şi până la mijlocul anilor 1930, la aproximativ 1 700 în 1950, 2.500 în 1965, 5 300 în 1983 şi 5 700 în 1987*4; iar în 2010, ele ar putea atinge 10 00 (T.

Că e vorba de resurse ce nu pot fi reînnoite, de păduri, soluri, apă, aer, atmosferă sau oceane, prelevările masive şi marile cantităţi de reziduuri industriale ajung la limitele aceea ce este şu portabil pentru nenumărate micro-sisteme, ca şi pentru întreaga planetă: o altă linie de forţă a basculării lumii…

Fireşte, Nordul, care, în mod incontestabil a fost şi a rămas încă principala sursă de prelevări, poluări şi dezechilibre ale mediului, a reuşit să reducă efectele negative foarte brulalc, legate în bună măsură de capitalismul industrial; o parte a activităţilor poluante au fost dezvoltate în Sud, iar capitalismul fondat pe tehnnştiinţă permite limitarea poluărilor industriale, deşi noile tehnologii – mai ales cele aplicate lumii vii – ar putea avea şi ele efecte de temut.

După cum se constată, faţă de Nordul bogat, Sudul este un slab consumator de energie. Iar dacă, odată cu tehnicile actuale, modul de viaţă occidental s-ar generaliza şi, prin urmare, fiecare om ar consuma tot atâta energie ca un locuitor din Nord, consumul mondial anual ar deveni de patru ori mai mare, înregistrându-se, implicit, o accentuare a poluărilor locale şi regionale şi o creştere a emisiilor de gaze cu efect de seră Or. cu

Tabelul nr. 58

Populaţia şi consumul de energie în lume, în 199”.

	Cota în % din populaţia globului	Cota în % din consumul mondial de energie

Ţări cu venit ridicat.	14, O	54, O
Ţări cu venit mediu”.	28.6	30, 8
China şi India	37, 5	12, 3
Alte ţări cu venit mic” *	2, 9	19, 9

*24 de ţări, în principal din America de Nord şi Europa Occidentală, alatun de Japonia şi alte câteva ţări bogate.

„Mai mult de 50 de ţări, în principal din vechiul bloc sovietic, din America Latină şi Asia.

*” 49 de ţări sărace, în principal din Africa şi Asia.

Sürst: Banca Mondiatt. *Rapport sur le déi-oppermwt* dans*rtriorulr*. 1996. p 220 şi 221.234 şi 235 utilizările actuale, China este deja responsabilă pentru ploile acide care afectează ţările din vecinătate, inclusiv Japonia; iar India, responsabilă pentru un imens nor apărut deasupra oceanului Indian în 1999, în urma poluării, şi care riscă să perturbe regimul climatic al Asiei de Sud.

Iar Sudul, cu puternicele sale populaţii şi creşteri demografice, cu industrializările şi urbanizările sale, cu trecerea la agriculturi utilizând masiv produsele chimice, cu creşterile producţiei şi consumului, va deveni, aşadar, zona unde, pentru multe decenii de-acum încolo, se vor intensifica poluările erei industriale.

În faţa unor probleme care ating întreaga planetă şi ale căror efecte multiple sunt greu de controlat, principiul precauţiei trebuie să primeze asupra intereselor câtorva firme, ale anumitor ţări şi ale câtorva zeci sau sute de milioane de consumatori. Altfel, în lipsa unui tip de dezvoltare acceptabil, între societăţile umane şi mediu se va instala o criză de durată. Penurii de apă potabilă, restrângeri ale suprafeţelor de teren cultivabil,

despăduriri, desertizări, poluări multiple, în special chimice şi radioactive, alterând sau ameninţând sănătatea prin apă, aer şi nenumărate circuite alimentare: aceste manifestări mullipie ale crizei dintre oameni şi planetă se vor accentua, sporind dificultăţile pe care deja le întâmpină ţările sărace sau pe care le creează şi le înăspresc tensiunile dintre ţări şi dintre diferitele regiuni.

Ţările bogate din Nord trebuie să-şi pondereze propriile nevoi, să-şi înfrâneze risipele şi mai ales să-şi facă suportabile, în raport cu resursele şi echilibrele Terrei, propriile moduri de viaţă, de producţie şi de dezvoltare; în acelaşi timp, ele trebuie să faciliteze accesul la tehnicile moderne acceptabile ecologic pentru ţările în curs de modernizarezindu-strializare. A nu acţiona în acest sens ar însemna că ele să se facă vinovate de crimele unui nou război: crime împotriva Pământului, împotriva populaţiilor sărace şi împotriva generaţiilor viitoare.

La Rio, în 1992 sau în anii următori, altul ar fi trebuit să fie cursul ales şi apoi aplicat. Dispunând de principalele resurse financiare, industriale, tehnice şi ştiinţifice, ţările cu venit ridicat ar fi trebuit să îşi orienteze eforturile înspre căutarea şi promovarea formelor de utilizare a materiei şi energiei cel mai puţin dăunătoare pentru viitor. Ele ar fi trebuit să elaboreze şi să propună o strategie mondială pe mai multe decenii vizând echiparea cu materiale defnaltă eficacitate energetică şi puţin poluante. Ele ar fi trebuit să îşi asume, în această privinţă, cea mai mare parte a cheltuielilor, fie ca o formă de compensare pentru stricăciunile pe care le-au pricinuit planetei, fie pentru simplul motiv că dispun de cele mai mari capacităţi financiare. Dar oamenii de stat şi de guvern, ca şi conducătorii marilor firme şi ai mărilor organisme mondiale nu au avut nici viziunea, nici curajul necesar.

Principalul obiectiv, astăzi, este angajarea acestui curs dt mai grabnic şi dt mai larg cu putinţă, înainte să apară prea multe dereglări de mediu sau ca ele să devină

inevitabile. Dispunem de mijloacele necesare. De două ori în acest secol, ţările noastre au fost capabile să mobilizeze pentru război, în doar câteva luni. 40% din capacităţile lor de producţie. Şi alunei, să nu putem noi mobiliza jumătate din acestea pentru viitorul Pământului, al vieţii şi al oamenilor?

Pentru aceasta. Însă, va trebui să renunţăm la egoismele, iresponsabilitatea şi acraţia care domină în prezent.

4. Dincolo de capitalismul industrial, emergenţa unui capitalism tehnoştiinţific

Dintre nenumăratele perspective asupra transformărilor în timp ale activităţilor omeneşti, cea a trecerii de la o foarte lungă perioadă de societăţi agrare la o perioadă modernă de societăţi industriale a marcat profund politica de după război, atât în lumea comunistă, cât şi în Lumea a Treia.

Totuşi, încă din anii ’30 şi 40, C. Clark pusese în evidenţă o nouă mişcare: ascensiunea celui de „al treilea sector”, sectorul serviciilor, „terţiarul”[82]

---

82 T Artus, "La croissance française est-ci le durable?", Le Monde, 23 martie 1999 şi "Après la décennie glorieuse, où vont les États-Unis'", Lettre de conjoncture a BNP, aprilie 1999 •• Banca Mondiali, op. cii. 1999. p 234 si 235. Singelmann. 1978: P. Fem. 19Ä«.

WA Maddison. 1991. p. 245 249

"Banca Mondială, op cil. 1999. p. 234 şi 235

«Vezi P Petit, 1988. p 69 a

••A Touraine, 1969; J. Gcishuny, 1978; F. Block, 1990 9tJ. Gcrshuny, 1978

Sloffaft. 1987 "V.R. Fuchs, 1968: J.-C. Dclaunay şi J. Cadroy. 19S7 ""D. Liston si N Reeves. 1988. ■"C Goldfinger, 1994 ,kCF. Machlup, 1962: M Pura t. 1976

WF. M «s chiup, 1980-1984; V Drucker, 1993. '"P Drucker, 1993

■«Termenul "lehnoştiinti" este deja ulihyat 0- Prades |coord 1992; C Hottnis, 1992), însă adjectivul "tehnoştiintific" este puţin folosit "Tehnoţtiin|ific" c oarecum greşit spus; "tehnoscientologic", calchiat pe "tehnologic', ar fi ceva mai exact, dar puternic conotat. date fiind reputaţia ţi notorietatea Scientologie»

6 – o ascensiune care de-atunci încoace s-a confirmat şi chiar s-a accentuat Pentru şaisprezece ţări ale OCDE, partea reprezentată de terţiar din totalul locurilor de muncă – şi care se cifra la 24, 3% în 1870 – a crescut la 38, 7% în 1950, 53, 4% în 1973, 63, 5% în 1987”. În Statele Unite, ţara precursoare în privinţa acestei evoluţii, cota terţiarului din totalul locurilor de muncă a ajuns de la 17% în 1850 la 77% în 1992: iar cota sa din produsul intern brut depăşeşte, în 1991, 70%”, în Franţa, partea reprezentată de terţiar depăşeşte două treimi din totalul

---

"*K Kichta. 19tâ, 1974: Inaccasiă lucrare, auiorul pune accentul pe importanta revoluţiei ştiinţifice şi tehnice, pre/entlnd această transformare istorică drept sursa probabili a unei proxime depăşiri a opoziţiei capitalism/socialism: din punctul nostru de vedere, direcţionarea de către capitalism a dezvoltării ştiinţei si tehnologiei este un factor esenţial al noului său "salt înainte", ca si al recentei sale victorii asupra ţârilor cu o economie etalistă "Despre importanţa tehnicii si tehnologiei in analiza rvalitititor contemporane, In afară de lucrArile lui J Hlul. de cele ale lui 2. Brzezinski sau J de Kosnay, facem trimitere — din imensa literatură economici — la cele semnate dcC. Dosi, K Landau, D. Mowery, R Nelson. N Rettenberg, S Winter.

Acest fenomen a fost foarte clar văzut si descris de L Karpik in articolul său din 1972.

^"Vezi A Gras. 1993.

,wDe pildfl. Vn materie de sAnătate sint difuzate produse care integrează nu meri zarea informaţiei, puttnd fi conectate la reţele ce oferă noi servicii: telcîntreţinere (aparate -, programe informatice), teledi agnostic (al pacientului), iar In cu rind lelcinimentia echipelor specializate (asupra pacientului)

'"Pentru materialul medical numai şapte firme, iar pentru marile ordinatoare zece firme asigură nouă zecimi din producţia mondială: pentru centralele telefonice publice, patru firme acoperă şapte zecimi din piaţa mondială: pentru serviciile informatice, opt firme reprezintă 54% din piaţa mondială Vezi F. Chcsnais. 1994. p. 73, 74.149, 169.

,,3S Airaudi, Le Monde, 5 aprilie 1994

"In Lettre de conjoncture a BNP (aprilie 1999, p 6) Intllnim o evaluare diferită: cu mai mult de 200 de miliarde de dolari in 1997, Statele Unite ar corrantra aproape jumătate din ccrcetarca/dczvoltaica mondială.

efectivelor angajate, în 1991, şi atinge 71 % din totalul contribuţiilor la PIB, în 1997” în general, atât în Franţa, cât şi în Statele Unite, creşterea sectorului terţiar constituie, în anii 1990, principala componentă a creşterii economice”.

Totuşi, ponderea terţiarului nu este suficientă pentru a caracteriza ţările cele mai avansate din punct de vedere economic: astfel, printre ţările ale căror servicii au o

---

'"Aceste cifre concordă cu cele publicate In Lettre de conjoncture a BNP (art. cit.): cheltuielile pentru cerce tare/dezvoltare sint evaluate la 2,6% dtn PIB In Statele Unite, 2,3% in Franţa. 1,7t in Regatul Unit. 1.1t în Italia

11>Ident., ort at.

firme tehnoştiinţifice nu influenţează doar producţiile şi pieţele: ele orientează cercetările, concep produsele, structurează sistemele, suscită comenzi şi, în fine, determină modurile de viată şi formele societăţilor viitoare. Ele o fac avînd ca singur obiectiv necesităţi le solvabile, deja existente sau anticipate. Această patronare a ştiinţei de către capitalism nu poate, aşadar, decît să accentueze încă mai mult orientarea către viitor şi să agraveze scindarea umanităţii intre deţinători şi nondetinători de putere de cumpărare.

Bineînţeles, capitalismul industrial nu dispare o dată cu dezvoltarea capitalismului tehnoştiinţific: ca întotdeauna în evoluţia prin stratificări succesive a societăţilor umane, vechile straturi (capitalismul manufacturier şi industrial) se vor subţia, în vreme ce un nou strat (capitalismul tehnologic) se va consolida; în acelaşi timp, vechile straturi şi, în general, vechile forme de producţie vor fi remodelatc: la fel cum agricultura şi viaţa domestică au fost profund transformate prin puterea novatoare a capitalismului industrial, tot astfel viaţa domestică, agricultura, transporturile, industria, sănătatea, informaţia, pe scurt toate activităţile vor fi profund modificate de către puterea novatoare a capitalismului tehnoştiinţific.

In plus, simplificind lucrurile, capitalismul manufacturier avea un cîmp restrins la doar cîteva tipuri de produse textile. Capitalismul industrial s-a extins la game foarte diversificate ale producţiei de bunuri materiale. Capitalismul tehnoştiinţific îşi poate găsi o aplicare în aproape toate domeniile, din moment ce o anumită combinaţie de cunoştinţe ştiinţifice, de bunuri

"*K Marx. Oui/rr& – Économie. Par o, Gallimard. L-a Pléiade, vol 1,1963, p. 164

contribuţie la PIB de cel puţin 60% în 1997, alături de Statele Unite, de majoritatea ţărilor europene, de Japonia, Hong Kong şi Singapore, găsim de asemenea ţări precum Argentina, Bolivia, Columbia, Costa Rica, Iordania, Croaţia, Mexic, Senegal, Uruguay71. Se impune, aşadar, să facem o distincţie între serviciile tradiţionale şi noile activităţi terţiare42, ţinând totodată seama de noile posturi terţiare ce apar în industrie şi agricultură. Nu este însă sigur că o asemenea abordare permite o bună percepere a esenţei transformărilor curente, adică a importanţei crescânde a tehnoştiinţei în toate sectoarele dinamice ale producţiei capitaliste.

Ca un proces invers faţă de ascensiunea terţiarului, atât în Europa Occidentală, cât şi în America de Nord, sectoare întregi din industria secolului al XIX-lea ori din prima jumătate a secolului al XX-lea intră în declin» dispar, se delocalizează sau se metamorfozează. Astfel, partea reprezentată de industrie din totalul locurilor de muncă a scăzut, între 1950 şi 1987, în Belgia de la 46, 8% la 27.7%, în Ţările de Jos de la 40.2% la 26, 3%, în Marea Britanie de la 46, 5% la 29, 8%V Odată cu această transformare, care, după 1973, cuprinde totalitatea ţărilor occidentale, capitalismul industrial începe să bată în retragere şi, împreună cu el, clasă muncitoare, sindicalismul muncitoresc, ca şi o anumită formă de conflicte şi raporturi sociale în acelaşi timp, începe să se surpe concepţia socialistă ce se formase în lupta contra exploatării capitaliste din industrie, cu clasă muncitoare ca forţă principală a emancipării umane şi cu proletariatul pe post de Mesia al timpurilor moderne – chiar dacă idealurile de bază ale socialismului (solidaritate, echitate, dreptate socială, fraternitate) supravieţuiesc.

Prioritatea acordată industriei, aflată multă vreme în centrul proiectului comunist, se prăbuşeşte odată cu el. Totuşi, industria continuă să progreseze în multe regiuni din fosta Lume a Treia, atât sub impulsul unor firme

multinaţionale, cât şi din iniţiativa unor întreprinzători locali sau a statelor naţionale: dacă dinamicile economice din anii J70 au fost pentru multă vreme frânate în diverse ţări din America Latină, Africa şi Orientul Mijlociu, ele sunt continuate în Asia – ostentativ capitaliste şi cu sprijinul statelor respective, pentru 41 cei patru dragoni" şi ţările Asiei de Sud-Est; şi adesea, sub umbrelă „socialismului de piaţă" şi a deschiderii, în imensa Chină Astfel, din 1980 până în 1997, contribuţia industriei la PIB a crescut de la 49% la 51% în China, de la 26% la 30% în India, de la 40% la 43% în Coreea, de la 38% la 46% în Malaysia şi de la 29% la 40% în Thailanda, în timp ce în Indonezia ea se menţine la 42%.

Cu toate acestea. Ia scară mondială, se conturează trecerca într-o nouă etapă: o dovedesc dezbaterile asupra dezindu-strializării-şi emergenţei unei „societăţi postindustriale" * neoindustriale*7 sau chiar „hiperindustrialc" *, sau a unei economii a serviciilor*, invizibilă100, imaterială101, a informaţiei" O sau a cunoaşterii1". P. Drucker104 merge până la a vedea, în transformările curente, sfârşitul capitalismului: cunoaşterea este pe cale de a se substitui capitalului, iar capitalismului o nouă realitate socio-economică…

În ce ne priveşte, considerăm, contrar acestei ultime teze, că astăzi capitalismul este mai puternic şi mai vivace ca oricând; ceea ce se inaugurează este o nouă epocă a capitalismului, caracterizată prin mobilizarea crescândă a tehnoştiinţei – de către firme – În vederea inovării, a creării de noi produse şi de noi procedee, ca şi prin luptă permanentă, într-o acerbă competiţie, pentru recrearea situaţiilor monopoliste.

Din acest moment, dincolo de trecerea de la industrie la sectorul serviciilor, fenomenul esenţial în curs de desfăşurare este dublul proces de recul relativ al capitalismului industrial – caracterizat prin investirea masivă în echipamente materiale şi prin recurgerea pe

scară largă la energie –, la un capitalism „postindustrial” – mobilizând în permanentă progresele şi potenţialităţile ştiinţei şi tehnologiei, şi orientând cercetarea şi dezvoltarea în vederea inventării necesităţilor şi consumurilor de mâine; pe scurt, un capitalism tehnoştiinţific1. Înţelegerea schimbărilor actuale în termenii unei a treia revoluţii industriale, ai unei noi revoluţii ştiinţifice şi tehnice1” sau ai intrării într-o nouă eră tehnologică100 ar limpezi aspectele unui proces a cărui esenţa, în optica noastră, rezidă în apropierea tehnoştiinţei de către marile firme capitaliste şi mobilizarea ei în scopuri specifice acestora1 e.

Într-adevăr, pretutindeni – de la agricultură până la transporturi, de la industrii până la diferitele activităţi terţiare (sănătate, cultură, informare, destindere, administraţii etc.) –, sub impulsul principal al puternicelor grupuri capitaliste, sunt mobilizate noi cunoştinţe ştiinţifice şi tehnice (privind materia, energia, viaţa, electromagnetismul, stocarea şi transmiterea informaţiilor); sunt puse în practică mari sisteme tehnoştiinţifice, concepute şi iniţiate de echipe în cadrul cărora fiecare stăpâneşte o anumită latură a tehnoştiinţei; sunt, astfel, create şi dezvoltate noi pieţe şi noi mărfuri

— Produse, echipamente, servicii –, fasonate prin noi cunoştinţe tehnice de extracţie ştiinţifică Aceasta conduce la o nouă şi profundă transformare a modurilor de viaţă şi de funcţionare a societăţilor, prin dinamici ce rămân dominate de urmărirea profitului menit să asigure reproducerea lărgită a capitalului, şi care sunt mai mult ca oricând subîntinse de logicile sociale ce fac trimitere în permanentă la viitor în centrul acestui capitalism tehnoştiinţific se află o nouă marfă; nu mai e vorba de un produs material pe care să îl poţi utiliza în mod cu totul autonom, nici de un simplu serviciu, ci de o marfă complexă: produse materiale şi servicii (programe informatice, abonamente la diferite reţele, contracte

conexe diverse etc.) – pe care ţi le poţi procura separat, dar care nu au valoare unele fără altele, legate fiind printr-o combinare de tehnologii pe care lestăpâneseşi le înnoiesc neîncetat un număr restrâns de întreprinderi

— Sunt inserate în reţele sau sisteme ce le impun logicile şi normele lor.

Calea o deschiseseră „macrosistemele tehnice" din era industrială (electricitate, căi ferate, telecomunicaţii, transporturi aeriene) 10. Astăzi, noile reţele şi sisteme se bazează pe tehnoştiinţă şi sunt, aşadar, total dependente de grupurile şi de marile firme care o stăpânesc110.

Totodată, asistăm la o nouă fază a diviziunii muncii şi a dominaţiei mărfii: acestea ating de-acum totalitatea activităţilor care îşi propun să asigure atât întreţinerea şi confortul oamenilor înşişi, bunul mers al întreprinderilor, funcţionarea sistemelor de informare şi decizie, cât şi gestionarea politicului, a sistemelor urbane, a mediului, sau chiar a naturii. În toate domeniile proliferează continuu activităţi specifice din ce în ce mai strict şi subtil delimitate, caracterizate prin utilizarea simultană a unei munci vii bazate pe competentă şi a materialelor cu conţinuturi tehnologice diversificate; iar de îndată ce sunt în joc domenii avansate ale cercetării, ale ştiinţei sau tehnologiei, aceste activităţi sunt asumate sau controlate de către marile întreprinderi, adică de foarte marile grupuri (informare, comunicaţii şi multimedia, biotehnologie, cosmos, gestionarea destinderii, piaţa antipoluării etc.).

A fi în vârf în acest nou capitalism implică a fi stăpân al noilor progrese tehnologice sau al combinaţiilor lor. Or, două spaţii strategice se întretaie: spaţiul tehnologiilor-mamă (informatică, telecomunicaţii, biotehnologii şi în special inginerie genetică, ştiinţe ale materiei etc.) şi spaţiul combinaţiilor acestora, concepute pentru pieţe purtătoare de cereri solvabile exprimate sau potenţiale (spaţialul, informaţie şi multimedia mondializate, sănătate,

antipoluare etc.). Şi în unul şi în celălalt dintre aceste spaţii, doar nişte foarte mari firme (ţinând de state puternice), în relaţie cu firme din specialităţi „de vârf –, sunt în măsură să mobilizeze, să stăpânească şi să orienteze tehnoştiinţa în vederea conceperii, realizării şi utilizării unor sisteme şi a unor mărfuri care le sunt specifice. Căci acest nou proces de producţie şi noua competiţie tehnologică în care ci intră implică investiţii din ce în ce mai grele, pentru cercetare. echipamente şi pregătirea oamenilor. Astfel, în fiecare sector strategic, domină un număr mic de firme111; concentrările de întreprinderi s-au accentuat în cursul anilor ’90 şi aproape în toate aceste sectoare se înmulţesc acordurile, apropierile, alianţele dintre grupuri – în interiorul fiecărui pol al Triadei, dar şi la scara întregii Triade.

I-a fel, în cazul ţărilor, a fi la înălţimea acestui capitalism generalizat implică stăpânirea noilor progrese tehnologice. Contribuţia tehnologiei la creşterea economică a ajuns, în Japonia, de la 20% în anii 1970 la 40% între 1980 – 1985 şi la 60% din 1986 până în 1990 nî; importanta că este larg recunoscută în Statele Unite, deşi dezbaterile pe marginea ei sunt pe măsură.

Or, după tabelul de mai jos, publicat cu ocazia conferinţei UNESCO cu privire la „Ştiinţa în secolul al XX! –”, cei trei poli ai Triadei concentrează mai mult de patru cincimi din cheltuielile mondiale pentru cercetare şi dezvoltare; iar Statele Unite singure par să concentreze o treime” 3.

În ce priveşte partea din PIB reprezentată de cheltuielile pentru cercetare şi dezvoltare, Statele Unite se află în frunte, împreună cu Japonia, şi urmate de Europa Occidentală114. Totuşi, în Europa, cercetarea este încă slăbită de fărâmiţarea să intre diferitele tari.

Din restul lumii, singurele tari care par a avea o anumită pondere sunt China, India şi ansamblul CSI, moştenitor destul de anemic al fostei URSS.

Tot în Statele Unite cheltuielile pentru cercetare/dezvoltare sunt controlate în proporţie de 70% de către sectorul privat (faţă de aproximativ 50% în Franţa), iar bugetele pentru cercetare/dezvoltare ale firmelor au crescut cu mai mult de 5% pe an din 1995 până în 1998". Aşadar, marile

Tabelul nr. 59

Cheltuieli pentru cercetare şi dezvoltare în lume, ţa sfârşitul anilor '90

	Cota îi va din cheltuielile mondiale pentru C & D	Cota în % a cheltuielilor pentru C & D din PIB al fiecărei regiuni
America de Nord	37.9	2.5
Europa Occidentală	28.O	1.8
Japonia şi NOI	18, 6	2.3
China	4.9	O.5
CSI	2.5	1.O
India şi Asia Centrală	2.2	O.6
Oceania	1.3	1.5
Europa Centrală şi Orientală	O.9	O.8
Alte ţări din fosta Lume a Treia	3, 7	O.3

5 ur<d. după cifrele tabelului publicat în cadrul unei convorbiri cu R. Barré. d irre tur al *Observatorului Ştiinţei şi Tehnicii, le Mon-le*. 30 iunie 1999

materiale, de servicii şi abilităţi tehnice permite să se

răspundă unei cereri solvabile: în acest sens, la atâta vreme de la înscăunarea capitalismului, asistăm la încă o lărgire, la încă o generalizare a ariei sale.

Prin urmare, mai mult ca oricând, capitalismul domină lumea şi societăţile noastre: după diferitele progrese ale economiei de piaţă şi ale capitalismelor negustoreşti, în special în Europa secolelor XÂV-XVI, după capitalismul manufacturier (secolele XVII-XVIII) şi capitalismul industrial (secolele XIX – XX), veacul următor se anunţă ca unul al capitalismului tehnoştiinţific. Iată elementul decisiv al „basculării lumii" ce pare să se petreacă astăzi şi a cărui întreagă măsură suntem încă departe de a o putea aprecia.

5. Un vârtej de neîncetate transformau

De la reflecţiile asupra pieţei şi diviziunii muncii până la analiza acumulării decapitai, de la studiul crizelor industriale din secolul al XIX-lea până la dezbaterile asupra crizelor din secolul al XX-lea, de la perspectiva unui stat staţionar sau a unei lungi stagnări până la consideraţiile asupra mişcărilor seculare, de la analiza mereu reînnoită a ciclurilor de dezvoltare până la structurarea după modele teoretice a creşterii din economic, de la evocarea recurentă a miracolelor economice până la vestirea apocaliptică a unei noi „Mari Depresiuni", totul a fost spus despre dinamicile – diverse şi contradictorii – ale capitalismului.

Într-un asemenea grad, încât, până la urmă, uităm esenţialul: capitalismul este dinamic. E vorba de o dinamică ce operează neîncetat, ce se schimbă mereu şi a cărei apari ţie şi dezvoltare marchează o ruptură în istoria societăţilor umane.

Marx subliniase cu putere acest lucru în 1848, într-un pasaj din *Manifestul partidului comunist*: „Burghezia nu poate exista fără a perturba în mod constant instrumentele de producţie, deci raporturile de producţie, deci ansamblul condiţiilor sociale (…). Ceea ce distinge epoca burgheză de

toate cele precedente este perturbarea necontenită a producţiei, zdruncinarea continuă a tuturor instituţiilor sociale, pe scurt permanentizarea instabilităţii şi a mişcării. Toate raporturile sociale (...) se dizolvă; cele care le înlocuiesc îmbătrânesc înainte chiar de a se scleroza. Tot ceea ce era solid, bine stabilit, se volatilizează, tot ce era sacru se vede acum profanat" 11.

Schumpeter, în *Teoria evoluţiei economice* (1912), a insistat şi el asupra acestei rupturi istorice majore: trecerea de la reproducerile ciclice – cicluri ale anotimpurilor, cicluri de ani buni şi de ani răi – care au caracterizat societăţile anterioare, la economia dinamică ce caracterizează societăţile capitaliste; o ruptură radicală, generată, în opinia lui, de inovaţie – una strâns legală de întreprinzător, de căutarea profitului şi de credit –, n inovaţie deopotrivă distrugătoare de trecut şi producătoare de viitor

Aşa eu m-am văzut, creşterea producţiilor, ca şi dezvoltarea capacităţilor energetice şi tehnice s-au accentuat puternic! n decursul ultimelor două secole117. Modurile de a produce, de a consuma, de a se deplasa, de a comunica, de a trăi au evoluat continuu, cunoscând modificări profunde în ultimele decenii.

Desigur, nu toate schimbările înregistrate în ultimele secole pot fi puse pe seama capitalismului. Exista, din timpuri imemorabile, dorinţa de a avea, de a stăpâni, de a şti, de a acţiona în mod util, iar de câteva mii de ani încoace, lor li se adaugă gândirea şi ştiinţele raţionale, puterea instituită, ataşamentul faţă de anumite valori şi idealuri, în ultimele secole, cele trei principale forţe transformatoare au fost puterea statului, cunoaşterea ştiinţifică şi tehnică, şi ansamblul dinamicilor reunite sub termenul „capitalism". Iar în ultimele decenii – statele fiind slăbite, pe de o parte, de pierderea proiectelor şi a perspectivelor asupra viitorului, iar pe de altă parte, de mondializarea liberală, munca ştiinţifică fiind tot mai

mobilizată şi mai orientată de către marile firme ce controlează esenţialul capacităţii tehnologice – capitalismul a devenit principala forţă transformatoare a societăţilor şi a lumii.

Int r-un fel, ultima jumătate de secol ne aduce o contra-ilustrare: regimul sovietic a dus până la extrem rolul puterii de stat; el a acordat o foarte mare importantă ştiinţei şi tehnicii; împreună, aceste două forţe au realizat performanţe remarcabile în câteva domenii: arma nucleară, cucerirea spaţiului... Însă ele au fost incapabile să ducă până la capăt cursa pentru creşterea economică şi inovaţia permanentă (consum, armament, informaţie etc.), puse pe primul plan de capitalismele dominante, cu sprijinul statelor lor şi cu resursele cercetării ştiinţifice.

Ceea ce ne obligă să revenim asupra acestei realităţi – evolutive, întrucât e în neîncetată transformare – pe care o acoperă termenul „capitalism".

Departe de a fi fost fabricată sau instituită de cineva sau ceva anume, logica aceasta capitalistă, la fel ca alte logici şi orânduiri sociale, s-a maturizat în decursul istoriei: ieşită din logica negustorească şi din cea a îmbogăţirii, ea nu se poate reduce nici la una, nici la cealaltă. Ceea ce dă specificul ei este, în mod fundamental, reafectarea surplusului realizat prin producţie şi comerţ lărgirii mijloacelor de producţie şi comercializare în vederea obţinerii unui nou surplus: producţie (sau negoţ) pentru profit, profit pentru acumulare, acumulare pentru o producţie (sau negoţ) şi un profit sporit, iată spirală care stă în centrul oricărei realităţi capitaliste; pe scurt, urmărirea profitului în vederea unei lărgiri a timpului activităţilor profitabile.

„Vezi srficim-le X 91 XI. p 152 – 153.

Totuşi, acumularea pentru profit nu este totul. Învăluită într-un amplu „asalt" al mărfurilor, stimulată de concurentă şi de căutarea poziţiilor monopoliste, sprijinită de inovaţie, împinsă înainte de către proiectele mereu

reînnoite ale întreprinzătorilor, ea suscită şi alimentează o reţea complexă de dinamici transformatoare. Punerea în practică a unei activităţi comerciale sau de producţie, împrumut şi credit, investiţii, inovaţii, cercetare şi dezvoltare, acţionare asupra necesităţilor şi a exprimării lor. toate aceste demersuri, care ţin de reproducerea capitalului, implică un pariu cu viitorul, devenind astfel producătoare de viitor, vectori ai transformărilor atât pentru economie, cât şi pentru oameni şi societăţi.

Complexă, axată pe viitor, logica aceasta capitalistă generează neîncetate transformări. Regăsim aici” 1 cele trei motivaţii umane fundamentale – putere, avere şi subzistenţă –, surse deopotrivă de separare şi de coerenţă: pe de o parte, urmărirea îmbogăţirii şi a profitului, puterea asupra oamenilor, concentrarea capitalului, poziţiile dominante şi puterile monopoliste; pe de altă parte, subzistenţa care, pentru segmente din ce în ce mai largi ale societăţilor, se conjugă cu slujba dependentă, salariul şi cumpărarea de bunuri de consum produse de maşinăria capitalistă.

Prin urmare, în accepţia să cea mai generală, capitalismul nu poate fi redus nici la un „mod de producţie” 1”, nici la un „sistem economic”, M; el nu este niciun actor capabil să vrea, să planifice, să opteze. În centrul său, traversând pluralitatea formelor istorice, a tranziţiilor şi mutaţiilor, lucrează o logică socială complexă, structurantă/destructurantă, distrugătoare de alte forme de producţie, de vechi activităţi, de vechi forme sociale, de resurse, dar şi creatoare de noi activităţi, de noi pieţe, de noi necesităţi. Ea generează o totalitate productivă, comercială, monetară deopotrivă teritorializată şi mondială, în necontenită schimbare, şi care manifestă tot mai limpede o relativă autonomie în raport cu societăţile în care se formează: această totalitate noi o numim „capitalism”.

Prin dezvoltarea acestei realităţi se pot explica o

parte tot mai mare dintre transformările ce s-au produs în Europa începând cu secolul al XVI-lea, o parte majoră a transformărilor ce s-au produs în lume începând cu secolul al XIX-lea, dar şi amploarea, accentuarea şi accelerarea transformărilor actuale ale societăţilor şi ale lumii.

În 1942, la un secol după Marx, Schumpeter sublinia importanţa „distrugerii creatoare" ce îşi are rădăcinile în dinamicile inovării: „impulsul fundamental care pune şi menţine în mişcare maşina capitalistă este imprimat de noile obiecte de consum, noile metode de producţie şi de

„*Ceea* ce nu înseamnă că, astfel, logurile simple ale puterii, averii şi subzistentei dispar „Chiar daci putem foarte hi ne caracteriza modul de producţie al cutărui sau cutărui i strai capitalist (manufacturier, industrial 1 sau 2 «postindustrial).

Întrucât el se înscrie deopotrivă în dimensiunile socialului, politicului şi ideologicului, aşa cum au observat fiecare în felul său. M Weber şi F Braudel transport, noile pieţe, noile tipuri de organizare industrială – toate elemente create prin iniţiativa capitalistă. (…) Acest proces de Dist*rugere Crea toare con*stituie datul fundamental al capitalismului" 121.

Or, această capacitate este astăzi demultiplicată prin utilizarea sistematică – de către marile firme – a ştiinţei şi cercetării, pentru a le ajuta să creeze „noi obiecte de consum", „noi metode de producţie şi de transport", „noi pieţe", „noi tipuri de organizare industrială" – şi, aş adăuga eu, noi cereri solvabile, fondate pe noi necesităţi sau pe necesităţi mereu reînnoite, pe scurt, noi ocazii de realizare a profiturilor pe baza progreselor ştiinţei.

Stăpânind tot mai larg cercetarea ştiinţifică şi aplicaţiile sale, marile firme îşi demultiplică, în fond, capacitatea de creare şi de distrugere. Aşa se explică accelerările în care suntem prinşi şi vârtejul schimbărilor ce le însoţesc. Numai că nu e vorba nici de un desen animat, nici de un joc video. Cea ce este pus în joc aici este

chiar viaţa oamenilor pe Pământ.

Pentru prima dată în istorie, deciziile majore, determinante pentru oameni, planetă, viaţă în general, sunt luate de nişte firme, între care unele dispun de imense mijloace financiare, ştiinţifice, tehnice şi industriale. Deciziile respective sunt luate în funcţie de populaţiile ce dispun de putere de cumpărare şi de anticiparea (nu neapărat pasivă) a cererii lor; şi mai sunt luate în funcţie de perspectivele de profit în anul viitor sau în următorii câţiva ani.

Este oare drept ca în cea mai mare parte a lor, resursele şi activităţile Terrei să fie mobilizate pentru satisfacerea unei minorităţi a locuitorilor planetei, în vreme ce o altă minoritate trăieşte în condiţii extreme de nesiguranţă şi sărăcie?

Este oare drept că satisfacerea nevoilor câtorva generaţii ale unei părţi a omenirii, dispunând de putere de cumpărare, să pună în pericol resursele şi echilibrele esenţiale ale globului, cu riscul de a aduce prejudicii iremediabile generaţiilor viitoare?

Se poate oare accepta ca nişte opţiuni ce angajează viitorul Terrei şi al societăţilor umane să fie lăsate pe mâna unor factori de decizie cu viziunea îngustă (o piaţă sau un segment de piaţă) şi mioapă (perspectivele de profit pe termen scurt sau foarte scurt)?

Am încercat să punem aceste întrebări într-o carte anterioară123; căci, ca oameni, suntem cu toţii răspunzători atât pentru lumea de astăzi, cât şi pentru efectele activităţilor noastre asupra celei de mâine.

J’J Schumpeter, 1942.1984, p. 116117. Cursivele şi majusculele b aparţin lui schumpeter Acesta evoci ceva mai departe (p. 117) „uraganul peqvtuu de distrugeri creatoare”. care invalidează în optica sa, „ipoteza unui calm perpetuu”, ce fusese avansat! de numeroşi economişti irM Beaud. 1997.

În fă (a accelerărilor şi a spiralei mutaţiilor în care

am fost prinşi, ne alăturăm şi noi reflecţiei lui H. Jonas; vorbind despre tehnologie şi despre impacturile ei, ca şi despre „amploarea efectelor pe termen lung şi, foarte adesea, ireversibilitatea lor”, H. Jonas afirmă cu tărie: „Toate acestea plasează responsabilitatea în centrul eticului” 12. Dar, se întreabă el, pentru exercitarea unei asemenea responsabilităţi, „*ce* anume poate servi drept busolă?” Şi tot el răspunde: „Însăşi anticiparea ameninţării” – sau, ceva mai sus, „euristica fricii” 1”.

Ceea ce se impune, în opinia lui (iar evoluţiile pe care tocmai le-am evocat întăresc această necesitate), este aşadar Principiul Responsabilităţii”, pe care îl formulează astfel: „În ambivalenţa durabilă a libertăţii sale, pe care nicio transformare a circumstanţelor nu ar putea-o vreodată aboli, omului trebuie să îi fie apărate integritatea lumii lui şi a esenţei sale împotriva abuzurilor propriei lui puteri” 125.

Astăzi, ceea ce putem observa este exact contrariul: abuzând de puterea lor, for (ele care domină societăţile umane aduc prejudicii atât integrităţii omului, cât şi celei a lumii. La aceasta contribuie din plin dinamicile capitaliste. Să sperăm că ele vor putea fi strunite, cât încă mai este timp, aşa cum au fost şi în alte perioade – şi strunite nu numai la nivelul naţiunilor, ci şi la nivelul continentelor şi al lumii întregi. Altfel, distrugerea masivă a resurselor şi a echilibrelor terestre, totalitarismul unei pieţe dominate de câteva mari firme mondiale, instaurarea progresivă la scară planetară a unui „apartheid” prin intermediul banului riscă să devină dimensiunile durabile ale unei basculări ce va fi tot mai greu de oprit.

Beauval, noiembrie 1999

*„ H. lui\Aş. 1979.1990, p. 14 «Mini., p 13. „IM., p 15.

BIBLIOGRAFIE

Referinţe bibliografice la introducerea din 1999

BEAUD Michel. „L’avènement du système étatiste”,

Le Monde diplomatique, august 1985.

BEAUD Michel, Le Système naţional/mondial hiérarchise (une nouvelle lecture du capitalisme mondial), *La Découverte*. *1987*.

BEAUD Michel Le Basculement du monde. De la terre, des hommes el du capitalisme, *La Découverte*, *1997*.

BONN AUD Robert. Y a-t-il des tournants historiques mondiaux? *Kime*, *1992*.

BRAUDEL Fernand, *Guizisa/ion* matérielle. économie et capitalisme. *XV4*-XVIII siècle. *vol. 3*, Le Temps du monde, *Armând Colin*, *1979*.

FUKUYAMA Francis, *The end of History and the Last Man*, New York, Free Press, 1992; trad. fr., *La Fân de l'histoire et le dernier homme*, Flammarion, 1992.

MARX Karl, *Le Capital*, partea I (1867) şi materialele pentru partea a II-a şi a III-a (1869 – 1879); trad fr. în *Oeuvres – Économie*, Gallimard, la Pléiade, 1.1, 1963.537 – 1240 şi t. II. 1968, 501 – 1488

PERROUX François. „Esquisse d'une théorie de l'économie dominante", Economie *ajrpliquée*, aprilie-septembrie 1948. p. 243 – 300.

PERROUX François. *Le Capitalisme*, PUF. col „Que Sais-je?", 1948; ed. a 4-a. 1960.

POLANYI Karl, *The Great Transformation*, 1944, Beacon Press, Boston, 1957; trad. fr. *La Grande Transformation*, Gallimard, 1983

SCHUM PETER Joseph, *Theone der Wxrtsdiaf Üidien* Entorduiing, Leipzig, Dunker & Humbicit, 1912; a 2 a ed. revăzuţi, 1926: a 3-a cd. nemodificată, 1930; trad. fr. 1935, *Theone de dévolution économique*. Da I loz, cu o introducere de F. Perroux.

SCHUMPETER Joseph, *Capitalism*, *Socialism and Democracy*, Londra, Allen & Unvin, 1942; trad. fr. *Capitalisme*, *socialisme et démocraţie*, Payot, 1951; 1984.

WALLERSTEIN Immanuel, „Les États dans le vortex institutionnel de l'économic-mondo capitaliste", *Revue*

internaţionale de sciences sociales, vol. XXXII, 1980. nr. 4, p. 797 – 805.

WEBER Max, „Die protestantische Ethnik und der «Geist» des Kapitalismus", 1905, în *Gesammelte Aufsatze zur Relişionssoz\olog\e*, Tübingen. Mohr, 1920; trad. fr., *L'Éthique protestante el iesprit du capilahsmel* Pion. 1964; col. N Agora", 1990.

Bibliografia lucrării

În bibliografia de faţă sunt menţionate doar principalele lucrări contemporane pe care le-am folosit la scrierea acestei *Istorii a capitalismului*.

Nu figurează, aşadar

— Lucrările contemporane care au fost folosite doar pentru a clarifica o chestiune anume; acestea au f09 t citate pe parcursul carlii;

— Lucrările unor economişti, filosofi etc., martori sau analişti ai propriei epoci care sunt pomeniţi în capitolele în care epoca lor este studiată. Autorii din care am citat un text figurează în *indexul principalilor autori citaţi*.

I. Capitalismul în istorie

AMIN Samir, L'Accumulation à l'échelle mondiale, *Anthropos*, *1970*.

AMIN Samir, *Classe et Nation*, Éditions de Minuit, 1979

ASSE IA ÎN Jean-Charles, Histoire économique. De la révolution industrielle à la Première Cuerne mondiale, *PFNSP* b *Dalloz*, *1985*.

ASSEL AM Jean-Charles, Histoire économique du *XX* siècle, *vol 1*. La Montée de l'État (*1914 – 1939*), *vol*. 2, La Réouverture des économies nationales (*19139* aux armées *1980*), *PFNSP* & *Dalloz*, *1995*.

BAECHLER Jean, Le Capitalisme, *vol*. *1*, Les Origines, *vol*. *2*, L'Économie capitaliste, Gallimard, *1995*.

BA IROCH Pau I, *De* Jéricho a México, Villes et economie dans *I* histoire, *Gallimard*, *1985*.

BAIROCH Paul, Mythes et paradoxes de l'histoire

économique, *La Découverte*, *1994*.

BAIROCH Paul, Victoires et déboires. Histoire économique ei sociale du monde du XVI* siècle a nos jours, *3 vol.*, *Gallimard*, *1997*.

BRAUDEL Fernand, Civilisation matérielle, Economie et Capitalisme (*vol. I*, Structures du quotidien: *vol. II*, *Lrs* feux de ièclutngr, *vol. III*, Le Temps du monde), *Armând Colin*, *1979*; *Le Livre de Poche*, *1993*.

BRAUDEL Fernand, *La Dynamique du capitalisme*, Flammarion. 1985.

BRAUDEL Fernand, *Cramtnaire des civilisations*, Arthaud, 1987: Paris, Flammanon. 1993.

CHEVALLIER Jean-Jacques, Les Grandes Oeuvres fx) îi tiques de Machiavel à nos jours, *Armând Colin*. *1949*.

DELEPLACE Ghislain, Théories du capitalisme: une introduction, *Maspero-PUG*, *1979*.

DENIS Henri, Hâş/ar? *de la pensée économique*, PUF, 1966.

DOBB Maurice, Poţi/icai *Economy and capitalism*, Routledge and Kegan, 1937.

DOBti Maurice. *Études sur le développement du capitalisme*, Cambridge, 1945; trad fr., Maspero, 1969

DOCKES Pierre, *ROŞIER Bernard*, L'Histoire ambigue. Croissance et développement en question. *PUF*, *1988*

DOLLEANS Edouard, *Histoire du mouvement ouvrier* (vol. 1, 2830 – 1872; vol. II, 1871 – 1936; vol. III, *De 1936 a nos jours*), Armând Colin, 1936, 1946 şi 1953.

FRANK André Gunder, *L'Accumulation mondiale*, 1500 – 1800, Calmann-Levy, 1977.

HEATON Herbert, *Histoire économique de l'Europe*, 2 vol., Armând Colin, 1952.

Histoire de la science, coordonator DAUM AŞ M., Bibl. de la Pleiade, 1957.

Histoire générale des civilisations, coordonator CROU2ET M., 7 vol., PUF, 1953 1956.

Histoire générale du travail, coordonator PARIAS L.-H., Nouvelle librairie de France; au apărut mai multe volume, începând cu 1962.

Histoire universelle, coordonator GROUSSET R ŞI LEON E.G., Bibl de la Pléiade, 3 vol., 1958.

KENNEDY Paul, Tlte Riseand Fall ofihe Great Powers, *Londra*, *Unwin Hyman*, *1988*; trad. *fr*. Naissance et déclin des grandes pttissances, *Payot*, *1989*.

LANDES David S., *The Wealth and Poverty of Nation*. New York, W.W. Norton, 1998.

1. ANT7 Pierre, *Valeurs et richesses*, Anthropos, 1977.

MADDISON Angus, Dynamics Forces în Capitalist Development. A Long-Run Comparaţir View, *Oxford University Press*, *1991*

MARCUSE Herbert, *L'Homme uniditnensionnel* (1964), trad. fr., Editions de Minuit, 1968.

MARX Karl, *Oeuvres*, *Économie*, 1847 – 1880, Bibl de la Pléiade, 2 vol., 1963 şi 1968

M AŢI H AŞ P. şi POSTAN MM. (ed), *Gi*» *ibnde Eamom*te *History of Europe*, 8 vol., 1970 – 1978.

MATHCK Paul, Marx şi Kevnes, Les *Limites de L'économie mixte* (1969), trad. fr., Gallimard, 1972.

MOORE Barrington Jr, Les Origines sociales de la dictature et de la democraţie (*1967*), trad. *fr.*, *Maspero*, *1969*

NOKTH DouglassG, Institutions, instituţional Change and Economic Performance, *Cambridge University Press*. *1990*

PERROUX François, *Le Capitalisme*, PUF, 1948 şi 1960.

POLANY1 Karl, *The Great Transformation* (1944), Beacon Paperback, 1957.

POULANTZAS Nicos. Pouvoir înlilique et Classes sociales, *Maspero*, *1968*

POULANTZAS Nicos, L'Etat, le Pouivir, le Socialisme,

PUF, *1978*.

SCHUMPETER Joseph, *Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung*, Leipzig, Dunker et Humblot, 1912; o nouă ediţie revizuită, 1926 şi o a treia ediţie neschimbată, din 1930; trad. fr. 1935. *Theorie de l'évolution économique*, Dalloz, cu o introducere de F. Perroux.

SCHUMPETER Joseph. *Capitalisme*, *Socialisme* et *Démocratie* (1942), trad. fr., Payot, 1963

SOMBART Werner, Die Entstehung der Volknvirtsdiafi. *Tübingen*, *1893*.

SOMBART Werner, *Der moderne Kapitalismus*, ed. 1, 1902 (2 t.); ed. a 2-a, 1916 (3 t); Irad. fr. a t. 3: *l'apogée du capitalisme*, Payot, 1932.

SOMBART Werner, *Le Bourgeois* (1913), trad. fr. În 1925.

STERN BERG Fritz, *U Conflit du siècle* (1951), trad. fr., Seuil, 1956.

WEBER Max, L'Étique protestante et l'Esprit du capitalisme (*1904 – 1905*). trad. *fr*. *Pion*, *1964*.

WEBER Max, Wirtschaftsgeschichte. Abriss der Universalen Soztal und Wirtschaftsgeschichte, *1923*; *Berlin*, *Duncker & Humblot*, *1981*; trad. *fr*. Histoire économique. Esquisse d'une histoire unii-erselle de l'économie et de la société, *Gallimard*, *1991*.

2. Până la revoluţia industrială (pe perioade)

BRAUDEL Fernand, La Méditerranée et le monde méditerranéen al époque de Philippe//. *Armând Colin*, *1949*

BRAUDEL Fernand, Civilisation matérielle et Capitalisme (XVI – XVII t siècle), *Amand Colin*, *1967*.

DOBB M. şi SWEEZY P., Du féodalisme au capitalisme: problèmes de lû transition, trad. *fr.*, *Maspero*, *1977*.

SEE Henri, Lts Origines du capitalisme moderne, *Armând Colin*, *1940*.

MARX Karl, Un *chapitre inédit du* Capital, UGE, coll.

«10/18», 1971.

SÉE Henri, *Le XVF siècle*. PUF, 1934

WALLERSTEIN Immanuel, *Capitalisme et Economie monde* 1450 – 1640, Flammarion. 1980

LÉON Pierre, *Économies et sociétés pré-industrielles*, 2 vol., Armând Colin, 1970.

HECKSCHER Eli F., *Mercantilism* (1931), trad. engl., Allen and Unwin, 1935.

DEYON Pierre, Le Merron/ifrsm*, Flammarion, 1963.

WALLERSTEIN Immanuel, *Le mercantilisme et la Consolidation de l'économie monde européen* 1600 – 1750 (1980), trad. fr., Flammarion, 1985

MAURO Frédéric, L'Expansion européenne, 16Û0 – 1870, *PUF*, *1964*.

MARX Roland, *L'Angleterre des révolutions*, Armând Colin, 1971.

FOUCAULT Michel, *Histoire de la folie à l'âge classique*, Pion, 1961; ediţie prescurtată, 10/18, 1964.

SÉE Henri, *La France économique et sociale au XVIII siècle*, Armând Colin, 1925: o nouă ediţie din 1967.

W EUR LESSE Georges. Le Mouvement physiocratique ai France, *F. A Jean*, *1910*.

EPSZTEIN Léon, L'Économie et la Morale aux débuts du capitalisme industriel en France et en Grande-Bretagne, *Armând Cûlin*, *1966*

MANTOUX Paul, *La Révolution industrielle au XV11V siècle*, teză din 1906, revizuită în 1928, Genin, 1959

ASHTON TS, *La Révolution industrielle*, 1760 – 1330, 1950, trad. fr… Plön. 1955.

MARX Roland, *La* Réztolution industrielle en Grande-Bretagne, *Armând Colin*, *1970*.

RIOUX Jean-Pierre, *La Révolution industrielle*, 1780 – 1880. Seuil, 1971.

VARLEY Patrick. *La Révolution industrielle*. 1760 – 1870, MĂ Editions, 1985.

NEF John U., La Naissance de la civilisation

industrielle et le Monde contemporain, *Armând Colin, 1954*.

BAIROCH Paul. Révolution industrielle ei Sou développement, *SEDES, 1964*

GALBRAITH John Kenneth. *Le Temps des incertitudes* (1977), trad. fr. Gallimard. 1978

ROSANVALLON Pierre. *Le Capitalisme utopique*, Seuil, 1979

3. Capitalisme industriale în lume

AKERM AN Johan. *Structures et Cycles économiques* (1944), trad. fr., 2 vol., PUF, 1957.

BĂDIA Gilbert. Histoirt de l'Allemagne contemporaine, *1962*.

BETTELHEIM Charles, *Ltconorme allemande sous le nazisme*, M. Rivière. 1946.

CHEV A LI EI Jean-Marie, Ui Structurefinanaère de l'industrie améneame, Cups, *1970*.

CLOUCH S.B., Histoire économique des Étais-unis, 1865 – 1952, *PUF, 1953*. *DEANE Ph. şi Cole, W.A.*, British Economic Growtk (1688 – 1959), *Cambridge UP. 1962*

DEBOUZY Marianne, Le capitalisme sauvage aux Etats-unis, *1860 – 1900. Seuil*.

1972.

DUMENIL Gérard şi LEVY Dominique. The economies of the Profil Râie. Compétition, Crises and Historical Tendencies în Capitalism, *Aldershot, Edward Elgar, 1993*; *trad fr*... La Dynamique du capital. Un siècle d'économie américaine, *PUF, 1996*. *KUZNETSS.*, (*ed.*). Economic Growlh: Brazii, India, Japan, *Duke UP. 1955*. *FAULKNER Harlold U*... Histoire économique des États-unis d'Amérique (*1954*), trad. *fr., 2 vol., PUF, 1958*

FLAMANT M. şi SINCER-KEREL J., *Crises et Récessions économiques*, PUF. 1968

GUERIN Daniel, Fascisme II Grand Capital, *Gallimard, 1936*; *edi* (*ia a 4-a, 1945. HOBSBAWM Eric J.* The Pelican Economic History of Britam. From 1750 lo the

Présent Day. Induşiry and Empire, *1968*, trad. *fr.*, Histoire économique et sociale de la Grande-Bretagne, *t. 2*. De la révolution industrielle a nos fours, *Seuil, 1977*.

IIOBSBAWM Eric]., *Vie Age of Capital. 1848 – 1875*, Weidenfeld and Nicholson, Londra. 1975; trad fr., *L'Ere du capital 1848 – 1875*, Fayard, 1978.

HOFFMANN W.G., *The Growth of Industrial Economies*, Manchester UP. 1958. KINDLEBERGER C.P... *Vie World Depression* 1929 – 1939, California UP. 1973. KINDLEBERGER C.P., *Economic Development*, McCraw-Hill, 1977 LESOURD J.-A. şi GER ARD C... *Histoire économique, XIX-XX siède*. 2 vol... Armând Colin, 1963

M ADDISON Angus, *Economic Growlh in the West*, New York, The Twontieth Century Fund, 1964: trad. fr... *Les Plwses du développement capitaliste*, Economică, 1981.

MARX Roland. Le Declin de leconomie britannique (1870 – *1929*). *PUF, 1972 MARX Roland*. La Grande-Bretagne contemporaine, 1890 – 1961, *Armând Colin*.

1973.

MATHIAS Peter, Vie First Industrial Nation, An Economic History of Britain, 1700 – 1914, *Methuon, 1969, în* Abstract of British Historical Stalistics, *B.R. Mitchell şi P. Deane, Cambridge University Press*.

MAURO Frédéric. Histoire de l'économie mondiale, *Sirey, 1971*. *MORISHIMA Michio*, W\iy Hâş Japan Succeeded?: Western Technology and Vie lapanese Ethos, *Cambridge University Press, 1984*; trad. *fr*. Capitalisme el confucianisme: l'étique japonaise et la technologie occidentale, *Flammarion, 1987*. *NERE Jacques*, La Crise de *1929, Armând Colin, 1968*.

PASTRE Olivier, La Stratégie internaţionale des groupes financiers américains, *Economică. 1979*.

POULANTZAS Nicos, *Fascisme et Dictature*, Maspero. 1970. ROSTÛW W.W., *Les Étapes de la croissance économique* (Cambridge UP. 1960). trad. fr,

Seuil. 1962.

ROSTOYV W.W., *Vie World Economy, History and Prospect*, University of Texas Press, 1978.

SHONFIELD Andrew, *Le Capitalisme d'aujourd'hui, l'Étalé*! *l'Entreprise* (Oxford, 1965). trad. fr... Gallimard. 1967

7. IF. GLFR Jean, Line Suisse au-dessus de loul soupy>n. *Seuil, 1976*.

4. Capitalismul în Franţa

ALLARDP... BEAUD M. BELLON B., LEVY A.-M. LIENARTS., *Dtcuonnairt des groupes industriels et finanàers en France*, Seuil, 1978.

Approches de l'inflation; *l'exemple français*, cercetare colectivă a Cepremap, 4 vol., 1979.

BAUDELOT C, ESTABLET R., MALEMORT J., *La Petit* Bourgeoisie en France*, Maspero, 1974.

BAUDELOT C.t ESTABLET R., TOISIER J., *Qui travaille pour qui*? Maspero. 1979.

BAUMONT Maurice. L'Essor industriel et l'impérialisme colonial (1878 – 1904), *PUF, 1965*.

BEAUD M., DANJOU P., DAVID J., Une multinaţionale française, Pechiney Ugine Kuhimann, *Seuil, 1975*.

BELLON Bertrand, Le Pouvoir financier et l'Industrie en France, *Seuil, 1980*. *BERGERON Louis*, Les Capitalistes en France 1780 – 1914, *Archives Gallimard, 1978*.

BERTAUX Daniel, Deslins personnels et Structure de classe, *PUF, 1977*, *BOUVIER Jean*, Naissance d'une banque: le Crédit Lyonnais, *Flammarion*. *1958 BOUVIER Jean*. *Um* siècle de banque française, *Hachette, 1973*. *BRON Jean*, Histoire du mouvement ouvrier français, *Editions ouvrières, 3 vol*.

1970.

CAMERON R.E., France and\he Economic Development of Europe, *1800 – 1914*. *Princeton, 1961*; trad. *fr.*, La France et le déwloppement économique de l'Europe, *Seuil*.

1971.

CARRÉ J.-J., DUBOIS P., MALINVAUD E… La Croissance française, *Seuil. 1972. CHEVALIER Louis*, Classes laborieuses, Qasses dangereuses à Paris dans la première moitié du XIX siècle. *Pion, 1958*.

EDELMAN Bernard, La Légalisation de la classe ouvrière, *Bourgois, 1978. FOHLEN Claude*, L'Industne textile au temps du second Empire, *Pion. 1956 FOHLEN Claude*, Une affaire de famille au XIX siècle: Méquillei-Uoblot, *Armând Colin, 1955*.

FON VIELLE Louis, Evolution et Croissance de l'état français, 1815 – 1969, *Cahiers de l'ISMEA. AF 13, 1976*.

La France et le tiers-monde, publicat de BEAUD M, BERNIS G. de. MAŞINI J… PUG, 1979.

G AUDEM AR Jean-Paul de La Mobilisation générale, *Champs urbains. 1979. GILLE Bertrand*, Recherches sur ta formation de la grande entreprise capitaliste. 1815 – 1848, *SEVPEN, 1959*.

GIRAULT René, Emprunts russes et Investissements français en Russie, *Armând Colin, 1973*.

GRANOU André, *La Bourgeoisie financière au pouvoir*, Maspero, 1977. *Histoire économique et sociale de la France*, coordonator BRAUDEL F. şi LABROUSSE E., 6 vol., PUF, 1976 – 1980.

Histoire quantitative de l'économie française, MARcZEWSKI J. şi MARKOVITCH T.J., *Cahiers de I ISEA* 163, 173, 174, 179, 1965 – 1966.

KUISEL Richard F… *Le Capitalisme et l'état en France* (1981), trad. fr., Gallimard, 1984.

LEPORS Anioct, *Les Béquilles du capital*, Seuil, 1977.

LEVASSEURE., *Histoire des classes ouvrières et l industrie en France*, 1. rawf 1789, 2 vol., A. Rousseau. 1901; II. 1789 – 1570.2 vol., A Rousseau, 1903

LEVY-LEBOYER Maurice, ţes Banques européennes et l'Industrialisation internaţionale dans la première moitié du XIX4 siècle, *PUF, 1964*.

L'HOMME Jean. La Grande Bourgeoisie au pouvoir, *1830 – 1880*, *PUF*, *1964 MORVAN Yves*, La Concentration de l'industrie en France, *Armând Colin*, *1972*. Nouvelle Histoire de la France contemporaine. *18 vol.*, *Seuil*, *coli* «*Points Histoire*» *PARODI Maurice*, L'Économie et la Société française de 1945 *1970*, *Armând Colin*. *1971*.

POI DEVIN Raymond, Les Relations économiques et financières mire la *Franc** et l'Allemagne de *1898 1914*, *Armând Colin*. *1969*.

SAUVY Alfred. Histoire économique de la France enire *tas* deux guerres, *3 vol.*, *Fayard*, *1965/1972*

SEE Henri. Histoire économique de la France (*t*. *1* Le Moyen Âge et l'Ancien Régime; *t*. *2, 1789 – 1914*). *Armând Colin*. *1942*.

5. Imperialismul şi crizele sale

AGLIETTA Michel. *Régulation et Crises du capitalisme*, Calmann-Lévy, 1976. AMIN Samir. *Sous-développement et Dépendances en Afrique notre*, IDEP. 1971. AMIN S... FAIRE A., HUSSEIN M., MAS51AH G., *La Crise de l'impérialisme*, Éditions de Minuit, 1975.

BA] ROCH Paul, *Le Tiers monde dans l'impasse*. Gallimard, coli Idées, 1971. BEAUD M., BELLON B... FRANÇOIS P., *Lire le Capitalisme*. *Sur le capitalisme mondialei să criset* Anthropos, 1976.

BERGOUNIOUX ŞI *M ANIN B*, La Social-Démocraţie, ou le compromis, *PUF*, *1979*.

BOYER R. şi MISTRAL J., *Accumulation*. *Inflation*. *Crises*, PUF, 1978 BRUNHOFF Suzanne de *État et Capital*, Maspero, PUG, 1976. Connausiincc *du tiers monde*, publicat de Coquerz-Vidrovitch C., 10/18, 1977 COR1 AR Benjamin, Selene*, *Technique et Capital*, Seuil, 1976. CORIAT Benjamin, *L'Atelier* el *le Chronomètre*, Bourgois, 1978 DOCKES Pierre, *L'Internationale du capital*, PUF, 1975. F ITT Y., FARHI A., VIGIER J.-P., *La Crise de l'impérialisme et la troisième guerre mondiale*, Maspero, 1976.

FREYSSENET Michel, *La Division capitaliste du travail*, Savelli, 1977. GRANOU A, BARON Y., BILLAUDOT B. *Croissance et Crise*, Maspero, 1979 JULIEN Claude, *L'Empire américain*, Grasset, 1968.

KENWOOD A ŞI LOUGHEED A L, *The Grow Üt of internaţional Economy*, 1820 – 1960, Allen and Unwin, 1971.

LATOUCHE Serge, Crifyuc *de l'Impérialisme*, Anthropos M8, 1979. LICHTHEIM George, *De l'impérialisme* (1971), trad fr, Calmann-Lévy, 1972 LIPI ETZ Alain, Cris" f *Inflation*, *Pourquoi*? Maspero, 1979. LORENZI J.H., P ASTRE O, TOLEDANO J., *La Crise au XX siècle*, Êconomică, 1980

MAGDOFF Harry, *L'Âge de l'impérialisme* (1969), trad fr... Maspero, 1970. MANDEL Ernest, *Der Spätkapitalismus*, Frânefort. Suhrkamp Verlag, 1972; trad fi Le Troisième Age du capitalisme, *3 vol*, *UGE*, *1976*.

MANDEL Ernest, *Long Waves of Capitalist Development*. *The Marxist Interpretationţ* Cambridge University Press; Maison des sciences del homme, 1980.

MARGI. ÎN Stephen A., şi SCHOR jultel B, *The Golden Age of Capitalism*. *Reinterpreting the Postum Expérience*, 1990; Oxford, Clarendon Press, 1991.

M AZI EI Jacques, BASILE Maurice, VIDAL Jean-François, Oi"» "* *k** *crises durent*, Économică, 1984.

MI CHALET Charles-Albert, *Le Capitalisme mondial*. PUF4 1976; o nouă ediţie revizuită, 1985.

POULANTZAS Nicos, Les Classes sociales dans le capitalisme d'aujourdhui, *Seuil*, *1974*.

RE Y lierre-Philippe, *jes Alliûnces de classes*, Maspero, 1973.

ROŞIER Bernard, Croissances et crises capitalistes, *PUF*, *1975*.

ROŞIER Bernard, *DOCKES Pierre*, Rythmes économiques. Crises et changement social, une perspecţii-e historique, *La Découverte*, *1983*.

VERGOPOULQS Kostas. *Le Capitalisme difforme*, Anthropos, 1974.

WALLERSTEIN Immanuel, Th «1 *capitalist World-Economy*, Cambridge UP & La Maison des sciences de l'Homme, 1979.

ZIHGLEK Jean, *Main basse sur l'Afrique*, Seuil, 1978.

6. Despre mutaţiile actuale (referinţele bibliografice la capitrolul al 7-lea)

— Publicaşi şi rât>oarte anuali

Banca Mondială, Rapport sur le développement dans le monde, *Washington*, *anual*.

BROWN Lester R. $. a „*State of the World*, raport al Worldwatch Institute, anual din 1984, New York şi Londra, Norton

L'Etat du mon de La Découverte, anual.

1FR], RAMSES. Rapport annuel mondial sur le système économique el leş stralégies, *Économică*, *anual*.

UNCTAD, *Trade and Development Report*, New York, Naţiunile Unite, anual.

— Alte lucrări

AMIN Samir, La Déconnexion: pour sortir du système mondial, *La Découverte*, *1986*.

BADIE Bertrand, SMOLTTS Marie-Claude, *Le Retournement du monde*. *Sociologie de la scène internaţionale*, FNSP, 1992; ediţia a 2-a 1995.

BEAUD Michel, *Le Socialisme al épreuve de Htistoire*, Seuil, 1982; o nouă ediţie 1985.

BEAUD Michel, \II *Politique économkpte de la gauche*, 2 vol, Syros, 1983; 1985

BEAUD Michel, «L'avônement du système tăatiste», *Le Monde diplomatique*, august, 1985.

BEAUD Michel, Le Système naţional/mondial hiérarchise (une nouifelle lecture du capitalisme mondial), *La Découverte*, *1987*.

BEAUD Micix?], LÉcvnoniie mondiale dans leş années 80, *La Découverte*, *1989*.

BEAUD Michel, «Le basculement du monde», *Le Monde diplomatique*, octombrie, 1994, p. 16 17.

BEAUD Michel, Le Basculement du monde. De la terre, de hommes et du capitalisme, *La Découverte*, *1997*

BEAUD M... BEAUD C. şi BOUCUERRA L. (coord), *L'Etat de l'environnement dans le monde*, La Découverte, 1993.

BEAUD M. şi DOSTALERG., La Pensée économique depuis Keynes. Historique et dictionnaire des principaux auteurs, *Seuil*, *1993; Seuil*, *coll*. «*Points*», *1996*.

BEAUD M., DOLLFUS O. ş.a. (coord), *Mondialisation. Les mots et les choses*, Karthala, 1999.

BLOCK Fred, Pos-mdustrial Possibihtics, *University* of *California Press*, *1990 BONNAUD Robert*, Les Alternances du progrès Une histoire sans préférences, *Kime*, *1992*.

BONNAUD Robert, Les Tournants du *XX* siècle. Progrès et régressions, *L'Harmattan*, *1992*

BONNAUD Robert, Ya-hil des tournants historiques mondiaux Kimé, *1992*. *BOURCUINAT Henri*, L'Économie mondiale à découvert, *Cal mann-Lévy*, *1985*. *BOURGUINAT Henri*. Les Vertiges de la finance internaţionale, *Economică*, *1987 BOURGUINAT Henri*, La Tyrannie des marchés. Essai sur l'économie virtuelle, *Économică*, *1995*.

BOURRELIER P.H. şi DIETHRICH Robert. Le Mobile et la Planete, ou l'enjeu des ressources naturelles, *Économică*, *1990*.

BOY EI Robert (coord.), *Capitalismes fin de siècle*, PUF, 1986 BOYER Robert. DURAND Jean-Pierre, *L'Après Fordisme*, Syros, 1993 BOYER Robert, «Les mots et les réalités». În *Mondialisation Au-delà des mythes*, La Découverte, 1997, p. 13 – 56.

BRAUDEL Fernand, *La Dynamique du capitalisme*, Paris, Flammarion. 1985. BROWN L, GARDNER G. şi HALWELL B, *Beyond Malthus*: *Sixteen Dimensions of the*

Population Problem, Washington. Worldwatch Institute, 1998.

CARFANTAN lean-Yves. *Le Grand Désordre du monde*, Seuil, 1993 CEPII, *Economie mondiale*: *la montee des tensions*, Economică, 1983. CEPII, *Economie mondiale* 1980 – 3990: *la fracture* Économică. 1984. CEPII, *L'Après-Dollar*, Economică, 1986.

CEPII, Economie mondiale 1990 – 2000: l'impératif décroissance, *Économică*, *1992*. *CHAVANCE Bernard* ş.a. (*coord.*), Capitalisme et socialisme en perspective, *I* II *Découverte*, *1999*.

CHESNAIS François, *La Mondialisation du capital*, Syros, 1994. CLARK Colin, 77 k? Nfihomi/*Income*. 1924 – 1931, lx>ndra, MacMillan, 1932 CLARK Colin, 77 ic *Conditions of Economic Ptogress*, Londra. MacMillan, 1940: ediţia a 3-a, 1957; trad. fr., *Les* Conditions *du progrès économique*, PUF, 1960.

DELAUNAY Jean-Claude, GADREY Jean, *Les Enjeux de la société de service*, FNSP, 1987.

DOLLFUS Olivier, *L'Espace-Monde*, Economică, 1994. DRUCKER Peter F., *Post-Capilalist Society*, New York, I larper Business, 1993; 1994.

FROBEL Folker, HEINRICHS Jürgen. KREYE Otto, *Umbruch in der Weltoirtschafl*, Hamburg. Rowolt, 1986

FUCHS V.R., *The Service Economy*, New York, NBER, 1968. FUKUYAM A Francis. 7Jic *End cf History and the Last Man*, New York. Free Press. 1992; trad. fr., *lu' fin de l'histoire et le dernier homme*, Flammarioa 1992

GERSHUNY j., After Industrial Society. The emerging Self-Service Economy, *Londra*, *MacMillan*, *1978*.

GILPIN Robert, *The Political Economy of International Relations*, Princeton Univers ity Press, 1987

GIRAUD Picrre-Noel, L'Inégalité du monde. Économie du monde contemporain, *Gallimard*. *Folio*, *1996*

GOLDFINGER Charles. *La Géofinance*, Seuil. 1986

GOLDFINGER Charles, *L* Utile et le futile, L'économie

de l'immatériel. *Odile Jacob*, *1994*.

GOMBEAUD Jean Louis şi DECAILLOT Maurice, *Le Retour de la très grande dépression*, Économică, 1997.

GRAS Alain, Grandeur et dépendance. Sociologie des macro-systemes techniques, *PUF*. *1993*.

GRIJEBINE André (ed.). *Théories de la crise et politiques économiques*, Seuil, 1986. HOBSBAWM Eric J, *Age of Extremes*. *The Short* 7 wentieth *Century* 1914 – 1991, Londra, Michael Joseph, 1994

IJOTTOIS Gilbert, «Le Regne de l'opératoire», în PRADES Jacques (coord.). *La Technoscience*. *Les fractures du discours*, L'Harmattan, 1992. p 179 – 196.

HOUGHTON J.T... JENKINSG. J. şi EPHRAUMSJJ., *Climate Change*. *ThelPCC Scientific Assesment*, Cambridge University Press, 1990.

HUNTINGTON Samuel, Clash of Civilizations and fhe Remaiking of World Order, *New York*, *Simon & Schuster*. *1996*.

jă CQUEMOTP. şi RAFFINOT M. *Accumulation et Développement*, L'Harmattan, 1985.

JONAS Hans, Das Prinzip Verantvortung, *Frânefort, înşel Verlag*, *1979*; trad. *fr.*, Ijê Principe responsabilité. Une étique pour la civilisation technologique, *Cerf*, *1990*.

KARPIK Lucien. «Le capitalisme technologique», *Sociologie du travail*, ianuarie – inartie 1972, p. 2 – 34.

KRELLE Wilhelm (ed.), *The Future of fhe World Economy*, Berlin, Springer Verlag. 1989

KRUGMAN Paul., The Age of Diminished Expectûtions. US Economic Policy in the 1990's, *Cambridge*, *Massachusetts*, *MIT Press*, *1990*: *1994*.

LHERITEAU M.F., Le Fonds monétaire internaţional et les pays du tiers-monde, *PUF*, *1986*.

LIPIETZ Alain, *Mirages et miracles*, La Découverte, 1985 LISTON D., REEVES N., *The Invisible Economy*, Londra, Pitman, 1988 MACHLUP Fritz. *The Production and Distribution of Knoivledge in the UŞ*, Princeton

University Press, 196Z

MACHLUP Fritz, Knowledge: Ils Création, Distribution and Economic Sigtiificance, *Princeton University Press*, *3 vol.*, *1980, 1982, 1984*.

MADDISON Angus, «Growth and slowdown în advanced capitalist économies», *lournal of Economic Ltterature*, iunie 1987, p. 649 – 698.

MADDISON Angus, Dynamic Forces în Capitalist Development. A l/mg-Run Comparative View, *Oxford University Press*, *1991*.

MADDISON Angus. L'Économie mondiale 1820 – 1992. Analyses et statistiques, *Centre de développement de I OCDE*, *1995*.

NGO MANH-LAN (coord), *Unreal Crowth*: *Criticai Studies în Aslan Development*, 2 vol... Delhi. Hindustan Publishing Corp., 1984.

OHMAE Kenichi, La Triade. émergence dune strategie mondiale, de l'entreprise, *The Free Press*, *1985*; trad. *fr*. *Flammarion*. *1985*.

PETIT Pascal. *La Croissance tertiäre*. Economică. 1988.

PN UD (programme des Nations unies pour le développement). *Rapport mondial sur le développement humain 1992*, Economică. 1992.

POLANYI Karl, *The Great Transformation*, 1944; Beacon Press, Boston, 1957; trad fr, *La Grande Transformation*, Gallimard, t983.

PORAT M., *The Information Economy*, 2 vol., Stanford University Press, 1976.

PRADES Jacques (coord.), *La Technosetettce*. *Les fractures du discours*, Paris, L'Harmattan, 1992.

REICH Robert, *The Work of Nations*, New York, A. Knopf, 1991; trad. fr. *L'Économie mondialisée*, Paris, Du nod, 1993.

RICHTA Radovan, Prague. 1968; trad. fr., *La Civilisation au carrefour*, Anthropos, 1972; Seuil. 1974.

SCHUMPETER Joseph, Capitalism. Socialism and Democracy, *Londra*, *Allen* h *Unvin*, *1942*; trad. *fr*. e Capitalisme, socialisme et démocraţie. *Payot*. *1951*; *1984*

SÂNGELMANN J., *From Agriculture to Services*, Beverly Hills, Sage, 1978.

SIROEN Jean-Marc, *Ltconomte mondiale vers l an 2000*, Armând Colin. 1988.

STOFFAES Christian. Fins *de mondes*, Odile Jacob. 1987.

STRÂNGE Susan. States and Markels. An Introduc hon to International Politica! Economy. *Londra*. *Pintor Publishers*, *1988*.

THUROW Lester, 71* *Future of Capitalism*, Londra, Nicholaa Broaley, 1996.

TOURAINE Alain, La Société postindustrielle. Naissance d'une société, *Denoel*, *1969*.

TOURAINE Marisol, Le Bouleversement du monde. Géopolitique du XXI siècle, *Seuil*, *1995*.

UNCTAD, *World Investment Report* 1993. New York, 1993.

VIDAL Jean-François. Les Fluctuations internationales de 1890 à nos jours, *économică*, *1989*.

World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, 1987; trad. fr., *Notretwenirà tous*, Montréal, Ed. du Fleuve. 1988.

Cuprins cuvlNT Înainte avertisment introducere generală introducere la prima ediţie introducere la ediţia a cincea partea întâi. da la aur la capital 1. lungul drum către capitalism…

JAFUL COLONIAL ŞI BOGĂŢIILE PRINCIPELUI (SECOLUL AL XV1-LEA)

1. Aurii Americii
2. Bogăţiile Principelui şi paradoxurile monedei
3. Vedii şi nou

ASCENSIUNEA BURGHEZIILOR (*SECOLUL AL XVII*

LEA) 3. Expansiunea colonială şi capitalismul din Olanda”.

2. Anglia: de la mercantilism la liberalism

3. Mercantilism şi absolutism în Franţa

Rezumatul primei etape.

2. SECOLUL CELOR TREI REVOLUŢII

DOMINAŢIA COLONIALĂ, RIVALITĂŢILE DINTRE MARILE PUTERI ŞI REVOLUŢIA AMERICANĂ

CONFRUNTAREA DINTRE BURGHEZIE ŞI NOBILIME ÎN FRANŢA DE LA LUPTA IDEOLOGICĂ LA REVOLUŢIE

1. Confruntarea dintre burgliczie şi nobilime

2. Agitaţia ideologică

ZORII REVOLUŢIEI INDUSTRIALE ÎN ANGLIA

1. Exploatarea colonială şi piaţa mondială

2. Apariţia producţiei capitaliste: fabricile

3. Progresele politicii economici şi ale liberalismului

Rezumatul etapei a doua

3. IREZISTIBILUL AVÂNT AL CAPITALISMULUI INDUSTRIAL (1800 – 1870) –…

CONFRUNTAREA DE IDEI DE LA ÎNCEPUTUL VEACULUI

1. Bogaţii şi sărăcii

2. Confruntarea ale două utopii

3. De unde vin bogăţiile?

DEZVOLTAREA CAPITALISTĂ A INDUSTRIEI

3. Ascensiunea capitalismului britanic

2. Nouă structură a claselor

3. Eterogenitatea clasei muncitoare

4. Afirmarea burgheziei

5. Domina (ia colonială şi piaţa mondială

CONŞTIENTIZĂRI ŞI REZISTENŢE

2. Maturizarea mişcării muncitoreşti

2. Capitalul, ea analiză a capitalismului

Rezumatul etapei a treia

PARTEA A DOUA. DE LA IMPERIALISME LA „MONDIALIZARE”.

4. DE LA „MAREA DEPRESIUNE” ECONOMICĂ LA „MARELE RĂZBOI” (1873 – 1914)
1. „Marea Depresiune” economică (1873 – 1895)
2. Sfârşitul hegemoniei britanice – 3. Afirmarea claselor munatvare
4. O nouă eră a capitalismului industrial
5. Epoca imperialismului
Rezumatul etapei a patra
5. MAREA DEGRINGOLADĂ (1914 – 1945)
DE LA RĂZBOI LA CRIZA
1. Tulburările provocate de „Marele Război”.
2. Criza din anit 1920 – 1930
O LUME SFÂŞIATĂ
1. America first...? Business first!
2. Sterling first
3. Le franc d’abord?
4. Deutschland über alles.
Rezumatul etapei a ci îi cea
6. MARELE „SALT ÎNAINTE” AL CAPITALISMULUI (1945 – 1978)
DE LA RĂZBOI LA CRIZĂ.™
J. Cele trei lumi
2. *O* extraordinară prosperitate
3. O nouă mare criză
4. Criza Sistemului Monetar Internaţional (SMI) şi progresele Lumii a Treia – NOILE MUTAŢII ALE CAPITALISMULUI
1. Eshtişi Vestul
2. Fărâmifarea Lumii a Treia
3. *U*/*r* cetit ni multipolar?
4. Un nou model de acumulare
5. *Un 515*/*triu* naţionalfinondial diversificat şi ierarhizat
Rezumatul etapei a şasea
7. SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XX-lea:
Începutul unei basculări a lumii?

MAREA MUTAŢIE DE LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XX-LEA

1. O nouă „Marc Depresiune" economică de sfârşit de oeac?

2. Crizele *anilor '30*: interacţiuni asimetrice într-o lume inegală

3. Revirimentul liberalf creşterile *şi* crizele din anii '90

4. Reahlăli şi ideologii ale mondializării

LINIILE DE FORŢĂ ALE BASCULĂRII LUMII

1. Noua structurare a lumii

2. Monetarizare/comercializare: societăţile sub jugul economiei

3. Creşteri care pun (n pericol Pănrintul

4. Dincolo de capitalismul industrial, emergenţa unui capitalism tehnoştiinţific – 5. *Un* vârtej de neîncetate transformări

BIBLIOGRAFIE

Împuţi în → o «» o «» K →» >!

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE LA INTRODUCEREA DIN 1999

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRII

Capitalismul în istorie

Până la revoluţia industriali (pe perioade)

Capitalisme indu şinale în lume

Capitalismul în Franţa

Imperialismul şi criielt tale»

INltll.

Despre mutaţiile actuale (referinţele bibliografice la capitolul al 7-lea)

Michel BEAUD ISTORIA CAPITALISMULUI

Cum am putea nega fascinanta creativitate a acestui sistem care, în doar câteva secole, a făcut saltul de la meseriile mecanice puse în mişcare de apă curentă sau de motorul cu abuii la roboţii industriali, la telematică sau la biotehnologii, de la imprimerie la Internet, de la

descoperirea Americii la explorarea spaţiului cosmic?

Pe lângă progresul de netăgăduit pe care-l generează, pe lângă fenomene cum ar fi industrializarea, salarizarea, şomajul, precaritatea, dezvoltarea oraşelor, cuceririle coloniale, crizele, războaiele, procesul de decolonizare, mondializarea sau marea mutaţie în plină desfăşurare, cititorul va găsi în această carte, adunată laolaltă, fulguranta istorie a capitalismului.

Michel BEAUD Născut în 1935. A predat economia, istoria gândirii economice şi istoria economică la unrversităţile din Lille. Paris VII şi Paris VII. Profesor emerit al Universităţii Paris VII. A studiat sistemele economice şi sociale, politica. crez anilor 1970 – 1980, economia mondială şi procesul de mondializare. Actualmente îşi continuă investigaţiile privitoare la „bascularea lumii", cu mutaţiile, marile probleme şi riscurile vremurilor noastre pe care aceasta le prezintă

ISBN 9975 – 79 – 090 – 9

O
Vi1
0895
CARTIER
V89975 79

Ne gândim, bineînţeles! a tezele lui F Fukuyama. 1992. Vezi *înfia*, capitolul 7, p. 375 – 376 şi M. Beaud, 1997

„Vezi R Boiuuud, 1992 ar

UA Compeiidious, *or Brief Examinat ion of certain ordinary coniphints*, studiu scris în 1549 %i publicat în 1581, citat de J.

— V Le Branchu, *tents notables sur la monnaie*, I. II. p. 188. Gentilomul britanic John Halts formulează aceleaşi Idei în Dufoursr *oftite Common* lăfăif *of* i/iâs Rral/n *of England*, de asemenea scris în 1519 şi publicai în 15Ä1. °*Pour que la monnaie ne sorte pas du royaume*. 1558.

„Cu toate că primele încercări de product le

capitalist! auzcât făcute devreme. În câte va oraşe din bazinul Mediteranei, era capitalista începe abia din secolul al XVI-lea" (K. Marx. *Lf Capital*, t a Pléiade, 1.1, p 1170): şi faţă: „Piaţa mondială fii comerţul mondial inaugurra7 ă în secolul al XVI-lea biografia modernă *a* capitalismului" (citat de F. Peitoux, *Le Capitalisme*, p 35): „Istoria modernă a capitalismului începe odată cu crearea piuţei şi a comerţului celor două lui ni, în secolul al XVI-lea" (citat după A-G. Frank, op. cit., *p*. 32).

„Histoire générale des civilisations, *t*. *IV*, *p*. *245*.

„Amsterdamul a profitat din plin dedecâderea oraşului Anvers, cucerit de spanioli în 15S5. Burghezii din Amsterdam renunţaseră să mea! supună Belgia de le. ima concurenţei pe care le-ar fi ficuto An vers oda ta deveni (olandez. Cf. Heaton. op. *àt*, 1.1, p. 242, şi Violei Barbour. *Le Capitalisme a Amsterdam au XVHE sièrie.*

11A deseori englezi sau francezi.

H Heaton, *op at*. *t* 1. I, p. 237. Ciiltorul îşi poate imagina, plecând de la formulările foarte „convenabile" ale lui Heatnn, adevărata situaţie a acestor echipaje.

Citat dupî!" Deyon, *op cu*... p. M-55.

M ditcourse of die commonzoeal of ihis realm of England (*1549*), *citat după P. Mantoux*, la Révolution industrielle au XVIllt siècle. *p*. *143*.

„*B*. *Moore*, Le-Online* sociales *de la* dictature el de la démocraţie, *p*. *23*.

°Că! al după R. Marx. *ap*. *cil*., p. 202 – 203.

41 Li Linwère bnllunt tkvis le Buckiniam<Jiire, *citat în* I iistuir* générale itu HKialiime, *1.1*. *p 98 Text citat după P. Manloux*. op *o*/., *p* să-*59*

43Essai sur le gouvernement avu 1690. citat de R. Marx, cu., p* 286.

Sfeniul *Trăite du goinrrnenieni* ciwi. 1690. citat di? J.-J. Chevallier. *Les Grundes Oeuvres* politiques, p. 92 – 93. «*Ibid*. p 97

„Histoire générale des civilisitiotts, *t IV*, *p*. *346*

Mai precis. Între 1663 şi 1685. Însemnele arhitecturale ale acestor ani: „arcurile de triumf" de la poarta Saint-Dénis (1673) îi poarta Saint-Martin (1674), colonada de la Luvru (1667 – 1674). O pânţă a Victoriei cu statuia lui Ludovic al XIV-lea (1686)

„Lefinr*, *mémoires et instruction** de Colbert, citat după P. Deyon, *op*. ril... *y* 100 ţi 101

J/isfuirr uniirrscilc. t. Mi, p 142

Comerţul, scria Colbert. este sursa finanţelor, i.în finanţele sunt nervul războiului".

HUtoire générale des cii ijitt/jon. t V. jv 11.

— Histoire fténerale des civilisations, *t. V, p. 75*.

„Montesquieu, SpmhjJ *legilor*, 174H; Helvetius, *Despre sptnt*. 1758; Rousseau. *Contractul social*, 1762

„Citii după M Leroy. *Histoire* cită *idées sociales en France*, t I, p. 127 – 123. „J – J. Rousseau, *Du* Contraf *social et autres oeuvres*, Ed Garnier, 1957, p 236. Mai înainte, Rousseau a avut aceastJ frază la care ar trebuie 3 mediteze guvernanţii noştri: „Dacă aş fi principe sau legiuitor, nu mi-aş pierde timpul spunând ce trebuie făcut; aş face eu. sau aş tăeea" *IM.*, *p* 235

„Fhrf p 239, 243 şi 247

Ibid. p. 249 şi 273.

Citat de J.-J. Chevallier, *op* di *t* p. 172

„Nu se apune, de secole, că „Dumnezeu dând viaţă fiecăruia", „bogatul îl ajută pe cel sărac să träiască"? Această idee se leagă de faptul că bogatul este cel care „oferă de lucru", „creează locuri de muncă".

„Citat după A. Chaberi. „Rousseau économiste", *Revue dlustoire économique et sociale*! %4, nr3. p 349

°/fetd, p 66

Lettre sur la théorie des lois cwiles, *Amsterdam, 1770*; ibid., *p. 293* uR/ponse ûux docteurs modernes. *Londra, 1771*: *ibid. p 294 51 299*. „*Du* pain et du blé. *Londra, 1774*, ibtd, *p 3ÛÛ*

„Cours complet d'éœnomie politique pratiqua, *1828* –

1829. *citai de H Denis*, op. cit., *p 295* Principes de l'économie politique ei de l'impôt, *1617*, *irad fr.*, *Calmann-Lévy*. *1970*, *p*. *76, 77*. „Cours complet... *În J – B. Say*, Textes choisis, *Daltoz*, *1953*. *p*. *195*.

— Vezi L. Le Van-Lemosle. „Les méthodes de promotion de 1 leonomte politique en France au XIX şiţele". *Recherches et Travaux*, UER d'histoire de Paris I. dec. 1977 J.-B. *S-y*. *Cattdusnie d economie irtitique*, 1917. Mame. 1970, p. 37.

„D Ricardo, Princip* *de l'éconemte politique et ik l'impôt*, 1817, trad. fr. Oi man-Lew, 1970. p 13.

p. 23.

Gtai de H Denis, op. cit., p 313 şi 315. „J.-B. Say. *Caudusme*... op. cit. *p.* 75 „CIUL după P Lan! /, Vale*ur et* R*ichesse. p*. 209. „Vezi P. Lantz. op. *àt. %* p 209 s.

Cambridge economic History of Europe, *vol*. *VII*, *1.1*, *p*. *141*; *şi P*. *Deano şi W A Colo*. British economic growtii, M8 – 1959, *p*. *106 s*. *şi 143*.

MĂ. *C Kenwood şi A.L*. *Longhecd*, The Groioth of the international Econoniy. 1820 – 1960, *p 60*.

Le ivouiwai *Monde industriel et sociétaire*, 1829, după E ftoiason. *Foumr*, Alean, 1032, p. 59 – 99 „F. Engels, Les Silejdfjwu; *de la classe laborieuse en Angleterre*, 1845, Édifions sociales. 1960. p 57 – 58.

Engels, op. cit. *t p*. 122.123. „În *Passé ei Présent*, Carlyle vorbeşic de 1.4 milioane de săraci de 2 milioane de oameni constrânşi să muncciscă în *worilioUses*

45 A. Urc. 77* Pliita & ită/iy *of Manufactures*. 1Ă45, ciut după B Coriat, *L'Atelier et le Gtronometre*, p. 34.

Duvergier de Hauravxnc, cil AI Jupi *Histoire universelle*, I. III. p. 517.

J. Uiomme, L/i Grande Bourgeoisie au pouvoir, *1830 – 1880*. *p*. *71 a*.

P Rieux, op. cit.

„Marea Britanie mai întâi, apoi Germania. Belgia, Elveţia, Italia. Spania Vezi Itotorr* *économique el sociale*

de la France, t. III, vol. 1, p. 345.

Citat în Histoire générale des Civilisation*, *t. VI*, *p 181*.

4, Citat de J – P Rioux. iy. rif., p 176

„Citat de J. Chatulainşi J.

— F Bacot, *Oeveiufijtement du capitalismee\Alliances de disses en France*. Grenoble, 1Q7B. i 11. p. 55 – 56

„*Manifeste du* jur/i *œmmuniste*, 18 – 18. Ed sociales, 1966, p. 27 – 28

„*Prefaţa din 1850* la 'Nu te critice asupra articolului – Regele Prusiei slivfunna suciati» *, En *Morceaux* Wloitis. *op cil.*, p 87

„Manifeste du părţi communiste, *1 & 48*. op. cit., *p 29*.

Ibid... p 42. „*Ibid*. p. 39 – 40.

„Câtjt după Jean Bran, Histoire au *mouvaient* ouim *français*, L II. p 73. „Pot să angaţez jumitjte din clasă muncitoare în omor cealaltă jumătate. Could, citat după M Debouzy. op. cit., p 149

Nazarevski, citat după N. Buharin, *op* «I, p. 58.

„1. Co Idstein, citat după N. Buharin, op. cit. p. 59.

„Lenin. *Llmpériûiisnie*. *Made tupren** *du capitalisme*, 1916 – 1917, Éd. du Progres. 1969. p. 85 s.

„*F. Mauro*, Histoirt de l'économie mondiale, *p 212*

„În Franţa, băncile de afaceri participă la dezvoltarea industriali (Banca Parisului şi a Ţinlor de Jos, Banca Francezi pentru Comerţ şi Industrie), iar Schneider pune mâna pe Banca Uniunii Pari/. icne. Îrvră de la crearea acesteia Marile bănci de depozit nu dezmint InsJ întelcapta prudenţă a lui Henri Germain, directorul Creditului Lyonez: „Întreprinderile industriale, chiar cele mai bine administrate, comporţi riscuri incompatibilecu securitatea indispensabila folosirii fondurilor unei bănci de depozit". Citat după M Reberioux. *La République radicale*? Seuil, 1975, p 120

Cf p. 161

filonferinţăcde la Paris şi londra din 1921; Conferinţa de la Cewva din 1922: ocuparea Rhurului de către france/i ţi belgieni, ţi acordul anglo-amrrican cu privire la datoriile dintre aliaţi (1923): Comisia Dawes. 1923: planul Dawcs. 1924: acordurile Mellon-Beranger şi Oiurchill-Caillaux, 1926: Comisia Youn & 192 fl: planul Young. 1929... până la moraloriul Hoover. 1931. «i la Conferinţa de la Lausanne

11 În aceastJ privinţa, vezi J. Akrrman, Sfrucfum *et Cycle* économiques*. t. 11. vol 2. p. 509.

„Vezi mai ales F. Coourtel. L'Oi-pini mi toţi *rationnelle du travail*, leyJ susţinută la Farul lalea de economie politică a Universităţii Paris VIII: B. Coriai, op. n/;] H Lorenzi. O. Pastreşi J Toi ed a no, *La Cnse du* XX *stielt*.

°H. Ford, *Mă* irie, *mon oeuvre*. Payot, 1926, citat de Lorenz! ş.a. *op*. ale. 109.

Citat de J.K. Calbraâth, *le Tempi des incertitudes*, 1977, trad. fr, 1978, p 241. Mln privinţa crizei. vezi senile statistice publicate în L Robbins, *ap. àt. t* p. 235 s. şi lucrănledeja citate ale lui şi U. Faulkner. M. Dobb, C. Julien...

15Vezi L.R. Trank. L'Erţierienef Roosvelt et le milieu toaal américain, *1937*; *A.M. Schlesinger*, Tfeăge of Ruosvelt, *3 vo*l; *M. Einaud*, Roosvelt et la Révolution du\ lew Deal. *1961*

Cïtat după Histoire générale des eh-itisatiorvt, *t VII. p. 141*

„Citat de H.U. Faulkner, op. cit. t. Îl, p 6*8

„Numărul lucrătorilor organizaţi în sindicate crrşte de la 3 milioane în 1933 Ja 4.7 În 1936 şi 133 milioane în 1913.

, 55. Amin, L'Accumulation à l'édielle mondiale, *p. 89*

„C Coquery-Vidrovitrh (ed). *Connaissance du tiers-monde* (cu contribuţiile lui C Coqucry – Vidrovitch şi). Şu îi? l-Ca rule?) fi *La France ei le tiers-monde* (cu contribuţia lui M Beaud).

valoarea francului din perioada 1906 – 1 13 (n în).

„Câtat de D. Cuérin, fiucisifie el *Grand Capital*, Gallimard (*od* 1, 1936) 1945, p. 92; vezi de asemenea N Foulant tas, *Fascisme el Dictature*.

„Adică paturile funcţionărimii, ale salariaţilor din birouri şi din administraţii „Citat după *Histoire générale des avil\şaiion*ş*t* t. VII, p. 93. Câtat de D. Cuérin, op. cit., *p* 79.

„Citat de J.-J. Chevalier, *Les Grandes Oeuvres*/wJilnjiirf, *op. cit*... p. 369. „*Ibtd*, p 367.

— N Pöulanizas, *op. al.*, p 205, 283.314 ţi 375

Extras din cartea lui Studs Terkel. *Vorkin*ş, Pantheon Books, 1972, trad fr. *Gagner* să mute. Fayard, 1976, p 147, 151.

4R M. Solow. articoţeledin (2 u4/kly *Journal of Economies*, 1957, şi *Growth Theory*: *an Exposition*. 1970. trad. fr. 1972: J.E. Mcade, A trăxidisroz/*Theory of economic Growth*, 1961.

„Vezi p. 161 şi 187

2 Pa gini le care urmeari au fost sen se în 1979 – 1980: cele câte va preciziri între 11 au fost al Şu gale în 1999, pentru facili ta re lecturii

31 Vezi M Bea ud, Le Socialisme à t /preu w de l'histoire

„Textul a rost redactat, evident, în 1979 – 1980

Ţările colectiviste de stat nu absorbeau decât 3% În 1960 şi 4% În 1977 din mărfurile exportate de ansamblul ţărilor capitaliste dezvoltate; În schimb, acestea din urmă absorbeau, în 1976.14% din exportunlede bunuri manufacturate ale ţărilor colectiviste de stai (Banca Mondială. *Ri\) morl cur* le *J/tvlotrpewent dans le monde*, 1979, p. 163, 165). l-ai în 1980 datoriile blocului colcchvbt faţl de ţările capitaliste sendicJ la 78 de miliarde de deilari

**7\.C. Frank*, Capitalisme el Sous-Deivloppement en Amérique Latine, *1968*, *şi L*» Ücveloppement du saus-dă\ rloi-imeiitn *1970*; *S. Amin*. C Accumulât lion al értrlle mondiale. *1970*.

37Rapport du BIT, Geneva, 1979. Un raport al grupului de cercetări al ONU în privinţa sclaviei a denunţat în spécial comerţul cu copii din Thailanda *ţi* exploatarea a când sule de mii de copii în lialia (*U Monde*, 12 şi 13 august 1980)

În 1978, exporturile mondiale de arme erau asigurate în proporţie de 47% de Statele Unitei 27% de URSS, 11% de Frar. Ţa, urmate de Italia (4%), Marea Britanie (4%), RFG (2%) 45. Cercetarea ştiinţifică mondială este organizată în proporţie de 40% în perspectiva „apărării naţionale" şi a războiului; patru sute de mii de oameni de ştiinţă de primă mărime lucrează în acest sector, adică două cincimi din ansamblul cercetătorilor lumii; după 1950, „puterea de distrugere totală a arsenalelor la nivel mondial a crescut de mai multe milioane de ori (...). Sporirea actuală a cheltuielilor militare intervine într-un moment în care un miliard şi jumătate de indivizi nu au acces la servicii medicale adecvate, 570 de milioane dintre ei sunt într-un stadiu avansat de subalimentare, iar trei miliarde de oameni duc lipsă de apă salubră..."

Iată, aşadar, lumea intrată într-un vârtej al terorii şi devastării: pe de o parte, mijloacele de distrugere se acumulează, permijând, teoretic, distrugerea de mai multe ori a întregii planete, iar pe de altă parte, cinci sute de milioane de oameni sunt ameninţaţi să moară de foame în decursul anilor 1980"; o criză economică pe care, date fiind enormele datorii internaţionale, interesele naţionale şi speculaţiile, nimeni nu o poate stăpâni, dar şi noi progrese tehnologice care vin să întărească şi mai mult puterea celor puternici şi să îi slăbcască pe cei deja slabi...

P. Fii bre, *L'Économie du tiers monde*, dec 1979. Şi P. Lofoumier, *LTxtMirwon*. 21 martie 1980 11 Raportul lui M.K. Tolba, citat după *Le Monde*, 8 – 9 Iunie 1980.

„Râportul Consiliului Mondial al Alimentaţiei prezentat Consiliului Economic şi Social al Naţiunilor Unite (*Le Monde*, 18 iulie 1930)

Vozi M.B. caud, *Lt Socialisme à* IV/wur *dtihistoire*. Vezi de asemenea p. 233, nota 72.

De notat totuşi cd ratele ohcialc ale şomajului sunt] n bună mesura marcate de specifkităţile. mai ales instituţionale, ale fieclrci tiri: astfel, dacă „şomerilor înregistraţi" li se adaugâlucră lorii debusolaţisau descuiaţaţi de situaţia de pe piaţi muncii, rata şomajului, la sfârşitul lui 1993. ajunge de la 5.5% ia în Statele Unite şi de la *2*% la *9*% în Japonia, iar diferenţa faţă de ţările europene cu un şomaj ridicat e reduce considerabil (*AMIX Bank Rnnetv*. după *Economic Rqiorta*, nr. 74, 9 fehruaric 1994. p 3).

„În 1980 şi respectiv 1990, procentele* fiecăreia sunt următoarele: Statele Unite: 25.1 şi 23.7%; Japonia: 15, 3 şi 19, 1%; Germania: 15, 9 şi 14.6%; Marea Bri ian ic: II.2 şi 9, 2%; Franţa: 7, 9 îi 7, 8% [*Eaviotnieel indu tine*, scrisoare a companici Saint-Cohain. nr. 73, mânie 1994, p 6)

„J.L. Hervey.

— The internationalization of Uncle Sam. *Economic Peryiteliix** (Federal Keserve Bank of Chicago), mai iunie 1986, p. 3 s.

I? D de Kaubier, Une décennie d'expansion des investissements directs". *Economie internaţional**, nr. 56, înm 4.1993. p 14 „Vezi M. Beaud, 1989

„Banca Mondială. 1986, p 173

„Du pl ce a revenit la aproximativ 150 de miliarde pe an între 1987 şi 1969, acest déficit s-a situat între 200 m 300 de miliarde în perioada 1990 – 1993; pe ansamblul perioadei el a fost de ordinul a 3 – 5% din PNB (Eroncirvfic fie/vrf *ofl*) * *Prêtaient 1985*, Washington, 1985. p 316 – 318 şi *Waslmi*ştoii *Ecvnanm* R/perf. nr. 74, 9 februarie 1994. p. 5)

„C. Goldfinger, 1986, p 396 şi M Beaud, 1989. p. 118 s.

„Între 1980 şi 19S4. r. Ha schimbului dolarului fap de principalele monede ale tfnlor inlusirializate a crescut eu

56% (CaJirorrjurK" /*oftix Pmuicni 1985*. Washington. 1985, p 351).

„Banca Mondială. 198 b, p 19.

„Vezi *itifnt*, în jeccaşi secţiune, § *A*

„Atrast raport a atins nivelul său cel mai szul din ultimii treizeci de ani în octombrie 1997, râmtnând scăzut şi în 1998 [*Fortune*, *24* noiembrie 1997, p 27;» 28 septembrie 1W, p. 44) şi în 1999: randamentul valorii capitalizate pentru cele 500 de societăţi de indice S & P 51» a coborât sub 5.

tţ Boyer. 1997

TK Ohmae.1985.

„*M*. Beaud, p 290 *Ixitre de conjoncture* a BNP, mai 1999. p. 2 *47 Lettre de conjoncture* a BNP, aprilie 1999, p. 3.

Ve/i M Beaud, 19S9, p 59.

— Plic] Fort une Global 500", 19% şi B-nca Mondială, 1995.» – [ŢI*) Fortune Global 500", 1996.

„Ceea ce F Braudel (1979 şi 1985) (ace într-un mod mai clar decât K Polanyi (1944, 1983).

— Dupl K Polanyi. până la sfârşitul feudalităţii, sistemelesociale ale Europei CVcidentale „erau organizate pe principiile fie ale reciprocităţii mu redistribuirii. lie ale administraţiei, fie ale combinării celor trei" (1944, 1983. p. 85). *nidem*. *t* p. 88

Vei M Boaud, 1997, p 200 s.

ml. Clark, 1932 şi 1940; 1960. „A. Maddison, 1991, p. 248 şi 249.

„US Labour Statistic* Bureau 51 OCDE după *Vie Economist*, 20 februarie 1993. p. 63. „1NSEE, după *Le Monde*, 18 mai 1993 şi Banca Mondială. *Rapport sur ic dévelopj-ement dans le monde*, 1999. p. 234